1
Anı

Refik Halid Karay

Minelbab İlelmihrab

İNKILÂP

Minelbab İlelmihrab / Refik Halid Karay

© *2015,* İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ

Yayıncı ve Matbaa Sertifika No: 10614

Bu kitabın her türlü yayın hakları Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince İnkılâp Kitabevi'ne aittir. Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının izni alınmaksızın, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

Dizgi Ümit Yavuz
Sayfa tasarım İsmet Sayar
Kapak tasarım Okan Koç
Redaksiyon Ayşegül Oral
Yayıma hazırlayan Aslıhan Karay Özdaş
Açıklamalar ve biyografiler Ender Karay

Kapakta kullanılan fotoğraflar Karay ailesi albümünden alınmıştır.

ISBN: 978-975-10-2884-6

15 16 17 18 8 7 6 5 4 3 2
İstanbul, 2015

Baskı ve Cilt
İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ
Çobançeşme Mah. Sanayi Cad. Altay Sk. No. 8
34196 Yenibosna – İstanbul
Tel : (0212) 496 11 11 (Pbx)

İNKILÂP Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret AŞ
Çobançeşme Mah. Sanayi Cad. Altay Sk. No. 8
34196 Yenibosna – İstanbul
Tel : (0212) 496 11 11 (Pbx)
Faks : (0212) 496 11 12
posta@inkilap.com
www.inkilap.com

Refik Halid Karay

Minelbab İlelmihrab

anı

İNKILÂP

Refik Halid Karay

1888 yılında Beylerbeyi'nde Serveznedar Mehmed Halid'in oğlu olarak doğan Refik Halid'in anne tarafı Kırım Giraylarına dayanmaktadır; baba tarafı ise 18. yüzyıl sonlarında bir kolu Mudurnu'dan İstanbul'a göçen Karakayış ailesindendir. "Galatasaray Sultanisi" ve "Mekteb-i Hukuk"ta okuyan yazar, Meşrutiyet sıralarında gazeteciliğe başlamıştır. Kısa sürede hiciv yazılarıyla üne kavuşmuş, "Fecri Âti" edebiyat topluluğunun kurucularından olmuştur. "Kirpi" adıyla yazdığı taşlamaları ve siyasal yazıları sonucu İttihat Terakki hükümetince Anadolu'nun çeşitli illerinde beş yıl sürgüne gönderilmiş, ancak I. Dünya Savaşı'nın son yılı İstanbul'a dönebilmiştir. Dönüşünde Robert Kolej'de öğretmenlik, Sabah gazetesi başyazarlığı, iki kez Posta-Telgraf Genel Müdürlüğü yapan Refik Halid, bu süreçte "Aydede" mizah dergisini çıkarmıştır.
Siyasal yazıları ve görüşleri nedeniyle memleketten ayrılmak zorunda kalan yazar, Halep'e yerleşerek yayımladığı "Vahdet" gazetesindeki yazıları ve çalışmalarıyla Hatay'ın Türkiye'ye bağlanmasına katkıda bulunmuştur. 1938'de yurda dönen Refik Halid, dergi ve gazetelerde günlük yazılar yazmış ve 20 kadar roman kaleme almıştır.

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan zaman dilimini, güçlü gözlem yeteneği ve dilinin zenginliğiyle farklı türlerdeki eserlerine taşıyan Refik Halid, Memleket Hikâyeleri'nde Anadolu gerçeğini; Gurbet Hikâyeleri ve Sürgün gibi eserlerinde, derin memleket hasretini edebiyatla buluşturmuştur. Yazarın, Ago Paşa'nın Hatıratı, Kirpinin Dedikleri gibi mizah eserlerinde; Bir Avuç Saçma, Makyajlı Kadın gibi kroniklerinde; Minelbab İlelmihrab ve Bir Ömür Boyunca adlı hatıratlarında, çok yönlü ve renkli anlatımı, sosyal-siyasal ortamın resimlendirilmesini sağlar. Anahtar, Nilgün, İki Cisimli Kadın, 2000 Yılın Sevgilisi, Bugünün Saraylısı gibi romanlarında ise sürükleyici kurgular içinde tasvir yeteneğiyle yaratıcılığını birleştirerek, genel olarak bireysel ilişkileri ve özel olarak da kadın-erkek ilişkilerini mekân-zaman boyutlarında derinlemesine ele alır, romanların geçtiği dönem ve mekânlara ait ince detaylara yer vererek anlatımını zenginleştirir.

18.7.1965 tarihinde İstanbul'da ölen yazar Refik Halid, muhalif kaleminin keskinliği, temiz İstanbul Türkçesi, renkli anlatımı, tasvir gücü ve yaratıcılığıyla, Türk edebiyatının en güçlü isimlerinden biridir.

Kitap yayıma hazırlanırken yapıtın edebi niteliği göz önünde tutularak yazarın özgün anlatımı korunmuş, gençlerin de yararlanması amacıyla bazı sözcükler dipnotlarla açıklanmış, olaylar ve kişilerle ilgili bilgiler Açıklamalar ve Kısa Biyografiler bölümünde verilmiştir.

1918 Mütarekesi devrinde olan biten işlere ve gelip geçen insanlara dair bildiklerim

ÖNSÖZ

Memleketimizde hiçbir hatırat, hatta hiçbir eser tefrikasına başlandığı zaman Minelbab İlelmihrab[1] kadar rağbet görmemiş, gürültü koparmamış ve iki defa neşri menedilmek gibi bir akıbete uğramamıştır. Akşam, bu tefrikayı[2] derce[3] başlayınca o zamanki Babıâli Caddesi gazeteyi bekleyen veya aldıktan sonra koşup giden müvezzilerin kalabalığını ve şamatasını henüz tamamiyle unutmamıştır. Minelbab İlelmihrab günün en mühim hadisesi olmuş, gazeteler hadiseyi muhtelif şekilde tefsir eden sütun sütun yazılarla dolmuştu.

İkinci tefrikası - ilk tefrikasından 24 yıl sonra 1948'de Aydede mecmuasında çıkmış, 70'inci sayısında sona erince mecmuanın satışı birdenbire düşmüştü. Demek oluyor ki, esere eski rağbet devam etmişti.

Yazılış tarihi 1923'tür. Bazı sebeplerle bir türlü kitap şekline giremeyen Minelbab İlelmihrab şimdi elimizde ise bunu eski ve yeni okuyucularımızın ısrarlı isteklerine borçluyum. Şu var ki eserin lisanı benim başka yazılarımda, hatta daha eskilerinde olduğu kadar sade değildir. Konu icabı resmî kitabete kaçan kelime ve üsluba rastlanacaktır.

1 minelbab ilelmihrab (kapıdan mihraba kadar): baştan başa, başından sonuna kadar

2 tefrika: gazete ve dergilerde çıkan, birbirini tamamlayan yazılar, dizi yazı.

3 derc: yazı veya eseri yayınlama

Minelbab İlelmihrab 4 kısımdan mürekkeptir:

1– Yeni başlangıç;

2– Mütarekeden Damat Ferit Paşa'nın ilk sadaretine[1] kadar;

3– Damat Ferit kabinelerinin sukutundan[2] Ali Rıza Paşa kabinesinin teşekkülüne kadar;

4– İstanbul'un işgalinden tahliyesine kadar.

Fakat hatırat denilince onu –emsali gibi– bir müdafaaname yahut eski arkadaşlara hücum, yeni politika adamlarına hulus[3] gibi düşüncelerle yazılmış bir ithamname[4] sanmayınız. Bu, Mütareke devrinin hususi bir tarihçesidir. Günü gününe duyulmuş hislerin nakşından başka bir maksat takip etmiyor.

1 sadaret: sadrazamlık
2 sukut: düşme
3 hulus: kalp temizliği, içtenlik
4 ithamname: suçlayıcı yazı, savcının iddianamesi

YENİ BAŞLANGIÇ

Bu Hatıralara Hangi Tarihte, Nerede Başlamıştım?

Yıllardan 1923 ve aylardan galiba Nisan... Otuz beş yaşına yeni basmıştım. Lübnan'da Beyrut'a yakın Cuniye kasabasında denize bakan bir kır evindeyim. Oranın kır evleri de şehirlerdeki gibi taştan yapılmış, yerleri mozaik döşeli, kendilerine mahsus üslupta çok sağlam, kunt, muhafazalı binalardır; pencereler yağmura, güneşe ve "şuluk" denilen sıcak rüzgâra karşı muhakkak tahta kepenklidir.

Lübnan kıyılarında Nisan, İstanbul'un Temmuzu... Çocukluğumdan beri âdet edindiğim gibi sabah gene erkenden uyandım; gene âdetim üzere kahvemi elimle pişirip içtim; memleket âdetine uyarak da kekik ekilmiş zeytinyağına ekmeğimi banarak kahvaltı ettim; bahçeye çıktım.

Gül, yasemin, ful –hiç bakılmadıkları, su yüzü görmedikleri halde, denizin, kırağının, iklimin tesiriyle– durup dinlenmeden katmer katmer açtıkları için etraf renk ve rayiha içinde... Peki ama vakit nasıl geçer?

Birlikte oturduğum arkadaşım Sabih Şevket[1] henüz

1 İstanbul'da Fransız Tramvay şirketi müdürlerinden, avukat. Muhaliflerden olduğu için 1922'de yurdu terk edip 1940'ta dönmüş, 1967'de vefat etmiştir.

kalkmamış. Kalkmış olsa da tiryakinin biridir. Konuşmaya başlaması için enfiyesini çekecek, köşesinde uzun uzun oturup güçlükle mahmurluk çözecek, neden sonra söyleneni anlayacak ve kır gezintisine çıkacak hali bulacak!

Ne Maksatla Yazmak İstemiştim?

Kendi kendime dedim ki: Hatıratımı yazsam; sabahları oyalanır, eğlenirim.

Benim hatıralarım nedir ki, ne olabilir? Eski başvekil miyim? Hepsini bir araya getirsem, bir incir çekirdeği doldurmaz... Ama öyle değil. Bu hatıralar, ne tarihi aydınlatmak, ne bir fikri müdafaa etmek, ne de ortaya bir iddia atmak için çok ciddi şekilde ve tamamiyle siyasi mahiyette yazılmaz da musahebeyi[1] andırırsa, hafif tutulursa nevişahsına münhasır bir şey olur. Öyle olunca da her zaman okunur, azıcık da geçmişi canlandırmaya ve zamanla unutacaklarımı tespite yarar.

"Hele bir deneyeyim!"

Bahçeden içeriye girdim. Geniş sofadaki, köşebaşı marangozuna yaptırdığım yemek masasına bir deste kâğıt, hokkamı, kalemimi koydum (Daha o zamanlar yazı için hokka kalem kullanılır, stilo; süs gibi cepte bulundurulurdu). Nasıl başlasam acaba?

Açık pencerelerden engin denize, yalçın dağlara, yer yer fıstık çamı korularına, omuzlarında toprak testiler, pı-

1 musahebe: sohbet

nar başına giden köylü kızlarına, yarı görerek baktım, baktım. Nihayet şöyle başladım:

"Günlerden ne günüydü, şimdi bilemiyorum; fakat iyi hatırlıyorum, çok aydınlık, adeta şaşaalı bir sonbahar ikindisiydi, ilah..."[1]

Bir çırpıda beş, altı sahifeyi dolduruvermiştim. Arkadaşım uyandığı zaman, beni çalakalem işler halde buldu. Ne yazdığımı nasılsa sordu.

Neşrini[2] Ümit Ediyor muydum?

Bedbin[3] ruhlu görünmeyi seven, gerçekte ise epiküriyen, zevk düşkünü bir adam olduğundan "Allah akıl versin! Artık memlekete dönemezsin, orada neşrettiremezsin burada ise kim okur, kim dinler?" der gibi baktı, bir şey söylemeye lüzum bile görmedi. Hatta sayfalar yığıldığı vakit de aldırmadı, bir satırına göz atmadı.

Ben devam ettim; zira her şeyden önce beni eğlendiriyordu. Neşri cihetini[4] düşünmüyordum ki... "Belki bir gün, yıllarca sonra o da olur" diyordum; yakın ümide bel bağlamıyordum.

Meğerse böyle olmayacakmış...

İşte evrakımın arasında Fransızca bir telgraf duruyor. İstanbul'dan çekilmiş:

---

1 ilah: ve benzeri ve başkaları anlamına gelen Arapça kısaltma
2 neşr: yayınlama
3 bedbin: kötümser
4 cihet: yön

28.11.1923
Halid Bey
Djounie – Beyrouth
Expediez feuilleton publierons
Nedjimi [1]

Neşri İhtimali Karşısında Niçin Sevindim?

Demek ki, hatırat yazmakla meşgul bulunduğumu haber vererek bunların "Akşam"da tefrikasının mümkün olup olmadığını mektupla sormuştum. "Tefrikayı gönderiniz, neşredeceğiz" cevabını alıyorum.

Aradan zaman geçince, insan eski kederlerinden daha çabuk sevinçlerini unutuyor ki, o telgrafın üzerimdeki neşe verici olması lazım gelen tesirini şimdi hatırlamıyorum. Halbuki muhakkak sevinmişimdir. "Yazılarım çıkacak" diye mi? Hayır; elime biraz para geçeceğinden dolayı! Zira Beyrut'a vardığım gün, cüzdanımdaki bütün mevcudum 100, bilemedin 200 Türk lirasından ibaretti. (Görülüyor ki memleketi pek ucuza satmışlardandım. Bahsi geçen iki yüz lirayı Aydede abonesi olarak VI. Mehmet Vahdettin, Başkâtibi vasıtasıyla ihsan buyurmuştu. Başıma gelecekler sanki içime doğduğundan sıkı sıkı saklamıştım.) Türk parasının düşük ve bu ülkede o sırada geçerli Mısır lirasının yüksek bulunmasını hesaba katınca –daha doğrusu hesaptan çıkarınca! – şimdiki tabirle kötü durumda kaldığımı anlarsınız.

Tabiidir ki, aile arkadan bir miktar akçe yollamıştı, bu

1 Necmettin Sadak. Akşam Gazetesi sahiplerinden eski Dışişleri Bakanı.

da tükenmişti. Hatıratı yazdığım sırada İstanbul'dan her ay ancak 15 Türk lirası gönderebiliyorlardı. O vaziyete düşmüş bir adam yazılarının neşrine mi sevinir, gurbet illerinde eline para geçeceğine mi?

Şu noktaya da işaret lazım: Sermayesizliğimi belli etmemeye çalışmakta idim. Beyrut'ta, en yüksek otellere inmiş, yüksek bir pansiyonda oturmuştuk.

Şehir eşrafından bazısını İstanbul'dan tanıyor, tanımadıklarımla da yeni tanışıyorduk. Görünüşte gösterişi muhafaza ediyorduk. Hatta bir kısmı, "Eh, elbette paraları vardır. Lübnan gibi latif bir memlekette yer, içer, keyiflerine bakarlar!" diye düşünüyordu. Köye çekilmemizi de, fazla sarfiyatta bulunmamak, ihtiyatlı hareket etmek istediğimiz şeklinde yorumlamışlar, "Akıllı adamlar!" hükmüne varmışlardı.

Anlaşılan telgraf üzerine hatırattan bir kısmını göndermiştim. Az bulmuşlar ki ikinci bir telgraf geliyor:

10.1.1924

Hatıratın mabadini[1] *yollayınız, neşrine başlıyoruz.*

Sevincin Arkasından Nasıl Bir Kedere Kapıldım?

Peki ama ben eseri bitirmemiştim ki... 1923 Nisanında başlamış, sıcaklar basınca yarıda bırakmıştım. Yazdığım mektubun cevabını Aralık ayında alınca tekrar işe koyuluyorum; ne kadar yazabildimse postaya yetiştiriyorum.

Bekliyorum... Yani gazetede çıksın da parası gelsin diye,

1 mabad: devamı, sonraki

sadece parayı, dört gözle beklemekteyim. Ne hoş şey! Git postaneye, yahut bankaya, sana bir deste beşerlik sayıp versinler: "Bir senelik, iki senelik geçimim, teminat altına girdi!" diye rahat bir nefes alayım.

Derken –ihbarname ve davetname yerine– postadan bir "Akşam" nüshası çıktı. Dehşet! Felaket! İşte bunun tesirini hâlâ duyuyorum, hiç unutmamışım; eskimek, silinmek bilmiyor.

İlk sayfada koca bir başlık, altında beklenmedik bir yazı! Bugün hafif bir tebessümle gözden geçirdiğim bu yazıyı bir çeyrek asır önce (ayıp oluyor ama gene paradan bahsedeceğim) geçim darlığı içinde kıvranırken ne ıstıraplı yüz çizgileriyle, ne acı iç sızılarıyla okuduğumu kolayca tasavvur edersiniz. Vatanı yeniden terk edercesine üzülmüştüm. İşte o yazı:

"Minelbab İlelmihrab"ın tefrikasına başlamazdan evvel, hatıratta ismi geçen zevatın listesini neşretmek gafletinde bulunduk, bu zevattan ekserisi muhterem insanlardır ve herhangi bir "Hatırat"ta kendilerinden ancak hürmetle bahsolunabilir. Fakat diğer bir kısmı da vardır ki, mücahede[1] *senelerini zaaf ve riya içinde geçirmişler ve Hürriyet ve İtilaf'la temasta bulunmuşlardır. İşte bu kısım zevat Hürriyet ve İtilaf esrarının intişarına*[2] *mâni olmak için var kuvvetlerini sarf ettiler. Elde de yek nazarda herkesi serfüru ettirecek*[3] *bir mantık var: Hatıratın muharriri*[4] *firaridir, binaenaleyh bu*

1 mücahede: savaş
2 intişar: yayınlanma
3 serfüru etmek: baş eğmek, itaat etmek
4 muharrir: yazar

eseri yazmasında kendini affettirmek veya fırkasını mazur göstermekten başka ne maksadı olabilir?

Müteaddit[1] hücumlara verdiğimiz cevaplarda hatıratı baştan başa okuduktan sonra neşrinden fayda gördüğümüzü yazmıştık; Akşam'ın neşrinde fayda gördüğü şey, beş seneden beri devam eden ve daha uzun seneler devam edeceğine kani olduğumuz milli davayı ancak takviye eder.

Sonra diğer garabetler var: İsimlerini tasrih etmek[2] istemiyoruz, fakat millî mücahede senelerinde "Peyam-ı Sabah" veya diğer gazetelerde hiyanete yardım eden muharrirler, makale, mecmua ve kitap neşrinde serbest bırakılmışlar ve bizden başka hiç kimse tarafından tevbih[3] de edilmemişlerdir. Acaba o zamanki hattı hareketimizle bugün tezat halinde miyiz? Hayır! Şu veya bu türlü çalıştığını inkâr etmeyen herhangi bir adamın hatıratını neşretmekle, millî vicdanın mahkûm ettiği bir adama velev hükümete müdafaa ve taraftarlık suretiyle, bugünkü matbuatta[4] bir yer vermek arasında büyük bir fark olduğunu biliriz.

Geçen gün "Vatan" gazetesi Mustafa Sabri'nin(1) bir mülakatını neşretti: Hiç kimseden vaveyla duymadık; hem düşününüz, hatırat değil, beyanat! Fakat eğer "Vatan" gazetesi, Mustafa Sabri'nin esrarını neşretmeye kalkışsaydı, kimbilir bugün yüzlerini maskeye bürümüş nice insanlar tarafından aynı tahrikatın[5] yapılacağına şüphe yoktu. "Söylenişe göre fetva verilir..." derler; kimbilir Ankara'da hükümet ve

1 müteaddit: birçok, türlü türlü
2 tasrih etmek: açıkça belirtmek
3 tevbih: azarlama, uyarı
4 matbuat: basın
5 tahrikat: kışkırtmalar

gazetelere bu hatıratın intişarı nasıl telkin edilmiştir? Bunu şundan anlıyoruz ki, dün aldığımız "Hâkimiyeti Milliye" refikimizin[1] Yenigün'ü takip eden mülahazatına[2] bakılınca insan, adeta, Refik Halid'in hatıratı intişar ediliyor değil, vatan batıyor zanneder.

İşin daha garip ciheti var: Dahiliye Vekili Ferit Bey, (2) Vali Bey'e gönderdiği bir şifre ile hatıratın men'i intişarını tebliğ etmiş... Bu tebliğden haberdar edildik. Maksadımızı anlatıncaya kadar muvakkaten tefrikamızı kesiyoruz. Ancak şunu şimdiden söyleyelim ki, Dahiliye Vekâletinin emrini dinlemiş olmak için kesmiyoruz; zira biz ancak neşriyatımızın mahiyetinden ve yalnız kanun karşısında mesul olabiliriz. Bizi bu tefrikayı kesmeye mecbur edecek hiçbir kanun yoktur. Eğer olsaydı, şimdiye kadar bütün gazetelerin bir devrei mahkûmiyet geçirmesi lazım gelirdi, zira birçoğu, bir firarinin hiç olmazsa mektubunu neşrettiler. Sait Molla'nın (3) Mehmet Ali (4) aleyhindeki mektupları gibi!..

Hayır, onun için değil, fakat başında bin gaile olduğunu gördüğümüz hükümeti, bir de kendi sebebimizle sıkmamak için tefrikaya fasıla[3] veriyoruz. En gücümüze giden şey, pek hürmet ettiğimiz zevatın da, telkinata kapılarak şamataya kulak asmaları ve bilhassa "Akşam"ın millî dava için muzır veya şüpheli bir yazıyı neşredeceğine ihtimal vermeleridir ve işte gene bu sebepledir ki, tefrikaya bir gün devam etmek bizim için bir izzetinefis meselesidir. Zira bir hatayı tamir etmeyi düşünerek değil, bir vehmi[4] şimdilik

1 refik: arkadaş
2 mülahazat: görüşler, düşünceler
3 fasıla: ara
4 vehim: kuruntu

daha ziyade tahrikte menfaat görmediğimiz için tefrikaya fasıla veriyoruz.

Ankara'daki vatanperverlerden bir ricamız var: Biraz vehmi terk etsinler ve hareketlerini vatan endişesine göre ölçmek vazifesinin yalnız mahdut[1] bir zümre tarafından anlaşılmış olduğunu zannetmesinler. Bilhassa ve bilhassa matbuat da dahil olduğu halde İstanbul müessesatı hakkında vuku bulan telkinatın menabiini[2] her hükümden evvel, gayet iyi tetkik etsinler.

"Akşam"

Hatırat Etrafında Şamatalar

Gürültünün aslı, faslı nedir?

Bin türlü teviller,[3] telkinler: "Akşam" gazetesinde Refik Halid'in hatıratı çıkıyor! Refik Halid ne yapar? Tabii kendini ve arkadaşlarını müdafaa eder; hıyanetle mücadele etmiş olanlara hücum eder.

Sanki biz Hürriyet ve İtilaf'ı, kendi muharrirlerinden birine müdafaa ettirmek için araya araya, bugünü bulmuşuz, beş sene bugünü beklemişiz! Hayır, mesele bu değil, İngilizler zamanında, Yunanlılar devrinde, Feritler ve Kürt Mustafalar (5) vaktinde mütemadiyen hepsiyle mücadele eden ve bu mücadelesiyle tanınan bir gazete için bu zanda bulunmak imkânsızdır. Fakat bu hücumların acaba asıl sebebi nedir?

İzah edelim: Evvela hatıratta Türk mücahedesine karışmış olanlardan hiçbiri aleyhinde bir kelime yoktur; olmuş

1 mahdut: sınırlı
2 menabi: kaynaklar
3 tevil: başka anlam verecek şekilde sözü çevirme

olsa biz o kelimeyi değil dercetmeye, okumaya tahammül etmeyiz.

Hürriyet ve İtilaf hakkındaki hatıralar, o gülünç ve sefil hizbin olduğu gibi tasvirinden ibarettir.

Eğer biz "Aydede" muharririne siyasi makaleler yazdırsaydık, mecmua çıkartsaydık her türlü itabı[1] dinlerdik. Hatırat neşrinde hiçbir münakaşa mevzubahis[2] olamaz. Daha garibi var: Bir zamanlar gazetelerimizden birinde, bir mebusumuz, Halk Fırkasının müdafaasını Ali Kemal'in en samimi hempalarından[3] iki muharririne bırakmadı mı? Diğer birine mecmua neşrettirilmedi mi? Bizim için; listeye dahil olmuş, olmamış, Mütareke zamanında hıyanet safında görünmüş olanlardan hiçbiri arasında fark yoktur; devlet, yüz elli kişi ile mukayyet olduğu için hepsini aynı talihe uğratamıyorsa, onların üstünden, sırf listeye giremedikleri için, cürüm veya cinayetlerini de izale edebilir mi?

Evet, biliyoruz. Hatıratta, birçok ikinci derecede adam ismi geçiyor. Bu zevat: "Acaba bizim için ne yazmış?" endişesi içindedirler. Zira bazıları Hürriyet ve İtilaf'tan evvel Sulh ve Selametlerde vesair teşkilatta AYDEDE sahibi ile beraber çalışmışlar, beraber düşünmüşlerdir. İşte şamata bunlardan çıkıyor! Onlara da sahifelerimizi açıyoruz, tekzip etsinler, küfür etsinler, ne yaparlarsa yapsınlar! Fakat kendi endişelerini vatanın davası haline sokup ortalığı gürültüye vermesinler.

* * *

1 itap: azarlama
2 mevzubahis: söz konusu
3 hempa: yol arkadaşı

İş bu kadarcıkla kalmış, kapanmış mıydı? Ne gezer! Zaten –sonradan gelen çeşitli gazeteleri okuyunca öğreniyorum– "Hatıratım" daha ilan edilir edilmez matbuatta münakaşalar başlamış, almış yürümüş. Ayrıca yine öğreniyorum: Dahiliye Vekilinin müdahalesi de –Büyük Millet Meclisine kadar sokulan– bir münakaşa vesilesi oluyor...

Herkes derece derece bana çatmakta birlik gösteriyor ama bu müdahale hususunda fikir ayrılığı göz çıkarıyor.

Önce müdahaleye tekaddüm[1] eden vaziyeti belirten birkaç vesikaya bakalım. "Akşam"ın iki yazısı:

Durun Bakalım, Fermanı Okunsun!

İlk Meclisi Mebusanda Akkâ mebusu olan Şeyh Esat Şukayri nekre[2] bir adamdı. Bir gün Suriye'deki tabasbus[3] illetinden bahsettiği sırada demiştir ki:

– Bizim memlekette âdettir; yeni bir valinin geleceği işitildi mi, bütün eşraf, muteberan, şüera, münşiler, kasidehanlar hepsi istikbal için istasyona koşarlar; vagon penceresinden yeni valinin başı görünür görünmez şairler hitap eder; "Ey veziri müfahham...", kasidehanlar teganni eder: "Ey müşiri[4] muazzam..."

Şeyh Esat fıkrayı anlattıktan sonra derdi ki:

– Hay Allah müstahakını versin; durun bakalım, ferman okunsun, paşa mıdır, bey midir, efendi midir, bir defa öğreniniz.

1 tekaddüm: ileri geçme, öncülük
2 nekre: ilginç hikâyeler anlatan
3 tabasbus: yaltaklanma, dalkavukluk
4 müşir: mareşal

Tıpkı onun gibi, "Akşam" Aydede sahibinin hatıralarını neşretmeye karar verir vermez etraftan sesler: "Vay haini vatanı tezkiye[1] mi ediyorsunuz?" "İsmini listeden[2] kurtarmak mı istiyorsunuz?" Bugünkü "Akbaba" da bu münasebetle bir başmakale, bir şiir, bir karikatür, iki sütunluk bir yazı neşretmiş; şiir iyi, karikatür de neyse, fakat başmakale adeta ciddi... Onun için birkaç kelime söyleyelim: "Akbaba" sade şeklini, nevini, tarzını değil, klişelerini ve muharrirlerini Aydede'den devir almış, müşterilerini bile Aydede'den miras yemiştir.

"Akbaba"da çalışan gençlerden birçoğunun mizah istidatları, Mütareke devrinde Aydede de neşvünema[3] bulmuştur. Sonra "Akbaba" Refik Halid Bey'in meşhur karikatürcüsü, Merkez Kumandanı Emin Paşa'nın yaveri, işkenceci ve elyevm[4] İtalya'da firari Rıfkı'nın karikatürlerini neşrediyor! Evvela bu hay huy onlar için küfranı nimettir. Mamafih eğer, Refik Halid memlekete gelir de Aydede yağmasını dava eder, müşterilerini istirdat eder[5] diye muazzep iseler, kendilerine haber verelim ki, 150 kişilik listeye dünkü mürşit ve bugünkü rakiplerinin ismi dahildir ve listenin mukadderatına tabidir.

Babıâli Caddesi o kadar dolambaçlı değildir; hep birbirimizi tanırız. "Akbaba" sütunlarında alay, şaka, latife, hiciv hepsi iyi, fakat bize milliyetperverlik dersi! İşte buna tahammül edemeyiz! "Akşam" her işte ancak kendi milletine hizmeti düşünür, Refik Halid Bey'in hatıralarını neşrederken dahi!..

Akşam

1 tezkiye: aklama, temize çıkarma
2 liste: Yüzellilikler listesi
3 neşvünema: gelişme
4 elyevm: günümüzde
5 istirdat etmek: geri almak

Not: İmza yoktu ama, bu yazı Falih Rıfkı'nın damgasını taşıyordu.

Son yazının "150'lik listeye dahil olduğuma" (6) dair fıkrası da –hemen hemen katiyetle hükmetmekle beraber– henüz bu derece sarih bir şekilde bildirilmediği için, hüznümü arttırmıştı. Bari, o haber, bir taraftan hatıratın çıkmasıyla avunurken kulağıma aksetseydi... Fransızların "Bir felaket hiçbir zaman tek başına gelmez" sözü meğerse büyük hakikatlerden imiş.

Hatta hususi mahiyette, aile hayatıyla alakalı bir dert de yine tam bu sırada başıma gelmiş değil miydi? Fakat Fransız atasözü eksikti. Ben daha mühim bir hakikat keşfediyorum: Yalnız gelen felakete dayanmak, çiftli veya üçüzlüsüne göğüs germekten zordur.

Bir dert diğer bir derdin tesirini azaltır, dertler çoğalınca her biri ayrı ayrı gücünü kaybeder, kuvvetler birleşeceğine dağılır.

Belki de fizik kaidelerine uymayan bu muadele,[1] ruhiyat bakımından vakıaya uygundu. Hangi birini düşünürsün? Başlarsın hepsini de az düşünmeye! Tek fikir üzerinde derinleşmeye imkân yoktur ki... Çaresiz bir onu, bir bunu; biraz ondan, biraz bundan düşünmeye... Hiçbiri "fikrisabit" halini almaz. Adeta bir nevi dert hovardası, zamparası olursun, büyük, öldürücü kedere yer kalmaz.

İnsanların harplerdeki felaketlere mukavemeti,[2] galiba felaketlerin çeşitliliğindendir. Can korkusuna açlık ıstırabı, açlığa kömürsüzlük, kömürsüzlüğe de muhacirlik karışır.

1 muadele: denklem
2 mukavemet: direnç

Faraza muharebede ölen amcana acıyayım derken babanın şehit düştüğü haberi gelir. "Aman of!" demeye vakit bulamazsınız, bir bomba ile evin başına çöktüğünü görürsün. Hülasa[1] tek derdin üzerine düşemediğin, birini unutmadan öbürüne çattığın; kendini dertlere taksim ettiğin için daha iyi dayanırsın:

Amerikan filmlerinde görmez miyiz? Tek yumrukla yere yuvarlanıp bayılan adamı bazı defa yine yumrukla ayıltırlar.

Ben de o suretle ayıldım. Etrafıma baktım ki; kışa rağmen günlük güneşlik... "Adam sen de," dedim, "Hatırat dursun da yazı ile biraz peyzaj yapayım, Lübnan'ın tasvirleriyle oyalanayım. Allah kerim!"

Ne ise, gene bahsimize geleceğiz: Hatıratımın tefrika edileceği haberi Ankara'da fena tesir yapmış: Bunu "Tanin"de çıkan şu telgraf söylüyor:

O gün "Allah kerim" sözü bana elbette "Cevdet Kerim'i hatırlatamazdı; zira bu zat henüz şöhreti şayiasına erişememişti.

Refik Halid'in Hatıratı

Ankara, 14 Kânunusani[2] – Refik Halid ve emsali haini vatanların neşriyatının Türk matbuatında sahai imkân bulması keyfiyeti Ankara gazetelerini olduğu kadar muhiti de asabileştirmiştir. Bu gibilerin yazı yazmaları meselesi hakkında bazı mebuslar takrir[3] vermeyi tasavvur etmektedirler.

1 hülasa: özetle
2 kânunusani: ocak ayı
3 takrir: önerge

O bir şey mi? "Hâkimiyeti Milliye"nin sıra hücumları yanında miskü amber!

Fakat tutup da aradan şu kadar yıl ve işin hızı geçti, meseleyi; umumi efkâr –yeni tabirle– daha objektif düşünüyor vesaire diyerek nefsime reva görülen hakaretleri, küfürleri, yüzde doksan dokuz üç çeyreği yersiz olan isnat ve iftiraları bu sütunlara geçirmeye de hiç niyetim yok. Varsın o noktadan vesika kısmı eksik kalsın.

Mamafih birkaç numune vermeden de olmaz. Mesela, işte Celal Nuri merhumun (7) kaleminden çıktığı üslubundan pek belli olan bir yazıda ve "İleri" gazetesinde şöyle cümleler vardı:

"Nev'i beşerin kerih ve şen'i enmuzeçlerinden[1] biri vardır ki milletimizin yüzler karasıdır. Cenabı Hakk'ın kimbilir ne hikmete mebni[2] yarattığı bu sefil ve zelil[3] mahlukun ismi Refik Halid'dir. İşte bu edepsizin ilah..."

"Bundan alettakrip[4] bir sene evvel "İleri" gazetesi, resmen mahkûm edilmeyen Cenap Şahabettin ve Süleyman Nazif'in makalelerini neşrettiği vakit "Akşam" refikimiz tarizatını[5] ayyuka çıkarmıştı. Aynı gazete ise bugün bir caninin hatıratını neşre başlıyor. Dünya kuruldu kurulalı öz milletine bu kadar ihanet eden bir yadigâr çıkmamıştır."

1 nevi beşerin kerih ve şen'i enmuzeçlerinden: insanlığın iğrenç ve utanç verici örneklerinden
2 mebni: dayanan, dayanarak
3 zelil: aşağılık
4 alettakrip: aşağı yukarı
5 tarizat: taşlamalar

Muharririni bilmesem kendi tasvirimden kendi tüylerim ürperecek!

Celal Nuri ile eskiden beri aramız iyi değildi. Hatta Birinci Dünya Harbi'nde Türkçeciliğe muvazenesizcesine sırt çevirip mesela bildik bileli, Osmanlı coğrafyasında bile adı "Karadağ" olan devletten bahsederken Arapçalaştırarak "Cebeli esved" diye başmakaleler yazmasına karşı Ziya Gökalp'in "Yeni Mecmua"sında ismini kaale almayarak "Lisana Hürmet" başlıklı ve alaylı bir tenkitle[1] mukabelede bulunmama pek içerlemişti. Merhum, o sırada yine bir buhrana tutulmuştu ki, mesela "kulağa küpe" sözünü "âzâne küpe"ye, pahalı manasına, "tuzlu"yu "nemekâlud"a, "taraftar" kelimesini "caniptar"a çevirerek acayip ve yeni tabirler icat ediyordu. Bir bakıma sonradan bizim Türkçesini yaptığımız işi, büsbütün Arapçalaştırmak suretiyle tatbikata koyulmuştu! Eh, lisanın gittikçe sadeleşmesini isteyen, buna da çalışmış olan bir muharrir, ecnebi kaidelere uygun terkiplere[2] bile sayfalarında yer vermeyen, "hükmü mev'ud"u bile "mev'ud hükm"e çeviren bir müessesede, o gibi zararlı tuhaflıkları hazmeder mi? Meraka düşenler varsa "Lisana Hürmet" yazısını Külliyatımın 14'üncü cildinde bulabilirler.

Şimdi memlekette bulunmamamdan istifade ederek Celal Nuri tırnak acısını –kama yarası imişçesine– çıkarıyordu. Öyle ya, ne mahkemeye başvurabilirdim ne de karşısına dikilip hesap sormama imkân var. Pervasızca küfretmekte tamamiyle serbest!..

Sonradan da, hücum hususunda hiçbir fırsatı kaçırma-

1 tenkit: eleştiri
2 terkip: tamlama

mıştı. Halep'teki "Doğru Yol" gazetesinde çıkan bir yazıma karşı yazdığı makalenin başlığı *"Tarihî edepsiz ve sermedî*[1] *namussuzlardan biri"* idi. Hemen hemen hep bu kabil kelimelerle dolu küfürnamesi –şahsıma çevrilmiş olmakla beraber– öyle acayip bir üslupla ve bir değil, birkaç tahtası eksik akılla yazılmıştı ki, öfkeleneceğime gülmekten kendimi alamamıştım. Güldüğümü görenler gerçekten yüzsüzlüğüme hükmedebilirlerdi.

Gazetemde cevap veremedim. Zira hangi ölçü üzerinde yazacaktım? Ne hiddetlenmeye gelirdi, ne "espri" kullanmaya... Derken bana da bir fırsat zuhur etti: Azası bulunduğu Büyük Millet Meclisinde bir gün bir mebus ayağa kalktı; biçare Celal Nuri'ye ağzını açtı, gözünü yumdu. Benim hakkımda kullandığı bütün tabirleri fazlasıyla, hem de yüzüne karşı saydı döktü. Tıss... Hepsini sineye çekti. Celseden bahseden gazete –bazı vesikaları zamanında toplayıp saklamışım– şimdi önümdedir; kendisinin şahsıma yöneltiği küfürlü makalelerin yanında sıraya girmiş duruyor.

Celal Nuri merhuma, ancak bu hadise üzerine gazetemde bir açık mektup yazdım. Hoş bir şeydi; öfkeli değildi, sadece alaylı idi. Birkaç cümlesini koymakta beis yok. Bir ölüye hürmetsizlik edecek değilim. Zaten kendisine o zaman bile kin beslememiştim; yarım asır sonra mı hıncımı çıkaracağım? Yetmiş altı yaşına ayak basarken..[2]

Açık mektubumun başlığı "İsbatı müddea" idi; şöyle başlıyordu:

1 sermedi: kalıcılık, süreklilik

2 Yazar, kitap halinde yayınlanırken 1964'te anılarına bazı notlar eklemiştir.

"....

Size hitap için bir sıfat bulmak hususunda doğrusu, düşünmeye hacet yok; beğen beğen istediğini seç; son hafta gelen Türkiye Matbuatı, Meclisi Mebusanın alkışlarına ve müteakiben tensip[1] ve kabulüne iktiran eden[2] elkap[3] listenizi tafsilatıyla neşrettiler. Dünyada hiçbir adama müyesser olmayan[4] bu mazhariyetten dolayı ne kadar iftihar etseniz yeri var! Biri birine şunu der, bunu der; dilin kemiği yok, fehvasınca[5] daha müthişlerini de söyleyebilir...

Fakat bu tahkir[6] kelimelerinin takrir[7] şeklinde bir Millet Meclisinde zikri ve o şifahi takririn –mekfurün aleyh[8] tarafından red ve itiraz görmeden– alkışlarla müttefikan kabulü, zapta derci bugüne kadar ne görülmüş, işitilmiş ne de bugünden sonra görülecek, işitilecek hadiselerdendir. Bu akıbet bana olan mı, yoksa tarihe, edebiyata, lisana, hukuku düvele[9] olan ipsiz sapsız taarruz ve zararlarının mı cezasıdır, pek iyi bilemiyorum."

Meclis müzakerelerinden ve Ağaoğlu Ahmet Bey'in (8) şiddetli bir yazısından öğreniyoruz ki hakkındaki kötü kelimelerin zapta geçmesini isteyen bizzat Celal Nuri imiş ve mütemadiyen gülüyormuş. Ağaoğlu diyor ki: "Gülmek, her şeye gülmek bu adamın yegâne hassasıdır."[10]

1 tensip: uygun bulma
2 iktiran etmek: sunulmak
3 elkap: lakaplar
4 müyesser olmak: gerçekleşmek, mümkün olmak
5 fehva: anlam, kavram
6 tahkir: aşağılama
7 takrir: önerge, resmi yazı
8 mekfurün aleyh: aşağılanan
9 hukuku düvel: devletler hukuku
10 hassa: özellik

Şüphesiz onun sinirleri bozulmuştur da bir gülmedir tutturmuştur. Nitekim aleyhimdeki küfürlü yazısını okurken benim de güldüğümü söylemiştim. Gülmeyi sadece sevinç alameti saymak da yanlıştır, yüzsüzlüğe atfetmek de...

Zavallı Celal Nuri'ye, Ağaoğlu'nun zehir zemberek yazısında neler isnat edildiğini tekrarlamak istemem. Yalnız, merhumun bana isnatları ayarında olduğunu, alelusul vatan hainliğinden aşağı düşmediğini, ayrıca bu hainliğin, 6 madde ile ispat edildiğini, fazla ciddiye almadan zaman modası sayarak, kaydetmeyi faydalı buluyorum.

Bir şey daha söyleyeceğim: Aradan bir müddet geçti, bir gün matbaasında otururken ne sebeple ise, bir taarruza uğramış, kafasını yarmışlardı. "Oh olsun!" mu dedim? Hayır. Canım sıkıldı; gazetede taarruzu ayıpladım ve Celal Nuri'ye bir kelimelik olsun tarizde bulunmadım. Fazilet taslamak maksadıyla mı? İçimden gelmemişti! Galiba ahlakım düzeliyordu. Yahut Celal Nuri'nin fikri hilafına[1] aslında da o kadar "kerih ve şeni insan enmuzeçlerinden" hele hiç "sefil ve zelil", "edepsiz ve namussuz" değildim! Şimdi de, gayet çok okumuş, çok yazmış, ecnebi lisanlarını bilir, durup dinlenmez, uslanmaz bir mütefekkir vatandaştan, ne edebiyata, ne kültüre, ne ilme hizmet edecek, elde gezecek, gezmese de bahsi geçecek mühim bir eser kalmadığına acımaktayım. Muvazenesiz[2] adamdı da ondan...

Bu sırada gene "Akşam" gazetesinde Dahiliye Vekili'nin beyanatına cevap olarak şu yazı çıkıyor:

1 hilaf: zıt, karşıt
2 muvazene: denge

Yine "Hatırat" Meselesi

"Ankara telgrafları Dahiliye Vekili Ferit Bey'in bir beyanatını getirdiler. Ferit Bey bu beyanatı arasında gazetemizde neşredilen Refik Halid Bey'in Minelbab İlelmihrab'ından bahsediyor ve diyor ki: "Refik Halid Bey meselesinde hareketimiz ne sansür ve ne de emir tebliği mahiyetindedir. İstiklal Mahkemesinde gazeteciler, hükümetin kendilerini tenvir etmediğinden[1] şikâyet ettiler, ben de Vali vasıtasıyla "Akşam" gazetesinin nazarı dikkatini celbettim..."

Gazeteciliği bilen ve epey zamandan beri Nazırlık eden Ferit Bey'in 'gazetecileri tenvir'in ne demek olduğunu takdir etmemesini hayretle öğreniyoruz. İstiklal Mahkemesi'nde gazeteciler, hükümetin kendilerini tenvir etmediğinden şikâyet ettiler. Fakat gazetecilerin tenvire muhtaç oldukları meseleler, devletin harici siyasetine ait meselelerdir. Gazeteciler, hükümetle filan devlet arasındaki münasebeti bilemez; yahut bir meselede hükümetin alacağı vaziyetin matbuat vasıtasıyla takviyesi lazım gelir; işte o zaman gazeteciler hükümet tarafından tenvir edilir. Yoksa gazeteleri tenvir maksadıyla hükümet, her dakika "Filan havadisi yazmayınız", "Filanın eserlerini neşretmeyiniz!" tarzında tebligata başlarsa bunun önüne geçilemez. Serbestii matbuat[2] ya vardır, ya yoktur. Bu serbesti birtakım kanunlarla takyit edilmiştir.[3] Bir gazete bu kanunlara muhalif olmayan her yazıyı, her havadisi neşredebilir. Refik Halid'in hatıratını meneden bir kanun var mıdır?

1 tenvir etmek: aydınlatmak
2 serbesti-i matbuat: basın özgürlüğü
3 takyit etmek: şarta bağlamak

Eğer varsa vali vasıtasıyla gazetemizi tenvire ihtiyaç yoktu. Çünkü her vatandaş kanunu bilmekle mükelleftir. Eğer böyle bir kanun yoksa Vali vasıtasiyle böyle bir teşebbüse neden lüzum görüldü? Bu hatırat devletin siyaseti hariciyesine temas ediyor mu? Hatta dahili siyasetiyle alakadar mıdır? Hayır. Çünkü Mütareke devrinde İstanbul'da olup biten işleri sadece nakil ve hikâye ediyor. Bu meselede bir gazeteyi tenvir ne demektir? Refik Halid Bey'in listeye dahil olduğunu biz de biliyoruz. Dahiliye Vekili İstanbul Valisi vasıtasıyla meselenin hangi tarafını tenvir etti, bir türlü anlayamadık. Serbestii matbuatın böyle hususi emirlerle ve tenvir gayesiyle ihlal edilmesi memleketin âtisi[1] ve Cumhuriyetin umdeleri[2] noktai nazarından[3] çok muzır bir şeydir. Bir cumhuriyet nazırının aklından bir gazeteyi, kanuna mugayir[4] olmayan bir yazıyı neşirden menetmek[5] arzusu bile geçmemelidir; o yazı kendi aleyhinde bile olsa... Biz cumhuriyeti böyle anlıyoruz."

Mesele Büyük Millet Meclisi'ne de intikal etmişti. Bir fikir edindirmek için şu satırları o zamanki gazetelerden alıyorum:

"Bir mebus – Mesela son günlerde gazetelerde mevzuu bahsolan bir mesele var: Düşmanlarla teşriki mesai ederek aziz vatanımızı terk ve firar etmek mecburiyetinde kalan bedbaht bir adamın: Refik Halid'in hatıratı meselesi...

1 âti: gelecek
2 umde: ilke, prensip
3 noktai nazar: bakış açısı, görüş
4 mugayir: aykırı
5 menetmek: yasaklamak

Esad Efendi (Menteşe) – Bedbaht değil, haini vatan... Böyle hainlerin hatıratını neşretmek muvafık[1] mıdır? Allah yazılarını değil, kendilerini de dünyadan kaldırsın.

Aynı zat (Devamla): *Bu hatıratın neşrini Dahiliye Vekâleti, Valiye verdiği bir emriyle menediyor. Ortada mevcut ve muteber bir Matbuat Kanunu varken, bunun ahkâmından ayrı olarak bir Vekil nasıl emrediyor ve bu muvafıkı kanun mudur?"*

Görülüyor ki, bana karşı hücumlar devam etmekle beraber, zamanın Dahiliye Vekili Ferit Bey de kanuna aykırı hareketinden dolayı, epeyce şiddetli tenkitlere uğramaktadır.

"Akşam"ın cevabına da diğer matbuat cevaplar yetiştirmekten geri kalmıyor. Mesela "Hâkimiyeti Milliye" diyor ki:

"Akşam"ın "Ankara vatanperverlerine" tevcih ettiği[2] bir nasihati mevzuu bahsetmeden makalemizi bitiremeyeceğiz. Refikimiz, aynen diyor ki: "Biraz vehmi terk etsinler ve hareketlerini vatan endişesine göre ölçmek vazifesinin yalnız mahdut bir zümre tarafından anlaşılmış olduğunu zannetmesinler, bilhassa matbuat da dahil olduğu halde İstanbul müessesatı hakkında vuku bulan telkinatın menabiini her hükümden evvel gayet iyi tetkik etsinler... Bir kere şu noktayı izah edelim ki, bizim nazarımızda Ankara vatanperverleri, İstanbul vatanperverleri gibi, iki ayrı zümre yoktur. Vatanperverlik safında "Hâkimiyeti Milliye"nin mevkii ne ise Akşam'ınki de odur. Ankara'ya vehim ve tazyik altında hareket gibi ağır şeyler isnat olunurken toptan İstanbul matbuat ve müessesatı aleyhinde mevhum telkinattan bah-

1 muvafık: uygun
2 tevcih etmek: yöneltmek

sedilmesini de anlayamadık. İstanbul ile İzmir, Konya ve Ankara'nın matbuat ve müessesatı arasında hiçbir fark bilmiyoruz. Bunu daha açık yazarlarsa bildiğimiz ve aklımızın erdiği kadar şüphelerini tenvir etmeye çalışırız.

Bu yazılarımızla aynı zamanda mahud hatırat münasebetiyle İsmail Müştak Bey'in (9) "Tanin"de yazdığı makaleye de cevap vermiş oluyoruz."

İsmail Müştak Bey benim hakkımda, başka hiçbir gazetede rastlayamadığım nezih bir lisanla bazı tenkitkâr sözler söyledikten sonra meselenin esasına dokunuyor ve Dahiliye Vekilini mesul tutuyordu.

Benden şu suretle bahsediyordu:

"Maksadım Refik Halid Bey'i ne müdafaa etmektir, ne de tenkit ve teşhir... Sanatın temiz muhitini terk ederek saikaî hırs[1] *ve gafletle kendini politikacılığın münhat*[2] *zeminine kaptıran Refik Halid Bey, ecnebi bir vapurda arkasını vatanına çevirerek gömülmeye mahkûm liyakat ve kabiliyetle yâd ellere çekildiği gün bizim ona karşı yapacağımız şey onun hüsran ve hicranından istifade ederek 'haini vatan!' diye arkasından bağırmak değil, bilakis hepimiz az çok siyasete bulaşmış olduğumuzu hatırlayarak Türk gençliğinin bu nasibi bedbahtisine acımaktır. Bu itibar iledir ki, hatırat intişara başlar başlamaz bazı gazetelerle isimli isimsiz koparılan kıyameti temiz ve kibar bir hareket bulmamıştım.*

Dahiliye Vekâleti bu hatıratın intişarını neden menetti? Bu sansür kararına sebep nedir? İstiklal cihadının mucizesi önünde şimdi nedametle eğilerek: "Kulağımızla işitip inan-

1 saikai hırs: hırs nedeniyle
2 münhat: kaygan

dık ve gözümüzle görüp iman ettik... Ve işte kalp ile tasdik ve lisan ile de ikrar ediyoruz..." diyen Refik Halid Bey, bunun haricinde ne yazabilir ki, onu okumamızda bir mahzur olsun? Refik Halid Bey kalp ile tasdik ve lisan ile ikrar ettiği bir mucizeyi vaktiyle öldürmeye çalışanların şenaet[1] tertibatından başka ne söyleyebilir ki, bugün o mucize sayesinde yaşayan memleketi inandırsın?

Hürriyeti matbuat, cumhuriyetimizin namusuyla temin edilmiş bir haktır. Bu hak aleyhine verilecek her emir hilafı kanundur. Vali Bey Akşam gazetesine "Hatıratı neşretmeyiniz!" demekle âmirinin hilafı kanun bir emrini, ısga etmiş[2] bir memur mevkiine düşüyor. Velev bütün heyeti vekileden dahi olsa, bir kararı idarî ile milletin bir hakkı tabiisi ihlal edilemez. Türkiye Cumhuriyeti'nde biz böyle düşünürüz.

İşin ciheti mantıkisi şudur:

Akşam gazetesinin sahiplerinden biri Halk Fırkasına mensup bir mebus, diğer üçü hamiyet ve milliyetperverlikleriyle maruftur.[3]

Bunlar tabiidir ki, bütün hatıratı okuduktan sonra neşre karar verdiler. Binaenaleyh, bu dört gazetecinin takdiri ile Dahiliye Vekilinin tahmini arasında birinin tercihi lazım gelirse gazetecilerin takdirine itimat etmek makul bir hareket olur.

İşin gizli ciheti şöyle olabilir:

Refik Halid Bey'in hatıratından hoşnut kalmayacak kimseler bulunabilir. Refik Halid Bey maziye gömülmüş zan-

1 şenaet: kötü, alçakça
2 ısga etmek: boyun eğmek
3 Falih Rıfkı Atay, Kâzım Şinasi Dersan, Necmettin Sadık Sadak ve Ali Naci Karacan.

nedilen bazı hakikatleri ifşa ederse bu hareket bazı maskeler altındaki simaların içyüzünü gösterebilir. Fakat biz öyle zannediyoruz ki, aramızda, hamdolsun, böyleleri kalmamıştır. Mamafih bunlardan birkaç kişi olsa bile bunların hatırı için matbuatı emir ve nehy[1] ile hareket eden bir şekle sokmak ve hürriyeti lisana sansür vazedildi endişesini uyandırmak günahtır."

İsmail Müştak

Dahiliye Vekili Ferit Bey'in beyanatı üzerine de tekrar kaleme sarılmış, gayet mantıki bir cevap yazmıştı:

İzah Ettiler, Fakat İkna Edemediler

Hem Dahiliye Vekilinin siyasi bir sima takınarak, Vali marifetiyle ve idari bir lisanla Akşam gazetesini ikaz etmesine ne hacet vardı? Eğer Refik Halid Bey'in hatıratı aleyhine tatbik edilen memnuiyet, evvelce sadır olmuş,[2] mahkûmiyet kararının netayici tabiiye ve kanuniyesinden ise o hatırat gazetede intişara başladığı gün harekete gelecek olan makam Dahiliye Vekâleti değil, İstanbul Müddeiumumiliği[3] idi. En büyük mülkiye memuru olan valimizin bir emriyle müddeiumumi derhal takibatı kanuniyeye başlamalıydı.. Acaba bu lüzumu vali bey mi takdir etmedi, müddeiumumilik kendinde öyle bir salahiyet görmedi de onun için mi harekete gel-

1 nehy: yasaklama
2 sadır olmak: çıkmak
3 müddeiumumi: savcı

medi, yoksa kanunen bu yolda harekete mesağ[1] ve imkân yoktu da ondan dolayı mı bir şey yapılmadı mı? Buraları muzlim[2] kalmıştır.

İmzası altında yazı yazmakta kanunen memnu olan bir adama gazete sütunlarında mihmannevazlık[3] göstermek bir mahpusu hapishaneden kaçırmakla müsavidir.[4] Ben Akşam gazetesi sahiplerinden bu kadar gaflet, kanunlarımıza bu derece vukufsuzluk tasavvur edemiyorum. Bu fikri takviye eden diğer bir sebep de Dahiliye Vekilinin İstanbul Valisine bir "Takibat icrası emri" göndermeyip sadece Akşam sahiplerine tebliğ edilmek üzere bir "İkazda" bulunmasıdır. Çünkü kanun mevcut ve cari ise bunun hükmü herkes ve her şey hakkında muteberdir. Refik Halid Bey ve o ayardaki mahkûmların yazı yazmaları kanunen memnu ise yapılacak şey vaktiyle İstiklal mahkemesinde geçmiş bir sözü öne sürerek ahbapça ikazda bulunmak değil, kanun yoluyla ve kanunî tedbirlerle harekete gelmektir.

Hülasa ben Refik Halid Bey'in hatıratı menolunmamalıydı demiyorum; niçin menedildi, bunu bilelim, diyorum. Kanunlar muta olmak[5] için malum olmalıdırlar. Hürriyetlerimiz üzerinde siyasetin mi, yoksa kanunun mu hâkim olduğunu anlamak isteyişimiz inkılabın ruhuna muhalif değil, bilakis feyzine hizmettir. Binaenaleyh Dahiliye Vekilinin bu hatıratı neden menettiği kanunî sebeplerle izah olunmadığı müddetçe ben yapılan işin meşruiyetine kanaat getirmemiş

1 mesağ: izin
2 muzlim: karanlık
3 mihmannevaz: misafirperver
4 müsavi: eşit, denk
5 muta olmak: itaat etmek

bir adam vaziyetinde kalacağım. Acaba Hâkimiyeti Milliye refikimiz başka türlü mü düşünüyor?"

İsmail Müştak

Bunları gazetelerde okuyunca İsmail Müştak Bey'e hitaben "Doğru Yol" gazetesinde bir açık mektup neşrettim; bu cevabımı aynen alıyorum:

Bir Şukka-i Muhibbi[1]

Muhterem İsmail Müştak Bey,

Hatıratımın men'i teşebbüsü münasebetiyle "Tanin"in "Mersadı İbret"[2] sütununda meslektaşlarımızdan hiçbirine nasip olmayan bir nezaket ve insaf göstererek yazdığınız mütalaaları okudum. Hepsine min gayri haddin[3] iştirak ediyorum. Kendim kendimi muhakeme veya müdafaa etseydim bundan daha iyi yapamazdım. İlla, işin ciheti kanuniyesine müteallik kısımlarını o derece vuzuh ve dirayetle idare edebilmek kabil değil elimden gelmezdi. Binaenaleyh meselenin esası hakkında söyleyebileceğim kalmamış... Fakat şahsıma ve sergüzeştime dair sarf ettiğiniz bazı tabirlere karşı müsaade buyurunuz da –muhabbetime ve minnettarlığıma halel gelmemiş olarak– size eski bir arkadaş sıfatıyla, fikrimi rindâne söyleyeyim; maksadım mukabele değil, mülatefe...[4]

1 şukka-i muhibbi: dost yarası
2 mersadı ibret: yanlışları gözlem
3 min gayri haddin: haddim olmayarak
4 mülatefe: şakalaşma

En ciddi meselenin de bence, şakaya mütehammil tuhaf ve hoş cihetleri vardır.

"Ecnebi bir vapurla arkasını vatana çevirerek, gömülmeye mahkûm liyakat ve kabiliyetimle yâd ellere çekildiğimi yazıyorsunuz. Filvaki makale böyle yazılır; süs, şekil ve kuvvet vermek âdettir ve bunları vermek için de hakikatten uzaklaşmak, mantığa göz yummak icap eder. Fakat, edebiyat haricinde düşünelim: Ecnebi dediğiniz vapur, hain hadim[1] veya hakimi vatan her ferdin, biraz uzakça gitmeye mecbur olduğu zaman - bila endişe bindiği Mesajeri Maritimin "Piyer Loti" vapurudur. Bu büyük Türk muhibbinin ismini taşıyan bir geminin beni taşımasını niçin aleyhimden fazla lehimde bir şahadet telakki etmemeli? Görüyorsunuz ki, en telaşlı bir zamanımda, canımı kurtarmak endişesi içinde bile İngiliz bayrağını hamil[2] mahut[3] "Egypt" vapuruna, milletin dostu bir edibin namına izafe edilmiş, bir Fransız sefinesini tercih etmişim, bu itidali demi,[4] bu muhabbeti vataniyeyi gösterebilmişim. Aynı zamanda bir muharririn velevki tegayyüp[5] ve firar maksadıyla da olsa, bir edip ve üstat ismini taşıyan vapura rükubu[6] herhalde meslek muhabbetini gösteren bir harekettir. Bir gün böyle uzun yolculuklara bayrağımızı ve mesela "Ruşen Eşref" namı bülendini hamil ve haiz sefinelerle azimet ederler, iftihar eyleriz. Hoş doğrusunu söylemek lazımsa o gün ben "Piyerloti" yerine "Klemanso"[7] isimli bir

1 hadim: hizmet eden
2 hamil: taşıyan
3 mahut: sözü geçen
4 itidali demi: uygun davranış
5 tegayyüp: saklanma
6 rükup: binme
7 Clemenceau (1841-1929): Kaplan lakaplı Fransız devlet adamı. Başvekilliği (1917) sırasında harbin kazanılmasında büyük rolü olmuştur.

vapur da bulsam azimetle tereddüt göstermezdim, zaruret hareketimi mubah kılardı.

"Arkamı vatanıma çevirdiğime" biraz doğru hükmetmişsiniz. Fakat çeviren ben değildim, vapurun yolu böyle icap ediyordu. Kıç tarafında bayrak direğine sarılıp duramazdım ki... Hem bu, tam bir arka çevirmek de sayılmaz. Malum a Suriye'ye giderken Anadolu'yu solumuza alırız, kalp tarafımıza.... İşte memlekete bir eseri muhabbet ve alaka daha!

"Liyakat ve kabiliyetimin gömülmeye mahkûm" olduğuna nereden hükmolunabilir, anlayamadım. Beş sene, biteviye, Sinop, Çorum gibi ratip[1] memleketlerde sürgün kaldığım zaman körleşmeyen kabiliyetim zannetmem ki "Cebelilübnan"ın[2] rutubetsiz ve şemsabad[3] ikliminde pas tutsun!

Burası pek de "yâd el" sayılmaz. Hemhududumuz[4] olduktan başka, bizden en son ayrılmış dost bir Müslüman ülkesidir. İşte muhabbet ve merbutiyetimin[5] diğer bir nişanesi de bu...

Sebebi azimetime[6] gelince: Bana memleketimi bir müddet için terk etmeyi milliyetperver rical ve rüfeka[7] tavsiye etmişlerdi. Ali Kemal'in akıbeti ise bu tavsiyeleri bir ihtar şekline soktu. Hani, herifin biri bir meyhaneye girmiş: Rakı

1 ratip: rutubetli
2 Cebelilübnan: Lübnan'ın ortasında yer alan Akdeniz'e kıyısı olan şehir
3 şemsabad: bol güneşli
4 hemhudut: ortak sınır
5 merbutiyet: bağlılık
6 sebebi azimet: gidiş sebebi
7 rüfeka: arkadaşlar

isterim ama sert olsun! demiş. Meyhaneci küp dibinde yere yuvarlanıp yatan dört beş sarhoşu göstererek: Nah, demiş, mostrası meydanda!

Onun gibi benim içeceğim ecel şerbetinin mostrası da meydanda idi! Kafamın, matbuat muhitinde seng-i tarize[1] tahammülü varsa da hükümet avlusunda kaldırım taşlarına dayanamazdı. Taşı gediğine koymayı severim ama o gedik kendi beynim olmamak şartıyla... Hem de lafta ve yazıda!..

Makalenizin bir yerinde benim için "Mahkûm" sıfatını galiba, efkârı umumiye nazarında manasına kullanmışsınız. Beni, idarî bir kararla listeye soktular. Burada hürmetten başka bir muamele gördüğüm yok. Hem satılmış denen şu adamın satacak bir altın saati bile yoktur.

Gıyabımda evime gelip de envai ve eşyamı kayıt için sordukları zaman Harbi Umumide alınmış bir şemsiye eskisi ile Fazıl Ahmed'den bidayeti[2] Meşrutiyet'te mübadele ettiğim bir pardesü püsküsünden başka "hacze layık mamelek"[3] bulamamışlar. Memurlar belki de inanmamışlar, nukut ve senedatı koçan şeklinde benim de "Eşref (10) gibi yanımda taşıdığıma hükmetmişlerdir!

Nezaketinizi şu suretle, biraz kabaca suistimal ettiğimi mazur görünüz. Neşem bir miktar terbiyesizleşti. Galiba bu hususta kabahat bende değil, aleyhimde okuduğum gazetelerin tarzı tahririnde... Ülfet hasıl oluyor. Ne diyeyim. Allah hepimize sizin nezaket ve insafınızı ihsan buyursun!

Lübnan-3 Şubat 1924

1 seng-i tariz: taşlama
2 bidayet: başlangıç
3 mamelek: sahip olunan her şey

Netice-i kelam, hatırat neşredilemedi ve elime para geçmedikten başka sövülmedik bir tarafım da bırakılmamış oldu.

Fakat nefsime güvenimi kaybetmiş değildim. Lübnan ucuzluktu; ayda on beş, yirmi liracıkla yaşama imkânı vardı. Dışarıya halimi belli etmeden inziva köşemde basit ve sıhhi bir hayat sürüp gidiyordum. Belki ta içimin bir yeri kan ağlıyordu. Dudaklarımda tebessüm eksilmez görünüyordu... Kış geçip bahar geldi.

Halep'te

Halep'te "Doğru Yol"u çıkaran Celal Kadri ve Hasan Sadık Beyler (11) o esnada beni bu şehre çağırdılar. Gittim, yerleştim. Gazeteye muntazaman yazılar yazıyordum. Tuhafı şu oldu ki, bu yazılardan birini, imzamı kullanmadan ilk defa "Vakit" iktibas etti.[1]

Başlığı "Ayşegül" idi.

Sonradan İstanbul matbuatında makalelerimi bir kapışmadır başlamıştı. Hem, imzamı da gizlememek şartıyla... Bir gün önceden ilan edenler de oluyordu. Hatta "Bir İçim Su" yazımı hep bir ağızdan şaheser, Türkçe'nin mucizesi addettiler. Bu kapışma sırası "Sen aldın! Ben alacağım!" gibi aralarında bir atışma da başladı.

Birbirlerine söylemediklerini bırakmadılar.

Okuyucularımı işgal etmemek için dosyamdaki vesikaları neşirden vazgeçiyorum.

İşte bu "yağma Hasan'ın böreği" esnasında idi, Halep'e bir telgraf geldi:

1 iktibas etmek: alıntı yapmak

Envoyez urgence memoires commencerons publication enverrons de suite urgent.

Yani: "Hatıratı acele gönderiniz. Neşre başlayacağız. Ardından para yollayacağız" diyorlardı.

Bundan şu anlaşılıyor ki, "Hatırat'ı geri istemiş ve almışım. İkmal de etmemiştim. Bitirmeye koyuldum ve bitirdim. Parçalara ayırarak gönderiyordum; neşrediliyordu. Aldığım mektuplarda da işitilmemiş bir rağbet gördüğü, gazete satışının birkaç misli arttığı da yazılıyordu.

Mühim bir şahsiyet de, mektubunun bir yerinde hatıratın *"Gazi Paşa Hazretleri tarafından da alaka ile takip buyurulduğu"*nu tebşir olunmuştu.[1]

Fakat...

Bu defa hücumlar, eserimin gördüğü rağbet nispetinde artmıştı. İş hükümete ve Büyük Millet Meclisine de aksetti. İki misal, iki vesika olsun verelim:

Refik Halid'in Yazıları Hakkında Tezkere

Bundan sonra, yüzellilik listeye dahil olanların neşriyatına dair Başvekâlet tezkeresi Dahiliye ve Adliye Encümenlerine, Kayseri mebusluğuna intihap edilen[2] Zeki Bey'in, mazbatai intihabiyesi[3] dördüncü şubeye havale edildi...

1 tebşir olunmak: müjdelemek
2 intihap edilmek: seçilmek
3 mazbatai intihabiye: seçim mazbatası

Hıyaneti Vataniye Erbabının Neşriyatı Münakaşası

Ankara, 1 (Muhabirimizden) – Bugün Meclis Kâzım Paşa'nın (Özalp) riyasetinde[1] toplandı.

Yüzellilik listeye dahil olanların neşriyatta bulunmamalarına dair olan kanunun müzakeresine başlandı. İlmi ve fenni asarın[2] bu kanunun çerçevesine dahil olup olmadığı sualine, Dahiliye Encümeni kanunun neşri tarihine kadar neşredilmiş olan ilmi ve fenni asarı nafianın tekrar tab ve temsilinde mahzur olmadığı cevabını verdi. Adliye Encümeni mahzur olduğunu tasrih etti:

Hakkı Tarık Bey (Us) – *Şimdiye kadar neşredilen birçok asar vardır. Mesela Rıza Tevfik'in (12) "Felsefe Kamusu" namıyla bir eseri vardır ki bu kitap Maarif Vekâleti tarafından alınmıştı. Şimdi bu eserler daha tabedilecek midir? Bir kitapçı, "Bende böyle bir kitap vardır" diye ilan edemeyecek midir? Kıraat kitaplarımızın içinde bunların şiirleri vardır. Şimdi mektep kitapları ne olacaktır? Bir daha basılmayacak mıdır? Kanunda beyanat, makalat ve asar denilmektedir. Türkiye'de ikameti memnu olanlardan birisine ait bir mektup, gazete tarafından neşredilmeyecek midir? Bu hadisedir. Gazeteler herhangi bir hadiseden bahsedebilir. Halbuki kanun bunu da menediyor.*

Adliye Encümeni mazbata muharriri Münir Bey (Çorum) kanunun makabline[3] şümulü[4] olmayacağını söyledi. Kanunun müşterek Encümene iadesi hakkındaki Hakkı Ta-

1 riyaset: başkanlık
2 asar: eserler
3 makabl: geçmiş
4 şümul: kapsama, içine alma

rık Bey'in takriri kabul edildi. Ali Bey (Rize) takririn kabulünden sonra sıralarda söz söylemek istemişse de mebuslar "kürsüye kürsüye" sesleri ve alkışlar arasında kürsüye çıkarmışlardır. Ali Bey (Rize) evvela alkışlara teşekkür etmiş ve sonra müşterek encümenin bir an evvel kanunu müzakere edip Meclise göndermesini teklif etmiştir. Hatip tekrar sürekli alkışlarla kürsüden inmiştir.

Bazı gazeteler –Meclisteki o kanun teklifinden önce– müddeiumumiliğe başvurmuşlardı. Size bu müracaata dair bir vesika sunacağım:

Müddeiumumilik, Refik Halid'in Hatıraları Hakkında Ne Düşünüyor?

"Yüzellilik listeye dahil Refik Halid'in hatıratının "Akşam" refikimiz tarafından neşredilmekte olması pek ziyade teessür ve teessüfümüzü mucip olmuş, bizi, nazarı dikkat ve insafı celbe davet eylemiş idi. Hatırat maalesef intişara devam etmekte ve bizim görüp hissettiğimize nazaran bu hal bizimle beraber daha birçok zevatı adeta mustarip eylemektedir. Bu hususta bir kere de müddeiumumiliğin ne düşündüğünü öğrenmek istedik ve bir muharririmizi mahakimi asliye müddeiumumisi Cemil Bey nezdine gönderdik. Cemil Bey demiştir ki:

"Bana öyle geliyor ki, bu adam hukuku medeniyeden iskat edilmemiştir.[1] 150 kişilik listenin tanzimi keyfiyeti icabatı siyasiyenin tevlit ettiği[2] mecburiyet eseridir. Hududu millî

1 iskat etmek: düşürmek
2 tevlit etmek: üretmek

haricinde bulunmanın aynı zamanda hukuku medeniyeden mahrumiyeti icap ettirmeyeceği tabiidir. 150 kişilik listeye dahil olarak hududu millî haricine çıkarılan kimselerin hududu millî dahilindeki neşriyatının mahiyetini tetkik ve takip, en mühim vezaifi adliye[1] meyanına girmiştir. Memleketin, asayişine ve mevcudiyeti milliyeye taalluk eden[2] ve hükümetin emniyeti dahiliye ve hariciyesini ihlale matuf bulunan neşriyata bittabi her ne şekilde olursa olsun cevaz verilemez.

Akşam gazetesinde Refik Halid Bey'in vuku bulan neşriyatının beyan ettiğim hususatla alakadar olmadığı zannındayım. İnfisah etmiş[3] bir fırkanın hayatı sabıkasına ait ve kısmen mizahi bir şekilde vuku bulan bu neşriyattan, muharrir tarafından bu yolda bir noktai nazar takip edilip edilmediğini, takip ettiğim neşriyatın mahiyeti göstermektedir..."

Bir gazete daha ileriye varmış, sonradan birkaç misalini gördüğümüz şekilde halkı heyecana getirip bir hadise çıkartmak istemişti. Deniliyordu ki:

"Müddeiumuminin bu beyanatı karşısında bize öyle geliyor ki, her gün en aziz hislerimizi tırmalayan bu manzaraya nihayet vermek için müddeiumumiliğin değil, doğrudan doğruya karilerin[4] müdahalesi lazım gelecektir."

Diğer bir haber:

1 vezaifi adliye: adli vazifeler
2 taalluk etme: ilgisi olma
3 infisah etmek: feshedilmek
4 kari: okur

Yüzellilikler Makale Yazabilir mi?

"Yüz ellilik listeye dahil olanların gazetelerde makaleler yazıp yazamayacakları hakkında Sinop mebusu Recep Zühtü Bey Maarif Vekilinden sorulmak üzere bir sual takriri[1] vermiştir."

"Takriri Sükûn" Kanunu

Hatıratın neşri devam ededursun, hem memleket, hem şahsım için çok zararlı bir isyan, Şeyh Sait isyanı bütün bu münakaşa ve müzakereleri kökünden kesti. Hükûmet, "Takrir-i Sükûn" kanununu tekrar tatbika koymak mecburiyetini duydu.

Binaenaleyh benim "Hatırat'ı artık neşir imkânı kalmıyordu.

Neşredilmesinin ayrıca bir fenalığı da şu olmuştu: Hatıratın çıkmamasını isteyenlerle gazeteciler hiçbir esasa istinat etmediğini[2] bildikleri halde beni Şeyh Sait isyanında alakalı göstermek taktiğini tuttular.

İrtica hareketinin şiddetle aleyhinde idim; Halep'te hiçbir şeye karışmadan, neticenin hükûmet lehine gelişmesini bekliyordum. Buna da emindim. Zaten benim ihtilalci ve suikastçi tarafım yoktu; olmamıştı, olamazdı.

Fakat gazetelerde şu gibi yalan neşriyat devam edip gidiyordu:

1 sual takriri: soru önergesi
2 istinat etmek: dayanmak

Refik Halid, Filozof Rıza Tevfik ve diğer bazı hainler, asilerle beraber beyannameler hazırlayarak neşriyatta bulunarak aleyhimizde propagandalar yapmaktadırlar.

"Ankara, 9 (Hususi muhabirimizden) – Asiler askerî vaziyetin aleyhlerinde olmasına rağmen propagandalarına devam etmektedirler. "Beşîri" ve "Silvan" aşairinin[1] muhalif vaziyeti, temastan dolayı Argan'ın "Hükütan" aşiretinden "Birukan" kabilesine sirayet etmişse de ittihaz edilen[2] tedabir neticesinde mezkûr kabile hükümete dehalet etmiştir.[3] Bazıları harici propagandaya devam etmektedirler. Ezcümle Refik Halid'in, Antepli Celal Kadri'nin, Urfalı aşiretlerden birine mensup, Mustafa Şahin ile Kürt Dağı'nın Fransızlarda kalan kısmında sakin Gençzade Nuri'nin (13) propaganda yaptıkları, beyannameler hazırladıkları haber alınmıştır. Rıza Tevfik aleyhimizde tahrikamiz[4] şeyler neşretmektedir. Manavoğlu Nevres'in Cidde'de bulunduğu ve Emîr Ali'nin Erkânıharbiye Reisi sıfatıyla Cidde'nin müdafaasıyla meşgul olduğu teeyyüt etmektedir."[5]

Rıza Tevfik memleketi terk edeli beri aktif tek bir politika hareketine girişmemiş. Amman Çölünde etliye sütlüye karışmadan oturuyordu. İrticaya da şiddetle aleyhtardı.

İşte "Hatırat"ın kısaca hikâyesi budur. Şimdi aslını, metnini okumamıza sıra geldi.

1 aşair: aşiretler
2 ittihaz etmek: almak, edinmek, tasarlamak
3 dehalet etmek: sığınmak
4 tahkiramiz: hakaretle karışık
5 teeyyüt etme: kuvvetlenme

Göreceksiniz ki, politika bakımından kıyametler koparmaya değer bir tarafı yoktur.

Bütün meziyeti üslubunda, mizahında ve pek acayip, acı bir tarih devresini hoş sohbet şekilde ifadesindedir.

Gurbette –kısa bir muhalefet devresinden sonra– geçirdiğim hayatı ve tuttuğum yolu en mükemmel hülasa eden söz şudur:

"Refik Halid orada Türk kültürüne daima hizmet etti!"

Bir büyük devlet adamının, aziz bir dostuma söylediği bu kıymetli söz, hele Hatay davasını çok önceden uyandırmaya yarayan ve sonra da faydası dokunan yazılarıma da işaret sayılınca...

Bugün şu satırları yazdığım altın stilo kalemi; bana –henüz oraları yanlış bir fikirle gazetelerde "yâd iller" sayılıyordu– müstakbel Hataylılar vermişti, hem de gizli bir toplantıda, işgal kuvvetleri idaresince duyulmasın diye, bir kır kahvesinde, geceleyin...

Kalemin üstündeki yazı: *"Antakya gençliğinden üstad Refik Halid'e"* Tarih: 1930. O tarihte bir Hatay davası olduğundan ve gerçekleşeceğinden, çoğu kimsenin; hem de afur tafur edenlerin, beni hâlâ suçlandırmaya yeltenen idraksiz eşhasın[1] haberi yoktu. Atatürk tarafından, misafiri olarak Ankara'ya çağrılmak şerefini kazandığımdan da habersiz idiler. Bunlar saçmalıklar savurdukça, hele Büyük Kurtarıcının tasarladığı resmi affıma –hususisi çoktan olmuştu– aleyhtarlık ettiklerini okuyup işittikçe, bıyık altından kıskıs gülerdim. Beni kendilerine güldürürlerdi o baylar!..

1 eşhas: şahıslar, kişiler

BİRİNCİ KISIM

1

Mağlubiyeti Kimden ve Nerede Haber Aldım?

Günlerden ne günüydü, şimdi bilemiyorum; fakat iyi hatırlıyorum, çok aydınlık, adeta parlak bir sonbahar ikindisi idi. İttihat ve Terakki merkezi umumisinin[1] önüne geldiğim vakit, sokağı otomobillerle dolu buldum. Muhakkak bütün nazırlar orada idi.

"Yine bir içtima[2] var!" dedim; bahçeden sola sapıp kendimi göstermekten çekinerek binanın arka tarafına, "Yeni Mecmua"ya ayrılan daireye geçtim. "Kızıl Konak"ın[3] kapısından ne zaman girsem, ayaklarım alışalı beş aydan fazla olmasına rağmen, daima iki zıt his altında garip bir heyecan hissederdim. Evvela çirkin bir hareket yapmaktan duyulan mahcubiyet... Öyle ya, sırf "Kirpinin Dedikleri"ni yazdığımdan dolayı ne fırkacı, ne de komiteci olmadığım halde beni beş sene diyar diyar süren bu adamların arasında, aynı dam altında ne işim vardı? Hariçten birisi, beni tam kapıdan girerken eteğimden tutsa ve yüzüme bakıp:

1 merkezi umumi: genel merkez
2 içtima: toplantı
3 Kızıl Konak: Cumhuriyet gazetesinin ahşap binası.

"Efendi, şu yaptığın iş izzetinefsine ağır gelmiyor mu?" dese başımı önüme eğmekten başka ne cevap verebilirdim?

Yahut da dahilden bir İttihatçı, önüme dikilip kaşlarını çatsa:

"Yahu, içimize sokulmak hakkını kendinde nasıl buluyorsun?" diye sorsa, ters pers geri dönmekten gayri ne yapabilirdim? İşte her defa, içerlikli dışarlıklı böyle birer itaba uğrayacakmışım gibi ürkerek, mahcup yürür ve adeta nefsimden tiksinirdim. Fakat –mademki his, fiil ve fikir, hepsini olduğu gibi, geçtiği gibi yazacağım– aynı zamanda tuhaf bir gurur dahi duyardım. Bana zulmedenler, bazı kadirbilir arkadaşlarının ikazıyla, şimdi hürmet gösteriyorlar, menfama[1] gönderirlerken kaydıma baktıkları aynı binada bugün bana mevki veriyorlardı. Filvaki mübalağaya lüzum yok... Bu bir mevki-i edebi idi. Ama zaten ben ondan fazlasına da talip değildim, hususiyle; dün yazılarımdan dolayı sürmüşlerdi, bugün; yazılarımdan dolayı tutuyorlardı. İşte onun içindir ki bir tuhaf gurur duyuyor ve işte yine bu düşüncelerdir ki merkezi umumi kapısından, yarı mahcup, yarı mağrur, birbirine zıt iki his altında daima heyecanlı giriyordum.

O gün de böyle, hatta içtima-ı umumi dolayısıyla biraz daha fazla heyecanla yürüyüp (karşılıklı hiç sevişmediğimiz ve ömrümüzde ancak bir defa yüz yüze geldiğimiz Talat Paşa'nın yukarıda olması beni fazla müteessir ederdi) muharrirlerin[2] toplaştıkları odaya girince vaziyette bir değişiklik hissetmedim. Her zamanki gibi siyaset dışında şundan bundan konuşuluyordu. Köprülüzade (Fuat Köprülü) Nec-

1 menfa: sürgün yeri
2 muharrir: yazar

meddin Sadık (Sadak) Yahya Kemal ve daha birkaç genç orada idiler. Derken otomobil harharaları duyuldu. Biz –bermutat–[1] Ziya Gökalp Bey'in vürudune[2] muntazırdık;[3] zira Ziya Bey fırka müzakeresinden, edebiyat ve ilim sohbetlerine adeta can atarcasına gelir, bana bu avdetlerinde[4] dalyana vurarak çırpındıktan sonra tekrar açığa kavuşan ve geniş, arızasız suda rahata erişen iri bir balık hissini verirdi. Bekliyorduk, o gelmedi; içeriye Küçük Talat Bey[5] girdi. Girdi ama ben bir başkası zannettim, yüzü o kadar değişik idi; her vakitki gibi gülerek:

"Maşallah, Beyler!" demeyi unutmadı; fakat ne sesi onun sesine benziyordu, ne de tebessümü tebessümüne... Hatta bu bir tebessüm sayılamazdı; ıstırap denilen hissin, "röntgen" gibi bir şua ile şekli alınabilse meydana işte buna benzer bir çizgi, bir mahuf tekallüs[6] resmolunurdu. Yahya Kemal ya anlayışının kuvvetinden, yahut da bir gece evvel kulak dolgunluğu olmasından "Yeni Mecmua" da ilk defa siyasi bir sual irad[7] etti:

"Neler oluyor, Talat Bey?" dedi. Demek bir şeyler oluyordu... Benim dünyadan haberim yoktu. "Zaman" gazetesine "İstanbul'un İçyüzü"nü yetiştirmekle, kolejde ders okutmakla, "Yeni Mecmua"ya makale yazmakla öyle meşguldüm ki, sonu felaketle biteceğine katiyen emin olduğum harbi,

1 bermutat: her zamanki gibi
2 vürud: gelme
3 muntazır: bekleyen
4 avdet: geri dönme
5 Talat Müşkara-İttihat Terakki kurucularından ve ileri gelenlerinden genel merkez üyesi. Yeni Mecmua'nın sahibi.
6 mahuf tekallüs: korkunç gerilme
7 irad: söyleme, dile getirme

artık düşünmez, düşünemez olmuştum. Kulaklarımı dört açıp dinledim. Yahya Kemal'in bu:

"Neler oluyor Talat Bey?" deyişinde bir serzeniş, bir itap seziliyordu. Hem bir cihet daha vardı: Yahya Kemal'in bu tarzda "Neler yaptınız, gördünüz mü, şimdi bu işin içinden nasıl sıyrılacaksınız?" der gibi hitap edebilmesi, bu cüreti bulabilmesi için, hükümet partisinin yerinden sarsılmış olması da iktiza ederdi.[1] Cevaptan evvel sualde bu manayı derhal okudum ve felaketin koptuğuna, cevabı dinlemeden kani oldum. Talat Bey:

"Kahpe Bulgarlar cepheyi bırakıp kaçtılar!" dedi. Eh, olur a, bir mağlubiyet... Hem de bizim ordumuza ait değil... Müttefiklerimiz yetişir, iş düzelir. Ben, evvela, böyle düşündüm fakat o sözüne şöyle devam etti:

"Almanlarla hattı iltisakımız[2] kesildi."

Hepimiz buz gibi donduk. Sırtımda bir ürperme oldu.

"Sulh yapmaktan başka çare kalmadı!"

Ha, demek Harbi Umuminin sonu gelmişti. Çözülüyorduk. Birden müthiş, müthiş bir manzara tahayyül ettim: Makedonya'dan gelen Müttefikin[3] ordusunun İstanbul'a girişi ve Beyoğlu'ndan geçişi... Mağlubiyetin binlerce feci neticeleri arasında, zihnim yalnız bunu büyütüyor, bunu canlandırıyordu. İnhizamımızın[4] sanki yalnız bir neticesi vardı, o da bu idi. Avrupalıların, tarihî İstanbul'a milyarlar pahasına ve asırlardan sonra Fatih'ten intikam almaktan mütevellit bir şevk ve iftiharla coşkun, başta mızıka muzafferane

1 iktiza etmek: gerekmek
2 hattı iltisak: bağlantı hattı
3 müttefikin: müttefikler
4 inhizam: bozguna uğrama

girişi... Yarın bir galip zabit şu odaya girecek, Frengin; değil düşmanlık zamanında, dostluğunda bile bize uzak, iğrenç gelen züppe tavrıyla, fare, kedi veya tavuk kovar gibi kırbacını sallayarak:

"Pist!.." diyecekti; derhal kaçışacaktık. Ben bunları düşünerek yerimde mıhlı duruyordum. İçimizde, kendisini bir an evvel şuradan, şu izmihlal[1] merkezi umumisinden dışarıya atmak isteyenler oldu. Karşımızda oturan Talat Bey, sanki bir anda bütün manasını, sebep ve hikmetini, mevcudiyetini kaybetmişti; hiç tanımadığımız, yeni bir mücrim[2] gibi görünüyordu. Ah, zavallının çehresindeki eza... Kim derdi ki onu seyreden ben, birkaç zaman sonra, bu derece müthiş olmasa bile, bir fırka ve politika mağlubu olmak itibarıyla hayli benzer vaziyete düşecek, tafsilatıyla[3] anlatacağım beceriksizlikler yüzünden, buna yakın bir ıstırabın yüzümde kıvrandığını gösterecektim.

Hep birden kalktık. O gün, meğerse Kızıl Konak'a son girişim imiş, son mahcubiyetim... Derin bir heyecanla çıktık. Mütareke devrinde bir daha ayağımı atmak, hatta önünden geçmek bile nasip olmadı. Mamafih, ben yaşarsam ve kırmızı bina yanmazsa, bir gün garip bir vesile ile orada tekrar tatlı veya acı, kısa veya uzun bir müddet daha geçirmeyeceğim ne malum?

"Zaman" idarehanesine sapmadan evvel dönüp arkama baktım. O haşmetli, süslü ve parlak bina şimdiden duvarlarında örümcekler ağ kurmuş ve kovuklarında yarasalar, mekân tutmuş bir harabe, bir kasrı kayser[4] gibi göründü.

1 izmihlal: yok olup bitme
2 mücrim: suçlu
3 tafsilat: ayrıntı
4 kasrı kayser: hükümdar sarayı

Sanki bir an sonra mevzî bir zelzele ile çöküverecekti. Böyle felaketlerden önce gelen bir korkunç durgunlukla heyula gibi duruyordu.

Büyük yangınlarda, daha alev saçağa dokunmadan, kızıl bir ışık içinde, için için kızmaya başlamış büyük konaklar görürdüm, eşyası çoktan çıkarılmış, halk çoktan kaçmış, ateşle çevrilmiş olduğundan heybetine, debdebesine rağmen insana ne kadar miskin bir tesir yapardı! Merkezi umumi de bu çehreyi almıştı.

2

Anadolu'da Mukavemet Yapılabileceğini Hangi Tarihte, Nerede ve Evvela Kimden Duydum?

Romanlarda, hikâyelerde bir "sendeleye sendeleye yürümek" tabiri kullanılır, galiba işte ben "Zaman" matbaasına böyle bir yürüyüşle gidiyordum. Bu sokak, şu idarehane, içindekiler, her şey gözüme muvakkat[1] görünüyordu; "Yarın, ne varsa büsbütün değişecek, altüst olacak!" diyordum; artık bu gördüklerimi bir daha görmeyeceğime samimiyetle, safdillikle katiyen kaniydim.

"Zaman" o vakitlerde sakin, rahat, ağırbaşlı bir gazete idi. Nasıl geldiğimi sırasında anlatacağım a, İstanbul'a menfadan avdetimde[2] yevmi[3] gazetelerden evvela "Vakit"te ma-

1 muvakkat: geçici
2 avdet: geri dönme
3 yevmi: günlük

kalelerim intişar etmişti. Sonra daha fazla ücret verdiği için "Tasviri Efkâr"a geçmiştim. O aralık bir gün Köprü üzerinde Nureddin Bey'e rast geldim, üstünde nefer elbisesi vardı; –Bu Nureddin Bey sonradan Polis Müdiri Umumisi olan zattır– kendisini "İkdam" da İdare Müdürü iken, yani beş altı sene evvelinden tanırdım. "Zaman"ı ve müdürü olan genci methetti ve kârlı bir teklifte bulunmak üzere beni beklediğini söyledi. Gittim pek uyuştuk, hemen bir roman mukavelenamesi imzaladık; makalelerimi aynı gazeteye veriyordum. Bu işe Nureddin Bey tavassut[1] etmişti; bir müddet sonra diğer bir işe de tesadüf eseri gene bu Nureddin Bey'in delaleti,[2] vesatetiyle girdim: Hürriyet ve İtilaf!

"Zaman" için, Maarif Nazırlığından düşürülmüş olan Şükrü Bey'in (14) gazetesi derlerdi; fakat Şükrü Bey'e; muharrirliğim dolayısıyla aylarca süren ziyaretlerim esnasında matbaada yalnız iki kere rast gelmiştim. Birinci defasında birbirini şahsen ilk gören, fakat şöhretiyle gıyaben pek iyi tanışan iki kişi gibi meraklı, uzun ve nezaketle belli etmemeye çalışılan göz tetkikleriyle tanıştık. O, içinden belki de şöyle diyordu: "Tuhaf şey, bizi yazılarıyla senelerce hırpalamış, cezaen senelerce sürgünde kalmış ve bu defa gelip yine kalemi sayesinde ta aramıza sokulmuş olan hırçın, mürteci Refik Halid, şu solgun, zayıf, gösterişsiz mahluk mu imiş?!"

Evet, ittihatçılarca ben mürteci, müstebit[3] idim, güya ailem devri sabıkta[4] pek müreffeh, pek mesut imiş, meşrutiyet gelince o eski debdebeye tahassüren muhalefete atılmışım,

1 tavassut: aracılık
2 delalet: kılavuzluk
3 müstebit: despot
4 devri sabık: eski devir

babamın, kardeşlerimin intikamını alıyormuşum... Yedi sene evvel "Tanin"[1] bir başmakalesinde ve kendisi mebus ve müteneffiz,[2] ben ise genç ve aciz olduğumdan hayli nezaketsiz bir tarzda bu teşhisi koymuştu. Sonra Süleyman Nazif aynı paçavra fikri, "Hak"ın başında "Savlet-i Mazi"[3] gibi tumturaklı bir serlevha ve Kadirilerin zilli ayinlerine benzeyen şangırtılı bir üslupla üzerime tekrar yamamıştı.

Zavallı üstat Nazif... (15) O korkunç şekli, azgın kalemi ve zehirli sözlerine rağmen –hayatı siyasiyesinin çocukça kararsızlığından ve gürültü içinde boş yere akıp gitmesinden dolayı olacak– bana daima bir rikkat[4] hissi verir. Kalemini kama ve tabanca meraklısı bir delikanlı gibi müdafaa veya hücum her vaziyette ve en lüzumsuz yerde azami şiddet ve dehşetle çekip tehlikeli nümayişler[5] yapmasını, sonra –yine tabii kabadayı zihniyetiyle– barışmasını seven bu mahir kalemli, fakat sabî[6] zekâlı, seriülinfial[7] edebiyatçı da o gün akrabasından olan Şükrü Bey'in yanında idi.

Fevkalade nazik, iltifatlı muamelesine rağmen Şükrü Bey'in içinde, fırka gayretinin ve fırkacılık husumetinin, şamandıraya bağlı amelmande[8] bir gemiye ait paslı bir zincir gibi, aleyhimde için için hâlâ gıcırdamakta olduğunu ben duyuyordum. Zannederim ki o dahi muhatabının gönlünden geçeni, yani hafif bir gönül bulantısını fark ediyordu.

1 Tanin: İstanbul'da yayınlanan İttihatçı gazete, başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın
2 müteneffiz: nüfuzlu, sözü geçen
3 savlet-i mazi: geçmişin saldırısı
4 rikkat: acıma
5 nümayiş: gösteri, yürüyüş
6 sabî: çocuk
7 seriülinfial: çabuk parlayan
8 amelmande: iş göremez

Şükrü Bey'in bir büyük hususiyeti vardı. Harbi Umumide o kötü mebusan meclisinin düşürdüğü yegâne nazırdı. Maarif ve Posta Nazırlığından düşürülmüştü. Ama ne mesut bir sukut: Maroken koltuktan –havada mahirane bir takla atıp– elenmiş şeker deposuna rahatça, zararsız hatta faydalı bir surette oturuvermişti. Ama hâlâ tavrında bir nazır hali seziliyordu. Zaman ne acayiptir! Altı ay sonra meğerse kendisine Posta koltuğunda halef olacakmışım...

Bu haleflik seleftik, postane binasında değil, keşke şeker ticarethanesinde vuku bulsaydı! Ben Postadan alakamı, bir sene devam eden pür salahiyet bir vaziyetten[1] sonra, borçlu olarak kesmiştim. Aramızda, müruru zamanla yalnız şöyle bir müşabehet[2] hasıl olmuştu: Onu da, beni de kendi hükümetimiz eliyle makamımızdan atmıştı.

Ne ise, işte Şükrü Bey'i birinci defa orada görmüştüm. Bundan bir müddet sonra –bittabi; hükümetin müsaadesiyle– "Vakit", şeker ihtikârı[3] diye, ticarette diğerlerinden elbette daha az muhtekir[4] olan zira işe yeni başlamış bulunan bu eski nazırı, kendi gazetesi olan "Zaman" bile gürültüyü arttırmamak için pek sudan müdafaa ettiğinden, uluorta ve sütun sütun, günlerce ve rahatça hırpaladı. "Akşam" patronları meyanına girmeden evvel "Alamerikan" muhabirlikte en hoş meziyet gösteren Ali Naci Bey bu hücumu idare ediyordu. Kabak yine Şükrü Bey'in başına patlamıştı; ne nezarette, ne ticarette kimse bir başka muhatap, mesul, mücrim bulamıyordu. Siyasi ve ticari suistimalatın her tarafta kan

1 vaziyet: el koyma, eline alma
2 müşabehet: benzerlik
3 ihtikâr: vurgunculuk
4 muhtekir: vurguncu

gibi gövdeyi götürdüğü ve herkesi sürüklediği bu fezahat[1] akınında, Şükrü Bey'den başkasının başı tarize[2] hedef olmuyordu; nezaret masasından tutup onu atıyorlar, ticaret kasasından onu çekiyorlardı. Bunun sebebi ne idi? Bilmem!

İttihat ve Terakki merkezi umumisinden çözgün haberiyle perişan bir halde biraz ötede, Yeşildirek'teki "Zaman" idarehanesine düştüğüm vakit karşımda, kanepeye yaslanmış ve loşluğa gömülmüş bir iri adam gördüm, o kadar heyecanlı idim ki zaten ömrümde bir defa konuştuğum ve matbaada hiç rast gelmemeye çalıştığım bu zatı, şeker meselesinden beri arası hükümetle şekerrenk olan Şükrü Bey'i, birden tanıyamadım. Gazetenin müdürlüğünü ifa eden, Düyunu Umumiye müfettişlerinden Cevat Bey –pek nazik, pek sevimli bir gençti. Memur olduğuna bakmayarak, hükümetin davetlerine resmen gazeteci sıfatıyla gitmek gibi hareketler gösterir, yani zevahiri kurtarmaya bile tenezzül etmez, buna rağmen mezuniyeti boyuna uzatılırdı– bana vakayı duyup duymadığımı sordu.

"Evet," dedim, "şimdi orada idim..."

Bu, "Orada idim..." cümlesini, benden gizlenecek bir cihet olmadığı için kasten söyledim ve Şükrü Bey'in heyecansızlığından heyecana geldim. Akıbetin fena olduğunu, bize gayet ağır kayıtlar konulacağını, hercümerce, hakaret ve sefalete uğrayacağımızı acı acı anlattım. Mamafih karşımdakini rencide etmemek için mesullerin, muhtekirlerin tecziyesi[3] cihetini hiç mevzubahis etmedim. Fakat o, müstakbel sahneleri hissediyordu. Benim "ne şartla olursa olsun derhal

1 fezahat: rezillik
2 tariz: taşlama
3 tecziye: cezalandırma

mütareke akdetmek" teklifime karşı dayanamadı; ille "Başka çare göremiyorum!" dememe büsbütün tutuldu.

"Çare vardır," dedi. "Anadolu'ya çekilip mukavemet etmek!" Gözlerim dört açıldı, ah bu İttihatçılar...

Ne yaman, ne yılmaz, ne maceraperest adamlardı! Almanya'yı, Avusturya'yı ve Bulgaristan'ı zirüzeber[1] eden ve bir taraftan da Anadolu dediği yerin serhaddine, Halep'e yaklaşan İtilaf Devletlerine şimdi bu halde, hâlâ mukavemet edebileceklerini zannediyorlardı...

"Ne ile, nasıl?" diye sordum.

Şükrü Bey bir sırrı ifşa edip etmemekte müteredditgibi bir an yutkundu, sonra şunu söyledi:

"Hükümet bu ciheti düşünerek tedbirlerini evvelce almıştı... Dağ ve çete muharebesi için silah, cephane, teşkilat hepsi hazırdır; elli sene dayanırız!"

Bilmem Şükrü Bey bunu hülyasında icat ederek mi söylemişti, yoksa hakikaten İttihat ve Terakki böyle hazırlık yapmış mıydı yoksa da Çanakkale hengâmesinde bir fikir olarak mı ortaya atılmıştı, bilmem, bildiğim bir şey varsa, o da bu mühim ifadeyi benim ilk defa, bin dokuz yüz on sekiz senesi Teşrinisanisinde[2] zaptetmiş olduğumdur. Bin dokuz yüz on dokuz senesi Teşrinisanisinde ise, Anadolu'da Yunan ve İtilaf ordularına karşı Şükrü Bey'in bahsettiği çete mukavemeti, Kuvayı Milliye namıyla fiilen kurulmuştu!

O günden ta Sakarya muvaffakiyetine kadar, aklımın almadığı bu mukavemet meğerse kabili icra imiş ve yapılacak tek iş de o imiş. Bunu anlayıp tatbik edebilenlere ne mutlu!

1 zirüzeber: alt üst, yerle bir
2 teşrinisani: kasım ayı

Mademki bunu bir "harika" ve "mucize" addediyoruz, harika ve mucizeye kulağımızla işitip inandık, gözümüzle görüp iman ettik... Ve işte kalp ile tasdik ve lisan ile de ikrar ediyoruz!

3

Sürgünden Nasıl Dönmüştüm?

Cemal Paşa ile firarından iki gün evvel, yani son defa Boyacıköyü'nde nasıl ve neler konuştuğumu yazmak lazım... Fakat menfadan dönüş tarzım ile ilk mülakatım da kendi hayatımın, hem de bizdeki siyasetin birer garip safhasına taalluk ettiği[1] için bu kısmı da anlatıvermek fena olmayacak: "Brest Litovsk" müsalahanamesini imzaya giden Sadrazam Talat Paşa'ya Dahiliye Nezaretinde Bahriye Nazırı bulunan Cemal Paşa vekâlet ediyordu. Vaktiyle Rumeli'de maiyetinde bulunduğu merhum Seyfullah Paşa'nın ailesine onun; kadim bir münasebeti, bizim de hürmetkâr bir komşuluğumuz vardı. Bu vasıta ile İstanbul'a on gün için gelmek müsaadesine nail oldum.

Bilecik'te karlı bir kış sabahı idi. Mustafa Sabri Efendi ile Şeyh Salih Efendi soba başına oturmuş, sohbet ediyorduk. Ben son yazdığım bir hikâyeyi, "Sarı Bal"ı[2] okumuştum, Sabri Efendi bitirmeye çalıştığı dini bir makaleyi izah ediyordu. Kapının çıngırağı çaldı, köşe penceresinden başımı

1 taalluk etme: ilgisi, ilişiği olma

2 Sarı Bal: Memleket Hikâyeleri'nde; 1916 yılı, Çorum'da yazıldığı belirtilmiş.

çıkardım: Merkez komiseri elinde telgraf, karın buğulaştırdığı bir sesle:

"Müjde Bey," dedi, "İstanbul'a gidiyorsunuz!"

İstanbul'dan çıkalı beş sene olmuştu... Demek, dünya gözüyle memleketimi bir defa daha görmek müyesser olacaktı.[1] Telgrafa baktım: Dahiliye Nazır vekili Cemal imzasıyla bana kısaca "On gün" müsaade verildiğini bildiriyordu. Mutasarrıf bunu komiserliğe havale etmişti, bittabi; muhafaza altında sevk ve yine öyle iade olunacaktım. Memur:

"Ne zaman gideceğiz?" dedi.

"Hemen," dedim, "ilk trenle, velevki marşandiz olsun!"

Acele ediyordum, zira İstanbul'da ilk yavrumun[2] dünyaya gelmesi pek yakındı. Kütahya'nın sabık ve lahık mebusu Ferit Bey'e (Tek) vedaya gittim. Bana "Artık dönmezsin!" dedi. Her iddiası daima aksi çıkan menfa yoldaşımın bu hükmü biraz canımı sıktı. Meğerse doğru düşünmüş imiş!

O gece, kar, tipi içinde ve ehemmiyeti mahsusama binaen başkomiserle birlikte bir yük katarına atladık... Tüccar denkleri üzerinde, soğuktan ve heyecandan dişlerim birbirine vurularak İstanbul'a doğru yuvarlanıyorduk.

İzmit'te deniz karlardan akseden donuk bir ışık içinde bana bir İzlanda manzarası gibi acayip ve ölü göründü. Titriyordum. Duruştan istifade, lokomotifin hat üzerine attığı kızgın kömürlerde ısınmaya çabaladım. Karanlığın ve karın ortasında mavimtrak ve manidâr alevleriyle bir kâhin ocağı kadar esrarlı duran bu ateş, çehremi yakıyor, fakat ısıtmıyordu. Çeşit çeşit hazin düşüncelerle dolu olan başımı üzerine

1 müyesser olmak: gerçekleşmek, mümkün olmak
2 On aylıkken ölen kızı Elhan.

eğdim, sanki payitahta girmeden evvel bir büyücü mangalı önünde İttihat ve Terakki'ye şirin görünmek için tütsüleniyordum!

Sabahleyin yirmi senelik hayatımın tatlı tatlı geçtiği sevimli köyleri ve uzaktan Erenköyü'ndeki evlerimizi gördüm: Karlar erimiş, güneş açmıştı, buraları adeta ılıktı.

Haydarpaşa rıhtımından gözlerimle İstanbul'u kucakladım. Neşeli, fakat hıyanet kalemimle (eskiden, alafranga terbiye almamış fettan kızlar bu hıyanet tabirini ne hoş kullanırlardı) taşkınlığım ve hassasiyetimle ben bu beldenin en has ve en vefakâr bir çocuğuydum ve onu, yabancılar istila etmeden evvel ve sonra, ne iyi tanımıştım. Beni ondan ayırmakla Talat Paşa "Hırkaya alışanlar birdenbire frak giyerlerse gülünç olurlar" dediğimin cezasını pek tesirli seçmişti. Zira beni menfaya bu cümlem göndermiş, bu cümlem yüzünden menfam beş sene uzamıştı, müsaadeyi bile ancak o yerinde yokken alabiliyordum; bir zamanlar Edirne ve Selanik kahvelerinde kuşaklı entari ve pamuklu hırka ile dolaşmaktan zevk alan merhum, frak giyerek Rus sefarethanesine mi gitti idi, ne olduydu, ben de kapalıca yazmıştım. Bu masum istihzamı[1] sonuna kadar bir türlü affedememişti. Mütarekeden biraz evvel Küçük Talat Bey aradaki soğukluğu izale için, kapısını yapmış, yolunu bulmuş, beni onunla görüştürecekti; vakit kalmadı.

Birinci fasılda Talat Paşa'yı ömrümde bir kere gördüğümü söylemiştim ya, buna da bir tesadüf yardım etmişti: Meşrutiyet'in ilk senesinde şimdi Darülfünun muallimle-

1 istihza: alay

rinden ve Hilaliahmer[1] memurlarından olan İzzet Bey'le (Bu İzzet Bey Mektebi Sultani[2] arkadaşlarımın içinde iyi konuştuklarımdan birisi, toparlacık, tombalacık, kısa boylu bir çocuktu; beraber el yazması gazete çıkarırdık, sonra o ipiri, koskoca, kalın sesli, azman bir delikanlı oldu, münasebetimiz de selama, sabaha indi) Sirkeci'den Galata'ya geçmek için bir sandala bindik, tam kalkarken rıhtımda başı kalpaklı, mühim bir adam belirdi: "Beni de alın çocuklar!" diye seslendi ve cevabımızı beklemeden içeriye atladı. İşte bu cüretkâr ve laubali kimse Edirne mebusu Talat Bey'di. Yolda bize "Ne okuyorsunuz?" falan gibi saçma sualler sordu, sonra yanaşırken:

"Paranızı ben vereyim, size babalarınız az harçlık vermiştir!" diyerek kayıkçıya bir ikilik[3] attı ve fırladı, gitti. İşte İttihat ve Terakki reisicumhuruyla münasebetim ömrü billah buna, bu garip ve zoraki sandal arkadaşlığına inhisar etmiştir.[4] Fakat talih bana, onu en büyük düşman yapmıştı. Talat Paşa'nın hatırlamasına imkân olmayan bu mülakatı görüşmüş olsaydım, muhakkak kendisine anlatacaktım. Sandaldaki o küçük mahcup çocuk bir gün nazarında ehemmiyet almış, onu izzetinefsinden yaralamıştı.

İnsan bazen, böyle pek hiçten gördüklerinden, hayli ehemmiyetli darbeler yer.

Köprüye çıktık; benim bıraktığım köprü bu değildi. Tramvaylara baktım, atsız işliyordu. Sirkeci'de kocaman bir hana girdik, burası Polis Müdüriyeti olmuştu. Komiser ya-

1 Hilaliahmer: Kızılay Derneği'nin 1935'ten önceki adı
2 Mektebi Sultani: Galatasaray Lisesi
3 ikilik: gümüş iki kuruşluk.
4 inhisar etme: bir kişiye, bir defaya özgü olma

nında getirdiği zarfı bir polise verdi. Biz dehlizde, hakirane[1] bekliyorduk. Tahtelhıfz[2] muamelesinin İstanbul'da da devam etmesinden ve on günümü polis refakatinde geçirmekten korkuyordum. Kartımın arkasına "Beş dakika görüşmek üzere kabulümü rica" gibi hürmetkârane bir cümle yazıp şöyle Mektebi Hukuktan göz aşinalığımız olan kısmi siyasi müdürü Tevfik Hâdi Bey'e gönderdim. Çağırttı; çağırttı ama azametli bir tavır almıştı; yer göstermedi, ben kendiliğimden uzakta bir iskemleye iliştim ve kısaca maksadımı, yani on gün zarfında emniyet gösterilip, serbest bırakılmaklığımı istedim. Dolgun bir sesle ve bir nazır selahiyetiyle şöyle başladı:

"Siz birçok fenalık ettiniz. Kaleminizi aleyhimize değil, lehimize kullanabilirdiniz, ilah..."

Ben hiç cevap vermedim. Sükûtum, terbiyem hoşuna gitti, kendi yaptığı tesirden, mantığının muvaffakiyetinden de memnundu; zaten, doğrusu, insana ciddi bir memur hissini veriyor, yerini dolduruyordu. Fakat daha zeki olsaydı yapmacık yaptığını benim anladığımı anlar, sahte edasını bırakır, tabii davranırdı.

"Müdir-i Umumi Beyden sormadan size bu müsaadeyi veremem; bekleyiniz, şimdi neticeyi bildiririm!"

Kalktı, gitti. Fakat bana öyle geldi ki, lehime tavassut edecekti; zaten o zamanki Müdür Ahmet Bey, Cemal Paşa'nın adamı olmakla maruftu;[3] bana da müsaadeyi veren Cemal Paşa idi; cevap muvafık çıktı. Komiser çağrıldı; ona:

1 hakirane: hor görülerek
2 tahtelhıfz: muhafaza altında, gözetim altında
3 maruf: bilinen

"Siz gidiniz!"

Emri verildi; bana da:

"Buyurunuz, serbestsiniz!" denildi. Fakat on gün sonunda kendi ayağımla gelip teslim olacaktım. Bu şarttı. On gün, yalnız on gün... Adam sen de... Beş seneden beri ilk defa serbesttim velevki on saat olsun, serbesttim a!..

Merdivenleri koşarak indim; bir an evvel polisin elinden ve gözünden ırak olmak istiyordum. Sanki bir dakika daha gecikirsem Tevfik Hâdi odasından fırlayacak ve tam ben kapıdan çıkarken: "Hayır, hayır, dönünüz!" diyecekti.

Tramvay yoluna saptım, yürüdüm, yürüdüm; artık Eminönü'nün gürültüsüne karışmıştım; durdum, bir nefes aldım. Bana meydan pek büyük, pek kalabalık göründü. Ah bu meydan... Çorum'da, durgun, donmuş kış akşamlarının hüznü yüreğime sızarken haşhaş kandili önünde bu kalabalığı ve bu aydınlığı ne tahassürle, ne yana yakıla arardım!

Genç politikacılara söylüyorum: Sakın İttihatçılar gibi siz de menfayı zararsız ve idari bir ceza addetmeyiniz. Ben ne şöhret, ne makam hırsı ile fırkacı oldum. Beni Hürriyet ve İtilaf'a sokan Damat Ferit Paşa değildir; aleyhimde, bila sual ve cevap sürgün kararını verdiği için Talat Paşa'dır, Cemal Paşa'dır!

4

Mütarekenin İlk Kabinesi için Müstakbel Bir Sadrazam Bana Ne Dedi?

Talat Paşa kabinesi o gün, yani benim merkezi umumide içtima edildiğini gördüğüm ve sulhten başka çare kalmadığını öğrendiğim gün istifa etmişti. Burada inkâr edilemeyecek zararsız bir ifşada bulunacağım: Küçük Talat Bey, Bulgar bozgununu haber verdiği esnada, bir aralık, ağzından şöyle bir söz kaçırmıştı:

"Ya bizim kendi arkadaşlarımıza ne diyelim? Fethi'ye (16) filan..."

Bu garip cümlenin manasını o gün yarı anlamıştım; Fethi Bey'in bir müddetten beri İstanbul'da bir grup ile faaliyette bulunduğunu biliyorduk. Yeni kabine İzzet Paşa riyasetinde Dahiliyede Fethi ve Bahriyede Rauf (17) beylerle teşekkül edince Talat Bey'in o günkü sözü benim hayalhanemde şu genişliği aldı: Anlaşılan Bulgar bozgunu üzerine o grup Talat Paşa'yı istifa hususunda ağır ithamlarla tazyik etmiş ve yeni kabineyi elde etmek için de gene İttihat ve Terakki kuvvetinden istifade ile hükümetin büsbütün muhalif ellere düşmesinin önünü almıştı. Yani cemiyetin Harbi Umimide diğer azası kadar faal rol oynamayan bu zümresi arkadaşlarına "Siz muharebeyi yaptınız, bizim de müsalahayı[1] yapmak hakkımızdır. Belki yediğiniz haltları bir derece temizlemeye muvaffak oluruz!" demişlerdi.

1 müsalaha: barış

İşin asıl gizli taraflarını elbette içindekiler daha iyi bilirler a... Ben burada zevahire bakarak o zaman verdiğim hükmü, şahsi hükmümü söylüyorum. İzzet Paşa (18) hükümeti, İttihat Cemiyeti mensuplarına –saklanmak, savuşmak ve sair tedbirleri almak hususunda– vakit kazandırdığı için kodamanlar tarafından hayır dualarla karşılandı; fakat İstanbul'un aç, sefil, perişan ekseriyeti, o zamana kadar susanlar ve sinenler bir ağızdan itiraz ettiler. Bu kısım halk asıl padişaha karşı ateş püskürüyordu; İttihat ve Terakki Cemiyetine adavetiyle maruf olan Vahdettin nasıl olmuştu da böyle bir koca kuyuya gözü açık düşmüş, sadrazam ve nazırlarını intihapta[1] bu kadar âmâ davranmıştı?

Bu bizce, muhaliflerce, bir sır olup kaldı. Herhalde Cemiyet ve Yeni Grup, pek becerikli, pek gözü açık, pek çevik iş görmüştü. Bunu şu suretle anladım: Aradan bir hafta geçmemişti ki, köprü üzerinde esbak[2] Harbiye Nazırı ve Balkan muharebesinde Garb Ordusu kumandanı âyandan Ali Rıza Paşa'ya (19) rast gelmiştim.

Hatıratımı yokladığım zaman mert çehresi, dinç bünyesi, güzel sakalıyla yirmi beş sene evvelini, amcamızın kızını almak suretiyle intisap[3] için babamı ziyarete geldiği günü bile hatırlarım. Birbiri arkasına ikbal, idbar[4] yine ikbal, yine idbar. Manastırdan Yemen'e kadar senelerce böyle dolaştı durdu ve Meşrutiyet'te, Recep Paşa ölünce bu genç müşir karşımıza İttihat ve Terakki'nin Harbiye Nazırı olarak çıkageldi. Mücessem namus[5] bir adamdı. Allah ona maddi ve

1 intihap: seçim
2 esbak: önceki, eski
3 intisap: mensup olma, katılma
4 ikbal idbar: yükselme düşme
5 mücessem namus: namus örneği, çok namuslu

manevi bütün hasenatı vermişti. Vicdan, nişan, hepsi tamamdı.

Yalnız bir şeyden mahrumdu: Muvaffakiyet! Halk ve rical beyninde en fazla, muvaffakiyetsizliğiyle maruf olan paşa, ne gariptir ki, her zaman, en fazla muvaffakiyete lüzum gösteren mevkilere yükseltilirdi. Bu hal son saate yani milli hükümetin İstanbul'da teessüsüne[1] kadar devam etti. Ömrü inşallah vefa ederse daha mesnet ve mansıp[2] silsilesini bitirdiğine hükmetmek katiyen doğru olmaz; Ali Rıza Paşa şimdi şu satırları okusa hiddet eder, hem hiddeti de, asker hiddetidir ha... Velevki haklı, zararsız da olsa kendisinden bahsolunuşuna tahammül edemez.

Bu zevat, yani Tevfik (20), Ferit (21), Salih Paşa (22) ve saireler işte, hep böyledirler; Harbiye, Bahriye, Hariciye nazırı olurlar, sadrazamlığa geçerler, bugün cemiyete, yarın fırkaya, ertesi gün ihtilal hükümetine, beriki gün padişaha temayül ve hizmet ederler; halkın artık onları bu herkesin malı, umumi adamları, dünyanın her tarafında olduğu gibi tenkit, tetkik ve tasvir hakkı aşikârdır. Hayır, öylesini istemezler, isterler ki, gelsinler, makamlara geçsinler, yapsınlar, etsinler, milletin ve memleketin bünyesi üstünde iyi veya fena birer tesir bırakıp gitsinler; yine gelsinler, yine gitsinler... Fakat ahalinin, en kindar düşmanı oldukları gazetelerin, hürmetle zikirden başka hakları, ufak bir işarete selahiyetleri olmasın...

Daudet; geçen gün Clemenceau'nun Adliye Nazırı için helaya pek meraklı ve düşkün olduğunu bile yazıyordu. Bu,

1 teessüs: kurulma
2 mesnet ve mansıp: derece ve makam

böyledir. Bilmem, hangi bir beyin redingotunu metheden muhabir yarın, Ankara'da şayet bilmem ne bey yemekten sonra geğiriyorsa onu dahi yazar. Umumi adamların hususi hayatı yoktur.

Altmış, yetmiş sene Avrupa'nın bir köşesi olan İstanbul'da, müstebit, meşrutiyet perver veya cezri,[1] üç kılıkta siyasete karışmış kodaman ricalin, bunu; işlerine gelmediği için hâlâ bilmek istememeleri; fiilleri ne olursa olsun, siyasi ruhlarının hakiki rengini ispat eder: İstibdat!

Ali Rıza Paşa, hem gazeteci, hem de sürgün olmak itibarıyla benden çok hazzetmezdi ama kendime göre bir cevherim olduğunu ve –ah bu Meşrutiyet!– Tevfik Fikret'in "Kılıç" manzumesindeki muhakkar[2] dövülen çelik parçası gibi bir gün bir ehemmiyet alabileceğimi de daima takdirden geri kalmazdı. Enver'in Başkumandan, Talat'ın Sadrazam ve Cahit Bey'in zîkudret[3] oluverdiklerini idrak eden âyanı kiramımız[4] genç ve cüretkâr politikacıları ne olur ne olmaz, hoş tutmak siyasetini güderler. O gün ufacık bir izaha lüzum görmüş olacak ki bana ilk sözü usulca:

"Nasıl kabineyi beğendin mi?" demek oldu. "Hayır!" cevabını verdim, biraz da aleyhinde attım tuttum; o zaman şunu söyledi:

"Birader, böyle olmayacaktı ama araya şeytan karıştı... Tevfik Paşa işareti şahane üzerine kabinesini hazırlamış, tasdike arz etmek için saraya gidiyordu, birden, İzzet Paşa'nın Sadrazam olduğunu haber aldık. Eğerlim... (Paşa bu "eğer-

1 cezri: kökten, radikal
2 muhakkar: hakarete uğramış, küçük düşürülmüş
3 zîkudret: kudret sahibi
4 âyam kiram: ileri gelenler, büyükler

lim" tabiri amiyanesini[1] mütemadiyen kullanır) Tevfik Paşa gelseydi...

Sözünü ikmal edemedi, aramızdan –kara kedi yerine şimdilik– bir elektrikli tramvay geçti; işim acele idi, yürüdüm, gittim.

İşte, sonra ilk Tevfik Paşa kabinesine Bahriye Nezaretine geçen zatın şu kısa ifadesi de anlatır ki, kabineyi Tevfik Paşa'nın elinden kapıp bir lahzada onun mevkiine geçivermek suretiyle Rauf, Fethi ve Cavit beylerle (23) rüfekası[2] cidden mahirane bir siyaset, bir el çabukluğu göstermişlerdi. Onların bu manevrası, kabiliyetlerine delil idi; zira bu manevra arızalı bir sahada, sultan Beşinci Mehmet'in değil, altıncısının sarayında vuku buluyordu. Bu iş iyi mi olmuştu, fena mı? Bugün ben onun fena bir cihetini görmüyorum; hatta –sonradan gelen kabineleri tattıktan sonra– anlıyorum, bu genç mütecanis[3] ve mutedil nazırlar keşke uzun müddet yerlerinde durmuş ve bizleri, muhalifleri altından kalkamayacağımız bir yükten kurtarmış olsalardı... Lakin o zamanki aklımla, aleyhlerinde feryat ediyordum:

Bu kabine düşmeli idi!

Nihayet düştü, fakat muhalifleri de içinden çıkılmaz bir berzah[4] düşürmüş oldu!..

1 tabiri amiyane: halk deyimi
2 rüfeka: arkadaşlar
3 mütecanis: aynı cinsten
4 berzah: açmaz

5

Cemal Paşa ile İlk Defa Nasıl Tanışmıştım?

Ali Rıza Paşa ile köprüdeki mülakatın akşamıydı, eve döndüğüm zaman –o sırada Robert Kolej'in bir hususi dairesinde otururdum– ikindi üzeri beni telefonda sordukları söylediler ve bir numara verdiler: Beyoğlu bilmem kaç... Aradım. Kalın, hâkim bir erkek sesi: "Kimi istiyorsunuz?" diye sordu.

"Beni sizin numara aramış," dedim, "ben Refik Halid!"

O mağrur, metin seda, rikkat ve nezaket kazandı, adeta neşeli, şakacı bir eda aldı:

"Canım," dedi, "ahbapları bu kadar da arayıp sormamak olur mu? Ben, Cemal... Cemal Paşa!"

Bilmem niçin derhal kan başıma sıçradı, ikbalden düşmüş bu mahuf[1] ve muhteşem mazili adama karşı azami bir nezaket göstermek icap ediyordu. Zaten buna mantığımla, düşüne taşına değil, hissimle, birdenbire karar vermiş bulundum:

"Affınızı rica ederim," dedim, "kusur ettim, mamafih ziyareti devletinizde bulunmadığımın sebebi taciz etmiş olmak endişesiydi; mademki emir buyuruluyor... Ne zaman kaçta, nereye gelebilirim? Mani yoksa, hemen, şimdi..."

Ses tekrar sertleşir gibi oldu ve sözümü kesti:

"Teşekkür ederim, fakat geç oldu... Size de güç olur. Yarın mümkünse... Öğleden sonra evdeyim."

1 mahuf: korkunç

"Başüstüne... Behemehal tasdi ederim![1]

Ertesi günü, yani hareketinden yalnız otuz altı saat evvel, icraatı İttihat ve Terakki devrinin en heyecanlı sahifelerini dolduran bu ihtilalci ile garip bir görüşmemiz vuku buldu. Fakat bunu anlatmadan evvel ilkini yazmak icap eder:

Menfamdan mezunen dönüşümün ikinci günü idi; Matbuat müdürü bulunan Hikmet Bey[2] ile beraber Dahiliyenin nezaret makamına açılan dehlizini acele acele geçtik. Cemal Paşa beni bekliyordu. Hikmet Bey içeri girdi, haber verdi, derhal dönüp arkamdan iterek bana dedi ki:

"Haydi yavrum, çabuk ol!"

O ana kadar Cemal Paşa'yı şahsen hiç görmemiştim; yalnız "Harp Mecmuası"nda, "Tasviri Efkâr"da resimlerini seyrederdim. İlle Sina cephesinde mi, Medine yolunda mı, ne, Enver Paşa ile beraber otomobilde çekilmiş bir fotoğrafı zihnime hâk olmuştu. Belliydi ki, o ufacık bıyıklı, körpe Başkumandanın arabada sağına geçmiş olması canını sıkmıştı, nüfuz ve kudretini hissettirmek için haddinden fazla kabarmış, yayılmış, yaslanmış, gözlerini açıp sakalını da dimdik ettiğinden heybetli bir manzara almış, hülasa otomobili o kaplamıştı. Enver Paşa sağda olmasına rağmen onun yanında, imparatorla gezmeye çıkmış genç veliaht gibi acemi ve utangaç duruyordu. İşte benim zihnimin Cemal Paşası bu resimdeki Cemal Paşa idi.

Odaya girer girmez, ilk işim heyecanımı yenerek çehresine bakmak oldu. Tamam, ta kendisiydi, o idi, yalnız bana hakikatte fotoğrafındaki kadar iri, sert ve korkunç görün-

1 tasdi etmek: baş ağrıtmak, rahatsız etmek

2 Şair Nâzım Hikmet Ran'ın babası.

medi, ismi etrafında dönen ürkütücü maceralar hilafına, medeni bir siması vardı. Demek şimdi ben Cemal Paşa'nın karşısında idim?

Bunun bir muhalif için ne mana ifade ettiğini İttihatçılarla bitaraflar[1] bilmezler. Cemal Paşa?! Muhalefet, sakat veya mariz, herhalde bir zihayat[2] vücut idi; Cemal Paşa'nın pençesi altında Babıâli vakasından sonra bir ceset, Mahmut Şevket Paşa hadisesinde ise bir laşe[3] haline geldi; tırnaklarını sokup bu iri naaşı gagasıyla didikleyen ve üstünde kanat gerip gezinen yırtıcı kuş da o idi. Veyahut da, hani bir çocuk oyunu vardı: Şuraya bir kuş konmuş, bu tutmuş, bu yolmuş, bu pişirmiş, bu yemiş, bu da mektepten gelmiş, hani bana demiş... Onun zıddına Babıâli'ye konmuş olan muhalefet kuşunu tutup yolan, pişiren, yiyen ve başka kimseye pay bırakmadan ortadan silip süpüren yalnız bir kişi idi; Cemal Paşa idi.

Cemal Paşa denince muhalifleri bir yılgınlık alırdı; zira onun bir zamanlar zulümde ölçüsü, eziyette terazisi yoktu; o mintarafillah[4] imhamıza memur olmuş gibi ama kendinden geçmiş, pür cezbe bir halde çalışır, aleyhimize mücahade ederdi![5] Muhalefet cephesinde maslup, maktul, mahnuk, mecruh, mecnun, mazrup, mahpus, menfi ve menkûp[6] olarak böyle mimli ve aynı vezinli zarardidelerin[7] yekûnu bini geçerdi, sonra himaye ettikleri de oldu ya... İşte şimdi karşı-

1 bitaraf: tarafsız
2 zihayat: yaşayan
3 laşe: leş
4 mintarafillah: Allah tarafından
5 mücahade etmek: savaşmak
6 [asılmış, öldürülmüş, haksızlığa uğramış, yaralanmış, delirtilmiş, dövülmüş, hapsedilmiş, sürülmüş, işinden atılmış.]
7 zarardide: zarar görmüş

sında yere eğilerek hürmetle selam verdiğim asker, o kahir, o muhrip komiteci, o eski, fakat unutulmaz düşmandı.

Hoş zaman ispat etti ki Cemal Paşa'nın haşin, amansız siyaseti, muhalefeti bir müddet için sindirmekten ve sonra sıra kendisine gelince –yaptı, yapamadı, o başka mesele– muhalefetin de aynı tarzda mukabele etmek istemesinden başka bir netice vermedi. Serde toyluk, görgüsüzlük vardı, ben dahi ilk menfamı intikam kararları ve mukabele hülyaları ile geçirdim. Mamafih benden yaşlı olduğu için daha tecrübeli olması da iktiza eden Kütahya mebusu Ferit Bey'in (Tek) de düşüncesi o idi. Hatta hâlâ hatırımdadır, İttihatçılara menfa olmak üzere yer aradığımız bir sırada, Konya çölünde bir tuzlu göl ve bu gölde de bir ıssız ada varmış. Ferit Bey karihasından[1] orasını teklif ettiydi. O gölde bir ada bulunduğundan ve bu kadar parlak bir intikam sırası da geleceğinden o zaman bile şüphem olmasına rağmen, diğer dinleyiciler ile beraber sevincimizden bu keskin ve mucit muhalifin az daha hep birden ağzını öpecektik! Ha, unutuyordum, o gün göl ve ada muhafızlarını intihap etmiştik ama meydanda hâlâ bu işlerin uhdesinden gelebilecek[2] bir Cemal Paşa'mız yoktu ve bu, çok şükür ki ömrü billah da olamadı!

Cemal Paşa beni ayakta kabul etti, yani birdenbire pek şımartmış olmamak için mülakatı kısa kesmek niyetinde idi. Ben kısmı siyasi müdürünün yanındaki gibi kasten değil, fakat şaşkınlıkla masanın karşısına dizili memur iskemlelerinden birine çöküverdim, o dahi koltuğuna oturmaya mecbur

1 kariha: düşünce gücü
2 uhdesinden gelmek: üstesinden gelmek

oldu. Altı ay sonra en laubali ve en müteneffiz[1] bir ziyaretçisi olacağımı nereden bileyim, bu Dahiliye Nezareti odası, o zaman bana çeşit çeşit telefonlarıyla ve Cemal Paşa'sıyla; muhalefete karşı harp eden, galip bir politika ordusunun karargâhı umumisi gibi göründü. Hiç dürüst olmayan bir tutuk lisanla bazı teşekkür cümleleri sarf ettim. Muhatabım dinledi, hatta daha uzun dinlemek ve benden daha hoş, daha selis sözler işitmek ister gibiydi; fakat hal mi vardı? Tıkandım kaldım. O zaman, bir dakika kadar düşündü, sonra hemen hemen Tevfik Hadi Bey tavrıyla ve –amirle memur sanki evvelce sözleşmişler gibi– aynı ifade ile şöyle başladı: .

"Refik Halid Bey! Siz bize çok fenalık ettiniz. Kaleminiz bizi çok hırpaladı ve haysiyetimizle çok oynadı. Binaenaleyh, aramızda hâlâ bunu unutmamış mühim, pek mühim zevat vardır (Talat Paşa ile Doktor Nazım Bey'i (24) işrab ediyordu). Onun için edebiyattaki kudretinizin..."

"Estağfurullah..."

"Edebiyattaki müstesna kudretinizin takdirkârı olmakla beraber size kati bir vaidde bulunamam. Şimdilik mezuniyetinizi temdit edeceğim;[2] meydanlarda pek gezmeyiniz, yani göze çarpmamaya, batmamaya çalışınız!"

Ayağa kalktı. Yeniden teşekkür ettim ve yerle tekrar selamladım. O zaman baktım ki elini uzatıyor. Bu el, Osmanlı meşrutiyetinde en çok idam kararı imzalamakla ve sehpa kurdurtmakla, fakat aynı zamanda dostlarına cömertliği ve imar hususunda da memlekete, kaybettiğimiz memleketlere hizmeti ile meşhur olan bu el bana –Talat Paşa'nın boğucu

1 müteneffiz: sözü geçen
2 temdit etme: uzatma

kin ve husumet dalgaları arasında– bir cankurtaran simidi gibi göründü; hemen sarıldım. Hepsini, bilhassa kendime ait olanı mademki dosdoğru yazıyorum, bu el sıkışma –neden ve niçin, tahlil edemiyorum, o esnada pek müzayaka[1] içinde olan ruhumun hüsnü muameleye olan ihtiyacından dolayı belki– içimi iftihara, gurura benzeyen bir zevk ile doldurdu. O zamana kadar sönmüş bir balon gibi şuraya buraya çöken ben, yüreğimi kabartan bu yeni teşvik havasıyla artık hafiflemiştim.

Dahiliye dehlizlerini, içim şaşaalı ümitlerle dolu, şişirilmiş rengârenk bir sabun köpüğü gibi –sanki kapıdan değil de, geniş ve açık pencerelerden hemen uçuverecekmişim kadar bir hafiflikle– sevinç içinde geçtim. Fakat sokakta ağırlaştım: En büyük hasmım olan Talat Paşa'nın sadrazamlık ettiği İstanbul'da, elim Cemal Paşa'nın eline süründükten sonra ayaklarım kaldırımlara daha sağlam basıyordu!

6

Cemal Paşa ile Son Mülakatımda Neler Konuşmuştuk?

O yıl –İstanbul'a düşman girerken– Boğaziçi'nde sonbahar, siyasi hadiselere hiç aldırmayarak, kendi âleminde ne hoş, ne tatlı uzayıp gidiyordu... Hepsinden fazla payitaht halkını kurban eden harbi umumi ile her yerden ziyade payitahtın Hülagûsu olan İttihat Cemiyeti, her ikisi de zahiren sona ermişti; fakat arkalarında ne geniş bir boşluk bıraktık-

1 müzayaka: sıkıntı

larını o gün, sandal beni Boyacıköyü'ndeki yalıya götürürken görüyordum, evet, diyordum, bu iki âfet de, zelzele ile yangın gibi biri diğerine sebebiyet verip sonra da bir arada birleştikten sonra artık zeval buldular.

Sandalcıya sordum:

"Ne dersin bu işlere ağabey?"

Benim Cemal Paşa'nın yalısına gittiğimi bilmemekle beraber İttihatçılığımdan mı şüphelendi, yoksa Hisar Kulübüne mi kayıtlı idi, nedir, (aldığım cevap bana o zaman böyle bir hüküm verdirmişti) karşımdaki kıranta adam:

"Ziyanı yok paşam," dedi "sen gam yeme, bu gâvurların haklarından biz çabuk geliriz!"

İçimden, maruf fıkradaki gibi, "Yarabbi, şunun aklını bir gececik bana ver de rahat uyuyayım" duası geçti.

Yalının kapısı önüne gelmiştim, gümüş kakmalı, kaması karnında, fildişinden kabzalı tabancası belinde, milli kıyafette bir yakışıklı Çerkez genci peyda oldu. Ne bir fedaiye, ne de bir sivil polise benzemiyordum ama yine beni endişeli bir gözle süzdü ve merdivene doğru yürüdüğümü görünce önüme dikildi:

"Kimi istiyorsunuz?" diye hayli sertçe sordu.

"Paşayı göreceğim," dedim, "dün telefonla görüşmüştük!" Cevabım şüphesini azalttı. Fakat hâlâ ihtiyat ediyordu; nazikâne ismimi sordu; söyledim. Derhal değişti, "Buyurunuz"larla yan yan, hürmetkârane, önümde yürüyerek yukarıya aldı. Bu sırada küçük, fakat nahoş bir şey geçti: Ufak taş medhalin sağındaki kapıdan, kimin geldiğini anlamak isteyen bir baş uzandı. Alman oyuncak kutuları üzerindeki kaba, bol renkli çocuk resimleri gibi taşkın bir sıhhat

ve bir güzellik ifade eden masum mavi gözlü, kıvırcık sarışın saçlı bu gürbüz "baby" çehresi, Falih Rıfkı'nın çehresiydi; acayip bir selam verdi; çekildi. Bir anda sezmiştim, mürüru zamanla hayli müşkülatla, fakat pek iyi surette dost olduğumuz kıymetli muharririn o gün gözünde, nedense bana karşı bir husumet vardı. Ben de buna mim koymuş ve beklemiştim. Nihayet beklediğim gibi de çıkmıştı... Soldaki geniş odaya girdik. Çerkez genci dedi ki:

"Paşa hazretleri komşudadırlar. Siz teşrif edince kendilerine haber verilmesini emretmişlerdi..."

Bilmeyenler, görmeyenler Cemal Paşa yalısındaki bu baş misafir odasının paha biçilmez eşya ve evani[1] dolu ve muhteşem olduğuna hükmedebilirler. Hayır... Devri sabıkta işi yolunda giden, orta bir memur evinden farkı yoktu. Hatta, maroken koltukların üzerine –sanki biteviye kayışlarıyla sürekli misafiri izaç[2] ve avdete icbar[3] için atılmış olan– dört Buhara seccadesinin, birer ufak çifti de bizim odada, minderin hem üstün de değil önünde yerde dururdu. Arabistan kumandanının evinde onları koltukta ilk gördüğümün akşamı ben de bizimkileri sedire isad etmiştim.[4] Mamafih giranbaha[5] olmamakla beraber yalıda her şey kıvamındaydı, yerli yerinde, kibar, ciddi idi.

Aklımdan çıkmaz, o günlerde, Karagöz sahibi Fuat Bey'in hemşiresi Fatma Hanım bana bir mektup göndermiş ve Cemal Paşa yalısında mevcut paha biçilmez eşya arasında

1 evani: kapkacak
2 izaç: rahatsız etme
3 icbar: zorlama
4 isad etmek: yukarı çıkarmak
5 giranbaha: çok değerli

misafir odasına takılı milyonlar değeri zümrüt kakmalı bir murassa kılıç bulunduğunu ihbar ederek bunun gazetelerle neşrine ve millete iadesine tavassutumu rica eylemişti. Bu mektup birçokları gibi nezdimde mahfuzdur. Hanımcağız, galiba, benim bu odayı bildiğime vakıf değildi. Bu tezviri[1] okuduğum zaman yalnız o kabil ihbarnamelere ne derece ehemmiyet vermek lazım geldiği hakkında sağlam bir fikir hasıl etmiş oldum; işte bu kadar!

Zihnim Falih Rıfkı'nın acayip selamı, hınçlı bakışıyla meşgulken dışarıda sesler oldu ve kapı açıldı; içeriye lacivert elbiseli, sakallı fesli, tıknaz bir zat girdi; gözümün pek ısırdığı bu misafir gülerek bana doğru yürüyor ve elini uzatıyordu. Nihayet:

"Safa geldiniz!" deyince sesinden tanıdım: Cemal Paşa'yı sivil olarak karşımda ilk defa görüyordum.

Dahiliyedeki birinci mülakatımda şu yalıda geçen sonuncu hasbıhâlimiz arasında Paşa ile olan üç, dört münasebetimin tafsilatını ileride, başka bir fasılda vereceğim için şimdi, sadece o günün macerasını anlatıyorum. İkbaline alıştığım bu nüfuzlu, nüfuz da söz mü? –astığı astık, kestiği kestik, ferman ferma[2] politika adamının düşkünlüğü saatinde, sohbete başlamak için söz bulamıyordum ki... Bütün endişem velevki kahrını çektikten sonra, kısa bir müddet için olsun, dostluğunu, daha doğrusu, iyi muamelesini gördüğüm şu dertli zatı üzmemek, incitmemek idi. Baktı ki ben dilimi yutmuş duruyorum, söze kendisi başladı. Ah bu genç nesil siyasetçileri! Tıpkı kumandanlarımız gibi ne ikbal ne

1 tezvir: söze yalan karıştırma
2 ferman ferma: emirlerine boyun eğilen, buyruğu kanun olan

idbarlarında tenkite dayanamazlar ve bir çuval inciri berbat edip çekilmeye mecbur oldular mı aynı, onlar da gazetelerin hücumlarını bir türlü mazur göremezler... Matbuatın bu hakkını külliyen inkâr ederler... Yeniler, –bu derecesine varamadıklarından– sadece şiddetinden şikâyetçidirler; ama netice birdir.

Cemal Paşa dahi böyle yaptı: Aleyhindeki hücumların kabalığından, ifratından uzun uzadıya şikâyet getirdi. Ben baş sallayıp dinlemekte idim. Fakat, bir aralık hissettim ki sükût ve tasdik ile işin içinden kurtulamayacağım; aklıma da zemin ve zamana münasip bir söz gelmiyordu: "Zatıâlinizin..." diye başladım, kekeledim ve şöyle bitirdim: "uğradığı hücum biraz da ikinci derecedeki âmirlerin, mesela Azmi ve Bedri beylerin..."

Muhatabım gözlerini dört açmış, merakla dinliyordu. Ben bu iki ismi meydana atar atmaz o gözlerde, o güne kadar görmediğim korkunç, ama pek korkunç bir alev parladı; adeta suratıma iki el tabanca sıkılmış gibi oldum, birdenbire kendimi toparlayamadım, susakaldım.

Cemal Paşa, pek hiddetlenmişti; bereket ki bu haltı on beş gün evvel yememiştim, yoksa, bilmem ama, Harbi Umumi devrinin en son maslubu,[1] galiba ben olurdum (Olmazdım ya! Laf!). Azmi ve Bedri beyleri göklere çıkararak müdafaa ederken sade sesi değil, bütün vücudu titriyor ve gözlerinin alevi adeta gözlerimi yakıyordu.

Şimdi ben de kızmıştım; ben de mukabele ettim, benim de ufacık gözlerimin toparlacık karaları, hissediyordum, birer kurşun gibi sertleşmiş, sanki fırlayıp karşımdakinin alnı-

1 maslub: asılarak idam edilmiş

na yapışacaktı. Mamafih öfkeme rağmen lisanım hürmetkâr idi ve Paşanın şahsına ait ufak bir telmih[1] bile yapmıyor, sadece ismi geçen o iki polis müdürünü zemmediyordum.[2]

Biraz sonra bu bahis, tarafeynin hüsnü idaresiyle kapanmıştı. O zaman Cemal Paşa; taşkınlıklar üzerine şayet nefsine karşı bir taarruz vaki olursa müdafaaya karar verdiğini söyledi. Ben kendisine, asayiş takarrür edinceye kadar memleketten uzaklaşmasını tavsiye ettim. O niyette olduğunu haliyle anlattı ve sonra dedi ki:

"İcraatımın hesabını memlekete vermek isterim ve adil bir mahkeme huzuruna gelmeye de hazırım. Ondan evvel ve pek yakında bir "Hatırat" neşredeceğim. Sizinle ahbaplık, dostluk ettik, rica ederim bu eserim neşredilince mütalaanızı yazınız ve lehimde söylenecek cihet bulursanız bunları da halka bildiriniz!"

Can ve gönülden vaat ettim. Bu bir veda oldu; uzun uzun el sıkıştık merdivenlere kadar geldi. Akşam alacalığı içinde ve mahzun bir halde rıhtım boyunu tutturup yürüdüm; her şeye, hepsine rağmen, gönlüm ona selamet temenni ediyordu. Adil bir mahkeme huzurunda hesap verecek ve hatıratını neşredip hakkını kazanacaktı. Nerede? Ne zaman? Nasıl? Bunlara ve icraatının dürüst olduğuna inanıyordu ha? O koca Cemal Paşa, bu saf sözleriyle o gün nazarımda efalinde[3] gayrimesul bir ihtilalci tipi olarak hissen beraat etti. Onun içindir ki, maziye karışan bu kahir ve haşmetli simanın üzerimdeki son tesiri, benden bir selamet duası almak olmuştur!

1 telmih: gönderme
2 zemmetme: kötüleme
3 efal: eylemler, fiiller

7

Mütarekenin İlk Günleri Muhaliflerle Nerede Buluştum ve Kimlerle Tanıştım?

Birbiri arkasına "Zaman"da intişar eden üç makalem - "Ortada Kabahatli Yok!", "Sakın Aldanma, İnanma, Kanma!", "Efendiler Nereye?"[1] Türk matbuatının o zamana kadar kaydetmediği bir muvaffakiyete, bütün İstanbul'u ve Anadolu'yu kaplayan şayanı hayret[2] bir takdire mazhar olmuştu.[3] Akşam üzeri müteaddit defalar köprü üzerinde gazetenin akıl almaz, inanılmaz bir fiyatla beş kuruş, on kuruş, bir mecidiye değil, tam yarım, bir liraya satıldığını ben gözlerimle görmüştüm. Daha fazlasını görenler de vardı ya... Bu yazılardan aynı gazetede iki gün ara ile tekrar dercolunanı bile vardı. Fransızcaya, Rumcaya, Ermeniceye derhal tercüme olunduğu gibi, diğer bazı gazetelerce de hemen istinsah olunuyordu. Şimdi bu ciheti elbette övünmek için söylemiyorum, kendimden bahsettiğimin sebebi var:

"Ortada Kabahatli Yok!" ile "Sakın Aldanma, İnanma, Kanma!" İttihatçıları pek memnun etmişti. Zira, birincisinde Harbi Umumi mesuliyetini kimsenin üzerine almadığını, fakat bunun yalnız beş on kişiye hasrolunacağını,[4] diğerinde de bir fırka gittiyse yerine gelecek olanın da aynı münasebetsizlikleri yapacağını, aldanılmaması lazım geldiğini iddia

1 Sakın Aldanma, İnanma, Kanma. (Semih Lütfi Kitabevi 2. Baskı s: 56, 59, 62)
2 şayanı hayret: hayret verici
3 mazhar olma: erişme
4 hasrolmak: bir şeyi bütünüyle birine vermek, ayırmak

ediyordum. Okuyanlar hatırlarlar ya, herhalde bunları böyle kupkuru söylemiyordum, çok candan lezzetli yazılardı.

İşte bu sebepten dolayı Cemiyet mensupları beni, İttihatçılığa mütemayil[1] ikiyüzlü, istifade olunabilir ve nüfuzlu bir muhalif addediyorlar, pohpohluyorlardı. Muhalifler ise alnıma bermutad hemen ocakçı damgasını yapıştırmışlardı; ben güya mahirane bir siyasetle kalemimi Cemiyetin müdafaasına hasretmiştim, satılmıştım. Bereket ki arkadan "Efendiler, Nereye?" yetişti; bu safdillerin şüphelerini bir derece yatıştırdı.

İşte o günlerin birinde idi, sabah dersini vermiş, evime[2] henüz dönmüştüm, hizmetçi bir misafir geldiğini haber verdi. Aralıktan usulca baktım. Tuhaf şey... Kapıda İsmail Suphi (24/a) duruyordu. Hani sonradan Anadolu'da derağuş olunarak[3] ilk Büyük Millet Meclisine sokulan Soysallı oğlu İsmail Suphi Bey! Ben onu Meşrutiyet'in ilk senesinden tanırdım. Büyük kardeşimin gençlik arkadaşı olan Ahmet İhsan Bey'e[4] damat olduğu için Evkaf'taki[5] kâtipliğinden vazgeçmiş ve o zaman akşamları intişar eden yevmi "Serveti Fünun"u idareye başlamıştı.

Ben de bu gazete ve matbaaya staj yapmak üzere bedava devam ediyordum.

Heyeti tahririye[6] odasına ilk girdiğim gün masanın bir tarafında Bedri Bey oturuyordu, öbür tarafta ayakta Suphi

1 mütemayil: eğilimi olan
2 Robert College'de edebiyat öğretmenliği dolayısı ile okulun tahsis ettiği bahçesindeki bina...
3 derağuş olunmak: kucaklanmak
4 Ahmet İhsan Tokgöz: Yazar ve yayıncı, Serveti Fünun dergisi sahibi
5 Evkaf: Vakıflar Müdürlüğü
6 heyeti tahririye: yazıişleri

Bey duruyordu. Bu Bedri Bey hani tercümeleriyle tanınmış olan Bedrettin Bey'dir ki gazetecilik âleminde kendisine 'Baba' derler; matbuatın Mahmut Sadık (25), Abdullah Zühtü (26), Ahmet Rasim (27) beylerden sonra gelen en gayretli vefakâr emektarı da odur. O düzgün çehresi ve tabii hali bana hoş, munis geldi.

'Fecti Âti' mahfiline tarafımızdan âza intihap olunmuş ve fakat bir gün Konya Çelebisi Veled Efendi'den bahisle 100'üncü "Servet-i Fünun" nüshasına yazdığı makalede bir "Vazifei-nazife" terkibini kullandığı için Celal Sahir'le (28) arası açılmıştı.

İlk gazetecilik dersini ondan almıştım. Öyle hissederdim ki, hocam bende bir istikbal ve istidat farz etmezdi. Ama şakirdliğimden bir sene sonra idi, İsmail Suphi Bey, tâbi[1] sıfatıyla, "Kirpinin Dedikleri"ni basmıştı..

O zaman on bir kuruşa satılan bu kitabın menfadan avdetimde mevcudu tükenmiş olduğundan bir tanesini ben, bizzat yüz kuruşa zor tedarik etmiştim. İşte o gün gelen misafir, altı seneden beri yüzünü görmediğim ve adını duymadığım bu eski meslektaşımdı. Fakat karşıma şimdi politikacı, inkılapçı, hayır, hatta ihtilalci çehresiyle çıkıyordu.

Maksadın –ben de "Vazife-i nazife" gibi bir terkip kullanayım– "talakat-i mahsusa"[2] ile pür hareket anlattı: Durmak zamanı değildi; bir fırka yapmalı, işe girmeli, hükümete geçmeli, memleketi kurtarmalı idi... Arkadaşlar her gün "Kınacıyan" hanında toplanıyorlardı, benim de oraya gelmekliğim, kuvvetleri birleştirmemiz, bir "blok" teşkil etmemiz lazımdı.

1 tâbi: basımcı
2 talakati mahsusa: özel konuşma yeteneği

O kadar ateşli, cezbeli idi ki, şevkini kırmak misafirperverliğe aykırı olacaktı. "Peki" dedim, "gelir bir kere görürüm!"

Gittim ve gördüm.

Altmış, yetmiş kadar insan toplanmış, müzakere halinde idiler. Kınacıyan hanında biriken bu vatandaşların çoğunu tanımıyordum. Bildiklerimden Mahmut Sadık vardı, Asaf Muammer vardı; hiç Kambersiz düğün olur mu, bittabi Fatin Hoca (Gökmen) da vardı. Bir aralık gür sesli, yaşına rağmen dinç bir sivil paşa dahi geldi: Fazıl Paşa imiş, Millet Meclisi eski birinci reisi Ali Fuat Paşa'nın (Cebesoy) pederidir ki, muahharan,[1] bir aralık, Nafıa Nazırlığı etmişti. Bu zevat orada fırka yapmak değil, fırkalar dışında bir "blok" vücuda getirmek için içtima ediyorlardı. Maksat: İttihatçılığın avdetini men ve sulhün takarrürünü[2] temin! Kodaman muhalifler, Hürriyet ve İtilafçılar henüz menfalarından dönemedikleri için meydan şimdilik, bunlara kalmıştı. Zannederim ki, muhalefet rüesasından[3] ilk avdet edip meclise giren Hoca Zeynel Abidin Efendi oldu (29). O zamana kadar şahsını tanımazdım; bir gün baktım ki aramızda bir mehabetli[4] sarık altında bir mehabetli gözlük ve bir mehabetli gövde "azimülbünye ve garibül-kıyafe"[5] bir hoca efendi peyda olmuş, sordum; tanımadığıma şaşarak ismini söylediler.

Fakat odaları dolduran bu çeşit çeşit, biçim biçim insanlar içinde bir tanesi terbiye, kıyafet ve nezaket itibarıyla derhal dikkatime çarptı ve hoşuma gitti. Ben onu sormaya

---

1 muahharan: sonradan
2 takarrür: kararlaşma, karar kılma
3 rüesa: reisler, başkanlar
4 mehabet: görkem, büyüklük
5 azimül bünye ve garibül kıyafe: iriyarı bünyeli ve acayip giyimli

vakit kalmadan, o beni bulmuş, aramızda bir tanışıklık hasıl olmuştu: Mehmet Ali Kâmil Bey...

Acaba Mısırlı bir prens mi diyordum, belki biz de kendimize müstakbel bir Sait Halim Paşa hazırlıyoruz! (Hoş, az kaldı oluyordu ya...) Zaten içinde toplandığımız bu debdebeli han odaları onun yazıhanesi imiş... İngilizceyi bülbül gibi konuşuyor zannediliyor, Fransızcayı da mükemmel biliyor zehabını[1] veriyor, serveti de var gibi görünüyordu. Ya mahviyeti,[2] mahcubiyeti?

Mesela müzakere esnasında, bilmem ne encümeni teşkil edilirken berayı nezaket[3] âzâlık ev sahibine teklif olununca sıkılarak: "Aman efendim, bendenizi mazur görünüz, bu vazifeyi görecek daha ehil zevat var: Mesela Refik Halid Beyefendi, Hoca Zeynel Abidin Efendi hazretleri, Suphi Beyefendi" diyordu (Bu tavsiyeyle –sonra anlaşıldı– bir taşta üç kuş vurmuş, bir çırpıda üç gönül avlamış oluyordu). Mehmet Ali Kâmil Bey meğerse ne Mısır prenslerinden, ne de 'bir aralık şüphelendiğim gibi' harp zenginlerinden imiş... Zaptiye nazırlarından Kâmil Efendi'nin oğlu olduğundan pederinin vefatında; merhuma hürmeten Beyoğlu mutasarrıflığı maiyetine memur edilmiş, oradan menfaya gönderilmiş; Meşrutiyet'ten sonra, Cemil Paşa (30) zamanı, Üsküdar belediyesi müdürü olmuş, muharebede de ticaretle geçinmişti; avukat; borsacı, emlak tellalı, fırıncı, hülasa işadamı, zengin, maruf, her şey, hepsi olabilirdi, birçok meziyetleri vardı. Yalnız nazır olamazdı. İşte onu da oldu. O olmadı, biz yaptık!

1 zehap: sanma, sanı
2 mahviyet: alçakgönüllülük
3 berayı nezaket: nezaket gereği

Kınacıyan hanında tanıdıklarımdan çoğunu, sonradan görmez olmuştum; çoğu, telakatlerini dört, beş celsede bitirip artık ne söyleyecek sözleri, ne de dinleyecek mecalleri kalmadığından, fiilî bir netice de çıkmadığından "Bu işin sonu gelmez, merhaba ağalar!" deyip birer tarafa savuşmuşlar ve kabak başlarına patlamadan, alınlarının akıyla –ne mutlu!– politikacılığa el yummuşlardı!

Kınacıyan hanında tanıdığım simalar arasında en mühimi Nüzhet Sabit'inkidir (31). Politikacılık zaten bir humma, bir nöbet iken bunu, her zaman, otuz dokuz derece harârette, cayır cayır yanarak yapan Nüzhet, gerek hitabetinde ve gerek kitabetindeki o ölçüye gelmez, sed tanımaz, coşkunluk ve taşkınlık cihetinden eşi bulunmaz bir kudretti. Bir kudretti ama fırka ve cemiyetlerin dar çerçevesine bunu sokmak, sığdırmak imkânını ben göremiyordum. Böyle mefkûreli, şair zekâlâr başlangıçta hasımları yıkmak ve taraftarları toplamak hususunda fırkaları yoktan var ederler, fakat sonra, iş başına geçince ve daha doğrusu, işler biltabi mefkûreye uymayınca, varı yok etmek için de, ila maşallah bire birdirler.

İaşeye geçip de mesuliyete iştirak etmeseydi Hürriyet ve İtilaf'a ilk darbeyi, hatta Damat Ferit Paşa'dan evvel Nüzhet Sabit vuracaktı. Lakin fırka daha acele davrandı ve onu yere vurdu. Bu bahislere sonra geleceğiz. Bir gün Kınacıyan hanında beş on arkadaş, ekseriyete tercüman olarak şu kati kararla çıkmıştı:

"İzzet Paşa hükümetini düşürmek lazımdı ve bunun için, dövüşmek, vuruşmak, ne mümkünse yapılacaktı."

Biz böyle düşünürken o gün, meğerse, kabinenin zaten son günü imiş!

8

İlk Tevfik Paşa Kabinesinde Nelere Şaşmış ve Neye Memnun Olmuştum?

"A!?" dedim, "Mustafa Arif Bey Dahiliye Nazırı olmuş!" parmağım ağzımda kalmıştı.

Buna niçin şaşmışım? İlk meclisteki Kırkkilise (Kırklareli) mebusu Arif Bey dahiliye nazırı olacak kıratta bir adam mı değildi? Belki bu cihet dahi vardı; fakat benim hayretimin asıl sebebi başka idi:

Mustafa Arif Bey'i ben tanımazdım, fakat işitirdim; Selanikli olmasına rağmen İttihatçılarla uyuşamamış, filvaki hapis ve nefi gibi bir cezaya uğramamışsa da Harbi Umumiyi, sırf avukatlık ederek, pek müşkülatla, yarı aç, namuskârane geçirmişti. Kendisini daha bir gün evvel, yani İzzet Paşa sadaretinin sonuncu günü görmüştüm. Kınacıyan hanındaki ipsiz, dipsiz münakaşalardan sonra kaybettiğim vakte acıyarak, suratım asık çıkarken koluma girmişler ve beni –daha fiili, daha ciddi görüşmek üzere– Galata'ya, Kredi Liyone sokağında bir yazıhaneye, işte bu Mustafa Arif Bey'in yazıhanesine sürüklemişlerdi.

Kıyafetinden kanaatkârlığı belli idi ve bu ne kadar göze çarpıyorsa ağır ağır, tarta tarta söz söylemesi; yavaş yavaş, yordamlaya yordamlaya yürümesi, derin derin, süze süze bakması, bütün hareketleri de ihtiyata delalet ediyor, insana ilk bakışta, faka basmaz bir adam tesirini veriyordu. Kendine göre, mahviyeti nezaketi içinde, hayli mağrur bir edası da vardı... Biz coşmuştuk. Harbi Umumi mesullerini, izzet

ve ikram, kaçırdıklarından dolayı İzzet Paşa'ya, vükelasına[1] atıp tutuyorduk.

Sonra memnuniyetsizliğimizin başka sebepleri de vardı: Bütün İttihatçıları yerlerinde ve memleketi de ellerinde görmek, bu kadar felaketlerden sonra, izzetinefsimize hakikaten ağır geliyordu. Bu hükümetin –akıl bu ya– Avrupa ile hüsnü münasebet tesis edememesi ihtimali de bizi korkutuyordu. Sanki Harbi Umumiye karışmamış olan adamlar iş başına geçerlerse hemen bu ilişki düzeliverecek, düşman ordusu; "ehlen ve sehlen!"[2] deyip derhal, ahbapça, bu zevatla hoşbeşe girişecekti. İçimizde bittabi, kabinenin de değişmesi suretiyle bir mansıba erişmeyi bekleyen olgun ve eski mebus, eski muhalif, eski namzet olmak dolayısıyla da koltuklara uygun politikacılar da vardı. Mustafa Arif Bey, bunlardan görünmedi; hatta, bilakis, mustağni davranıyordu. Biz ona rica ettik; hatta söz alan ve söyleyen de ben idim:

"Beyefendi," dedim, "sizin mevkiiniz, şöhretiniz ve sabık mebus olmak itibarıyla sıfatınız Babıâli'ye gidip vükelanın nazarı dikkatini celbetmeye müsaittir. Onlara memleketin kendilerinden memnun olmadığını ve muhafaza-i mevkide[3] ısrar edilirse bir kıyam zuhuruna sebebiyet vereceklerini, hatta belki de, taarruza maruz kalacaklarını kemali husus ile ihsas[4] edebilirsiniz!

Oradakiler sözlerimi pek beğendiler. Fakat Mustafa Arif Bey teklifi kabul etmedi:

"Hakkınız var," dedi, "kabine değişmeli ve iş başına aha-

1 vükela: vekiller
2 ehlen ve sehlen: hoşgeldiniz, sefa geldiniz anlamında Arapça söz
3 muhafaza-i mevki: yerini koruma
4 ihsas: sezdirme

li ile ecnebilerin itimadını kazanabilir muteber zevat geçmelidir. Bunu onlara anlatmak lazımdır, behemehal lazımdır, fakat ben her ne sebeple olursa olsun Babıâli'ye ayak basmamaya karar vermiş ve bu kararımda on senedir sebat etmiş bir adamım; oraya ömrümde girmedim ve gene de girmeyeceğim!"

Şu beyanat akşam saat dörtte vaki olmuş, bizi hayretlere, takdirlere gark etmişti. Fakat ertesi sabah Arif Bey Babıâli'de idi, hem de en koyu yerinde, merkezinde, meclisi vükela salonunda!

İşte ben, yeni "heyeti vükela" listesini okuduğum ve onun ismini gördüğüm vakit "A!?" diye bunun için şaşmıştım. Mamafih şaşmamalı imişim; zira hiçbir memuriyet ve mesnet kabul etmemeye, kendimce karar vermişken, bir gün ben de böyle bir münasebetsizlik yapmış, yapıvermiştim!

Tevfik Paşa kabinesinde şaştıklarım bununla kalmıyordu. Harbi Umumi devrini, koltuğunun altında bir meşin çanta, Eskişehir bilmem nesi şirketi ticariyesi mümessili olarak handan hana, tin tin simsar gibi geçiren Maliye nazır esbakı vezir Ziya Paşa, Nafıaya gelmişti. Onun, ak sakalına ve eski mesnedine bakmayarak, böyle, kâr peşinde, alafranga, daha doğrusu Amerikanca çalışmasını belki takdir edenler bulunur... Fakat eskiden nazırlığı zamanındaki azametini yakından bildiğim için mi, nedir, bana bu, bir hoppalık gibi görünüyor ve kendisinde de, yeni durumundan mahcup gibi, daimi bir çekingen hal sezmekliğime sebep oluyordu.

(İstibdad devrinin son yıllarında beni maliye kâtipliğine tayin eden ve sonra "salise" rütbesi de verdiren nazır bu zattı, yakışıklı, malumatlı idi.) Diğer nazırlardan çoğu ise Ziya

Paşa'nın haiz olduğu meziyetlere de, zekâ, azim ve bünyeye de malik değillerdi. Kabinede iki şahsiyet vardı: Mustafa Arif ve Rıza Tevfik beyler... Bunlar, anlaşılan; hem mebusan meclisi karşısına çıkarılıp söz söyletmek, hem de heyeti vükelayı sade ak sakallılardan mürekkep bir meclisi meşayih[1] şeklinde görünmekten kurtarmak için yeni bir kararla alelacele, son gece nezaretlere getirilmişlerdi.

On senedir avukatlık ve on sene evvel de ancak Liva[2] ceza reisliği etmiş olan Mustafa Arif Bey'de Dahiliye Nezaretini idare kabiliyetini Tevfik Paşa ve rüfekası nasıl görmüşler, buna nereden hüküm etmişlerdi? Hayret! Eminim ki o güne kadar bu zatın yüzünü bile görmemişlerdi ve tanıyanlar bile bir ay evvel, selamını alırken, meclis-i vükelada birleşeceklerini katiyen hatırlarına getirmemişlerdi.

Sonra bir cihet daha vardı: Rıza Tevfik ilmiyle, irfanıyla, hitabıyla, fakat ekseri fikir adamları gibi dalgınlığıyla maruftu; o güne kadar da daha iş başında kıymetini göstermemişti; nasıl oluyordu da bir Maarifle iktifa edilmeyip ona ayrıca bir de "faaliyet-i mütemadiye"[3] merkezi, Posta Nezareti veriliyordu? Verenlere mi, alanlara mı şaşmalı? Şaşırmış kalmıştım (Hoş, bunu takip eden bütün Tevfik, Ferit, Ali Rıza ve Salih Paşa kabinelerinde şaşkınlığımız, hem de mütezayiden[4] devam etmişti ya!). Bana bir ay kadar evvelisi köprüde "Tevfik Paşa çoktan hazırdır!" diyen Ali Rıza Paşa'ya:

"Ya bir ay evvel hazırlanmayıp da bir günde gelseydiniz ne heyette gelecektiniz?" demek arzusu duyuyordum. Arif

1 meclisi meşayih: şeyhler meclisi
2 liva: Osmanlı'da il ve ilçe arası mülki bölüm
3 faaliyet-i mütemadiye: sürekli çalışma
4 mütezayit: artan

olsaydım o gün, o saat şu memlekette artık; bu şekil idare ve tecrübedide rical ile bir hükümet teşekkül edemeyeceğini anlardım. Ben yalnız Tevfik Paşa'yı anlamıştım ama bu anlayış beni bir müddet sonra Ferit Paşa'ya inanmaktan kurtaramamıştı.

O halde, demek ki; hiçbir şey anlayamamıştım. Renksizliğine rağmen yeni kabineden, zahir içinde İttihatçı yok diye, yine memnundum! Renksizlerin İttihatçılardan daha muzır olduklarını henüz bilmiyordum.

9

Rıza Tevfik'in İlk Nazırlığı Nasıl Geçti?

Yemek salonuna geçmek için Rıza Tevfik'in gelmesini bekliyorduk. Bermutat geç kalmıştı; fakat artık mazurdu, zira nazırdı. Nezarete geçtiğinin üçüncü günü –bu teşevvüş[1] arasında– ondan intizam beklemeye hakkımız yoktu.

Robert Kolej'deki Türk heyeti tedrisiyesi erkanı, her on beş günde bir sırasıyla içlerinden birinin evinde toplanıp maaile akşam yemeğinde bulunmayı âdet etmişlerdi. Kız Koleji öğretmenlerinden olan Filozof da bu topluluklarda bulunurdu. Fakat o sefer, ilk defa aramıza nazır olarak girecekti. Maarif Nazırı, bizim, nazırımız...

Ah bu Kolej hayatı! Nesi iyi değildi ki?... Binası, mevkii, manzarası, idaresi, talebesi, ille Türkçe kısmının muallimleri... Hüseyin Bey[2] gibi vakar ve dürüstlüğün gayesine varmış,

1 teşevvüş: karışıklık

2 Seyrisefain (Boğaz vapurları işletmesi) müdürü.

Feridun Nigâr Bey[1] gibi aile babalığının timsalini kurmuş, İ. Hikmet Bey (32) gibi mahviyetin fevkini bulmuş bu ilim, edebiyat adamları, sonra Adnan Bey (33) (İstanbul mebusu ve sabık sıhhiye Müdiri Umumisi olan Adnan Bey ki mektepte coğrafya muallimi idi) tanıdığım bütün insanların en sevimlisi ve en zekisi... Daha sonra –hayır, hepsinden evvel– Halide Hanım...

Bunların arasında bulunmak nimetlerin en büyüğü idi. Zaman bana o günleri arattı; fakat onlara da, zannederim ki bu eski günleri daima zevkle yâd ettirmiştir.

Evet, Rıza Tevfik'i yemeğe bekliyorduk, kulağımız otomobil sesinde idi. Nihayet kapının zili öttü ve biraz sonra içeriye, toza toprağa bulanmış, kan ter içinde, yorgunluktan tıraşı bile uzamış, boğuk sesli, mecalsiz bir adam geldi. Biz Nazır Rıza'yı terütaze ve zarif bir kıyafette bekliyorduk. O işte böyle, bu halde gelmişti.

Neden? Kendisi anlattı: Ecnebiler, Darüleytam[2] talebesini milyonlar sarfıyla itmam ettiğimiz[3] kendi malları, mülkleri olan mekteplerinden tutup tutup dışarıya atıyorlardı. Binbir yere başvurarak onları yerleştirmek için uğraşmış, otomobilini de onlara bırakmıştı; kendisi Arnavutköyü'nden buraya yaya gelivermişti, gelivermişti ama az buçuk yorulmuştu!

Az buçuk diyordu ama biz pek çok yorgun olduğunu görüyorduk. Sabahtan beri Maarif, Posta, Meclisi Vükela, Mebusan, Saray, İngiliz Karargâhı, Darüleytamlar ve nihayet Rumelihisarı... Bu seyrüseferler insanda tabü tüyan mı bıra-

1 Feridun Nigâr (Salih Feridun Nigâr 1882-1969): Şair Nigâr Hanım'ın ortanca oğlu.

2 darüleytam: yetimler yurdu

3 itmam etme: tamamlama

kır? Fakat Rıza Tevfik o kabil pulat bedenli ve çelik azimli mahluklardandı ki, sıcak çorbadan ve bir kadeh şaraptan sonra yüzündeki yorgunluğun bir sis tabakası gibi, gözümüzün önünde dağıldığını gördük. Kahveler içilirken, uykusunu tam uyumuş, bütün gün keyif getirmiş mazul[1] bir devlet memuru gibi, üzerinde uzun zamandan beri dinlenmiş bir adam hali vardı. Öyle kabine sırrı, nazırlık ketumluğu gibi manasızlıklara da metelik vermiyordu: "Sadrazam dedi ki" diye başlayıp zaten gizlenecek hiçbir ciheti kalmamış olan müzakereyi nakledivériyordu.

Fakat Adnan Bey gibi komite sırrını muhafaza âdetini almış ve benim gibi eski devlet memurlarının ketumiyeti terbiyesine alışmış olanlara, doğrusu bu, hoş bir tesir yapmıyordu. Bereket ki içinde bulunduğu zümreden bir zarar gelmek ihtimali yoktu; bizi, pek iyi tanıdığı için söylediğine hükmederek; teselli buluyordum.

Fakat ertesi günü sabah, rıhtımda kendisine rast geldiğim zaman bu hükmümde de hata ettiğimi anladım: Rıza Tevfik Bey, bermutat yaya, Bebek istikametinde, yanında biri, hızlı hızlı yürüyor ve bir şeyler anlatıyordu. Ben de yanaştım. Meclisi Vükelada geçen bir münakaşayı, –hatırımda kaldığına göre, Ziya Paşa ile ya uncu Kozmeto veyahut da kömür meselesine dair– yaptığı muarazanın[2] tafsilatını naklediyordu. Tanımadığım o zat –bir mazul mümeyyize benziyordu– çarşıda bizden ayrıldı.

"Kimdi bu adam?" diye sordum. Rıza Tevfik Bey, nazırlar arasındaki mahrem bir müzakereyi anlattığı bu şahsı tanımıyordu:

1 mazul: azledilmiş
2 muaraza: tartışma

"İyi bilmiyorum..." dedi, "terbiyeli bir adamdır, bir yerde görmüştüm ama..."

Fakat Filozof, bunları benim fikrimce kasten, devlet bakımından zararlı görmediği ve kendi şöhreti için de faydalı bulduğu için önüne gelene anlatıyordu. Rıza Tevfik'i zevahirine bakarak saf, safdil veya unutkan zannedenler aldanırlar.

İşine geliyorsa, icabında, sır tuttuğu gibi, yirmi beş yıl evvelki bir çehreyi veya bir muameleyi de hatırlayıverir. Taşkın zekâlâr böyledir. Zayıf göründükleri yerde bazen birdenbire kuvvetli ve kuvvetli sanıldıkları yerde de zayıf oluverirler; nitekim, memulümüz[1] haricinde ilk Tevfik Paşa kabinesinin, en amelî, en çalışkan, en işgüzar nazırı da o olmuştu. Bin müşkülatla Darülleytamları dağılmaktan, İstanbul tenviratını[2] kesilmekten kurtaran ve muzır bir hayli suistimale sed koyan ve meydan okuyan da o idi. İttihat ve Terakki'nin, otomobilinden inmeyen ve ahaliye karışmaya tenezzül etmeyen son nazırlarından sonra, halk içinde medeni çehresi ve açık alnıyla dolaşan ilk nazır da gene Rıza Tevfik'ti.

Fakat Rıza Tevfik Bey nezaretlerinde o zaman bir nazır değildi.

Siyaseti umumiye haricinde, nazırın dairesinde "muamelatı cariye"yi[3] çabuk kavrayarak şöyle olan biten işlere hiç olmazsa bir göz atması ve amirler üzerinde velev yanlış velev doğru bir derece olsun hükmünü yürütmesi lazımdı. İşte Rıza Tevfik Bey bunu yapmaktan hazzetmiyordu. Nezaretler onun kabul salonu oluyordu.

1 memul: umulan, beklenen
2 tenvirat: aydınlatmalar, ışıklandırmalar
3 muamelatı cariye: günlük işler

Sözleştiğimiz için bir gün uğramıştım; makamına giden dehlizler, mahkeme koridorları, vapur iskeleleri, tramvay durakları gibi hacı, hoca, polis, asker, genç, yaşlı, çeşit çeşit, biçim biçim insanlarla maheşerallah dolu idi. İçin için, pesten bir uğultu ve fısıltı arasında bu halk, gözlerini kapıya dikmiş, bir kaza, bir cinayet veya bir hadise esnasında karakol önünde toplanmış ahali gibi hep merak ve heyecan içinde bekleşiyorlardı.

Gücü kuvveti yerinde bir hademe kapının topuzuna yapışmış onları içeri girmekten menediyor, çıkmak isteyenlere ise zor bela yol veriyordu. Fakat arada birkaçı balık gibi kayarak odaya can atmaya muvaffak oluyordu. Ben nasıl girecek, kendimi hangi vasıta ile anlatacaktım?

Nihayet Kalemi Mahsus Müdürünü buldum. Onun odası da nazırın yanına girecek olan kibar ziyaretçilerle dopdolu idi; masasında ise bir türlü takdim fırsatı zuhur edemeyen evrak dağlar gibi yığılmış duruyordu. İtişe kakışa, hademe önde, ben arkada odaya daldım. Orasını nispeten tenha farz ediyordum. Ne gezer? Boş bir tek iskemle yoktu. Ayakta da on beş yirmi kadar ziyaretçi bekliyordu. Pembe feraceli bir Şeyh, yanında palabıyık bir zabit, altında bir Mevlevi dervişi, bir matruş Frenk, bir peçeli hanım, muallimeler, muallimler, tramvay biletçileri, Eytam talebesi ve gayrihim... Rıza Tevfik, artık gelen giden, oturan kalkan, susan söyleyen kimdir, memur mudur, ricacı mıdır, farkında değildi. Makine gibi herkese:

"Bir çaresine bakarız! Sadrazam Paşa'ya Meclisi Vükelada anlatırım! Siz gene teşrif edin!" tarzında vaatlerde bulunuyor, yeniden yeniye ziyaretler temin ediyordu. Telefon

ise muttasıl[1] ötüyor, Filozof da her defasında aynı cevabı tekrarlıyordu.

Nihayet, evvelceden sözleştiğimiz cihetle beraber çıkmak lazım geldi. Odadakilere "Artık yarın konuşuruz. Bugün bir işim zuhur etti!" diyerek ayağa kalktı; güya evinde idi, misafirlere özür diliyor, sonra da ertesi günü için böylece küllühüm beraber tekrar toplanılabileceğini ihsas ediyordu.[2] Sofaya çıkınca, bekleyenlerin hücumuna uğradık, etrafımızı kuşattılar, böyle bir heyeti vâlâ ile merdivenleri indik, Divanyolu Caddesi gelişimizle adeta kalabalıklaşıverdi. Bereket ki o gün nasılsa bozuk olmayan otomobil bu mahşerden bizi kurtardı.

Nihayet bir gün, Rıza Tevfik yine böyle elli kişi ortasında kalkıp "Meclisi Vükeladan bekliyorlar, bir işimiz zuhur etti!" itirazıyla Sadaret dairesine gitmeye hazırlanırken halkı iterek biri koşmuş ve beş dakika evvel Babıâli'de Hattı Hümayun okunup kendisinin yeni kabinede ismi olmadığını haber vermişti. O: "Pek iyi olmuş," demişti. "Kamusu Felsefenin üçüncü cildini bitirmeye bir türlü vakit kalmıyordu!"

İşte Rıza Tevfik Bey'in ilk nazırlığı böyle geçmişti.

1 muttasıl: aralıksız
2 ihsas etmek: sezdirmek

10

Yeni "Hürriyet ve İtilaf" Nerede Teşekkül Etti ve Damat Ferit Paşa'yı Nasıl Tanıdım?

Kalamış'tan öğle vapuruyla dönüyordum. Deniz, mevsiminin ilk karayel fırtınasıyla acı, loş bir renk almış, köpükler bile esmerleşmiş, çırpıntıların sesinde –yazın en sert meltemlerde görülmeyen– tehditkâr bir derinlik peyda olmuştu. İnsanların ıslak yün koktukları orta salonda kumaş fabrikalarının iplik kurutulan dairelerine has serin, buğulu bir hava vardı; camlar yağmur damlalarını silmekle, düşürmekle bitiremiyorlardı. Ne kadar canım sıkılıyordu. Uzaktan aşina bir çehre bir selam ve bir tebessüm gönderdi. Sonra yanıma geldi:

"Serkldoryan'a (Cercle d'Orient) değil mi?" dedi. Nurettin Bey, oraya gidiyordu; benim ise işten haberim yoktu, o ısrar etti:

"Sen de davetlisin, bilhassa beni memur ettiler, matbaaya uğradım, kâğıt bıraktım... Behemehal gelmelisin!"

"Sulh ve Selamet" (34) fırkacılık iştihamı, lehülhamd kesmişti... Her hangisinde olsa ömrümüz nizamname yapmak, beyanname yazmak ve duhuliye toplamakla, neticesiz geçmeyecek miydi?

Hasan efendi söyleyecek, Hüseyin efendi cevap verecek, birini Ali Bey makul, diğerini Veli Bey yanlış addedecek... Sonra Ahmet Paşa bir teklifte bulunacak, Mehmet Paşa münasip görecek, hepimiz "Ferman efendimizin..." diyeceğiz; bir sigara, bir kahve, "Allahaısmarladık!"...

Yok, benden bu oyuna pas! Okutacak derslerim, yazılacak makalelerim, basılacak kitaplarım, hülasa işim gücüm vardı... Muhatabım laubali tavrı, basit muhakemesi ve bu yağmurlu günde şen, şakrak sesiyle –beni bir defa görmek, kararı sonra vermek üzere– ikna etti. Malum yerde buluşmak vaadiyle köprüde ayrıldık.

İki saat sonra "Serkldoryan"ın kapıcısına soruyordum:

"Damat Ferit Paşa hazretleri buradalar mı?"

Bu isim, şu kapıcı, o bina... Bütün bunlarda, görgülü ve alışkın olanlar için bile, çekici bir hal vardır. Daha ilk adımda –han odaları içtimalarında bir türlü müyesser olamayan bir rahatlık duydum: Paltomu üzerimden aldılar... Ağır ağır merdivenleri çıkmaya başladım. Damat Ferit Paşa ile o güne kadar daha görüşmemiştim; zaten yüzünü de tanımıyordum ya... Fakat bir ay evvel, Kolejin bir müsameresinde uzaktan görmüş ve her tarafından, hassaten tırnaklarından ve favorilerinden hususiyet ve garabet fışkıran bu hiç kimseye benzemez siyasi şahsiyet karşısında hayran bir seyirci kalmıştım.

İlk bakışta şekli bana gülünç gelmişti: Kendimi, sırf meclisi şenlendirmek için, Franz Joseph'in gençlik devrine ait bir Avusturya kontu rolünü oynayan mahir bir salon aktörü karşısında zannediyordum ve zannediyordum ki Ferit Paşa, biraz sonra, yan odaya girecek, favoriye benzeyen o takma saçlarını atacak, yapma tırnaklarını çıkaracak ve içimize büsbütün başka bir şekilde, bana, size, herkese benzeyen bir sima, genç, sevimli, sade bir sima ile girecek... O zaman, hepimiz, mesela "Aferin Şadi Bey!" diye el çırpacağız!

Mamafih bir müddet sonra manzarasına gözlerim alışmıştı. Hatta, bir muayede[1] dairesi kadar geniş ve kadın erkek

1 muayede: bayramlaşma

yüzlerce insan ile dolu bu ışıklı salonda bazılarıyla İngilizce, bazılarıyla Fransızca konuşarak, pek medeni tavırlarla etrafını idare etmesi hoşuma bile gitmişti. Komitenin elinde, bir telgraf, telefon, yazı makinesi veya mühür, damga, tura vazifesi, yani cansız ve fikirsiz bir kalıp hizmetini gören beşinci Mehmet Han'dan ve şu misilsiz mağlubiyetinden sonra bizde, bir padişahçılık cereyanı hasıl olmuş, daha doğrusu eskiden mevcut olan bu cereyan son kuvvetini bulmuştu.

Binaenaleyh üzerinde mabeyin terbiyesi ve padişah mensubiyeti adeta göz çıkaran bu alafranga tanzimat vezirini beğenmeye zaten müstaiddim.[1] Kırçıl uzun saçlı Rıza Tevfik'le kırçıl uzun favorili Ferit Paşa'nın, bu iki sahne simasının yan yana, birbirlerine paye vererek teşrifatla konuşuşlarında ayrı bir zevk buluyordum; içimde bir ümit uyanıyor ve ilk gülünç tesir gittikçe siliniyordu.

İşte "Serkldoryan" merdiveninin solundaki misafir odasına girdiğim zaman Ferit Paşa hakkında ancak böyle, yarım yamalak bir fikrim vardı. İçerisi siyah elbiseli ve resmî tavırlı yaşlı adamlarla dolu idi. Eski politikacı ve fırkacılardan, yani Sabri, Zeynel Abidin, Vasfi efendilerle Rıza Tevfik'ten, Ali Kemal merhumdan (35), bir de Mehmet Ali Bey'den başkasını tanımıyordum. Herkes, bir açış nutkuna muntazır[2] ve daha evvel konuşmak hakkından mahrum gibi kulakları camları yalayan yağmurun sesinde, gözleri ocağı dolduran kömürün ışığında, sessiz oturuyordu.

Ben onları seyrediyor, kendimi Gazi Muhtar Paşa'nın maruf büyük kabinesi huzurunda sanıyordum. Şu sükûtu-

1 müstaid: yetenekli, eğilimli
2 muntazır: bekleyen

muz ve şu şeklimizle ne heybetli bir heykel-i vükela teşkil edebilirdik!!

Birden Ferit Paşa konuşmaya başladı; iyi bir hatip olmadığını derhal anladım ve teessüf ettim. Nutkunun hülasası şu idi:

"Memleket himmete, hizmete muhtaç, kuvvetli bir fırkaya lüzum görülüyor, şu içtimadan maksat bunun temini..."

Birkaç zat, gayet pesten ve gayet hayide[1] sözler sarf ettiler; hoca efendiler –muhitten hazzetmemiş gibi bir tavırla– hâlâ susuyorlardı. Onlar, Damat Paşa'nın Harbi Umumi'den evvelki Hürriyet ve İtilaf'a, –zevcesi sultan hazretlerinin ibramıyla[2] riyasetten birdenbire istifası suretiyle– vurduğu darbenin hâlâ tesiri ve emniyetsizliği içinde gibi idiler.

İçimizde yalnız bir coşkun çıktı; onun da yaşı sekseni mütecaviz,[3] sesi ve elleri titrek, heyecanı ise başkasına geçmez bir halde:

Müşir Nuri Paşa! İşte fırkaya reis onu yaptık. Damat Ferit Paşa bir türlü riyaseti ve azalığı kabul etmiyor:

"Ben bir nefer olarak çalışırım!" diyordu. Alttan alta bir söz geçti: Onun girmemesi bazı makamatta lehimize bitarafane çalışmasını temin edeceğinden fırka için daha faydalı olurmuş... Binaenaleyh ısrardan vazgeçildi; heyeti idare listesini yaptık ve dağıldık.

Bu içtima, nutuk, fikir ve heyecan itibarıyla o kadar sönük, silik ve ölgün geçmişti ki, bugün –birçok ehemmiyetsiz işleri, notsuz, bütün teferruatıyla hatırlayan– dimağımda

1 hayide: bayat, köhne
2 ibram: zorlama, üsteleme
3 mütecaviz: aşan, aşkın

başka ufak bir iz bırakmamıştı. "Bu dahi bir şeye benzemedi..." diyerek Bebek yolunu tuttum.

Ertesi günü Sabah gazetesi listeyi neşredince baktım ki, içtima şanlı, şerefli, ehemmiyetli bir şekil almış! Memleketteki tesiri de büyük olmuştu: Dar bir yolda kırıla, döküle, sarsak sarsak yuvarlanan ikinci Tevfik Paşa kabinesinin önüne bir iri kamyon gibi birdenbire kemali heybetle çıkıvermişti. Bu, bir fırka heyeti idaresi olmaktan ziyade bir kabine listesine benziyordu!

O günden ta sadrazam olduğu güne kadar ben bir daha Ferit Paşa'nın yüzünü göremedim. Yeni esami[1] arasında Süleyman Bey diye adını işitmediğim biri vardı; meğerse Dahiliye Nazır Vekili İzzet Bey'in biraderi imiş, mütekait[2] bir zabit...

Hatırımda kaldığına göre Mehmet Ali Kâmil Bey'in ismi yanına da "tüccardan" diye bir kayıt sokulmuştu. Değme tüccar memleketlerinde bile görülmemiş bir asrilikte –bilahare– işte Ferit Paşa bu taciri önce Posta'ya, arkasından Dahiliyeye getirmiş, fakat sırasında anlatacağım, adeta bir daha hizmeti devlette istihdam edilmemek şartıyla gibi öteki beş kabinesine de sokmayarak onu ticaretine, doğrusu, işsizliğine iade etmişti. Müstakbel Polis Müdürü Nurettin Bey'in ismi yanındaki kayıt "İkdam Gazetesi sabık idare memuru" suretinde yazılmış olduğundan bu unvan da küçük görülmüş, ertesi günkü nüshada "İdare müdürü yazılacak iken sehven[3] memuru" denildiğinden dolayı tashih[4] mecburiyeti hasıl olmuştu.

1 esami: isimler
2 mütekait: emekli
3 sehven: yanlışlıkla
4 tashih: düzeltme

Bu liste bana da bir vazife yükletiyordu: "Sulh ve Selamet" fırkasına gidip itizar beyan etmek. Orada, zaten, ismim resmen ilan edilmemişti ve faydalı, devamlı bir aza da değildim.

İki fırka arasında ayrılık, gayrılık bulunmadığından bilbahis –hatırlarını kırmayacağını bazı dostların icbarıyla– ötede çalışmaya mecbur kaldığımı anlattım, hoşlarına gitmemekle beraber –yüzüme karşı ne desinler?– muvaffakiyet temenni ettiler. Çoğunun gözünde bir gıpta okudum:

Hürriyet ve İtilaf'ın daha kestirme bir yoldan hükümete doğru tırmandığı hissedilmişti! Hoş, bu his, aynen, bende de vardı.

11

Mütarekeden Sonra Matbuat Kongresinde Neler Geçti?

Tramvayların kömürsüzlükten işleyemediği ve vapurların gene kömür meselesinden dolayı Köprüye iki saatte güç vardıkları bir sırada Bebek'ten İstanbul'a inmek insanın akşamdan uykusunu kaçırtacak müziç[1] ve masraflı bir seyahatti. Bereket ki Dr. Adnan Bey'in –Sıhhiye Müdiriyeti Umumiyesi hesabına– bir külüstür arabası vardı. Sabahleyin, geçerken, balkona işaret eder, beni de yanına alırdı.

İşte gene bir gün, böyle indik, Doğruyol'da[2] cesim bir bi-

1 müziç: rahatsız eden, usandırıcı
2 Doğruyol: İstiklal Caddesi

nanın önünde durduk. Burası Matbuat Cemiyeti Dairesi idi, senelik kongre akdolunmuştu, biz de bulunacaktık. Adnan Bey de Matbuat Cemiyetine, hatta cemiyetin o zamanki hakem heyetine dahildi. Salona girdiğimizde toplanan halka bakınca bende evvela şu kanaat hasıl oldu: İttihat Cemiyeti yaşıyordu. Müzakere açılınca bu kanaatime şunu da ilave ettim: İttihat Cemiyeti memleketi tekrar ele almak istiyordu!

Soysallı İsmail Suphi Bey, bir haftadan beri, Matbuat Kongresi'nde bir muhalif grup yaratmak için çok çalışmıştı. Bu zümre ekalliyette[1] idi. Fakat Nüzhet Sabit –bir çarkıfelek fişeği gibi– bu ekalliyetin ortasında dönüp dolaşıyor, ateşin[2] sözleri ve cezbeye[3] benzeyen coşkunluğuyla bütün gözleri üzerimize topluyor, etrafımıza kıvılcım yağdırıyordu.

İttihatçılar sağanak altında kalmış gibi nefesleri tutuk bir halde oturuyorlardı; o ahenk ve feyz[4] fışkıran hatibe karşı ne İsmail Müştak Bey'in cali[5] neşesi, ne Tanin muharriri Muhiddin Bey'in kırpıntı sözleri, ne de o zamanki Vakit sahiplerinden Ahmet Emin Bey'in müdafaası bir mukabele teşkil ediyordu.

Lakin rey toplanırken iş değişiyor, İttihatçı namzetleri, bizim aramızda, hem de daha büyük bir ekseriyetle mevki tutuyordu.

Kongre Satı Bey'i (36) reis, beni de reisi sani[6] intihap edivermişti. Fakat benim intihabım garip olmuştu: Ekseriyet

1 ekalliyet: azınlık
2 ateşin: ateşli
3 cezbe: kendinden geçme
4 feyz: bolluk, bereket
5 cali: yapay
6 reisi sani: ikinci başkan

grubunun namzedi gençliğinde Sabah mütercimliği etmiş olan esbak Dahiliye Nazırı ve valilerden Celal Bey'di; ben Celal Bey'in Gazeteciler Kongresi'ne, işini gücünü bırakıp sanki bilfiil muharrir imiş gibi gelişine ve aramıza katılışına şaşarken yüz ağız birden onun ismini ileri sürmüştü. Ben derhal itiraz etmiştim:

"Efendiler," demiştim, "Gazeteciler Kongresi'nin hiç olmazsa reisi saniliğine meslekten birini koyalım. Stockholm Sosyalist Kongresi'ne Salah Cimcoz Bey'le (37) eshabı emlaktan[1] Nesim Mazelyah Efendi'nin hükümet tarafından tayinine benzeyen gülünç işleri biz olsun yapmayalım!"

Bu ifadem nedense, birdenbire tesirini gösterniş, fırsattan bilistifade İsmail Müştak Bey ortaya benim ismimi atmış ve Kongre de derhal bunu tasvip etmişti.[2]

Celal Bey'i, yerini almak için bilhassa düşürmüş gibi oluyordum, kabul etmeyecektim, fakat muhalif grubu bir reisi saniden mahrum etmek ve o yeri bir muarıza vermek de doğru değildi. Üç gün süren bu kongrede müzakere münakaşaya, münakaşa müdarebeye[3] müncer olmuş,[4] müdarebenin dahi mukatele[5] ile nihayet bulmasına ramak kalmıştı.

Satı Bey'in idaresizliği de kargaşalığa yardım ediyor, mektepler, medreseler halk etmiş olan bu terbiyeci zatın mevkiini dolduramaması ve zekâsını gösterememesi tuhafıma gidiyordu. İttihatçılar "Yeni Gün"ü tutuyorlar, biz muha-

1 eshabı emlak: mülkleri olan, mülk sahibi
2 tasvip etme: onaylama
3 müdarebe: kavga, dövüş
4 müncer olmak: sürüklenmek
5 mukatele: birbirini öldürme

lifler "Tasviri Efkâr"ı iltizam ediyorduk.[1] Serbest bir sahada iki zıt cereyan, ama şiddetle boğuşuyordu.

Bir aralık iskemle iskemleye gelinmiş, kafa göz yarılmış, yerler kan içinde kalmıştı. Dışarıdaki araba ve otomobil gürültüleri, içerideki bu cenk ve cidal patırtısını, bereket ki bastırıyordu. Yoksa, sokaktaki münakalat[2] bir an için duruverse, Beyoğlu mahalleleri uluşmamızın aksiyle dolacak, camlar çığlıklarımızla zıngırdayacaktı.

Sonunda yeni heyeti idare intihabı, ekseriyeti; gayrimüfrit İttihatçılara temin etti, en garibi faal teşkilatçımız İsmail Suphi Bey, heyete girmek için lüzumlu olan reyi alamadı, namzet kaldı.

Fakat Mahmut Sadık Reis, Ali Kemal ile Nüzhet Sabit ise aza olarak bu heyete dahil, yani keyfiyet itibarıyla bizim kısım galip idi; ben de intihap olunanlar arasında idim. Gidip bu neticeyi o aralık aynı sırada bir apartmanda[3] oturan Ali Kemal Bey'e haber verdim. Dalgın ve düşünce ile yorgun gözleri, bermutad hiçbir mana ifade etmedi, makale icadıyla pek meşguldü. Fakat alelusul bir itiraz savurdu:

"Mirim, bırak şunları... Ne halleri varsa görsünler... Hiç gidilir de onlarla bir arada çalışılır mı?" dedi.

Dedi ama ertesi günkü içtimaya bir telefon davetiyle koşup geldi. Ben o zamanlar Ali Kemal Bey'i iyi tanımazdım. Hatta inanılmayacak bir itirafta bulunayım: Kendisini ikinci defa görüyordum! Meşrutiyet'ten evvel "Serveti Fünun"da Hüseyin Cahit'le geçen münakaşaları, beni aleyhinde ha-

1 iltizam etmek: bir tarafı tutmak
2 münakalat: gidiş geliş
3 İstiklal Caddesi, Zeki Bey Apt.

zırlamıştı. "Figaro" muhabirinin bir resmi kabul münasebetiyle Elize Sarayını tasvir eden makalesini –güya kendisi gezmiş gibi– hemen hemen aynen, hatta kapıcı ve hademelerle konuştuğu sözlere kadar iktibas ederek[1] imzası altında "İkdam"a yazması haysiyetli görmek istediğim bir muharrir için feci bir keyfiyetti; bunu affedemiyor, bu meseleden dolayı kendisine bir türlü emniyet hissi duyamıyordum.

Yine aynı muharrirlerin Meşrutiyet'ten sonraki münakaşaları ise, bende Ali Kemal'e hürmet hasıl ettirememiş, fazla olarak Hüseyin Cahit'e karşı beslediğim muhabbeti de silip götürmüştü. Sonra bir cihet daha vardı: "İkdam" Başmuharririnin tarzı tahriri,[2] ne eski edebiyata, ne yenisine, ne de halkın kullandığı şive ve lisana uymayan bu nevi şahsına münhasır yazılar –içinde hakikat, ilim, irfan bile dolu olsa– sadeliğe âşık ve yapmacıklardan hazzetmez ruhuma, cicili bicili, renk ve çizgilerle taşkın "art nouveau" köşk tezyinatı[3] kadar çirkin görünüyor; makaleleri Frenklerin güya şarkkâri döşenmiş odaları ve şarklıların sanki Frengâne süslenmiş salonları kadar acayibime gidiyordu. "Lisanını çoğumuzdan iyi bilen bu muharrir, niçin doğru dürüst yazmak istemiyor?" diye daima şaşıyordum. Hülasa Paris muhabiri mahsusunun ne ahlakına emniyetim, ne de kalemine zerre kadar muhabbetim vardı. Fakat üdebadan[4] bazıları böyle düşünmüyorlardı, mesela Celal Sahir Bey, 31 Mart'tan sonra bile, şiddetli bir Ali Kemal taraftarı idi. Hatta aramızda, benim Yakup Kadri ile beraber "Fecri Ati" den (38) bir aralık

1 iktibas etmek: alıntı yapmak
2 tarzı tahrir: yazı biçimi
3 tezyinat: süslemeler
4 üdeba: edipler

çekilmemle neticelenen bir münakaşa bile olmuştu: Ben bir yazımda, Ali Kemal'e, Edebiyatı Cedide'ye hücumunu hatırlatarak ufak bir telmihte bulunmuştum. Celal Sahir Bey durgunluğunu terk ederek, önümüzde kıvrım kıvrım, büklüm büklüm olmaya, çırpınmaya başlamış, o zaman Avrupa'ya kaçmış olan "İkdam" başmuharririni müdafaa için kansız damarına can, nahif bünyesine kuvvet gelmişti.

Fakat bu muhabbet –Cahit Bey'le barışıp tacirlikte karar kıldıktan sonra– misli görülmemiş bir adavete[1] inkılap etmişti. Harbi Umuminin son aylarında ben Sahir'in yanında; ağzıma eski dostunun ismini almaya bile cesaret edemezdim!..

Ben, İstanbul'da ne onunla, ne de –Rıza Tevfik ve Rıza Nur haricinde– hiçbir Hürriyet ve İtilafçı ile temas etmeyerek müstakil bir muhalefet yapıyordum. Galiba Ahmet Samim, bir gün, uzaktan göstermiş, "İşte Kemal budur!" demişti. Ben görüşmek istememiş, yürüyüp geçmiştim. İlk menfaya gönderildiğim zaman zihnimde bu şahsiyetten ancak hayal meyal seçebildiğim bir silik şekil kalmıştı.

Biz sürgünde haşrü neşir olurken o İstanbul'da Cemal Paşa'ya dayanarak "Peyam"ı neşre başlamıştı; Yakup Kadri ile Yahya Kemal, kâh içinde "ala ala hey!..." gibi alaturka bir çengü çengâne coşkunluğu duyulan, kâh kafe konser âlemlerinin "bis! bis!" leriyle bir garp sarhoşluğu sezilen, bu hoş gazetenin erkânı tahririyesinden idiler.

Bir gün Ali Kemal onları başmakalesinde methederdi, ertesi gün onlar sütunu mahsusunda bu teveccühe teşekkür ve methe mukabele eylerlerdi; rakı meclislerindeki muhab-

1 adavet: düşmanlık

bet ve meveddet[1] teminatına benzeyen bu mestane haller, uzaktan beni pek eğlendirirdi.

Bir gün Yakup Kadri'den bir mektup aldım: Gizli bir imza ile "Peyam"a haftada bir makale yazmaklığımı istiyordu. Ben evvela "Derviş Mehmet" imzasını muvafık bulmuştum, hani ağzından baklayı çıkaracak olan Derviş Mehmet... Fakat Yakup, arkadaşlarıyla bilistişare, bu ismi galiba Mehmet Hanı Hâmisi (V. Mehmet Reşat) hatırlattığı için, muvafık görmedi. Ben de değiştirdim: "Nakş-ı berâb"[2] serlevhası ile "Aydede" imzası altında yazmaya başladım.

Senelerden sonra bana yeni bir şöhret ve isim ve memlekete bir mizahi gazete kazandıracak olan bu namı müstear,[3] işte, ilk defa "Peyam"da çıkmıştı. Fakat çok geçmedi, gazete kapandı; sonradan Ali Kemal'in söylediğine ve gazetesinde mükerreren[4] yazdığına nazaran bu kapanışta benim menfadan yazı yazmış olmaklığımın da dahli vardı.

İstanbul'a avdetime kadar, bir daha yanımda Ali Kemal' in bahsi geçmedi, ben de hatırlamaya vesile bulmadım. Senelerden sonra, ilk defa bu ismi "Yeni Mecmua"dakiler tekrar ettiler: Ondan da yazı almaya karar verilmişti. Ahmet Refik (39) Ada'da oturması dolayısıyla, kendisine haber verecekti... Mütarekeden bir ay evvel, mahut Kınacıyan Hanı'nın önünden müverrihle[5] beraber geçiyorduk; Ali Kemal'e rast geldik, henüz ne o beni tanıyordu, ne de ben onu tanıyordum. Fakat evvelceden tanışmamış olduğumu-

1 meveddet: sevgi
2 nakşı berab: suda nakışlar.
3 namı müstear: takma ad
4 mükerrer: tekrarlanan
5 müverrih: tarihçi

zu ne kendimize, ne de başkalarına itiraftan çekiniyorduk; güya kırk yıllık ahbap gibi konuştuk, gülüştük, el sıkıştık ve ayrıldık. Kuvvetli bünyesi, şakrak kahkahası ve laubali coşkunluğu ile, beş dakikada, beni lehine celbetmişti. Bu ne rind,[1] bu ne "coşkun" bir adamdı.

İşte Ali Kemal ile ilk sohbetim böyle, garip bir tarzda geçmişti... Sonuncusu da öyle garip oldu ya! Geçelim, gelelim Matbuat Cemiyeti toplantısına:

"Vakit" idarehanesinin üst katında bir odada toplandık. O gün neler konuştuğumuzu bilmiyorum, fakat şurası hatırımda kalmıştı: Ali Kemal Bey heyeti idare azasından, İttihatçı olanlarına pek nezaketle muamele etmiş, bu hasım muhitte kendisine bir dost ve bir hürmet havası teminine çalışmıştı. Üç gün sonra aynı odada "Wilson Prensipleri (40) Cemiyeti" idare heyeti toplanmıştı: Ali Kemal yine içinde idi ve lakırdı dinlemesini hiç sevmeyen "Sabah" Başmuharriri, Halide Edip Hanım'ın nutkunu, belki hayatında ilk defa olarak, mutadı hilafına, kemali samimiyetle, adeta can kulağıyla dinliyordu.

Bu cemiyetin aslı, faslı ne idi? Azasından olmama rağmen, vallahi, benim bu hususta vazıh bir fikrim, daha doğrusunu söyleyeyim, hiçbir fikrim yoktu...

Bir akşam Kolej'deki evime Halide Hanım her zamankinden başka bir çehre, pek ciddi, pek düşünceli bir çehre ile gelmiş, ağır bir mukaddeme[2] yapmış ve neticede memleketin muhtelif fikirlerini temsil eden kişilerden mürekkep bir cemiyet teşkilinin pek faydalı olacağını söylemişti. Git-

1 rind: dünyayı umursamayan, kalender
2 mukaddeme: başlangıç

mek üzere ayağa kalktığı zaman ben, misafirimin en ruhlu noktayı en sona sakladığına kaniydim. Nitekim kapının önünde güya fazla bir ehemmiyet vermiyormuş gibi:

"Acaba," dedi, "Ali Kemal Bey'in bu hususta fikri nedir? Belki beraber çalışmakta mahzur görmez... Kendisiyle bu ciheti bir defa konuşur musunuz?"

Konuştum. Tıpkı Matbuat Cemiyeti işinde olduğu gibi muhatabım "Mirim... Vazgeç böyle işlerden... Hiç Frenkler bu maskaralıklara metelik verirler mi?" gibi bir itirazda bulundu; nihayet yarı vadetti, sonunda toplantıya geldi ve gazetesinde Cemiyeti methe karar vardı.

Unutamadığım hatıralardan biridir: Güneş içinde parıl parıl ışıldayan bir yıkanmış kış günü Halide Hanım'ın Kolej'deki evinde Ali Kemal, Celal Muhtar (41) ve ben "Wilson Prensipleri Cemiyeti" vesilesiyle – bir öğle yemeğinde buluşmuştuk... "Handan" muharriresi, bu basık tavanlı, mini mini hücreli Amerikan köşkünün biraz loş, biraz dar ve fakat pek samimi, pek ailevi muhitine ne kadar yaraşmış, hoş bir rayiha ile evi tütsülemeye mahsus imiş gibi ocakta aheste aheste, yanan odunların karşısında, kaba tahtadan yapılmış bir geniş koltuğa yaslanarak bize memleketin dertlerini ne tesirli anlatmıştı! Ali Kemal bu ziyaretten pek memnun avdet ediyordu. Hatta arabada Celal Muhtar'a "Mirim, demişti, Halide Hanım bir harika, bir irfan membaı... Memleket için bu kadınla beraber çalışmak ayrı bir zevk, ayrı bir kuvvet!" Akşamüstü Halide Hanım da bana Ali Kemal için şöyle diyordu:

"Pek "correct",[1] pek nazik bir adam... İyi bir yüreği var gibi... Herhalde beraber pekâlâ çalışılabilir!"

1 correct: dürüst, güvenilir

Bu karşılıklı hüsnü nazara rağmen çalışılamadı. Bir gece ailece Halide Hanım'ın evinde bulunuyorduk, telefon çaldı; ev sahibesi konuştu, fakat sapsarı kesilmişti. "Ne var?" dedik.

"Tevkifat başlamış," dedi!

Bu, Tevfik Paşa kabinesinin Dahiliye Nazırı vekili İzzet Bey marifetiyle yaptırdığı ilk tevkifattı. Bunda bizim doğrudan doğruya dahlimiz yoktu; yoktu ama Halide Hanım'ın gözlerindeki mana, hepimize karşı o dakikadan itibaren değişmişti.

Sanki Mütarekeden beri muhalifler ile İttihatçılar arasındaki vaziyet, yalnız gizli seferberlik ve harp halinden evvelki müteredditaleyhtarlıktan ibaretti; bu tevkifat, hudut boyundaki ilk müsademe yerine geçmişti!

12

"Hürriyet ve İtilaf" Çalışmaya Nasıl Başladı?

"Serkldoryan" da toplanan heyetin intihap ettiği Yeni Hürriyet ve İtilaf (42) merkezi umumi azası, (Reis Nuri Paşa, Reisi sani Sabri Efendi ve Kâtibi Umumi A. Kemal Bey) ilk defa, fırkanın o zamanki binasında, Nuruosmaniye kapısına civar ahşap merdivenli, dar, dökük bir evde içtima etti.

Burası, galiba, evvelce bekâr odası ve otel olarak da kullanılmıştı; duvarlarda zabıta talimatnamesinden yapışık kalmış maddeler, mebzulen tahtakurusu ihrak ve imha ameliyesi yapıldığını anlatan mum işleriyle kan izleri ve bazı âşıkane şarkı mısraları göze çarpıyordu.

Eşya hemen yok gibi idi; fakat bu yoksulluğa rağmen her taraf ihvan[1] ile tıka basa dolu idi; onun için dairenin çıplaklığı birdenbire fark edilmiyor, bu kalabalık ilk girince, bende olduğu gibi, insana adi bir mahalle evinde sünnet düğünleriyle kına gecelerini hatırlatan bir şaşkınlık veriyordu.

Orta odada krokodil taklidi bir güzel kanepe, bir zarif yazı masası, giranbaha bir de hokka takımı vardı; fakat hepsi bundan ibaret... Güler yüzlü, rind ve alafranga sakallı bir dolgun zat, masanın başına geçmiş, harıl harıl bir şeyler yazıyor, karşısında zayıf, kuru, ufak, adeta kavruk ve paytak birisi, oturmuş harıl harıl bir şeyler söylüyordu.

Sonradan öğrendim; birincisi Salim Paşa idi, Şehremanetine geçen Salim Paşa... İkincisi Süvari Livalığından mütekait bir paşa... Bu zat, fırkamızca İstanbul muhafızlığına namzet idi; fakat Ferit Paşa şeklinde mehabet, veçhinde melahat, alelhusus etvarında zarafet olmadığını ileri sürerek bu tayini tasdik etmemiş onu Tetkiki Seyiat[2] Komisyonuna reis yapmıştı. Gerek Salim Paşa, gerek bu paşa, fırkanın teferruatı umurunu[3] akla hayret verecek bir sürat, bir ihtimam ve sadakatle ifa ediyorlardı. Salim Paşa, bir müddet sonra, Tevfik Paşa kabinesince Edirne'ye Vali Vekili olarak gönderildi; biz –hükümete geçince– asaletini tasdik ettik (Salim Paşa sonradan Ankara valisi olmuştu, en eski dostum Refi Cevat'ın [Ulunay] pederidir).[4]

Bu iki zat beni o gün fevkalade bir nezaketle, adeta merkezi umumi azalığını kabul etmek suretiyle fırkaya bir büyük

1 ihvan: sadık, samimi dostlar
2 tetkiki seyiat: suçları inceleme
3 teferruatı umur: ayrıntılı işler, bütün işler
4 Refi Cevat Ulunay'ın babası ve Ankara Valisi olan kişi Ali Muhittin Paşa'dır.

istifade temin edildiğini işrab eder gibi minnettarane karşıladılar; uzun bir tahta masa, sekiz, on iskemle... Pencereler perdesiz ve yer halısız bir oda... Hatta, daha fenası var: Soba nerede, mangal bile yok! İşte heyeti idarenin içtima salonu burası idi.

Hoca Efendilerle (Sabri, Zeynel Abidin ve Vasfi efendilerin heyeti umumiyesine fırkada böyle denirdi) onların ayrılmaz hemdemi olan Nureddin Bey bir köşeye büzülmüşler, atkılarına bürünmüş, konuşuyorlardı.

Duvara dayalı üç iri, bez şemsiyeden sızan su, nehirlerin taşkın halini akla getiren bir şişkinlikle kabara kabara ve döne dolaşa bütün odayı boydan boya, tıpkı Kızılırmak'ın Anadolu'dan geçişi gibi, ikiye bölüyor, sonra kapının aralığından sofaya dökülüyordu.

Bu nehre, biraz sonra benim şemsiyemden süzülen dere de karıştı; diğer aza da gelirse gözlerimin önünde, on, on beş ayağıyla beraber, küçük kıtada kabartma ve canlı bir Delta haritası tecessüm edecekti.

Böyle soğuk, ıslak, rahatsız bir yerde, aşağıdan yukarıdan akseden öksürük sesleri arasında nasıl müzakere edilecekti? Benim ağzımı, bittabi bıçaklar açmayacaktı... Haydi bunun ehemmiyeti yok, fakat salhurde[1] reisimiz bu "tuğyanı miyah"[2] sahasında nasıl dayanacaktı? Kapıda iri, kapalı bir otomobil durdu... Ta kendisiydi... Yeni Reisin böyle, otomobille gelişi, fırka efradının pek hoşuna gitti.

Biz bile memnun olduk; memnun olduk ama Paşaya gösterecek bir rahat koltuğumuz yoktu. Zavallı ihtiyar, arabası-

1 salhurde: yaşlı, yıllanmış
2 tugyanı miyah: taşkın sular

nın yaylı, kadife yastıklarını şu kuru kır kahvesi iskemlesinin üstünde ne kadar arayacaktı? Ya çini sobalı, yağlı boyalı, halılara gömülmüş ufacık odasını? Artık onu hiç sormayınız!

Abdülhamit Han'ın bu tertemiz, lekesiz, faziletli müşiri, yarım asırdan belki de doğduğundan, yani yetmiş beş seneden beri ilk defa olarak böyle tüyler ürpertici bir mahalle ayak basıyordu. Eminim ki Serkldoryan'da maroken koltuğa gömülüp, şömine karşısında riyasetini kabul ettiği fırkanın odsuz, ocaksız, sefalet içinde perişan yaşadığının farkında değildi.

Fakat koca ihtiyar fütur[1] getirmedi, güneşli ve refahlı günlere intizaren gençlere ve dinçlere meydan okudu, vazifesine başladı ve bu yükü –inleye puflaya, dura dinlene, lakin metanetini muhafaza ede ede– hükümet kuruluncaya kadar sürükledi.

O bizi atmadı, maalesef, biz onu attık. Ferit Paşa; Hamdi Hoca, Naim Bey gibi azalığa kanunen tayin hakkını elde edememiş birer memuru, Vasfi Efendi kadar mebusluktan öteye geçmemesi elzem olan bir ufak politikacıyı bu üç genci âyanlığa terfi ettirdiği halde, gerek Hanedana sadakati ve gerek İttihat ve Terakki hasımlığıyla maruf ve fırkaya hizmeti geçmiş şu tecrübedide pek meziyetli ihtiyarı, galiba Sadrazamlığı elinden kapar korkusuyla, padişahın taltifinden ve saraya tekrar yanaşmadan mahrum bıraktı.

Yeni merkezi umuminin ilk deruhte ettiği iş bir beyanname ve bir program hazırlamak oldu. Efkârı umumiye[2] Tevfik Paşa hükümetinin aczini göre göre Hürriyet ve

1 fütur: zayıflık, gevşeme
2 efkârı umumiye: kamuoyu

İtilaf'ın mevki-i iktidarı elde edeceğine inanmış, bekleme halinde idi; gazetelerde de bu kanaat göze çarpıyor, muhabirler ikide bir fırkaya baş vuruyor, fırka içtimaları gün aşırı sütunlarda yer buluyordu.

Nihayet program ve beyanname meydana geldi.

Fakat onu biz, merkezi umuminin heyeti umumiyesi değil, hemen hemen tek başına Nüzhet Sabit yazdı.

İtiraz kimin haddi idi? O ateşin vücut ve ateşin natıka, odanın soğuğuna ve rutubetine ehemmiyet vermeyerek her kelimesini ayrı ayrı müdafaa ediyor, lakırdıyı ağzımıza tıkıyordu. Mesela, biz İaşe Müdüriyetinin lağvına taraftardık, Nüzhet Sabit, bilakis muhafazasını istiyordu, programda bu bahis "İaşenin tevsii" yani, adeta yeniden nezarete terfi şeklinde neşredildi (Zira maddenin muharriri, bu şubenin fırkaca namzedi addolunuyordu).

Sonra Müdafaa-i Milliye ve Donanma Cemiyetlerinin keza ilgası fikrinde olmamıza rağmen gene Nüzhet'in hülyası veçhile[1] bunların da Hilaliahmer'le beraber bir tarz-ı mükemmelde idaresi kararını ittihaz mecburiyetinde kalmıştık. O kadar ki şayet Nüzhet Sabit aklınca İttihat ve Terakki'nin bile ihyasını muvafık bulsaydı, bunu dahi programa sokmaya muvaffak olacaktı! Bu sayede ortaya bir kısım İttihatçıları memnun eden bir program çıktı, gazetelerin aşağı yukarı tasvibini kazandı. Lakin hükümete gelir gelmez kabinenin ilk icraatı meyanında –programdaki sarahate[2] rağmen– Donanma ve Müdafaa-i Milliye Cemiyetlerinin de lağvı mevcuttu!

---

1 veçhile: üzere, ... olduğu gibi
2 sarahat: açıklık

Fırkada bu cihetler, yani, kâğıt üzerine konacak işler müzakere ediledursun, hoca efendiler daha kestirme yoldan hükümete geçmenin çaresini arıyorlar, Baltalimanı'na giderek Ferit Paşa ile konuşuyorlar, sonra merkezi umumi binası haricinde toplanarak arı gibi çalışıyorlardı. Bu hususi içtimalara ben de –vakit buldukça ve haber aldıkça– dahil olmak hakkını haizdim. Bazen reis Nuri Paşa'nın Nişantaşı'ndaki konağında da daha toplu buluşurduk.

Bir gün içtima halinde iken başkitabetin bir tezkeresi geldi. Hemen o gün, zatı şahane merkezi umumi azasından üç zatı huzura kabul edecekti. Bu teveccühü, Ferit Paşa'nın iltimasına borçluyduk.

Reis Paşa ile reisi sani Sabri Efendi ve kâtibi umumi Ali Kemal Bey'in izamını[1] münasip bulduk. Ali Kemal, kâtibi umumi unvanını taşımasına rağmen fırkaya nadiren gelir, hiçbir kağıda bakmaz, hiçbir meseleyi dinlemez, cumhur işlerinden sıkılırdı.

O gün nasılsa aramızda idi; fakat üzerinde mavi bir elbise vardı ve tıraşı da uzundu; gitmeye arzu göstermiyordu. Zorla bir arabaya koyduk, redingotunu giymesi ve tıraş olması için alelacele evine gönderdik. Başkalarının can attığı böyle mühim bir mülakata onun gönülden istiğna[2] göstermesi hoşuma gitmişti.

Nihayet heyet yola çıktı; biz konakta bekledik. Artık ikbal, fırkaya arzı didar ediyordu.[3] Ertesi günü gazeteler bu saray haberini halka ilan edince keyfiyetten kimsenin şüp-

1 izam: gönderilme
2 istiğna: tokgözlülük
3 arzı didar etmek: yüzünü göstermek

hesi kalmadı. Bu, bir vakit, gün meselesi idi. Tevfik Paşa'yı düşürmek için şimdi vesileler zuhurunu bekliyorduk. O vesilelerden birisi Reşit Bey'in hapishaneden firarı suretinde tecelli etti.

13

Reşit Bey'in Firarı Nasıl Bir Vakaya Sebebiyet Verecekti?

Reşit Bey'i, (42/1) o Ankara'da vali, ben Çorum'da menfi[1] iken tanımıştım. İstanbul'dan gelecek olan ailemi alıp dönmek üzere müsaade verilmesi için mutasarrıf vasıtasıyla vilayete vaki müracaatımı –o zamana göre büyük bir semahat[2] göstererek– isaf etmişti.[3] Ankara'ya varınca, bittabi ziyaretinde ve teşekkürde bulundum ve ümit etmediğim bir nezaket ve hüsnü kabul gördüm. Baş köşeye oturttu, livanın ahvali ziraiyesi[4] hakkında izahat istedi, ciheti askeriyenin müdahalesinden ve şahsıma olan muamelenin haksızlığından bahsederek adeta hayretimi çekti. Üç ay sonra, İstanbul'dan istizana[5] lüzum bile görmeden, merkezi vilayette ikametime bile müsaade verdi.[6] O esnada Ankara'da, iyi hatırlayamıyorum ama, galiba Durak Bey isminde bir polis müdürü vardı,

1 menfi: sürgün edilmiş
2 semahat: iyilikseverlik
3 isaf etme: yerine getirme
4 ahvali ziraiye: zirai durum
5 istizan: izin isteme
6 Ayrıntılar için yazarın "Deli" eserine bakınız. 3. baskı s:31-66.

koyu İttihatçı idi, benden hiç hazzetmez, vali ile olan dostluğumu hoş görmez, fakat diş de geçiremezdi. Nihayet şehir yandı; benim oturduğum ev de kül oldu; mesken buhranı baş gösterdi, dahiliye nezaretine, ev tedarik edemediğimden Bilecik'e naklim için müracaat ettim.

Talat Paşa, zahir dört sene sonra kendisinden talep ettiğim lütfün bir tedbili menfa olduğunu düşünerek, reddetmedi.

Ankara'daki Polis Müdürü ve Merkez Kumandanı ekseriya memur tabakasında rastgelinen bir zebunküşlükle[1] Bilecik'e tahtelhıfz sevkim için ısrar ediyorlardı; Reşit Bey onları kaba bir müdahale ile susturdu; tahriratı bizzat elime verdi, "Buyurunuz, gidiniz!" dedi.

Hatta mektupçu bu tezkerenin müsveddesine "Sinop'a tebit[2] olunan eşhas meyanında" diye bir cümle sokmuştu, vali kırmızı mürekkeple bu "eşhas" kelimesini sildi, kâğıdın üstündeki kocaman "eşhas" kelimesini "edilenler arasında" ya çevirdi; hülasa misli görülmemiş bir siyasi tecellüt[3] gösterdi.

Bilecik'e hareket ettiğim akşam teşyiye[4] birçok muteber dostlar gelmişti, sanki terfian ve memuren gidiyordum, tanımayan, yeni bir vali zannederdi; bütün bu izzet-ü-ikramı Reşit Bey'in ismime olan muhabbetine borçlu idim. Ayrıldığımız gün: "Sizi İstanbul'a göndermek isterdim ve bunu yapacaktım" demişti.

İki sene sonra İstanbul'da rast geldik, ticarete atılmıştı;

1 zebunküş: zayıfları ezen
2 tebit: sürgün
3 tecellüt: yiğitlikte bulunma
4 teşyi: uğurlama

yorgun bir çehresi vardı. Nihayet mütareke oldu, tevkif edildi, çok acıdım, kaçtı, dediler pek sevindim ve bu hususta Tevfik Paşa hükümetinin aczine adeta minnettar kaldım.

Kaldım ama, hayat ne acayiptir, bu firar hadisesinden dolayı sadrazam nezdinde şikâyete giden Hürriyet ve İtilaf erkânı arasında ben de bulundum.

Bakınız, bu iş nasıl oldu:

Yukarıda münasebeti gelip de söylediğim gibi fırka, mevkine geçeceğine kanaat getirdiği Tevfik Paşa hükümetinin düşmesini temin, adeta benim anladığım, padişahın vazifesini kolaylaştırmak arzusunda idi; Reşit Bey'in hapishaneden firarını bir nümayiş şekline sokmak istedi.

O gün merkezde hepimiz toplandık; şubelere haber gönderilmişti, efrat[1] sokaklara taşıyordu; hatta dostane münasebetimizi bir "temas komitesiyle" muhafaza ettiğimiz "Sulh ve Selamet"te de, o gün aynı kalabalık ve heyecan vardı.

Öğle üstü bizim, yani heyeti idarenin vazifesi güçleşmişti: Zira bu kalabalığı, fiili bir netice elde etmeden dağıtmak mevkimizi sarsacak ve efradın şevkini kıracaktı. Herkes hemen Babıâli'ye hücum edip nazırları kollarından tutarak kapı dışarı atmak fikrinde idi.

O günkü kuvvetimiz filvaki buna müsaitti; ama teşkilatın tam olmaması, muvaffakiyetsizlikle neticelenir diye bizi böyle her teşebbüsten alıkoyuyordu.

Vakit geçiyor, sabırsızlık artıyor ve Babıâli ile Nuruosmaniye kapısı arasında kalabalığımız mütemadiyen artıyordu.

Bu, darbe-i hükümet hazırlığı idi. Aramızda, İttihatçı-

1 efrat: fertler, bireyler

ları her hususta taklit etmekle iktidara geçileceğini ve aynı usullerle hükümette kalınacağını zannedenler olduğu gibi "Hürriyet ve İtilaf'ın bir komite şeklini almamasını ve gayrimeşru vasıtalara müracaat etmemesini isteyenler de çoktu.

Efradımız Babıâli'de bir baskın yapmaya can atıyordu; senelerden beri, yani Enver Paşa'nın Kâmil Paşa'yı Babıâli'de devirdiği günden beri onların gayesi, menfa ve mahbeslerdeki[1] tatlı hülyası hep bu idi; işte artık o gün, buna ereceklerdi; şevklerinden kaplarına sığamıyorlar, "Yürü!" der demez en ileriye geçmek için alesta bekliyorlardı.

Bu sırada idi, odaya arkasına eski bir arabacı muşambası geçirmiş, boynuna bir soluk enfiye mendili takmış, Rumeli İttihatçısı bıyığında dinç bir adam girdi; emir bekleyen bir çavuş gibi temenna etti, dimdik durdu (Ben bu bıyığı hiç sevmem; Yarı Alman, yarı komiteci terbiyesi almış bazı Selanik zabitlerine, yani eski devirde dağlarda eşkıya ve yeni devirde şehirlerde muhalif takibine memur görgüsüz adamlara bu hem sivri, hem güdük, acayip bıyık, nerede karşıma çıksa bana zavallı Ahmet Samim'in (43) katlini hatırlatır).

Meçhul şahıs ayakta, işe hazır tavrıyla ve kaya parçası gibi yüzünde hiçbir hareket göstermeden esrarengiz ve korkunç bir soğukkanlılıkla bekliyordu. Nihayet Sabri Efendi:

"Ne o, Tahsin Efendi?" diye sordu. Muhatabımız müthiş bir Arnavut şivesiyle:

"Adamları diktim noktalara, tuttuk sokak başlarını, Paşam verin ki emri yürüyelim!" dedi. Vay! İş, kanlı bir isyan ve ihtilale doğru, çala kamçı gidiyordu.

Sade reis Nuri Paşa'yı değil, hepimizi bir heyecan kap-

1 mahbes: cezaevi, hapishane

ladı, fakat gözümüz de dört açıldı; vaziyeti anladık, zaten fırkamıza kayıtlı bulunmayan bu Tahsin Efendi'ye, (ki sonradan Ferit Paşa'ya polis müdür umumisi yaptırılan Arnavut Tahsin Bey'dir) maksadımızın kıyam olmadığını söyleyerek yerine gönderdik ve noktalara koyduğu adamları da hemen savmasını ayrıca tembih ettik.

Beş kişilik bir heyet ayırdık; derhal Babıâli'ye gidip Tevfik Paşa'ya hükümetinin zaafından şikayet olunacak ve fırkamızın bugün vahim bir kargaşalığı güç menettiği anlatılacaktı.

Bir, iki saat evvel polis müdüriyeti fırka civarındaki kalabalıktan haberdar edilmiş, nezdimize bir merkez memuru gelmiş, fakat hareketin vukuuna taraftar bir muhalif olduğundan geldiği gibi geri gitmişti.

Polis müdür umumisi ise, er geç fırkanın hükümete geçeceğine kanaat hasıl ettiği cihetle galiba bu bir ayağı çukura girmiş kabineyi tutmak için fedakârlık yapmaya lüzum görmüyordu.

Şayet Babıâli'yi bassaydık Tevfik Paşa'yı atmaya muvaffak olacaktık; ama Tahsin Efendi gibi vaka çıkarmaya hazırlanmış bazı eski komitecilerin bu esnada –Enver Paşa'yı ve Mustafa Necip'i (44) takliden– tabanca oyununa kalkmalarından bu suretle bizim de kan dökmeden iş beceremeyen İttihatçılara benzememizden çekiniyorduk. Arzumuz yalnız kabinenin istifasını tacil[1] idi; o düşer düşmez yerine Hürriyet ve İtilafa mensup ricalin geleceği hemen hemen muhakkaktı.

Heyetimiz Sıtkı Bey, Fuat Paşa, Ahmet Refik, Nüzhet Sabit beylerle benden mürekkepti. Ordusuna güvenen bir

1 tacil: hızlandırmak

heyeti murahhasa[1] gibi, arkamızda kalan kitleye dayanarak kemal-i emniyetle Babıâli merdivenlerini çıktık; sanki bekleniyorduk, hemen sadaret dairesinde bir odaya soktular; küçük bir kâğıda fırkamızı ve isimlerimizi yazdık, Sadrazamdan acele bir mülakat istedik.

Meclis-i Vükela toplantı halinde idi; ona rağmen beş dakika geçti, geçmedi, Tevfik Paşa yanımıza geldi; bir müddet susuldu. Sonra Nüzhet Sabit söze başladı: Reşit Bey'in firarı memlekette zapturaptın mefkudiyetine[2] feci bir misal olduğundan bahsederek hükümetin daha iyi idare edilmesi lazım geldiğini uzata uzata söyledi. Fakat Nüzhet; konferans, ders ve içtima kürsülerinde hitabete alışık idi ama galiba, Sadaret dairesinde bizzat Sadrazama henüz ilk defa hitap ediyordu, kekeliyor, sesini kullanamıyor, müessir olamıyordu. Tevfik Paşa adeta Vükela Meclisinden dinlenmeye çıkmış gibi bu nispeten tenha odada, şu mırıltıyı dinleyerek uyuklamaya yüz tutmuştu, ben çatlak sesimle rahatını ihlal ettim:

"Fırkamız," dedim, "bugün avakibi[3] pek vahim olabileceğini tahmin buyuracağınız bazı "Tezahürat-ı Millîye"yi (Bu tabir Yunus Nadi Bey'in mahut Babıâli baskınına verdiği isimdir) pek güçlükle ve ancak muvakkaten teskin edebildi..."

"Evet biliyorum..." Ben devam ettim:

"Lakin tekerrürü ihtimali daima mevcuttur ve biz dahi badema[4] halkın bu haklı itiraz ve hareketini bastırmak iktidarını bulamayız!"

1 heyeti murahhasa: delege topluluğu
2 mefkudiyet: yokluk, bulunmama
3 avakib: sonlar, akıbetler
4 badema: bundan böyle

Tevfik Paşa şu tehdit karşısında hiddetini yutup münekkitlerini rikkate getirmek yolunu tuttu, sinn-i salinden[1] sırf devlete hizmet için geldiğinden, elinde olanı yaptığından ve bundan sonra daha müteyakkız[2] bulunacağından bahisle ayağa kalktı.

Ayrıldık.

Hükümet, filvaki, bir müddet sonra kimsenin haberi olmadan düştü; fakat aynı dakikada, tıpkı birincisinde olduğu gibi, üçüncü Tevfik Paşa kabinesi teşekkül etmiş bulunuyordu. Zavallı Reşit Bey'in tevkifi esnasında intiharı, galiba, emniyet-i şahaneyi yeniden teyide sebep olmuştu!

14

İlk Damat Ferit Paşa Kabinesi Nasıl Hazırlandı?

Hürriyet ve İtilaf merkezi umumisine mensup bazı azanın fırka haricinde toplanarak hususi ve gizli müzakereler yaptıklarını yazmıştım.

Son günlerde kabine listesini tanzim ile meşguldük; bu çok tatlı bir meşguliyettir, saatlerce uzasa keyfi azalmaz, lezzeti eksilmez, bilakis hoş bir sarhoşluk vererek insanı sardıkça sarar, açlığını unutturur, acısını dindirir, gamını dağıtır, iksir yerine geçer!

Hazirun[3] içinde nezarete geçmek arzusu göstermeyen

1 sinn-i sal: yaşlı olma, ileri yaşta olma
2 müteyakkız: tetikte, gözü açık
3 hazirun: bir yerde hazır bulunanlar

üç kişi idik: Birincisi Zeynel Abidin Efendi... Bu zat hariçte kalıp hem hükümette, hem fırkada müessir olmak, bir nevi murakabe[1] vazifesi yapmak niyetinde idi. İkincisi Şaban Efendi... Şaban Efendi, gazetelerin dediği gibi ümmî[2] bir adam değildi; dahiliye nazırlarımız olan Cemal ve Mehmet Ali beylerden daha selis[3] yazı yazar, muhakkak ki daha dürüst söz söyler ve bütün fırka azasından daha mantıki hareket ederdi; fakat adı cahile çıkmıştı. Nezaret namzetliğine onu kimse layık bulmuyor, o dahi bunu bildiğinden ve zekâsı sayesinde işlerin bir türlü yoluna giremeyeceğini idrak ettiğinden yüksek makamlara hiç yanaşmıyordu.

Üçüncüsü ben... Ben, mebus olmadıkça nezarete geçmemek kararını vermiştim; cüssemi ufak, yaşımı da küçük buluyor, nazırlığa bir an bile temayül etmiyordum; kimse de, kendiliğinden bu hususta ısrar göstermiyordu ya!..

Bazı nezaretler, münakaşasız ehillerine ihale olundu: Meşihate Sabri Efendi, Evkafa Vasfi Hoca, Şurayı Devlete Seyit Abdülkadir Efendi geçti. Abdülkadir Efendi'nin tayini şarki memleketteki nüfuzunda idi. Dahiliyeye o zaman Konya'da vali bulunan Cemal Bey (45) tensip[4] kılındı. Adliye nezaretini ilk mecliste İzmir mebusluğu yapan eski Hürriyet ve İtilafçı Sıtkı Bey deruhte etti. Son Tevfik Paşa kabinesinin Posta Nazırlığında bulunan Ethem Bey Ticarete geçirildi.

Hariciye nazırlığını Ali Kemal Bey alacak, Maarif, Müverrih Ahmet Refik Bey'e verilecek, Postaya Şerif Paşa'nın biraderi Fuat Bey gelecekti.

1 murakabe: denetleme
2 ümmî: okuma yazma bilmeyen
3 selis: akıcı
4 tensip: uygun görme

Ferit Paşa bu son üç intihabı tasvip etmedi: Hariciyeyi kendisi deruhte etmek istiyordu. Ahmet Refik Bey, bir bir buçuk aylık ümit devresinden sonra ihraç edilip kendisine müsteşarlık vaat edildi, yerini Ali Kemal aldı; Fuat Bey'i de galiba, biraderini bir gün sadarete getirir korkusuyla, Ferit Paşa, rütbesi mülazımdır deyip listeden çıkardı; yerine Şehremaneti muavinliğini bile cana minnet addeden Mehmet Ali Bey kondu.

Harbiye nezaretine, Zeynel Abidin Efendi menfa arkadaşı Müşir Şakir Paşa'nın tayininde musır[1] idi; yüzünü görmediğimiz bu zat, hastalığına rağmen, hocanın zoru üzerine bu en mühim vazifeye nasbolundu. Yüzünü görmediğimiz diğer bir paşa da, Sıtkı Bey'in iltimasıyla, Nafıaya kaydedildi. Meğerse Avni Paşa, Şakir Paşa'nın damadı imiş... Bu son iki paşadan maadası doğrudan doğruya Hürriyet ve İtilaf merkezi umumisi azasından idiler.

Binaenaleyh bu ilk Ferit Paşa kabinesi sureti teşekkülü itibarıyla tamamen bir fırka kabinesi mahiyetinde bulunuyordu.

Nezaretler haricindeki menasibi mühimmeden[2] İaşe müdüriyeti umumisine Nüzhet Sabit, polise Nurettin beyler geliyor, müsteşarlıklar ve vilayetler için namzetler hazırlanıyor, diğer taraftan da tevkifat listesi ve divanı harbi fevkalade[3] projesi yapılıyordu.

Vilayetlerde fırka şubelerinin adedi harbi umumiden evvelki yekûnu geçmişti; merkezi umumiyi de, güç bela,

1 musır: ısrarlı, ısrar eden
2 menasibi mühimme: önemli makamlar
3 divanı harbi fevkalade: olağanüstü askeri mahkeme

Parmakkapı'daki konağa nakledebilmiş, bir odasına olsun sac bir soba kurmaya muvaffak olmuştuk. Zavallı Nüzhet Sabit'in çipil kara rağmen Kızıltoprak'ta, Kuyubaşı'ndaki evinden kalkıp gelerek bu soba başında lastiksiz fotinlerini kurutuşu unutamayacağım müessir manzaralardan biridir.

Rıza Tevfik, nazır listesine ithal edilmemişti. Faaliyet kabinesi farz ve tahayyül ettiğimiz bu heyeti vükelayı uzun, yersiz nutuklarıyla yorar diye içimizde korkanlar vardı.

Ferit Paşa onun için hususi ve fevkalade bir mesnet[1] bulmuştu: Salahiyeti vasıta ile İstanbul'a bir nevi Lord Majör olacaktı. Zavallı sadr-ı müstakbel[2] hiçbir adam tanımıyordu... Bizim nazır listesini, anlattığım ufak bir tadil ile kabul etti. Artık hoca efendilerle Ali Kemal Bey gece gündüz Baltalimanı'nda, istişarede idiler. Mamafih hazırlığı harice ifşa etmiyorduk: Listeye dahil Mehmet Ali Bey, Ethem Bey, Cemal Bey gibi bazı kimseler bile henüz sarahaten[3] memuriyetlerine vâkıf ve buna emin değildiler.

Bu sırada, bir gün İsmail Gümülcineli (46) merkeze çıkageldi. Mayası ihtiras ve hasetten yoğrulmuş olan bu hem kendine, hem arkadaşlarına muzır politikacı hiçbirimizden hazzetmez, kimse de kendisini sevmezdi.

İlk Hürriyet ve İtilaf'ın katili o idi; az daha İttihat ve Terakki'yi bile içinden tarumar ediyordu. Şimdi de, yeni fırkayı tefrikaya düşürmeye gelmişti. Sinsi, hülasa bütün manası, şümulü ile muzır bir siyasetçiydi.

Fakat, maalesef, eski merkezi umumi azasından olmak

1 mesnet: dayanak
2 sadr-ı müstakbel: geleceğin sadrazamı
3 sarahat: açıklık

itibarıyla, tıpkı Sıtkı Bey, Şaban Efendi ve hoca efendiler gibi Hürriyet ve İtilaf'ın kongre kararıyla intihap edilmiş en tabii ve sahibi salahiyet bir uzvu bulunuyordu; yeni intihap edilenlerin yani bizlerin vaziyeti çürüktü.

O, bittabi müzakereye dahil oldu, fakat kabineye sokmayacaktık. Bunu hissedince Baltalimanı'nın eşiğini aşındırmaya başladı; hatta listenin son kararlaştığı gece, içtimaya, davetsiz, sellemehüsselam[1] gelmiş, kabineye kendisini sokturmak için yapmadığı kalmamıştı. Nihayet açıkça anlatmışlardı: Nazır olmayacaktı. Fakat divanı harbi fevkalade başmüddeiumumiliği, vâsi ve adeta diktatörümsü bir salahiyetle uhtesine verilecekti.

Ben buna muterizdim: İttihat ve Terakki rüesasının seyiatı[2] o kadar çok, sarih ve müdellel[3] idi ki Gümülcineli idaresinde ayrıca kanunsuzluk yapmak, dürüşt[4] muamele göstermek, mahkemeyi bir zulüm teşkilatı şekline sokmak lüzumsuz, çirkin ve ayıptı!

Padişah, bizim hazır olduğumuzu öğrenince Tevfik Paşa'yı atmak için bir vesile bulmak mecburiyeti karşısında kaldı. Kabinede bir iki istifa yaptırmak işi kolaylaştırabilirdi. Fırkamıza mensup olup hatta İzmir valiliğiyle nezareti, fırkanın muvafakatiyle kabul eden Ethem Bey'e müracaat lazım geldi; Sabri Efendi ile ben postaneye uğradık ve kendisinin kabinemizde ticaret nezaretine tayinini haber verdikten sonra, tacil[5] için istifasının muvafık olacağını söyledik.

---

1 sellemehüsselam: selamsız sabahsız
2 seyiat: kötülükler
3 müdellel: delilli
4 dürüşt: kaba, sert
5 tacil: hızlandırmak

Nazikâne reddetti: Tevfik Paşa'nın kendisine gösterdiği emniyet üzerine bu suretle mukabelesi nankörlük olurmuş... Doğru bulduk; döndük.

İki gün sonra yani 3 Mart'ta, saat dört vardı, fırkada idim, Zeynel Abidin Efendi yelyeperek, yelken kürek geldi, beni bir kenara çekti, kulağıma şunu fısıldadı:

"İş oldu bitti... Yarın hükümete geliyoruz!"

15

Sabah Başmuharrirliğim Nasıl Kararlaştı ve Mevki-i İktidardan Bir Gün Evvelki Akşamımız Nasıl Geçti?

Evet iş olup bitmiş, Tevfik Paşa istifasını vermiş, Sadaret resmen Ferit Paşa'ya teklif olunmuş, o dahi vükela listesini arz ve "mucibince" iradesini alıp ertesi günü sabahleyin saat dokuzda Dolmabahçe Sarayı'nda toplaşılmak üzere yeni nazırlara malumat verilmesini Zeynel Abidin Efendi'den rica etmişti. Ben, zaten Bebek'e gideceğim için geçerken Ali Kemal Bey'e matbaasında keyfiyetten haber verecektim. Akşam basmak üzere idi, odasına girdim, makalesini yazmakla meşguldü; beni görünce suzişli[1] bir çehre ile:

"Mirim," dedi "bu her gün makale yazmak çekilir bela değil!"

"Eh," dedim, "Allah'a dua et, artık kurtuldun... Zira nazır oldun, yarın hükümete geliyorsunuz!"

Şaka zannetti: Temin ettim. Derken Mehmet Ali Bey de

1 suzişli: dokunaklı

çıkageldi; sonra telefon da öttü: İlk karardan rücu edilmişti: Nazırlar dokuzda Dolmabahçe Sarayı'nda değil, evvela merkezi umumide buluşacaklar ve doğru Babıâli Sadaret dairesine giderek Sadrazamın vüruduna[1] intizar edeceklerdi!

"Sabah" idare müdürü Aleksan'a meseleyi bildirdik. Adamcağız şaşırdı:

"Peki ama," dedi, "gazete ne olacak?"

Ha, sahi, bu ciheti hiç düşünmemiştik... Haydi biz düşünmeyebilirdik, fakat Ali Kemal'in düşünmüş bulunması lazımdı. Fakat benim anladığım, ruhen bedbin olan Sabah başmuharriri, hiçbir muvaffakiyete inanmadığı gibi, fırkanın hükümete geçebileceğine ve Ferit Paşa'nın da Sadrazam olacağına da inanmazdı. Evet, şimdi, gazete ne olacaktı? Ali Kemal ve Mehmet Ali beylerle ben meseleyi konuştuk. Nüzhet Sabit'ten muvafıkını bulamıyordum; halbuki o, İaşeyi istiyordu. Ali Kemal de zaten gazeteye Nüzhet'in geçmesine taraftar görünmüyordu. Nihayet benden başkası çıkmadı; Rıza Tevfik, bir aralık aklımıza geldiyse de muntazam çalışmayacağı ihtimaliyle vazgeçtik.

Ben, o zaman bazı fikirler koydum: Gazeteyi nim resmî[2] bir hale sokmak emelinde idim. Öyle kavgalı makaleler, şahsi hücumlar yapmayacaktım... Sabah ciddi bir hükümet gazetesi olacaktı.

Mamafih iş bununla bitmedi: Mehmet Ali Bey, mütareke müddetine ait olmak üzere (Türkiye-Havas-Reuters) namıyla nim resmî bir telgraf ajansı temin etmiş, Hariciye nezaretinden müsaade ve tahsisat[3] almıştı. "Sabah" ile bera-

1 vürud: gelme
2 nim resmî: yarı resmî
3 tahsisat: ödenek

ber bu ajans da artık benim uhteme geçiyor ve her ikisinin mecmu[1] maaşı bir sadrazam maaşı kadar tutuyordu.

Beklemiş, beklemiştim ama, birden turnayı gözünden vurmuştum.

Onlar nazırlık, ben başmuharrirlik neşe ve düşüncesiyle, hem mesrur,[2] hem dalgın idarehaneden çıktık; hükümet tebeddülünü[3] gazeteye yazdırmamıştım... Dikkat ettiniz mi? "Yazdırmamıştım!" diyorum; zira o saatten itibaren "Sabah"ta amir ben idim.

Üç kişi gülüşe söyleşe, Eminönü'ne indik; aklımdan çıkmaz, onlar Asmaaltı'nda bir dükkândan tereyağı aldılar; sonra Ali Kemal ayrıldı, biz Mehmet Ali Bey'le son vapura dar yetiştik.

Alt kat salonda idik, arkadaşımın heyecandan esmer yüzü barut rengini almıştı, gökten zembille inen bu nimet, onun için hakikaten bir "Beklenilmez nimet" idi... Sararsa, kızarsa, solsa, soyunsa, hatta bayılsa, ağlasa, hakkı vardı. Yan gözle süzüyordum: Dalgındı...

Yarın meclis-i vükela salonuna nasıl gireceğini ve Posta nezaretinin mükellef odasına nasıl kurulacağını düşünüyor zannettim. Bu gece hiç şüphesiz, heyecan onu uyutmayacak, yüreği, gece sessizliği içinde fakfon saat gibi tabesabah pür şamata, işleyecekti!

Karşımızda Âyan'dan Aristidi Paşa (47) oturuyordu; selamlaştık... Gazeteci olmaklığım itibarıyla benden havadis sordu; Mehmet Ali Bey'i işaret ettim. "Artık havadisin âlâsı, en doğrusu beyefendide!" dedim; hayret etti, "Ne gibi? Ni-

1 mecmu: toplam
2 mesrur: sevinçli
3 tebeddül: değişiklik

çin? Ne oldu?" der gibi bir benim, bir de arkadaşımın yüzüne baktı; sadece, şaşacak bir şey değilmiş gibi:

"Posta ve Telgraf Nazırı oldular!" dedim.

Rum paşasının hayretini unutamam; şaka zannetti, fakat belki de ciddidir diye ihtiyaten birkaç tebrik kelimesi mırıldandı ve sonunu "Allah muvaffak etsin!" duasıyla bitirdi. Fakat, galiba, oldukça iyi tanıdığı Mehmet Ali Bey'in nazır olarak girdiği kabine ona ehemmiyetli görünmemişti; Türkiye'nin Frenklerin arzusu veçhile her hükümet değişmesinde bir karış daha çukura girdiğine tekrar emin ve belki de bundan dolayı müsterih olmuştu.

Yalnız kalınca beni bir düşüncedir aldı: Acaba bu işin içinden alnımızın akı, yüzümüzün pakıyla çıkabilecek, hayırlı bir iş görebilecek, ecnebi işgalini tahdit[1] ve sulhü temin edebilecek mi idik? Bunları nasıl, kimlerle yapacak, neye güvenerek çalışacaktık? Neşrettiğimiz resmî programı bir tarafa bırakalım; ben önümüzde şu ana hatlarını görüyordum:

Evvela işgal kuvveti rüesasıyla münasebet tesisi; saniyen[2] Anadolu'daki ve İstanbul'daki Rum ve Ermeni çılgınlığı üzerine hâdis olan[3] asayişsizliği izale; salisen[4] sulhün akdini tacil, rabian[5] harp müsebbiplerini tecziye...[6]

Bu işleri kimler görecek, hangi değerli adamlar, nasıl muntazam bir teşkilatla bu "muzamatı umurun"[7] uhtesinden gelecekti? Kabine azasına zihnimde bir resmi geçit yap-

1 tahdit: sınırlama
2 saniyen: ikinci olarak
3 hâdis olmak: gerçekleşmek
4 salisen: üçüncü olarak
5 rabian: dördüncü olarak
6 tecziye: cezalandırma
7 muzamatı umur: büyütülmüş işler, ağır işler

tırdım, eyvah! Gözlerimi kapamaya mecbur oldum; hayır, ekserisini pek iyi tanımış bulunduğum bu zevat, o programı tatbike kadir ricali siyasiyeden değildiler.

Bütün ümidim Ferit Paşa'ya bağlanıyordu... Halbuki kabine listesi müzakereleri esnasında Damat Paşa bizim rüfekada pek hoş bir tesir de bırakmamıştı. İlla Zeynel Abidin Efendi, çoktan aleyhtarı idi; ikide bir bana:

"Bu adam bizi mahcup edecek!" der, fikrinde ısrar ederdi. Birden aklıma kabinenin diğer bir uzvu daha geldi: Tevfik Bey... Tevfik Bey'i içimizde adamakıllı tanıyan kimse yoktu; fakat bir gün, maliye nazırı ararken Nurettin Bey: "Divan-ı muhasebat reisi vardır," dedi, "eski maliyecidir, İttihatçı da değildir, onunla bir konuşalım!"

Konuştular, kabul etti, fakat bir şart koydu, şimdiki memuriyeti azil edilemez cinstendir; yarın kabine değişir, nazırlıktan düşer, mağdur olurdu, binaenaleyh kendisine âyanlık verilmeliydi; Âyana nasbedilmek kayıt ve vaadiyle maliye nezaretini kabul ediyordu. Ferit Paşa'ya tellendi, pullandı, söylendi, muvafakati alındı.

Acaba bu eski mabeyin memuru, sabık vali bir "Recül-i devlet"[1] addolunabilir, bir hassa gösterebilir miydi? Ümit azdı; zira Yemen valiliğindeki aczini kumandan olan Ali Rıza Paşa'dan işitmiş, Meşrutiyetin ilanı hengâmında Bursa'daki zaafını da bizzat mahallinde görmüştüm. O halde?

Vapurun düdüğü derin bir "Heyhat!" gibi tepemde inledi, Hisarlar arasında çalkandı; Bebek'e yanaşıyorduk. Bermutad Doktor Adnan Bey'le iskelede buluştuk; Seyrisefain Müdürü Hüseyin Bey de Kolej binalarından birinde kiracı olduğu cihetle bize takıldı.

1 recül-i devlet: devlet büyüğü

Elektrikle ışıldayan kum dökülü şoseden ağır ağır, Adnan Bey kuru öksürüklerini etrafa, bir bekçi sopası gibi muttarit[1] ve muntazam işittire işittire çıktık; tam oturduğum binanın önüne gelmiştik, yarın duyulacak olan bu tebdili hükümet hadisesinden onları haberdar etmeyi, gizlemiş görünmekten çekinerek, muvafık buldum:

"Tevfik Paşa istifa etti!" dedim. Durdular. Adnan Bey sordu:

"Acaba Sadrazam kim oldu?" dedi... Beklemekle beraber, adeta benden: "Ferit Paşa!" cevabını almaktan çekiniyordu. Ehemmiyetsiz bir şey haber verir gibi:

"Damat Ferit Paşa Sadarete geliyor, Hürriyet ve İtilaf kabinesinin başında!" dedim ve teyit için ilave ettim:

"Hatt-ı hümayun, yarın okunacak!"

Derin bir sükût oldu. Pek lakırdıcı olan Hüseyin Bey ayrılıncaya kadar bu sükûtu, nedense ihlal edemedi. Sıhhiye müdüri umumisi Adnan Bey ise, doğrudan doğruya kendisine taalluku[2] olan bu mesele hakkında, heyecanını yendi, bir müddet sonra şu mütalaada bulundu:

"... Bir fırka kabinesi elbette müreccahtır!"[3]

İşte sabık ve hazır hasmı "İttihat ve Terakki'nin bir uzvundan "Hürriyet ve İtilaf"ın, iktidara geçtiği gece, aldığı hüküm bu olmuştu!

1 muttarit: sürekli
2 taalluk: ilgisi olma
3 müreccah: yeğlenen, tercih edilen

İKİNCİ KISIM

DAMAT FERİT PAŞA'NIN İLK SADARETİNDEN ALİ RIZA PAŞA KABİNESİNİN TEŞKİLİNE KADAR

1

Mevki-i İktidarın İlk Gününü Nasıl Geçirdik?

Kolejin sabah kampanası, durgun, açık havalara has bir pürüzsüz, kuru sesle, bermutat odama aksetti; henüz alacakaranlıktı, fakat kalktım.

1335 (1919) senesi Martının dördüncü günü Damat Ferit Paşa'nın sadaret fermanı okunacaktı. 1304 senesi Martının ikisinde (15 Mart 1888) öğle üzeri doğduğum cihetle bu sabah, otuz yaşını bitireli yalnız kırk saat geçmiş oluyordu. Binaenaleyh, aynı gün mensup olduğum fırkanın iktidara ve benim de bir politika gazetesinin başmuharrirliğine geçmiş olmamıza nazaran siyasi hayata resmen genç çağda, otuz yaşında başlıyordum demekti.

Gerek memleketin umumi tarihinde ve gerek kendi hususi tarihçemde iz bırakacak olan bu ehemmiyetli günü, bir dakikasını kaçırmadan yaşamak lazımdı. Heyecanlı, memnun muydum? Hayır; sebebini bilmiyorum ama, sakin ve neşesizdim. Hatırımda kaldığına göre, galiba, Mehmet Ali Bey'le birleşmek üzere sözleşmiştik; giyindim. Güneş de çıktı.

Apaydınlık, göz kamaştırıcı bir gündü. Adalar'la Anadolu kıyılarının Rumeli'ye yaklaşmış ve Üsküdar'la Çamlıca te-

pelerinin Beyoğlu'na yanaşmış göründüğü böyle yıkanmış, ışıklı kış günlerinde İstanbul sanki dertop olur, küçülür, şirinleşir, yeşil bir kasabayı andırır.

Güvertede, hayran etrafıma bakınıyor, alelade şehre iniyormuşum gibi hiçbir şey düşünmüyor, suya, göğe bakıyordum. Bir aralık yanımda madeni bir parıltı sezdim, baktım: Güneş, Posta Nazırımızın yarı açık paltosundan içeriye uzanmış, redingotunun ipek önünü göz alan bir ışıkla bıçak sırtı gibi parlatıyordu... Ha, dedim, sahi, aylardan beri beklediğimiz gün, işte bugündü... Şu siyahlar giyinmiş, kara yağız dinç adam bizim bir nazırımızdı, birkaç saat sonra koca bir nezaretin, zor işi ve istila altındaki devletin belalı siyaseti biraz da, onun omuzlarına yüklenecekti. Acaba o, ötekiler, hepimiz bu yükün altından kalkabilecek miydik? Ümitsizdim.

Ümitsizdim ama, nihayet, on iki senelik yıkıcı bir mağduriyetten sonra hükümeti ele geçirmek bana bir muvaffakiyet gibi görünüyordu. Herhalde diyordum, Tevfik Paşa'yı aratmayız ve İttihatçılara rahmet okutmayız.

Zavallı Mehmet Ali Bey, ümit, saadet, hülya içinde idi... Bir çok ıslahat, imarat, icraat projelerinden dem vuruyor, mırıl mırıl, kulağımın dibinde masal okuyordu. Neyle, nereden, kimlerle geldiğimi şimdi hatırlamıyorum; yalnız merkezi umumi binasının o günkü bayramlık hali hatırıma geldikçe hâlâ bir üşümedir duyuyorum.

Fakat bu soğuk hisse biçare efradımızın amiyâne neşesi sebep değildir; o neşenin ne kadar boş yere serpilip saçıldığını, ne derece kof ve neticesiz çıktığını düşünmek beni ürpertiyor... Sanki İttihatçılar gibi, senelerce iktidarda kala-

caktık, sanki memleket yabancı istilası altında değildi, fermanımız halkı ram[1] edebilecek istediğimiz tarzda programımızı tatbike muvaffak olacaktık!

Her işte ve her hadise karşısında "Hürriyet ve İtilaf"çılar yalnız "İttihat ve Terakki"cileri düşünürler: Mademki onlar senelerce hükümeti ellerinde tutmuşlardı, artık sıra bizimdi: Şimdi senelerce de biz hükümran olacaktık... İşte, o gün etrafıma baktıkça, konuştukça herkeste bu kanaati, bu yanlış hükmü görüyordum.

Tabiiliğini en çok muhafazaya muvaffak olan Adliye Nazırı Sıtkı Bey'di... Sıtkı Bey, bizim harbi umumiden evvel fırkanın yâr-ı canı,[2] Sadık Bey'in (48) refiki şefiki[3] olarak tanıdığımız köylü Sıtkı Efendi'ye zaten bu defa hiç benzemiyordu; İzmir'de avukatlıkla ve ticaretle yükünü tutmuş, şimdi de, işte kendisine parlak bir unvan elde etmişti... Üç gün sonra velevki kabineden çekilsin, mademki bu tahsilsiz yetişen ruhsatnameli dava vekili isminin yanına "Adliye nazırı sabıkı" diye yazabilecek ve mühim birtakım davalar alabilecekti, meramına o dakikadan itibaren ermiş, ununu eleyip eleğini duvara asmış demekti.

Sabri Efendi durgundu; tıpkı benim düşündüklerimi zihninden geçiriyor zannettim. Vasfi Hoca neşeli neşeli, oda oda dolaşıyordu. Ethem Bey bana büsbütün boylu, upuzun gibi göründü: Tevfik Paşa kabinesinden uzanarak Damat Ferit Paşa kabinesine atlayabilen bu Mesut Efendizade, sadrazam da dahil olduğu halde yeni heyeti vükelanın bir hafta

1 ram: itaat eden, boyun eğen
2 yâr-ı can: candan gönüllü
3 refiki şefik: yakın arkadaş

olsun nezaret görmüş yegâne nazırıydı. Bilmemki acemi arkadaşlarına Vükela Meclisinde yerlerini o mu gösterdi, ilk usul ve teşrifatı o mu öğretti? Fakat zannederim ki unutkanlığı ve dalgınlığıyla maruf olan bu muhterem zatı herkesten evvel sağdıçlamak lazım gelmiştir; hem ilk gün için değil, belki de günlerce!

Yirmi dört saat zarfında Posta Nazırlığından Ticarete geçmiş ve Tevfik Paşa yerine karşısında Damat Ferit Paşa'yı görmüş olması elbette zihnini büsbütün karıştırmıştır. Öyle ya, daha dün aynı salonda yeri ve unvanı başka idi... Halbuki şimdi aklı gene o, ama ismi ve mahal değişmiş! Bizim kabinede Postada ibka olunmamasının sebebi bu nezaretin büyük temizliğe muhtaç bulunması ve onun bu faaliyeti haiz[1] olmaması idi.

Merkeze yalnız Harbiye, Nafıa ve Maliye nazırları gelmemişti... Hoş, Harbiye Nazırı sade merkeze değil, Meclise ve nezarete de gelmemişti ya... Aylardan beri, hasta yatıyordu ve biz bir türlü iyileşmeyen bu zatın iş görememesinden korktukça Zeynel Abidin Efendi'yi kâh bir telaş, kâh bir hiddettir alıyor ve hemen, üç güne kadar tamamen afiyet bulacağı hakkında teminat vermeye mecbur oluyordu. Nerede ise, Şakir Paşa yataktan kalkmadıkça kabinenin teşkilini geciktirmeye kadar varacaktı!

Sıtkı Bey ise Nafıa Nazırının merkezde bulunmayışını tevil için ne diyeceğini, ne bahane bulacağını bilemiyordu. Maliye Nazırıyla kimse meşgul değildi. Bir aralık Şeyhülislam Efendi'ye dedim ki:

"Vallahi ben bu gidişi beğenmiyorum... Bir fırka kabi-

1 haiz: sahip, elinde bulunduran, içeren

nesi ki, Maliye Nazırı kendisinden değildir, Harbiye Nazırı hastadır ve Nafıa nezaretine tanınmamış bir ahzı asker[1] reisi getirilmiştir, ondan hiçbir hayır beklenemez!"

Muhatabım, sözümü tasdik etti, fakat küçük bir ümitle "Hele bakalım!" da demekten geri kalmadı.

Arabalar hazırdı, cumhur cemaat, nazırlar ben ve fırka efradından birkaç kişi Babıâli yolunu tuttuk. Arka arkaya sekiz araba, gelin getirir gibi, caddeyi geçtik. Polisler haber almışlar selama durdular, içeride de Halil Bey emirler veriyor, yeni nazırlara sokulmaya çabalıyordu. Bir ay evvel Tevfik Paşa'nın protestolarımızı dinlediği odaya girdik; Konya'dan yola çıkmış olan Cemal Bey'le hasta nazırlarımızdan başka herkes tamamdı.

Büyük bir konağın, eski zaman iftarlarında, topa derin bir sessizlik ve hareketsizlik içinde intizar eden misafirler gibi bu zevat da edep ve erkânla Sadrazamı bekliyorlar, heyecanlarını yüreklerinde bastırmaya çalışıyorlardı.

Hükümet gazetesinin başmuharriri ve Ajansın müdürü olmak itibarıyla ben nazırlardan tanımadıklarımla birer mülakat yapayım dedim; önüme şişman vücudu, kırmızı yüzü ve yepyeni üniformasıyla bir koca liva çıktı; göğsüne nişanını bile takmıştı; bu Nafıa nazırımızdı; bana ilk sözü:

"Askerim, hiçbir fırkaya mensup değilim, siyasete karışmam!" demek olmasın mı? Babıâli döndü, döndü, başıma çöktü. Peki ama bu zatta ne gibi meziyet vardı ki asker, bitaraf ve gayrisiyasi olmasına rağmen, bulunmaz bir meta gibi bir fırka kabinesinin içine sokulmuştu? Sonra, mademki hem asker, hem bitaraf, hem gayrisiyasi idi, kendisi neden

1 ahzı asker: askere alma

vükelalığa dahil oluyor, siyaseti umumiyeye niçin giriyordu? Babıâli ordu karargâhı mıydı? Bununla beraber Avni Paşa çok mert, iyi bir adam olduğunu ispat etmişti.

Hoş sonraları Ali Rıza Paşa orduda kumandanlık etmek değil, biltabi dahili ve harici siyaseti tedvir[1] için Sadrazam nasbolunduğu zaman, "Morning Post" gazetesi muhabirine:

"Ben asker olduğum cihetle siyasete karışmam!" demiş, yani bizim Nafıa nazırımıza taş çıkarmıştı.

Ali Rıza Paşa'nın yedi ay sonra kıracağı koza o gün vâkıf olamayacağım cihetle Avni Paşa'nın adeta bir siyasi küfür addedilmesi lazım gelen yakası açılmamış cevabıyla aklım başımdan gitmişti. Hemen kâğıdı cebime attım, tası tarağı toplayıp oradan çıktım, ferman dinleyecek tahammülüm kalmamıştı. Matbaaya geldim. İlk başmakalemi yazmak saatiydi! Beni bir düşünce daha aldı; kendi kendime:

"Halka şüphe vermemekle mükellefim... Vazifem kabineyi müdafaa ve methetmektir." dedim ve kâğıdın üstüne şu serlevhayı attım: "Mütecanis[2] kabine"... Bu kabineyi memlekete mütecanis göstermeye çabalıyordum ve bundan evvelki kabinelerin kusurunu; muvaffakiyetsizliğini de hep mütecanis olmamasında buluyordum. Kararım veçhile makalemi Ali Kemal'inkine zıt kuru bir üslupta kısa ve kasten heyecansız yazmıştım; nim resmî çeşnisini veriyordum. "Müstahberatı hususiye"[3] kısmının hükümet umuruna vâkıf bir kalemden ve resmi kaynaktan çıktığı da göze çarpıyordu.

Muvaffakiyetin yolunu bulmuştum. Birçoklarının düşüncesi hilafına "Sabah"ın satışı düşmek şöyle dursun, artmıştı

1 tedvir: döndürmek, yönetmek
2 mütecanis: bütünleşmiş
3 müstahberatı hususiye: özel haberler

bile; gazete bu seviyeyi, ben başında bulundukça muhafaza etti ve Ali Kemal'i hayrette, Aleksan'ı ise hayran bıraktı.

O gün daha kimsenin "Sabah"a benim geçtiğimden haberi olmadığı için gelen giden yoktu. Muhabirin getirdiği habere nazaran, yeni nazırlar Hatt-ı Hümayun'un okunmasını müteakip[1] hemen Meclis-i Vükelaya girmişler ve müzakereye dalmışlardı.... Acaba neler konuşuyorlar, ne kararlar alıyorlardı? Birbirlerinden memnun mu idiler? Benim yazdığım gibi bu bir "mütecanis" heyete benziyor muydu? Bir aralık bunları düşündüm, sonra paltomu giydim, bastonumu aldım, şöyle sokaklarda, âdetim veçhile dolaşmaya çıktım.

Hiçbir daire ve makama bağlı olmamaklığımın lezzetini çıkarıyor, mesnedimi hem serbest, hem de bütün nazırlarınkinden daha nüfuzlu ve daha mühim buluyordum. Adeta murakabe mevkiinde idim.

Fakat...

Fakat, kendimi şu ecnebi polislerinin dolaştığı ve ecnebi askerlerinin manevra yaptığı memlekette tam manasıyla bir türlü nüfuzlu addedemiyordum. İttihatçılar gitmeden evvel bize son intikamlarını hazırlamışlar, sanki: "İktidara geçeceksiniz ama iktidar elinizde olmayacak!" demişlerdi. Tevfik Paşa hükümetleri de işgali genişletmek suretiyle buna yardım etmişlerdi.

Nitekim haftasına kalmadı. Polis müdürü meselesiyle kabine, İngilizlerin ilk şamarını yemiş bulundu ve bu şamarın ürkekliği de, zifaf gecesi karısını korkutan herifin hikâyesinde olduğu gibi, ömrümüz oldukça devam edip gitti!

1 müteakip: izleyen, takip eden

2

Polis Müdürü Meselesi Nasıl Açıldı, Nasıl Kapandı?

Sıtkı Bey'e, Dahiliye nezareti vekâletinde ancak iki gün durmak müyesser oldu; zira Cemal Bey Konya'dan kuş gibi uçup gelivermişti. (Hoş kısa bir müddet sonra, ona gene aynı yerden, aynı süratle canını zor kurtararak bir avdet daha müyesser oldu ya!..) Hatta bu sürat zamanın vesaitine nazaran o kadar mühimdi ki –hiç unutmam– akşamleyin oturup konuşurken bahsi geçmiş, hükümet muhaliflerinden bir zat:

"Ne çabuk!" diye şaşınca Adnan Bey:

"Elbette," demişti, "bir fırka hükümeti böyle iş görür!"

Tuhaf değil mi, bu söz benim neşemi yerine getirmiş ve ümidimi arttırmıştı... Başka sebeplerle de, adeta kabineye itimat etmeye başlamıştım. Dahiliyede aziller, nasıplar[1] çoktan başlamış, diğer taraftan Divanı Harp projesi de –İsmail Gümülcine'nin müddeiumumiliği reddi suretiyle– daha makul bir şekilde hazırlanmıştı. Matbaaya akşamları uğramayı itiyat eden nazırlar beni muntazaman ahvalden haberdar ediyorlardı; onlar da işlerin gidişinden memnundular; lakin Hoca Zeynel Abidin Efendi daima şikâyetçi idi:

"Bu adam bizi mahvedecek!" diyor, bunu tekrarlıyordu. Nihayet dediği oldu: Varan bir!

Merkezi umumi bir karar ittihaz etmişti: Nazırlar cuma günleri behemehal[2] fırkada toplanacaklar, istişareler[3] yapı-

1 nasıp: atama
2 behemehal: ne olursa olsun
3 istişare: danışma

lacak ve mühim mesnetlere ancak fırka kararıyla tayinler yapılacaktı.

İlk cuma kapının önü otomobille doldu ve bu hal bana beş ay evvel Kırmızı Konağın içtima günlerindeki faaliyetini hatırlattı. Lakin Cemal Bey'den başka kimse, dairesini İttihatçılardan "tathir"e[1] henüz başlamamıştı. Avni Paşa'dan, zaten bir şey beklemiyorduk, o bizim gözümüzden düşmüştü. Lakin daha âlâsına, daha nüfuzlusuna girmişti: Sadrazamınkine... Ethem Bey tetkikat yapmakla meşgul olduğunu söylüyor, Sıtkı Bey Adliye teşkilatının buna müsait olmadığını ileri sürüyor, Harbiye ve Bahriye nezaretleri amir bekliyordu. Maliye nazırını bermutat görmüyorduk... Posta, Evkaf ve Meşihat[2] ise itimadımız olan ellerde idi, emniyetle intizarda idik.

Nihayet Dahiliye nezareti iki mühim ve mukarrer tayinde bulundu: İaşeye Nüzhet Sabit'in ve Polise Nurettin Bey'in iradeleri çıktı; her ikisi de makamlarına geçip oturdular. Biz, artık polisin doğrudan doğruya elimizde bulunuşuna çok memnunduk... Geç vakit, Mehmet Ali Bey'le beraber, Posta nezaret odasından Nurettin Bey'e makamında telefon ettik, tebrikatta bulunduk. Hatta yeni nazır, yeni Polis müdüri umumisine resmi bir vazife tevdi etti; âmir bir sesle:

"Müdüri Umumi Bey," dedi "lütfen tahkikat yaptırınız, İttihatçıların Babıâli baskını esnasında, resmi telefon tellerini kesen memurlar kimlerdi? Şimdi neredediler? Neticeyi bana mahrem olarak serian bildiriniz!"

Daha birkaç gün evvel senli benli arkadaş olan ve hiçbir

1 tathir: temizleme
2 meşihat: şeyhülislamlık

sıfat ve salahiyetleri bulunmayan şu iki zatın böyle resmî muhavereleri[1] tuhafıma gitti ve bana bir oyun, eğlence gibi göründü. Mehmet Ali Bey, Nazır! Nurettin Bey, Polis Müdürü! Mamafih bu şaşmam, onları bu makamlara layık görmediğimden değildi, üç gün evvel olacak gibi görünmediklerindendi... Gerek müstebit, gerek meşrutiyet perver gerek ihtilalci herhangi bir hükümette bir irade nelere kadirdi yarabbi... Üsküdar belediye müdüründen şanlı bir nazır, "İkdam" idare memurundan keskin bir polis müdürü çıkarmıştı!

Bir gün ajans dönüşü, matbaada oturmuş, ziyaretçilerden, daha doğrusu, ricacılardan kurtulmak için kapım kilitli makalemi yazıyordum, kapı parola mucibince vuruldu, açtım: Mihran Efendi'nin vekili Aleksan Efendi polis müdürünün geldiğini haber verdi. "Buyursunlar!" dedim. Nurettin Bey sapsarı içeri girdi ve acı, zehirli, berbat bir tebessümle:

"Haberin var mı?" dedi, "kovulduk!"

Evet, basbayağı kovulmuştu; İngiliz mürakebe-i askeriyesi idaresi yeni polis müdürünü, kendi muvafakatleri haricinde tayininden dolayı tanımamıştı; Halil Bey'in tekrar iadesinde ısrar ediyorlardı. Bir kaynar sudur başıma giydim.

"Peki ama," dedim, "kabine heriflere danışmadan mı seni oraya getirdi?"

Muhatabım kemküm etti, durdu. Hâlâ hatırımdadır, beraberce kalktık, Polis Müdüriyetine gittik; o evrakını topladı, keyfini çıkaramadığı, nüfuzundan istifade edemediği bu çıngıraklı, telefonlu geniş, süslü odaya bir tahassürle[2] göz atıp ayrıldı... Odaya, bir daha geleceğinden ümidi yok gibi

1 muhavere: karşılıklı konuşma
2 tahassür: özlem

görünüyordu. Ben Babıâli'ye koştum, "Bu ne rezalet" diye haykıracaktım.

Nazırlar beni görünce "İstifa ettik!" dediler. Öp babanın elini... Hiddetim ve ateşim birden düştü, donakaldım. Demek ki gelişimizle gidişimiz bir olmuştu.

Hani, işgal hükümetleriyle hüsnü münasebet temin edecek bizler değil miydik? Hüsnü münasebetten vazgeçtik, ayrıca sui münasebet bile başlamıştı. Hatta daha birinci münasebette münasebetsizlik etmiş, münasebetimizi kesmeye mecbur olmuştuk. Bakınız vaka nasıl geçmişti:

Cemal Bey öyle ince eleyip sık dokuyan bir idare adamı değildi; aceleyi seviyordu. Ona Halil Bey'i azil ve halefini tayinden evvel İngilizlerin muvafakatini almak lazımgeldiği anlatılmış, fakat o buna icap eden ehemmiyeti vermediğinden, hasbıhal arasında bir sefaret memuruna Nurettin Bey'in tayininde bir mahzur görüp görmediklerini sormuştu. O adam, orduya değil, sefarete mensup olduğundan, bittabi sefaret hesabına cevap vermiş, "Mahzur yoktur!" demişti.

Halbuki cihet-i askeriye nezdinde hiçbir müracaatta bulunulmamış, Nurettin Bey'in "Thompson" ve "La Fontaine"lerle olan münasebeti kâfi görülerek tayini hemen arz olunmuştu. Sen misin yapan? Aradan bir gün geçmemişti. Sadrazamın karşısına İngiltere, olanca haşinliği ve soğukkanlılığı ile dikilmişti:

"Müdürünüzü geri alınız ve eskisini yerine iade ediniz!" Ferit Paşa, Halil Bey'e kabinenin itimadı olmadığından bahisle evvela haktan, sonra İtilaf Devletleriyle aradaki hukuktan dem vurmuş bir itilafa yanaşmak istemişse de laf

anlatamamıştı; o zaman keyfiyeti Meclis-i Vükelaya koymuş, nazırlar da vaziyeti haysiyet kırıcı bulmuşlar, istifa kararı vermişlerdi. Sadrazam bu kararı, yarı tehditkâr bir mahiyette İngiliz memuruna anlatmış ve bir tesir ümit etmişse de ancak şöyle bir cevap almıştı:

"İstifanıza çok teessüfler ederiz... Halil Bey'in iadesini ordu bir şeref meselesi addetmekten hiçbir sebeple vazgeçemez!"

İşte, benim Babıâli'ye koştuğum zaman iş bu merkezde idi; Ferit Paşa vaziyeti anlatmak ve istifayı takdim etmek üzere saraya gitmişti. Yani, artık, ümit noktası kalmamış, bulundukları nezaretlerin tadı nazırlarımızın damaklarında kalmıştı.

Matbaaya gelen birkaç nazırla o akşam hasbıhal edildi, hepsi de istifanın şu darbeyi müteakip hükümette kalmaya çok müreccah olduğunu, zira mevkileri böylece bir defa sarsıldıktan sonra artık nüfuzlarının kırılıp maneviyatlarının bozulacağını, yani doğrusu, tükürdüklerini yalamak güçlerine gideceğini söylüyorlardı. Polis müdürü Halil Bey'in de memuriyetinde ecnebi ve düşman nüfuzu ile kalmaya çalıştığı, feragat göstermediği ileri sürülüyordu, hareket tarzı ona yakıştırılmıyordu.

Fakat, galiba, bütün bunları meseleyi bitmiş addiyle adeta kendi kendilerini teselli için ve yiğitlik kendilerinde kalsın diye nümayişkârane[1] anlatıyorlardı. Hatta, bu hadiseyi vesile sayıp Dahiliye Nazırı Cemal Bey'in aceleciliğini tenkit dahi edenler oldu, azil ve nasıpta da dirayet ve ehliyet aramadığı ileri sürüldü. Hani, adeta "İş zaten yürüyeceğe

1 mümayişkârane: gösteri yaparcasına

benzemiyordu, mahcubiyetten kurtulduk!" diyorlardı... Bu, yeisin verdiği bir teselli idi!

Ertesi gün haberdar edildim: Kabine yerinde kalmıştı. Halil Bey mevkiine iade ediliyor, Nurettin Bey Üsküdar mutasarrıflığına geçiriliyordu!

Sadrazamın rivayetine göre padişah vakadan pek müteessir olmuş, kabinenin çekilmesine rıza göstermemişti; İngilizlerle uyuşmak, bir çare-i hal bulmak, hatta kabil olmazsa istediklerine muvafakat gösterip memleketi şu esnada, bir buhrana maruz bırakmamak için Heyet-i Vükelanın hamiyetine müracaat ediyor, cümlesine selamlarını gönderiyordu.

Geceyi uykusuz geçiren nazırlar, sabahleyin, bu tatlı haberle yumuşayıvermişlerdi. Keyfiyet, sefarethaneye bildirildi. Kabine; artık polis müdüründen, bundan sonra, emre itaat ve hükümete hürmet hislerini bekliyordu; bu ciheti İngilizlere anlattı; onlar da nezaket göstermeye başladılar: Halil Bey'e kati emir verecekler, hükümete hürmetle mükellef bulunduğunu söyleyeceklerdi; bu hususta, şayet bir kusuru görülürse azline muvafakat edeceklerdi!

Bir nokta daha kararlaştı: Karargâh, bilahare, hükümetin arzusunu yerine getirmeye, yani polis idaresinin başında bir değişme yapmaya razı oluyordu. Yani Halil Bey'in azliyle Nurettin Bey'in iadesi bir kısa zaman meselesi idi!

Yeni irade o akşam çıktı ve polis müdürü de sadrazama teşekküre ve dahiliye nazırından, emir telakkisine geldi!

Kabine henüz bu hadisenin tesiri altında idi ve daha henüz esaslı bir iş yapmaya vakit bulamamıştı ki ikinci bir vaka zuhur etti: Dahiliye Nazırı, bir gün Meclis-i Vükelada, iki satır bir istifaname karalamış, sadrazamın önüne bırakarak çekilip gitmişti!

Bunu anlatmadan evvel, biraz da görünüşte ufak tefek, fakat zihniyeti göstermek itibarıyla manası büyük bazı vakacıklar yazacağım.

3

Sadrazam ile Nasıl Dost Oldum?

Damat Ferit Paşa, Sadareti elde ettikten ve fırka nazırlarını tanıdıktan sonra "Hürriyet ve İtilaf'ı yakasından atmak kararını almıştı; bunu herkesten evvel ben sezdim:

Bir gün, ajans dönüşü matbaaya geldiğim zaman Sadrazam Paşa tarafından telefonla arandığımı ve hemen Hariciye'ye giderek kendisiyle görüşmekliğim icap ettiğini söylediler. "Hayırdır inşallah!" dedim ve makalemi yazmadan, derhal fırladım.

Ziyaretçilere tahsis edilen oda hıncahınç dolu idi; hatta garibi, içinde kabulüne intizar eden nazırlar bile vardı. Aradan yarım saat geçtiği halde semtimize uğrayan olmadığından hepimiz bekleşiyorduk; dışarıda çıngıraklar ötüyor, yaverlerin koşuştuğu, muhafız askerlerin nöbet değiştirdiği duyuluyordu.

Neden sonra tek tük çağrılanlar oldu. Baktım ki durmakla olmayacak, seryaveri buldum. "İşim var," dedim, "Paşaya söyleyiniz, daha yazımı bile yazmadım!"

Cevap geldi: İçerideki hususi odada azıcık daha intizarımı rica ediyordu... Çaresiz razı oldum... Yan kapıdan dar, loş bir mabeyn odasına soktular, burası nezaret makamının

yanında nazırın bir nevi istirahat mahalli idi. Galiba bir somaki şöminesi de vardı, üzerinde ufak bir konsol saati duruyordu.

Saat üçü vurdu. Derken dört oldu; Soğukçeşme köşesini dönen tramvayların gıcırtısı ile asabım gerildikçe geriliyor, beklemekten sabrım taştıkça taşıyordu; kaç kere kalktım sofanın kapısını aralayarak derdimi anlatacak bir adam aradım... Adeta mevkufiyetimi[1] hatırlıyor, baygınlıklar geçiriyordum. Nihayet ağası karşıma çıktı:

"Haber veriniz, yarım saat daha bekleyecek olursam, gazete yarın çıkmaz!" dedim. Aradan yine hayli zaman geçti; beşi bulmuştum, makam odasına açılan kapıdan içeri genç, sarışın, ay çehreli birisi girdi; şöyle yüksekten dem vurdu:

"Sadrazam hazretleri meşguliyetlerinin kesretinden[2] maalesef sizinle görüşemeyecekler; fakat beni tevkil[3] buyurdular. Sadrazam hazretleri makalelerinize dair bazı tenkitat serd buyuruyorlar; zatı vâlaları, mesela, heyeti hazırai hükümeti bir fırka kabinesi şeklinde telakki ve mesaili dahiliyeyi bu suretle muhakeme ediyorsunuz, malumu âlinizdir ki Avrupa'da bir fırka kabinesinin tarzı teşekkülü tetkik olundukta...

Fena halde sinirli idim:

"Beyefendi," dedim, "o ciheti bırakınız, onları bilirim, neticeyi söyleyiniz!"

"Netice şu ki: Bu tarzda neşriyatınızı Sadrazam hazretleri tasvip buyurmuyorlar..."

1 mevkufiyet: tutuklanma
2 kesret: yoğunluk
3 tevkil: vekil tayin etme

Artık kafam atmıştı:

"Yoo..." dedim, "ben memur değilim. Sadaretten ne emir telakki etmekle, ne de Sadrazamın tasvibini kazanmakla mükellefim. Hükümetin tahsisat alan bir gazetesinde de bulunmuyorum; herkesten evvel fırkaya mensubum; hükümette fırkamın mevkii nedir, onun da âlâsını bilirim. Binaenaleyh paşa hazretlerine lütfen bu cihetleri böylece arz ediniz. Görüyorum ki salahiyetiniz mahdut, sizinle münakaşa beyhude olacak... Allahaısmarladık!"

Arkama bile bakmadan merdivenleri indim; şu hükmü vermiştim: Ferit Paşa fırkayı kışlık bir hırka gibi kullanmıştı, bu ağır yük artık nisanda ve Sadaret mevkiinin ılık havasında onu rahatsız ediyordu, silkip atmak ve ancak bir üşüme, ürperme, hülasa ihtiyaç görülürse tekrar omuzlarına almak kararıyla sandığa yerleştirmek niyetinde idi. Bana da, şimdi muhakkak mim koymuştu; artık elbette bir daha çağırmazdı...

Hayır öyle olmadı: İki gün sonra telefonla tekrar davet etti. "Serkldoryan"daki içtimadan beri, kendisini ilk görüşüm oluyordu. Aynı mabeyn odasına girdim, acaba yine saatlerce bekleyecek miydim? Ne gezer? Beş dakika geçmedi, yanına çağırdı. Ben geçen günkü meselenin tekrarına muntazırdım, yine aynı sert cevabı vermeye hazırdım.

O büsbütün başka türlü başladı: Fesi masanın üzerinde idi; birden başının açık olduğunu hatırladı veya hatırlamış göründü; (İnsan muhatabının gözlerini görmedikçe böyle ince farkları anlamıyor; Ferit Paşa ise, ekseriya, vapur dumanı gözlük takar) acele, giyer gibi yaptı:

"Affedersiniz," dedi, "kusur ettim!"

Ciddi mi yapıyordu, mahsus mu söylüyordu, bir aptallık

veya hilekârlık mıydı, bunları da anlayamadım: "Estağfurullah, aman efendim, mahcup ediyorsunuz..." gibi bazı sözler mırıldandım. O zaman:

"Demek müsaade buyuruyorsunuz!" dedi ve fesi tekrar yerine bıraktı; o zaman bu acayip hürmetin kötü tesiri altında kalmıştım...

Sonradan keşfettim: Ferit Paşa terbiyeye fartı riayeti[1] ile meşhur Ali Paşa'yı taklit ediyor ve galiba, teşrifata çok meraklı görünerek bizim gibi laubali gençlere ve acemi ricale adap ve erkân dersi veriyor, karşısında, eski terbiyeye riayete mecbur ediyordu.

Muvaffak da olurdu ya... Hatta o gün, şu fes oyunu beni bile, derhal muma çevirmişti, terbiyeli maymun gibi karşısına geçtim; iskemlenin ancak dörtte birine, kalçanın ancak üçte ikisi iliştirilerek oturmak devrine yetişmiş olmakla beraber bu derecesini yapmadım; hatta (sonradan rast geldim), birçok nazırdan daha genişçe ve ferahça yerleşmiştim.

Sadrazam gözlüğünü çıkardı, baktım: Siyahları donuk sevimsiz, nahoş bir tesir bırakarak insana işleyen bir çift hasta göz... Sulanarak pınarlarında birikinti yaptığından koyu camla örtmeye ve sık sık mendiliyle silmeye mecbur oluyor.

Çarçabuk sildi ve temizlendiğine emin olarak, bir müddet benimle gözlüksüz konuşmakta mahzur görmedi.

"Refik Halid Beyefendi..." diye başladı (Böyle, ne zaman, birisi bana, hayattaki rolümü hatırlatacak tarzda, çift ismimle hitap ederse, gariptir, yüzümde hafif bir sıcaklık duyardım; galiba bu hararet oldukça maruf bir ismim olduğunu hatırlattığından dolayıdır). "İzzet Paşa'nın Heyeti

1 fartı riayet: aşırı gözetme

Vükela ve memleket aleyhine girişti̇ği mücadeleden bilmem haberdar mısınız? Çürüksulu ile beraber; mazideki seyiatlerine bakmayarak, hâlâ ihtiras peşinde İttihat ve Terakki komitesine alet olmakta devam ediyorlar. Bunların yüzüne hatalarını çarpmak lazım... Bir muhtıra kaleme aldım, ceridenizde[1] neşre delalet ederseniz size takdim edeyim..."

İzzet Paşa ve rüfekasına karşı benim de bir teveccühüm yoktu; fırka ise aleyhtarıydı; binaenaleyh neşrinde mahzur görmüyordum, "Veriniz!" dedim.

Uzattı. Bu, kendi eliyle yazılmış, resmi bir notaya müşabih uzun cümleli, eski tarz bir taarruzname idi. "Devlet-i Aliye-i Osmaniye'nin mahv ve indirasına[2] alet.." gibi bir cümle başlayıp "İhtarıyla, hatmi güftar olundu"[3] suretinde bitiyordu.

"Müsaade buyurursanız," dedim, "bunu ben, aynı kuvveti ve manayı muhafaza ederek başmakalede, kendi tarzımda yazayım; böyle olursa gazetelerden biri bir müdafaaname yazar, cevap verir, o zaman münakaşa uzar, meseleyi daha fazla tenvire vesile bulmuş ve hasımlarınızı hırpalamış olurum!"

Muvafakat gösterdi, teşekkür etti. Dediğim gibi yaptım ve tahminim vechile gazetelerden biri, "Akşam" İzzet Paşa'yı, bir prensip meselesi şeklinde, müdafaa vaziyeti aldı; ertesi günü, daha şiddetli bir makale ile buna cevap verdim. Uzatmaktan ise, matbuat, galiba susmayı paşanın menfaatine daha muvafık buldu. Damat Ferit Paşa memnun olmuş-

1 ceride: gazete
2 indiras: yok etme, parçalama
3 hatmi güftar olmak: söze son verilmek

tu: Tekrar yanına çağırdı, hem bu sefer bir dakika bile bekletmeden...

Yan odada yemeğini yiyordu; bu halde kabulünden dolayı itizar ve "Samimiyete bağışlamamı" rica etti. Yemeği soğuk piliç ve börekten ibaretti, şarap yerine de suya karıştırılmış konyak içiyordu. Ahmet Rıza Bey (49) aleyhinde bazı lakırdılar etti ve bana harici vaziyetimizin iyiliğe yüz tuttuğunu haber vererek:

"Bakınız," dedi, "bizden evvelki kabineler zamanı Hariciye dairesine bir ecnebi adımını atmazdı, şimdi ise bitaraf süferadan başladık. Amiral Calthrope'a kadar ziyaretimize geldi. Yakında sulh mesailini hal için Avrupa'ya gidebileceğimizi memul ediyorum;[1] fakat, evvelce şu İzzet Paşa ve şebekesinin Âyan Meclisindeki gayri kanuni faaliyetlerine nihayet vermek lazım...

Sadrazamın o günlerde en büyük derdi bu mesele idi. Nihayet Divanıâli evrakını Divanı Harbe tevdi etmemesini vesile ittihaz ederek Ahmet Riza Bey'i riyasetten attı; yeni tayin ettiği Âyan ile mecliste bir hükümet zümresi teşkil etti.

Bir gün gene yanında, yemek saatinde, aynı odada idim. İçeriye Hoca Asım Efendi'yi soktular; Ferit Paşa yerinden fırladı, her ikisi de ayakta fartı tazim[2] göstererek konuştular; Hoca Efendi kendisine gösterilen itimattan dolayı Padişaha ve Sadrazamına teşekkürler ediyordu; öteki de tevfikatı rabbaniyeye mazhariyeti duasında[3] bulunuyordu. Acaba ne olmuştu?

1 memul etmek: ummak, beklemek
2 fartı tazim: aşırı saygı
3 Allah'ın kendisini koruyup kollamasına erişmesi...

Ferit Paşa hayret ve merak içinde durduğumu hissetti:

"Efendi hazretlerini tebrik ediniz, Âyan riyasetine tayin buyuruldular!" dedi.

Sarıklı bir âyan reisi... Kekeleyerek, hayret ve taaccüpte[1] devam ederek birkaç tebrik kelimesi sarf ettim.. Asım Efendi hemen meclise gidecek ve evrakı derhal Divanı Harbe gönderecekti.

Filvaki yaşından ve kıyafetinden beklenilmeyen bir çevikle, zahir yeni vazifesine liyakatini Sadrazama ispat için, bir emirber çavuşu gibi askerce fırladı; cübbesinin etekleri havalanarak çıkarken onda cildinin altına kuvvet şırıngası sıkılmış bir akbaba zindeliği vardı, muvakkat bir canlılık.

Şu mesafeyi aşıp da riyaset koltuğuna tüneyince eski kabarıklığını ve durgunluğunu alarak tekrar uyuklamaya varacaktı (Mamafih sonra anladım, Hoca Efendi, sokaktaki sükûnetli, tembel haline rağmen çok çevik, ateşli bir zattı, mühim bir faaliyet unsuru idi, fırkaya dahil olmamakla beraber, izan ve insaf dairesinde, hükümeti kurtarmak için gecesini gündüzüne katıyordu; hürmete çok layıktı).

Ferit Paşa mülakatlarımızın birinde bana bir kâğıt uzatmıştı. Bu, Sabahattin Bey'in (50) Hariciye nezaretine tayini hakkında ortaya çıkan şayiaları tekzip için nim resmi bir nottu.

Sadrazam, vaktiyle sefaret kitabetlerinde ve Londra sefarethanesi başkâtipliğinde bulunmasından dolayı pek mağrur idi. Sultanzadenin meslekten yetişmemiş olmasını, nezarete geçememesine bir sebep telakki ederek notta bu ciheti hassaten ileri sürüyordu.

1 taaccüp: şaşırmak

Tekzipnamenin dercini pek az tanıdığım Sabahattin Bey'e hürmeten, tam bir hafta tehir ettim. Ferit Paşa telefon telefon üstüne sordurup duruyordu.

Nihayet bir gün düşündüm: Prens benim ne ahbabımdı, ne de fikir yoldaşımdı... Son günlerde fırka ile Sadrazamın arası da iyileşmiş ve benim hükümeti fırka hükümeti olarak göstermeme Ferit Paşa artık itiraz etmez olmuştu; zaten fırka rüesası da Sabahattin Bey'e müteveccih değildi... O halde bunu dercetmemek için bir sebep yoktu. Koydum.

Sultanzade taraftarlarından bazı arkadaşlarım: "Ne yaptın?" diyerek gücenmiş görüntüler:

"Gazete nim resmîdir," dedim "ve görüyorsunuz ki o tekzipname lisanı itibarıyla da bir hükümet tebliğine benziyor. Prensi, hükümete karşı muhafazaya kalkacak kadar da kendisiyle hukukum yoktur."

İşte Damat Ferit Paşa ile münasebetim, bu safhalardan geçerek karşılıklı fedakârlıklarla dostluğa kadar varmıştı.

4

Cemal Bey'in İstifasından Evvel ve Sonraki Vaziyet Nasıldı?

Cemal Bey azil ve nasıpta muti bir fırka nazırı gibi hareket ediyordu: Merkezi umuminin tasvibine arz etmeden memur değiştirmiyor, kimseye memuriyet vermiyordu.

Fakat "Merkezi Umumi" tabiri, bu meselede biraz şümullü düşüyor. Merkezi umumide bir zümre, hatta en doğ-

rusu Zeynel Abidin Efendi demek lazımdır; mesela fırkaya mensup olmadığı ve bizce tamamen meçhul bulunduğu halde Emniyet Umum Müdüriyetine, hocanın hemşehrilerinden, telaffuzunu düzeltememiş, kıyafetini şehirliye benzetememiş, lisan bilmez bir yaşlı efendi getirilmişti.

Düşününüz ki Azmi Bey gibi birisine halef oluyordu. Sonra Dahiliye Hukuk müşavirliğine de Şehzadebaşı ahbaplarından şişman Nahit Bey tensip edilmişti; Osman Bey'in yerine o geliyordu.

Bu esnada Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyesine de Hoca Efendi Doktor Abdullah Cevdet Bey'i (51) ileri sürüyordu; sarıklılar arasında dinsizliğiyle maruf ve binaenaleyh merdud[1] olan doktoru, Zeynel Abidin Efendi'nin himayesi cidden garipti. Buna benimle Şaban Efendi muarızdık;[2] benim muarız kalışım Cevdet Bey'in doğrudan doğruya fırkaya mensup olmayışından, her tarafa eğilip bükülüp, fakat hiçbir tarafa bağlanamayışından, bir de Adnan Bey'i istihlaf edebilecek[3] faaliyet ve nüfuzdan mahrum bulunuşundan dolayı idi, Şaban Efendi, zannederim, dindarlığı hasebiyle aleyhtardı; yahut da başka bir namzet tasarlamıştı.

Bir gün, müzakerede bulunmadığımızdan bilistifade mevcut azaya kararı tasdik ettirmiş ve nezarete gelerek Cemal Bey'e hemen iradesini yazdırmıştı. Halbuki daha üç gün evvel Cemal Bey, Doktor Adnan Bey'in azledileceğine dair gazetelerde görülen rivayetleri resmen tekzip, hatta tekzipnamesinde mumaileyhin[4] vazifesinde ehil olduğunu bile tas-

1 merdud: reddedilmiş, kovulmuş
2 muarız: karşıt, muhalif
3 istihlaf etmek: birinin yerine geçmek
4 mumaileyh: adı geçen

dik etmişti. Fakat, ne olur ise olsun, mademki ortada böyle bir taahhütname duruyordu, acele edilmemek lazımdı.

Hatta acelecilik bununla kalmadı, irade çıkmadan Abdullah Cevdet Bey gidip işe başladı. Aradan bir gün geçti, iki gün geçti, üç gün geçti... Hâlâ iradeden haber yok... "İçtihat" sahibi de, nazır da, hamisi de şaşırıp kalmışlardı.

Meğerse Sadrazam, Abdullah Cevdet Bey'in aleyhtarı imiş, Dahiliye inhasını[1] imzalamamış, çantaya atmış... Fakat, birisi azizlik etmiş, Sıhhiye müdüriyeti umumiyesinde doktorun, bila irade işe başladığını Ferit Paşa'ya yetiştirmiş.

Birkaç gün evvel Ali Kemal ve Mehmet Ali beylerle ben ahvali dahiliyeye dair Sadrazamla hususi bir hasbıhalde bulunmuştuk. O zaman bize zaten Cemal Bey'den, kapalıca şikâyet ve giyim, kuşam, adap ve erkân cihetinden de kendisinden bir türlü memnun olmadığını ihsas etmişti.

Nihayet mesele Meclisi Vükelada patlak vermişti: Sadrazam Dahiliye Nazırının da mevcut bulunduğu bir müzakere esnasında *"İrade-i şahane şerefsadır olmadan[2] bir adamın büyük bir makamda ifayı umura başlaması keyfiyetinin"* bir anarşi olduğunu, İttihatçılar zamanında bile misli görülmemiş bir cüretkârlık ve bir kanunşikenlik[3] teşkil ettiğini söylemiş, diğer nazırlar da sükûtlarıyla adeta bu sözü tasdik etmişlerdi.

Filvaki Ferit Paşa bu hareketin hangi nazırdan sadır olduğunu isim zikrederek söylememişti ama Cemal Bey bittabi, herkes gibi, anlamış ve hiçbir şey söylemeden önündeki kâğıda alelacele istifanamesini yazmış, meclisi terk etmişti.

1 inha: atama yazısı
2 şerefsadır olmak: padişah tarafından buyurulmak
3 kanunşiken: kanun dışı

Benim o gece bu işlerden haberim olmadı. Ertesi gün Dahiliye Nezaretine Mehmet Ali Bey'in geldiğini öğrendim, hemen koşup gittim, ayakta gazetecilerle konuşuyordu; onlara:

"Vekâleten geldim. Sadrazam hazretlerinin bu makama asaleten kimi tensip buyuracaklarını bittabi bilemem!" diyordu.

Yalnız kalınca bana iradesinin çıkmak üzere olduğunu haber verdi; filhakika da iki saate kalmadı, asalet iradesi geldi. Damat Ferit Paşa, Mehmet Ali Bey'i Dahiliye Nezaretine getireceğini ne fırkaya, ne vükelaya, kimseye söylememiş hatta Şeyhülislam Efendi ile Ali Kemal Bey'i bile haberdar etmemişti.

Artık kendi başına harekete başlamıştı; şayet fırka bu tayini protesto etmez ve nazırlar da kendilerine sorulmadan içlerinde yapılan bu değişikliğe itiraz etmezlerse artık kabinede fırka hükümeti ve meşrutiyet vükelası çeşnisi kalmaz, bu, bir Tevfik Paşa hükümeti olurdu.

Maalesef fırka –Zeynel Abidin Efendi'nin hiddetine rağmen– fiili hiçbir şey yapamadı; nazırlar ise sustular. Binaenaleyh o dakikadan itibaren "Hürriyet ve İtilaf" hükümetten düşmüş ve Damat Ferit Paşa müstakilen işe başlamış oluyordu.

Bu hadise üzerine artık "Sabah"tan çekilmek kararını aldım; mamafih halka karşı kendimi hâlâ vaziyeti örtmek vazifesiyle mükellef görüyordum, yazdığım makalede bu istifanın mühim bir mana ifade etmediğini, fırkanın Cemal Bey'in yerine konacak bir adamı olduğunu ve sabık nazırdan ise başkaca istifade edebileceğini söyledim... Söyledim ama

ben de yazdığımı beğenmedim. Zaten gazete satışını muhafaza etmekle beraber hükümetin harekâtındaki teşevvüşten dolayı yazılarıma bir kudret ve kıymet vermiyordum. "İleri" "İstiklal" "Tasvir-i Efkâr" bilhakkın makalelerimi tenkit ediyorlardı. Bunları, cevap vermemekle savuşturuyordum.

"Hürriyet ve İtilaf' istifa hadisesi üzerine fevkalade bir içtima aktetmişti; bunda fırkaya mensup nazırlar hep bulundu; fakat yeni Dahiliye Nazırı, fırkaya danışmadan kabul ettiği makamdan dolayı tenkide uğramaktan korkarak gelmedi.

Cemal Bey'i ittifakla fırka reisi sanisi yaptık ve bütün işleri ona bıraktık. Bu, nevima[1] sadrazama bir tehdit idi. Fakat artık bütün nüfuzun Ferit Paşa eline geçtiğini görenler o tarafa meyletmişlerdi; Mehmet Ali Bey'in şekil ve kıyafetindeki intizam ve terbiye hususundaki ihtimamıyla en mühim bir mansıba geçmesi çok dikkati çekmişti. Sadrazam nazır olarak emirlerine muti ve beğendiği terbiyeye uygun bir maddi şekil arıyordu, şahsiyet değil... Bunları anlaşılan en fazla Posta Nazırında bulmuştu; intihabından çok memnundu.

Yeni Dahiliye Nazırı, birdenbire, kabinenin en nüfuzlu rüknü olmuştu; ikide bir, redingotunu ilikleyip Sadaret makamına girer, çıkar, Sadrazamın yanında bir kâtibi hususi gibi tavırlar alır, hariçte ise bir sadaret namzedi vekarını takınırdı, o kadar ki bir gün benim yanımda, mülakata gelen bir gazeteci ciddiyetle ve kanaatle sormuştu:

"Sadarete zatıâlinizin geçeceği söyleniyor, doğru mudur?" Mehmet Ali Bey evvela memnuniyetten kızarmış, son-

1 nevima: ima yoluyla

ra Sadrazamın haber alması ihtimaliyle korkudan kararmış ve kekeleyerek:

"Bunlar hep nabemevsim[1] sözler..." demişti.

Gazeteci bu sualiyle zavallının yüreğine bir de bu ümidi sokmuş oluyordu. Mehmet Ali Bey'i tarif için: "Dahiliye nazırlarının en acemisi" demek lazım gelir; devlet umurunda hiçbir tecrübesi bulunmadıktan başka okumak ve yazmakla meşgul bir adam dahi olmadığından vaziyeti pek müşkül idi.

Sadrazam ise Anadolu harita ve teşkilatını eski adamların kutbu şimaliyi[2] bilişleri kadar biliyordu; galiba Mehmet Ali Bey'le asıl bu cihette, yani cehalet hususunda iyi uyuşuyorlardı.

Şayet karşımızda bir meclisi mebusan olsaydı on iki nazırımızdan hiçbirisi kürsüye çıkıp dört kelimeyi bir araya getirmeye ve bu nezaretlere ait ufak bir suale doğru cevap vermeye muktedir olamazlardı;[3] içlerinde parlamanter bir nazır vardı: Şeyhülislam Sabri Efendi.

O ise siyasetten uzak, sükûta mahkûm bir makama getirilmişti. "Hürriyet ve İtilaf"ın altı ay faaliyetten sonra doğurduğu fırka kabinesi, doğrusu, pek sakat, pek sıska, pek cansız bir siyaset yavrusuydu; fakat Ferit Paşa'nın ondan sonra, birbiri üstüne düşürdüğü kabinelere nispetle nur topu gibi kalıyordu.

Abdullah Cevdet Bey'in iradesi –bilmecburiye– istihsal olundu... Fakat doktor hiçbir zaman nüfuz sahibi olamadı; onunla her iki seferki memuriyetlerinde de, hüsnü müna-

1 nabemevsim: mevsimsiz, zamansız
2 kutbu şimali: kuzey kutbu
3 muktedir olmak: gücü yetmek

sebete giren bir tek dahiliye nazırı görmedim. Ali Kemal Bey soğuk dururdu; Adil Bey hiç sevmezdi, Reşit Bey atlatır, Reşat Bey azarlar, Reşit Mümtaz Paşa ehemmiyet vermezdi; o, bütün ömründe evvela nazırlarıyla, saniyen memurlarıyla münasebetini bir türlü yoluna koyamamıştı. Bunda, benim zannım hicivci Eşref'i de sinirlendirip cinaslar yaptıran sevimsizliğinin büyük bir tesiri vardı; sevimlilik, erkân için, adeta şarttır: Hem amir, hem memur üzerinde tesirli olur.

İşte Cemal Bey'in istifasına sebep olan bu iradesiz tayin, nihayet, kerhen ve mecburen şekli kanuniye sokulmuştu; fakat tıpkı çocuğunu doğururken ölen validelerde olduğu gibi. Nevzat ananın kanına girmiş ve kendisi de sevgi ve şefkatten mahrum, hatta husumete maruz bir hayat içine düşmüştü.

Hatta Doktor şu fenalığa da sebep olmuştu: Hükümet, fırkadan ayrılmış bulunuyordu. Artık ortada bir Sadrazam Damat Ferit Paşa hükümeti vardı ki, bazı nazırları "Hürriyet ve İtilaf'a mensuptu.

Fırka hükümeti bir ay bile yaşayamamıştı.

5

Posta ve Telgrafa Nasıl ve Niye Geçtim?

Hatırladıkça gülümserim: Benim postaya geçmeme müsebbip[1] olarak Zeynel Abidin Efendi veya Ali Kemal Bey gibi bir muhalif, bir Hürriyet ve İtilafçı ismi zikretmemek mecbu-

1 müsebbip: sebep olan

riyetindeyim; zira bana fırka arkadaşlarından hiçbiri böyle bir teklifte bulunmadı, tek müşevvikim[1] sabık Sıhhiye Müdüri Umumisi Adnan Bey idi. Bakınız bu garip iş nasıl oldu:

Dahiliye Nezaretine Mehmet Ali Bey'in tayininden bir gün sonra, Bebek iskelesinde vapur bekliyordum, benden biraz evvel inmiş ve gazetelere göz gezdirmiş olan sabık umum müdürün bana doğru geldiğini görünce ben de ona doğru memnuniyetle yürüdüm; "Ne var, ne yok?" diye sordum.

"Posta nezaretini müdiriyeti umumiyeye kalbediyorlarmış,"[2] dedi, "gördün mü güzel memuriyeti?"

"Benim haberim yok," dedim, "fakat isabet ediyorlar: Bir nazır eksik olur!"

Muhatabım daha ciddi düşündüğünü gösterir bir çehre ile biraz durduktan sonra şöyle dedi:

"Niçin bu makamı sen istemiyorsun? Faaliyete müsait bir yer. Çalışmaktan zevk alabilir ve çalıştığının neticesini görerek de ayrıca zevk duyabilirsin. Ben yerinde olsam hemen şimdi gider Sadrazamdan bu memuriyeti isterdim!"

Vapura bindik. Yolda Posta idaresinin faziletini ve benim bunun başında çalışmakla çok memnun kalacağımı iyice zihnime yerleştirdi; ayrıca umum müdürlüğe çevrilmesi kabine değişmelerinde yerin elde kalmasını sağlardı; gayet hulus ile söylüyordu. Köprüye indiğimiz zaman ben hemen hemen ikna edilmiştim.

"Bir kere bakayım, anlatayım ve Sadrazama haber göndereyim... Kendiliğinden, zahmetsizce olursa febiha..." de-

1 müşevvik: teşvik eden
2 kalbetmek: dönüştürmek

dim; doğru Dahiliye nezaretine gittim; Mehmet Ali Bey yerinde idi... Daha posta kelimesini tam telaffuz etmeye vakit kalmadı, derdini o döktü:

"Sadrazam," dedi, "buraya bir Ermeni getirmeyi kendince kararlaştırmış... Ben itiraz ettim, arkadaşlar da hoş bulmadılar... Bilmem ki ne yapacağız? Hiç böyle, devletin hayat ve mematına hükmeden bir yere öyle birisi sokulur mu?"

"Bu zat kim imiş?"

Dahiliye Nazırı da onun kim olduğunu pek müphem[1] bir surette biliyordu, galiba bir Düyunu Umumiye müfettişi idi, adını da söyledi ama derhal unutmuşum. Herhalde Ferit Paşa Posta idaresinin basma Düyunu Umumiye müfettişi bir Ermeni tayin edivermekle Oskan Efendi'yi (52) derhal canlandırmış olacağı kanaatinde idi; sanki postayı iyi idare etmek için evvela Ermeni, saniyen Düyunu Umumiye müfettişi olmak lazım geliyordu; sanki herhangi bir Ermeni Düyunu Umumiye müfettişi, muhakkak iyi bir posta amiri olurdu.

Şu hatalı tasavvur bana cüret verdi; Nazır arkadaşıma:

"Öyle ise" dedim, "Sadrazama söyle, Postayı ben istiyorum, cevabını da, gece bana telefonla bildir!"

Bu talebim onu pek memnun etti... Adeta keyfini yerine getirdi, bana teşekkür bile etti; sevincinde kendisini pek samimi buldum; Mehmet Ali Bey para sarfında olduğu kadar, memuriyet tevziinde de, Allah için, pek cömert, pek keremkâr bir zattır ve cidden zenginliğe layık, refaha müstahaktır; zira yemesini de bilir... Onun bir bilmediği, şeytanın arka bacağı, yani idarei hükümetti!

1 müphem: belirsiz, üstü kapalı

Matbaaya döndüğüm zaman artık zihnim bu posta işiyle meşgul değildi. "Olursa olur, olmazsa umurumda mı?" demiş, işime bakmıştım. Ben ajansın müdürü idim ama yalnız telgraflara bakar ve yarı resmi bir daire olduğundan hükümet lehine bir iki havadis sokup vazifemi bitmiş addederdim. Para ve idare kısmı eski matbuat müdürü Hikmet Bey'in elinde idi; Hikmet Bey bu esnada, refik-i şefik ve kadimi Mehmet Ali Bey'le Fransızca bir gazete tesisine çalışıyordu.

"Bosphore", "L'Echo de Constantinople" falan gibi bir sürü isimlerden sonra nihayet "Entende"da karar kılınmıştı. Bu gazeteye Hariciye Nezareti tahsisat verecekti. Ben bunlarla da meşgul olmuyordum. Ali Kemal Bey ise, kendisini Darülfünunun yeni teşkilatına hasretmiş, vaadimize rağmen müverrih Ahmet Refik Bey'i bir türlü müsteşarlığa tayin etmeyerek İttihat ve Terakki mensuplarını etrafına toplamış, maarif ıslahatıyla didişiyordu. Fırkadan kendisine bazı mensubin müracaat ederek muallimlik talep veya bir muallimi iltimas ettikleri zaman hiddetinden küplere biniyor, hatta aleyhlerinde atıp tutuyordu.

Gece telefona çağırdılar. Mehmet Ali Bey'in sesi şunu söyledi:

"Senin işin oldu, yarın iradesini yazacağız. Hatta Sadrazam pek memnun kaldı, 'Nasıl kabul ediyor mu?' dedi... Sabahleyin gel de konuşalım!"

Durgunlaştım; parlak ve tatlı görünen bir belaya başımı sokmak üzere idim; içimde, daima bir "Hayır, istemem, vazgeçtim!" demek arzusu duyuyordum...

Memuriyet hayatı ha? Ömrümün iki safhası gözümde birden canlandı; Birisi Maliye merkez kalemine mülazeme-

ten[1] çırağ buyurulduğum on dokuz yaşımdaki halim... Askeri masasına memur edilmiştim; kaleme adımımı atar atmaz mektebe ilk başladığımdan fazla mahzun olmuş, kanıksamış, pişkin hulefa[2] arasında kendimi sünnet edileceğim günün sabahından daha fazla meyus ve ürkek bulmuştum.

Bir işe yaramıyordum, gözüm dışarıda idi. Sonradan Maliye müfettişi olan Ziya Bey'le galiba, maliye müsteşarlığına terfi eden Seyfettin Bey (Şimdi birincisi galiba mebus, ikincisi Sayıştay reisidir) aynı masada idiler ve güler yüzleri, tatlı sözleriyle beni bir derece memurluğa alıştırmaya çalışıyorlardı. Fakat alışamadım gitti.

İki yüz kuruş maaşa geçmeme ve "rütbei salise"[3] almama rağmen sandalyeme bir türlü ısınamıyordum. O sırada, Meşrutiyet her şeyi altüst etti, hapishaneden fırlayanlarla beraber, ben de, tıpkı bir mahpus kaçkını gibi kendimi serbest hayata dar attım.

İkinci safha Beyoğlu belediyesi başkâtipliğim... Maaş iki bin, yaşım yirmi beş, dünya gıpta etti. Başlangıçta biraz zorluk çektikten sonra işleri kavradım, amirlikte fena değildim; kalem muameleleri haricinde sokakları devrüteftişe de çok yarıyordum, yerimi seviyordum, memnundum. Sen misin memnun olan?... Mahmut Şevket Paşa'yı vurdular, beni de sürdüler. Gidiş o gidiş. Fakat işte mükâfat günü gelmişti:

Beş sene menfamın yirmi beş senelik kıdeme üstünlüğü vardı: Birden, on bin kuruş maaşla manasıbı devletin en büyüklerinden ve mühimlerinden birine geçiyordum; dünkü bir nezarete, hem de nazırlardan da nüfuzlu olarak!

1 mülazemet: stajyer
2 hulefa: kalem memurları
3 rütbei salise: üçüncü derece Osmanlı unvan ve nişanı

Uyudum, fakat bu tatlı bir uyku olmamıştı; hâlâ zihnimde vazgeçmek arzuları esiyordu. Fakat vazgeçmedim. Ertesi günü Dahiliye Nazırı benim yanımda Amedi-i Divan-ı Hümayun[1] Nuri Bey'i makamına celbetti:

"Refik Halid Bey yeni tesis olunan Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesine tayin buyurulacaktır, iradesini yazınız!" dedi. Halbuki amedciyi çağırmaya ne lüzum vardı? Bu dahiliyenin işi idi, acemilik içinde yüzüyorduk. Biz bunları konuşurken Adliye Nazırı Sıtkı Bey çıkageldi ve şu fikirde bulundu: Mademki valiler Meclisi Vükela kararıyla nasb ve tayin olunuyorlardı, vilayetlerden büyük ve mühim olan bu mansıba tayin için de vükela kararı lazım gelirdi, böyle olursa daha iyi olurdu.

Ben; "Ne yaparsanız yapınız, karışmam!" dedim, çıktım. Anlaşılan o fikir muvafık görülmemişti. Posta nezaretinin müdüriyeti umumiyeye kalbi ile benim tayinim hakkındaki iradeler o akşam arz olundu ve ertesi günü çıktı.

Bu iradeler, sanki aynı zamanda "Sabah"ı da mevkiinden azlediyordu. Zira düşüş, o düşüş oldu, bir daha ta "Peyam-ı Sabah"a çevrilinceye kadar belini doğrultamadı. Zavallı Aleksan... İrade yazıldığı günü benim matbaaya dönüp de:

"Eh, Allahaısmarladık, bana da yol göründü!" dediğim zaman o iri adamcağız temelinden sarsıldı; teessürüne ölçü yoktu; beraber, halefimi düşünerek sabık Kütahya mebusu Ferit Bey'e müracaat edildi; fakat Ferit Bey ayda iki yüz elli lira istiyordu. Aleksan bu meblağı vermiyordu, aralarını bulmaya çok çalıştım ama olamadı; daha fazla oyalanmaya

1 amedi-i divan-ı hümayun: divanı hümayun yöneticiliği

benim de vaktim müsait değildi, iş kaldı. Öyle bir zekâyı kiralayamamak "Sabah" için bir mahrumiyetti; hoş şayet Ferit Bey de başmuharrir olsaymış çok duramayacakmış...

Az zaman sonra o da Ferit Paşa'nın bir nazırı, Nafıa nazırı olacaktı! Ha, unutuyordum, daha evvel Adana valimiz oldu, Adana'ya seyahat hazırlığını görürken beraber telgraf meselesini konuştuk. Fransızların sansürüne rağmen payitahtla gizli bir muhabere temini için plan yaptık. Yeni tayin ettiğim başmüdürle bu hususu temin ettiler. Fakat Fransızlar yeni valinin gitmesine engel oldular.

Her ne ise, nisanın hatırımda kaldığına göre on ikinci günüydü. (Şimdi sicil defterime bakmaya üşeniyorum ve lüzum da görmüyorum) Mehmet Ali Bey'in Posta nazırlığı zamanında gide gele alıştığım daireye usulcacık girdim, koca mermer merdivenleri tıpış tıpış çıktım, hademe bekliyormuş, tanıdı, kapıyı açtı, koltuğa mütevaziane oturdum. Yine içimden diyordum ki:

"Başıma bir iş açtın ki Adnan Bey!"

6

Yine Bazı Ufak Tefek İşlerden Bahsetmeye Neden Lüzum Görüyorum?

Evet buna neden lüzum görüyorum? O devri daha iyi, daha canlı, daha belirmiş göstermek için...

Ufak tefek vakalar vardır ki ahvale, eşhasa elbette bir beyanname, bir ferman, bir hattı hümayun ve bir nutuktan

çok fazla mana verdirir ve en heyecanlı hadiselerden daha açıkça insana bir fikir edindirir.

Şayet hatıratım arasında şundan bundan bahsediyorsam bunu gevezelik için değil, o günleri daha kuvvetli duymak ve daha iyi kavramak için yapıyorum.

Ferit Paşa'nın ilk Sadareti zamanına ait küçük vakalar arasında, şimdi zihnimde bir garip ziyafet perdesi açılıyor. Hüsnü niyetimize, fakat aynı zamanda beceriksizliğimize bir delil olan bu ehemmiyetsiz hareket, nedense hâlâ hatırımda canlılığını muhafaza etmektedir.

Galiba "Le Matin"in bir muhabiri idi, adını unuttum. İstanbul'a Ermeni ve Rum muhibbi olarak gelmiş bir gazeteci... Buna, Perapalas'ta, yeni hükümet erkânından bazısının bir ziyafet vermesi düşünülmüştü; adamı Türkler lehine çevirmek arzusunda bulunuyorduk. Maarif Nazırı Ali Kemal Bey'le Posta ve Telgraf Nazırı Mehmet Ali Bey, Âyandan Keçecizade Fuat Paşa (53) ve Rıza Tevfik Bey, Maarif Müsteşarı Reşat Halis Bey (54) bir de ben, Frenk muhabirini kendimize bağlamaya uğraşacaktık.

Bu kabil faaliyetler elbette pek faydalı idi, lakin acaba otelde verilmiş bir yemekle, dört hoş beşle mesele halledilmiş olur muydu? Bunun için çalışkan bir şebeke vücuda getirmek, para sarf etmek iktiza ederdi. Bizimki münferit,[1] o yüzden neticesiz bir teşebbüsten ibaret kalacaktı; nitekim öyle oldu.

Vaktinde, siyah elbesilerimizle hususi salonda buluştuk. Gazeteci muayyen saatten biraz sonra, yanında zevcesi ile geldi. Davete pek gayriresmi icabet etmişlerdi, erkeğin

1 münferit: tek başına, ayrı

arkasında veston, kadının tayyörü vardı. Bizi öyle giyinmiş bulunca sıkıldılar, itizar ettiler.[1] İzzet Fuat Paşa alışkın salon adamı halleriyle, Rıza Tevfik Avrupalı ulema kafasıyla, Ali Kemal medeni cüssesiyle sofrayı pek güzel süslüyorlardı.

Madam evvela durgun duruyordu, mösyöde ise bir an evvel şu yükü üzerinden atmak arzusu, telaşı, düşüncesi göze çarpıyordu.

Fakat paşanın vaktiyle İspanya kralını da pek mahzuz[2] ettiği söylenen hikâyeleri ve pürüzsüz Fransızcası yavaş yavaş soğukluğu azalttı. Zarif, pek sıcak bir kadın olan Madam tedricen neşeleniyordu. Ayrıldığımız zaman, iki taraf da memnun görünüyordu...

Netice: Muhabir gazetesine lehimizde bir makale yolladı.. Ama bir miktar tahsisat da koparmıştı... Fakat Hariciye Nezareti hesabına verilen bu ziyafetin parasını Perapalas'a güç bela tesviye edebildik... Hiç bu teşkilatla iş mi yapılırdı? Hem beş on makale yazdırmakla lehimize sulh mü temin olunur ve aleyhimizdeki gayzlar[3] mı söndürülürdü? Bu, bizim bütçemizle bizim kafamızla semere verir bir faaliyet değildi.

Ziyafet bir daha tekerrür etmedi, edemedi. O gece sofrada, hepimizin halinde sık sık böyle davetler tertip eden bir kuvvetli hükümetin ricali ve müteneffiz[4] mensupları tavrı vardı; biz bile kendi kendimize aldanmış gibi idik; fakat hakikati anlamakta gecikmedik. İki gazeteci elde etmek veya bir frenkçe gazete çıkartmakla sulha, selamete varılamazdı.

1 itizar etmek: özür dilemek
2 mahzuz: haz almış
3 gayz: öfke
4 müteneffiz: nüfuz sahibi, sözü geçen

Ferit Paşa hükümeti de yavaşçacık; selefleri gibi bir idarei maslahat kabinesi halini alıyordu. Fırkada ise faaliyet azalmıştı. Cemal Bey, bir müddet çalıştıktan sonra, aklına gene Konya valiliğini koymuştu; belliydi ki orada fırka riyasetinden ve Dahiliye nezaretinden daha rahat ediyor, vilayet koltuğundan haz duyuyordu.

Yeni âyan azasını da "Hürriyet ve İtilaf" efradı hoş gözle görmemişlerdi. Onlar, ekseriyetle, ufak tefek memuriyetlere muntazır, borç harç bekleşirlerken rüesa kaydı hayat[1] şartıyla vafir[2] maaşa konmuşlar, nazırlar ise fırka mensuplarını kayırmaya hiç yanaşmamışlardı.

Senelerden beri zulüm ve sefaletten baş kurtaramamış nice Hürriyet ve İtilaf sadıkları sivil polisliğe bile rıza gösterdikleri halde teşkilat noksanından dolayı onu bile elde edemiyorlardı. Hoşnutsuzluk, gittikçe artıyordu. Hele Nüzhet Sabit'in İaşe gibi, bir günde bin avareyi kayırabilecek bir dairede memuriyetleri adeta kasten fırka mensupları haricinde kendi mektep, ocak, gazete ve lokanta arkadaşlarına tevzi etmesi pek haklı bir hiddete sebebiyet vermişti.

Biçare taraftarlarımıza bir nazır tarafından makamında kabul edilmiş olmak mazhariyetiyle teselli bulmaktan başka çare kalmıyordu.

"Şimdi Dahiliye nazırının yanında idim... Dün Ticaret nazırına dedim ki..." gibi mahallede övünmek yegâne sermayeleriydi. Köşedeki bakkalın bunları dinlerken birden hiddete gelip de:

"A efendi, nazıra şunu bunu diyeceğine keşke kendi ha-

1 kaydı hayat: yaşadığı sürece
2 vafir: bol, çok

lini anlatsaydın da bir memuriyete kayrılmış olsaydın!" dememesi için çok ihtiyatlı, sabırlı ve nazik olması icap ederdi. Bence "Hürriyet ve İtilaf'a mensup nazırların işleri güçleri adamlarımızı kayırmak olmalıydı. Fakat iş başında hiçbiri fırka arkadaşlarını memuriyete layık ve ehil bulmuyorlardı; onlar atlatılıyor, münhal[1] yerlere yabancı ve renksiz adamlar bulup getiriliyordu.

Bunu ben de, aşağı yukarı böyle yaptım; sebeplerini anlatacağım.

Damat Ferit Paşa'nın esas meşguliyeti siyaseti hariciye idi... Fakat ne yapıyordu, ne ediyordu, kimsenin haberi yoktu. Önünde uzun, şanlı, muvaffakiyetli bir ikbal devresi varmış gibi Pangaltı'daki Hariciye Konağının noksanlarını ikmal ettiriyordu. Asıl garibi bu tefrişata Âyan Meclisi ikinci reisi Azeryan Efendi'nin memur oluşu idi.

Mumaileyh[2] bilmem İttihat devrinde de böyle işlerde kullanılmış mıydı, fakat, ihtiyarlığına rağmen deruhte ettiği yorgancılıkta cidden liyakat[3] göstermiş ve bu hali, bana eski devirlerde o kabil hizmetlerde bulunarak hayatını kurtaran reaya[4] nüfuzlularını hatırlatmıştı.

Yeni hükümet teşekkül edeli henüz kırk gün olmuştu ama, Polis müdürü, Dahiliye nazırı meselelerinden bir de azil ve tayinlerdeki münasebetsizliklerden dolayı, kimseye emniyet ve muhabbet vermemişti; muarızlarını Divanı Harp korkusu, muvafıklarını ise mesnede geçmek arzusu sükûta mecbur ettiğinden daha henüz ortada taşkın bir memnuni-

1 münhal: boş olan, açık bulunan
2 mumaileyh: adı geçen
3 liyakat: yeterlilik
4 reaya: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyan uyruklar

yetsizlik göze çarpmamakla beraber birçok sarsıntı alametleri belirmeye başlamıştı.

Bereket ki; işgal kuvvetleri, harbi umumi hengâmesini Avrupa'da geçirmiş olan muhaliflere memleketlerine dönüş için henüz müsaade vermiyordu. Eğer bunlar da büyük ihtiraslarla İstanbul'a döndükleri zaman bir de şu memnuniyetsizliği görürlerse hükümet aleyhine şiddetli bir muhalefet vücuda getirebilecekler ve onlar için İttihatçılar gibi menfi ve tevkif korkusu da olmadığından pervasız hareket etmekten çekinmeyeceklerdi.

Bununla beraber Dahiliye nezareti matbuattaki mutedil tenkitleri bile hoş görmemek istemiş. Celal Nuri (İleri) Bey'le Ahmet Emin (Yalman) Bey'i Anadolu'ya sürmek kararını almıştı.

Bir gün ben "Sabah"ta makalemi doğurmakla meşgulken muharrirlerden biri yanıma gelerek Kütahya'ya sevk edilecek olan Vakit başmuharririnin aşağıda bulunduğunu haber verdi. Emin Bey muharrirlere, galiba vedaya gelmişti. Bu ne medeni, ne hür bir sürgündü... Menfaya gönderilecek bir politika kabahatlisi kollarını sallayarak, istediği gibi veda ziyaretleri yapabiliyordu. Bu tarz tuhafıma gitti; hemen merdivenleri indim ve meslektaşımı kolundan tutarak yukarı, odama aldım. Hakkındaki muamelenin münasebetsizliğini itiraf ederek hemen ilk fırsatta avdetine çalışacağımı söyledim. Muhatabım bana da kızgın duruyordu. Ahmet Emin Bey'i sürmek lüzumunu hiç hissetmeyenlerden biri olduğumu nasıl anlatabilirdim?

Fakat Celal Nuri Bey, taraftarlığında da, ölçüsüz ve

muvazenesiz olduğundan "İleri" gazetesinde hükümete İtalya'dan meclisi âyanımıza aza tayinini tavsiye etmişti... Yalnız bu düşünce, fikirsizliğinin derecesi ve zararlılığı hakkında insana bir fikir vermeye yeterdi.

Son zamanlarda gözüm ne zaman gazetelerde yüz elli kişilik defterle alakalı haberlere ilişse daima bu eski, fakat unutulmaz hareketinden dolayı Celal Nuri Bey'in de listede ismine rast geleceğim gibi bir hisse veya galat[1] hisse kapılırım. Sonra bir teselli de duyarım: Galiba dünyada unutulmaz ve affedilmez siyasi bir kabahat yok!

Her ne ise menfiler[2], nihayet gönderilebildiler. Fakat Ahmet Emin Bey gazetesine yazmakta devam etti; bunu hatırlamama sebep bir başmakalede benim "Şeftali Bahçeleri" ismindeki hikâyemin Anadolu ağaları ve memurları arasında sık sık okunarak lezzetine doyulamadığından bahsetmesiydi.

İşte "Hürriyet ve İtilaf"çılar böyle adam sürerlerdi: Veda ziyaretlerine ve gazeteciliğine müsaade ederek... Halbuki İttihatçılar devrinde Sinop'tan namı müstearla ve gayri siyasi yazı yazmaklığım "Peyam"ın kapanmasına bir sebep teşkil etmişti. Fakat "Hürriyet ve İtilaf" ve Ferit Paşa hükümeti o zaman bu müsaadeleri insafından, itidalperverliğinden[3] yapmış olsa idi takdir ederdim; fakat bütün bunlar idaresizliğinden, ne matbuata, ne Divanı Harbe, ne de Anadolu'ya hâkim olamadığından, aczinden ileri geliyordu.

İşte ben, tam bu esnada, yani ümitlerin azalıp münase-

1 galat: yanlış
2 menfi: sürgün edilmiş
3 itidalperver: ılımlılık yanlısı

betsizliklerin çoğaldığı bir acayip zamanda hür mesleğimi terk ederek devletin yüküne iştirak ediyordum. Bereket ki hükümetin mesuliyetinden müdüriyeti umumiye unvanı beni kurtarıyordu. Binaenaleyh Damat Ferit Paşa'nın: "Nasıl kabul ediyor mu?" diye şaşması velevki benim şu anlattığım sebeplere dayanmasa da, pek doğru idi. Şaşılacak bir iş yapmıştım.

Asil garibi, müdüriyeti umumiyeye tayinim iradesi sadır olduktan sonra fırkaya uğradığım zaman henüz hiçbir mesnet elde edemeyen bazı arkadaşlar tarafından gördüğüm oldukça soğuk muamele idi. Gerek maaş gerek nüfuz itibarıyla beni küçülten bu yeni iş, resmi bir memuriyet olduğu için onların canını sıkmış, gıptalarını uyandırmıştı. Lakin bir cihetten bu muameleyi haklı gördüm: Ben de fırka kararı alınmadan, buna lüzum görülmeden, hemen hemen habersiz, tayin olunmuştum. Fakat, dediğim gibi, artık hükümette "Hürriyet ve İtilaf" değil, Damat Ferit Paşa vardı. İyi kötü yaşayabilmek için fırkanın; Sadrazama göz yumması kendi menfaati icabındandı.

Hepimiz bunu yapmaya başlamıştık!

7

Posta ve Telgrafta İlk Günler Neler Gördüm?

Odama ilk giren kalemi mahsus[1] müdürü idi, bana bir tamim[2] yazmak lüzumunu hatırlattı. Kâmi Bey (İstanbul me-

1 kalemi mahsus: özel kalem
2 tamim: genelge

busu merhum Kâmi Bey) mütarekeden beri kaçıncı nazıra, kaçıncı defa bunu hatırlatmıştı...

Kâmi Bey şair İsmail Safa'nın[1] kardeşi idi, vaktiyle selis bir lisanla "Verter"i lisanımıza tercüme etmiş, terbiyeli, ciddi, sakin bir memurdu, fakat kendisinde bir nazırı ikinci derecedeki meşguliyetlerinden kurtaracak idare kabiliyeti yoktu; resmi yazısı ruhsuz ve hattı sevimsiz olduğundan onun kalemi mahsus müdürlüğü doğrusu pek ruhumu okşamadı, fakat bir taraftan hem bizzat edebiyata mensubiyeti, hem de İsmail Safa ile kardeşliği, diğer taraftan, etliye sütlüye karışmamış bir memur olması bana hürmet hissi veriyordu.

Tamimin yazılmasını ona havale ettim ve birkaç yerine dokunup hemen imzaladım. Nezaretin müdüriyeti umumiyeye kalbi keyfiyetini, kabine buhranlarından müteessir olmayarak sabit bir idareye mazhariyet maksadına atfederek, memurlara kati bir tarafsızlık tavsiyesinde bulunuyordum.

Mehmet Ali Bey bana kocaman bir çantada mahrem ve hususi bazı evrak bırakmıştı; bir aralık vakit bulunca onları gözden geçirdim: Serapa[2] jurnaldi. Hem bir kısmı ne himmetle vücuda gelmişti: İsimler siyah mürekkeple, seyyiat[3] cetveli kırmızı ile, daha mühim yerleri çifter çizgilerle yazılıp süslenerek takdim olunan bu defterleri ve arizeleri çekmecenin bir gözüne attım; fakat her gün yirmi tane yenisi geliyordu, nihayet, göz doldu... Artık yırtıp atmaya başladım.

Rana Bey'i, (sabık mebuslardan müstakil grup reisi ve Eski Tekel Bakanı) selefim istifaya sevk ettikten sonra Posta

1 İsmail Safa: Peyami Safa'nın babası.
2 serapa: baştan ayağa kadar
3 seyyiat: kötülükler, suçlar

İşleri müdüriyetine henüz kimseyi tayine vakit bulamamıştı. Heyeti teftişiye müdüriyeti de, maliye müfettişi İrfan Bey, nezaretteki vazifesine avdet ettiği cihetle, münhal idi. Bu da bir hatıradır: Posta nezareti binasına ilk defa, nasbımdan tam sekiz ay evvel girmiş ve maliye müfettişi Muhtar Bey'le beraber bu İrfan Rıza Bey'in odasında oturmuştum; binanın temizliği, eşyanın yeniliği pek ziyade zevkime gitmiş, koridorda rast geldiğim kadın hademe ve memurlar da hoşuma gitmişti.

Evvela yeni tayinler işini hallettim; bu hususta ne fırka hissine kapılmış, ne de iltimaslara kulak asmıştım. Tayin ettiğim memurlar idarenin mutena[1] şahsiyetleri idi. Bütün mütareke müddetince yerlerinde durdular, hatta içlerinden bir kısmı da Ankara'ca istihdam olundular. (Böyle yaptığım iyi mi olmuş, yahut fena mı, doğrusu hâlâ bir fikrim yok... Tayinlerde fırkacılık etmedikçe bazen memnun oluyorum, bazen kızıyorum!)

Bir aralık Hüdavendigâr[2] valisinin makine başında benimle görüşmek istediğini haber vermişlerdi. Gümülcineli İsmail Bey kendine has bir kabalık ve laubalilikle Bursa'dan hükümete tavsiyelerde bulunuyor ve arkadaşlara söylemekliğimi benden rica ediyordu. Mehmet Ali Bey zamanı, Bursa Başmüdürünün azliyle yerine Hürriyet ve İtilafçı bir küçük posta memurunun tayini talebinde bulunmuştu; ben geldiğim zaman her iki memurun da sicilini tetkik ettim: Ne birisi azle müstahaktı, ne diğeri terfiye layık... Binaenaleyh yapamayacağımı haber verdim. "Ben de zaten tebdili fikir ettim" dedi. "Başmüdür iyi bir adam imiş?"

1 mutena: seçkin
2 Hüdavendigâr: Eski Bursa Vilayeti.

Düşününüz ki şayet fırka ve arkadaş gayretine kapılıp da acele etse idim bu biçare bilasebep[1] mahrum ve mağdur olacaktı. Bana bu iş bir ders yerine geçmişti. Bir memurun azlini talep eden Edirne valisine o hiddetle gayet dürüşt bir cevap yazarak muamelatıma karışmaktan vazgeçmesini bildirmiştim.

Lehte tavassut edenler[2] olursa memnuniyetle elimden geleni yaptığımı söylemek lazım. Mesela o zaman, Ordu müfettişliğiyle Anadolu'ya gitmiş olan Mustafa Kemal Paşa; Samsun memurlarından birisi için bana bir tavassutname göndermiş, sicili de tavsiyeyi teyit ettiğinden[3] tarafımdan icabı icra olunmuştu. Şu ciheti kayıt mecburiyetindeyim: Posta işleriyle o derece meşguldüm ki Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya azimeti meselesini adeta işitmemiş, bu bapta bir mütalaa beyanına vakit bulamamıştım.

Memurlarımı sıyanet[4] merakına düşmüştüm ve işte o merak saikasıyladır ki, sonradan Anadolu hareketi milliyesi ile aramda zıddiyet ilk önce bundan peyda olmuştu.

Bir gün nezaret kalemlerini gezerken beni müze dedikleri bir salona soktular; içi eski telgraf alat ve edevatı, eski pul defterleri, kitaplar vesaire ile dolu idi; temiz, fakat kıymetsiz eşya ile süslenmiş olan bu koca dairenin duvarlarında Posta ve Telgraf İdaresinin başında bulunmuş nazırlarla müdürü umumilerin resimleri vardı; o meyanda Talat Paşa'nın agrandisman fotoğrafı asılıydı. Derhal:

"Şunu şimdi indirip atınız!" demek salahiyetini haiz iken yapmadım, memura sakin bir sesle dedim ki:

1 bilasebep: sebepsiz
2 tavassut etmek: aracılık etmek, araya girmek
3 teyit etmek: doğrulamak
4 sıyanet: koruma

"Hayatta olanlara müzelerde vesair resmi yerlerde bir mevki ayırmak âdet değildir; bu zevat içinde henüz berhayat olanlar varsa resimlerini indiriniz ve bir kapalı yerde saklayınız."

Bu nazikane emir, hemen icra olundu. Talat Paşa'nın resmini tekrar yerine koydularsa iyi etmişler... O artık yaşamıyor; bir gün ben de yaşamayacağım. İsterim ki hayatta birleşemedik, bari orada, duvarda, resimlerimiz kavgasız, husumetsiz buluşmuş olsunlar.[1]

Filvaki aramıza Şükrü Bey'den başlayarak Ethem Bey'e, hatta Yusuf Franko Paşa'ya kadar birçok hayaller daha girecek... İlle Rıza Tevfik Bey... Hiç şüphesiz, en hoş bir çehre arz edecek orada ruhlarımız toplaşabilirse şu ömrü herhalde aramaktan vareste[2] kalacağız, çok eğleneceğiz zannediyorum... İnşallah gelecekteki zabıtamız ervahımızdan da şüpheye düşüp bu kapalı yerdeki gizli içtimayı dağıtmak için resimlerimizi ortadan kaldırmaz.

Kalem odalarından bazılarında kâtip veya mümeyyiz olarak bazı eski mektep arkadaşlarıma rast geldim; işte politikacılığın garip cilvelerinden biri... Eğer siyaset cambazlığına kalkmasaydım, şimdi, ben de onlar gibi yerimde saymış olacak, bu perendeyi atamamış bulunacaktım. Ne onlar için, ne de benim için bu hadisede mahcubiyete düşecek bir cihet yoktu. Ben canım, hayatım pahasına oraya gelmiştim; onlar ise nefislerinden fedakârlık yapmadıklarından, yapa-

1 Not: Tabiidir ki benim "Hayatta olanların resimleri asılmaz" demem doğru değildi, nezaketli bir idare-i maslahat idi. Nitekim şimdi onunki de, benimki de Posta Müzesinde yer almıştır, hak yerini bulmuştur. Müzeye politika girmez, tarih yerleşir (yazarın notu).

2 vareste: uzak

madıklarından burada kalmışlardı. Onlar bugün elan yerlerinde otururlarken benim yerimde yeller esiyor!

Not: Çoğu çoktan ölmüş veya emekliye ayrılmış olmalı.

Postadaki işler, maalesef, böyle salon ve kalem gezmekten ibaret değildi. Benim gibi içi tez ve intizama düşkün bir adamı çılgına döndürecek hadden münasebetsizlikler, birden önüme yığılıveriyordu. Eslâfım gibi keşke lakayt, makamıma geçip rahatıma baksa idim... Ben iş görmek hevesine kapıldım. Gençlik ve tecrübesizlik bu ya!

Eski ricalden biri, bakmış ki kalem hülefasından biri işinde fazla gayretkeşlik gösteriyor, canı tez; istiyor ki her şey, derhal olup bitsin, evrak birikmesin, ashab-ı mesalih[1] beklemesin, vakit kaybolmasın. Bu uğurda nefes nefese kalemden kaleme koşuyor, amirlerin başına dikiliyor, asabi ve telaşçı vücudunu umuru devlet için yiyor, tüketiyor ve bittabi dairenin bütün huzurunu, rahatını da bu yolda bozuyor. Bir gün dayanamamış, bu ateşli genci karşısına çağırmış: "Oğlum," demiş, "devlet umuruyla böyle uğraşılmaz. Önüne bir deste evrak mı getirdiler, şöyle bir göz gezdirirsin o işin yapılmasından sana, nefsine bir fayda var mı? Yok! Yapmadığın takdirde ise bir zarar gelecek mi? Hayır! O halde kâğıtları şöyle iter, bir kahve ısmarlar, sigaranı yakar, rahatına, keyfine bakarsın!"

Bence bu sözler memuriyet hayatının en doğru bir düsturudur; bu düstura riayet eden memurluğun zevkini sürmüş, faydasını görmüş ve huzur denilen keyfi herkesten fazla tatmıştır!

1 ashab-ı mesalih: işi olanlar, işi düşenler

Bilmem o kudemadan[1] idrakli zat bu genç ve idraksiz memura şunu da ilave etmiş mi: "Böyle yaparsan hem feyz bulur, terakki eder, hem de dünyayı hoşnut kılarsın... Yapmadığın takdirde hem yerinden, yurdundan olur, hem de halkı kendine düşman edersin!"

Posta ve Telgraf İdaresi, ben başına –bir cihetten– bela olduğum zaman en karışık bir devrinde idi: Evvela bir senedir amir görmemişti. Saniyen işgal orduları ile beraber ecnebi postaları da muameleye başlamış, telgraf hatlarından en mühimlerini de İngiliz ve Fransız askerlerinin ellerine teslim mecburiyeti hasıl olmuş ve bütün telgraf hatları harpte, tamir görmediğinden ve asker elinde aşındığından adeta kabili istifade bir halden çıkmıştı.

Muhasebe umuru ise içinden çıkılmaz bir bataktı: Harbi Umumi esnasında posta nakliyat müteahhitlerinin ücretleri verilmediğinden dehlizler bunların hay huyu ve kalemler tomar tomar istida[2] ve protestolar ile dolmuştu. Daha fenası vardı: Sabık idare, posta havalename bedellerini yemiş, yani ahalinin parasını dolandırmış, şimdi bunları bizim tediye etmekliğimiz[3] gerekmişti.

Diğer taraftan hâlâ devam eden bu havale muamelesi, umumi asayişsizlik ve kargaşalıktan, bir de nezaretin ihmalkâr ellerde kalmış bulunmasından dolayı birçok suistimalata meydan vererek her gün posta hazinesini halka karşı borca ve mahcubiyete sokuyordu; hasılat ise maaşı tesviyeye[4] kifayet etmiyor, Maliye nezareti de açığımızı kapamaya ya-

1 kudema: eskiler
2 istida: dilekçe
3 tediye etmek: ödemek
4 tesviye: düzleme, hesap kapatma

naşmıyordu. (Ben bu meseleleri, şu hatırat arasında, yalnız vaziyetin müşkülatı hakkında bir fikir vermek için yazıyorum; karilerimi öğrenmeye hiç mecbur olmadıkları resmî muamelelerin tafsilatıyla yormak kârım değildir.)

İşte bu işleri mümkün mertebe yoluna koymak arzusuna kapılmıştım; Maliye nezaretiyle sıkı bir temasa girdim; karşımda maliye umurundan anlar bir nazır bulacağım ümidi ise cesaretimi arttırmıştı. Fakat, ne gezer? Tevfik Bey ne söylense, ne istense, "Olamaz!" demeyi âdet etmiş, nezaret koltuğunda bir iğreti oturuşla istirahatte idi; âyanlığı alıp şimdi bir de konferansa gitmek vaadine de nail olduğundan arası Damat Ferit Paşa ile iyi idi. (Asıl garibi Zeynel Abidin Efendi'nin bu zatta müstakbel bir sadrazam liyakati görmesiydi... Bunu işitince ben kıyameti koparmıştım ya...)

Baktım ki Tevfik Bey'le iş yapmak imkânını bulamayacağım, heyeti teftişiye müdüriyetine muktedir bir maliye müfettişi temini istedikten sonra (Yakında vefat eden Ziraat Bankası Umum Müdürü Nüsret Bey merhum) Posta idaresi lehine bir hayli menfaat temin ettim.

Bir taraftan bu müziç işler, diğer taraftan tavsiye ve iltimas için gelenler, başımı çevirmeye, dahili ve harici siyasetimiz ne haldedir diye sormaya vaktim yoktu.

Gözümde ne fırka vardı, ne gazete, ne politika... Meclisi Vükelaya dahil olmamak, vakit kazanmak ve rahat işine bakmak itibarıyla bir nimetti. Candan çalışıyordum, bir sabah, bermutat erken, masama geçmiş, meşguldüm, içeriye Telgraf Müdürü girdi, yüzü bembeyazdı; İzmir başmüdür vekili Naşit Bey'den gelen müstacel bir telgrafnameyi uzattı; kâğıda göz gezdirir gezdirmez sapsarı kesildim ve yerimden derhal fırladım.

Hükümet erkânını hemen haberdar etmek lazım geliyordu, zira İzmir başmüdürü "birkaç saate kadar Yunan ordusunun şehri işgal edeceğini maliye müfettişi Muvaffak Bey'den haber aldığından" müdüriyeti umumiyeden, yapılacak muamele hakkında serian talimat talep ediyordu.

Anadolu'ya, İstanbul'a ve hükümete o müthiş haberi bildiren ilk telgrafname bu idi!

8

Mektebi Sultani Ziyafetiyle Bazı Tevkifata Dair Hatırımda Neler Kaldı?

Bu acı bahse, İzmir işgaline girmeden evvel, hatırımda kalan bazı garipçe vakacıklar kaydetmeliyim ki kelamın silsilesi ve vekayinin[1] intizamı bozulmuş olmasın...

Evvela bir Mektebi Sultani ziyafeti gözümde canlanıyor... Bu, Damat Ferit Paşa'nın Avrupakâri bir taklididir; benim pek hoşuma gitmişti. Hani, nasıl Puankare'ler, Lloyd George'lar vesaireler şurada, burada, bir abidenin resmi küşadı[2] veya bir darülhayrın[3] günü vesilesiyle verilen ziyafetlerde, hiç beklenilmeden, siyasi bir nutuk verirler ve parlamento huzurundakinden daha mühim beyanatta bulunurlarsa Türk Başvekili de o gece, buna özenmiş ve Galatasaray Sultanisinde bu toplantıyı Fransızlara bir cemile yapmak için müsait bir yer telakki etmişti.

1 vekayi: olaylar
2 küşat: açılış
3 darülhayr: hayırevi

Hoş, bizim böyle, ehemmiyetli bir nutuk okunacağından haberimiz yoktu ya... Necmeddin Sadak ile beraber, mektebin iki eski talebesi ve bir sınıf arkadaşı olduğumuzdan, memnuniyetle davete icabet ettik. Ortadaki büyük kapı açılmış, etrafına polisler dizilmiş, her tarafa bayraklar ve fenerler asılmış, avlu otomobil ve araba ile dolmuştu. Beyoğlu'nun göbeğinde bittabi Fransızların müsaadekârlığına istinaden Türk bayraklarına ilk defa sereserpe dalgalanmak müyesser oluyor, bu hal, adeta, bir nümayiş şeklini alıyordu. Evvela müdüriyet odasında oturduk; baktım ki hem davetlilerin adedi çoktu, hem de ortada fazla bir resmiyet seziliyordu; nihayet merakımı hallettim: Ali Kemal Bey arkasında redingotu, yel yeperek aceleci ve telaşçı yanımdan geçti:

"Mirim," dedi, "Sadrazam nutuk verecekmiş, ben ne bileyim, iki saat evvel haber aldım, Maarif Nazırı olarak benim de bir şeyler söylemekliğim lazım. Böyle şey acele hazırlanır mı? Yazdım ama iyi olmadı!"

Allahım, bize iyi olan bir şey müyesser olmayacak mıydı? Neşem kaçtı. Sadrazam acaba neler söyleyecek ve nasıl söyleyecek? Buna Nazır da ne tarzda ve ne ahenkte cevap verecekti?

Bir zamanlar imtihan olmak korkusuyla yüreğim ezile üzüle yürüdüğüm dehlizleri, adeta aynı heyecanla geçerek yemek salonuna girdim... Burası bizim zamanımızda resim sınıfı ve tevzii mükâfat[1] mahalli idi. Baktım, Damat Ferit Paşa ortada acayip bir resim modeli, Orkide cinsinden bir heyulaî nebat gibi hareketsiz duruyor, biz de etrafına ve karşısına sanayii nefise talebesi gibi dizilmişiz. Azim[2] bir sükût...

1 tevzii mükâfat: ödül dağıtımı
2 azim: büyük

Kimse yemeğe başlamaya cesaret edemiyor, gözlerimi kapadım. Kendimi eski günlerde, tevzi mükâfat esnasında ismimin okunmasını beklerken aldığım tavırda ve şekilde tahayyül ettim. Jimnastik muallimi Faik Bey'in (55) gür sesi sanki birden:

"Üçüncü sınıf, birinci şube... Akaidi diniye dersi...[1] mükâfat: 593, Refik Efendi!" diye beynimde ötecekti.

Evet, akaidi diniye dersi... Ben bundan, hüsnühalden, bir de coğrafyadan mükâfat alırdım. Kitabet dersinden, daima birinci çıkmama ve mektepte "şair" sayılmama rağmen, nedense tevzii mükâfatlarda kitap almak müyesser olamazdı.

Daldığım hatırattan etrafımdaki şapırtı beni ayırdı. Solumdaki şişman zat çorbaya nihayet kaşığını daldırmış ve anlaşılan Sadrazam Paşa taama mübaşeret[2] buyurmuştu. Fakat, inşallah hatırımda yanlış kalmamıştır, galiba kendisi, yemeğe iştirak değil, eder görünmekle iktifa etmişti. Bu, ya mektep yağlarına midesinin tahammül edememesinden, yahut da nutuk münasebetiyle heyecanını yenememesinden ileri geliyordu.

Ben, ömrümün sekiz senesini cebren barındıran bu dam altında afiyetle karnımı doyurdum, nutuk iyi veya fena söylenecekmiş, düşüncesi bana mı düşüyordu? Sağlam bir insan böyledir, hakiki bir ihtiyaç ve menfaat karşısında ille bu, bir mde ihtiyaç ve menfaati olursa tıpkı ölen arkadaşının yanında arpasını kemiren araba beygiri gibidir, nefsini düşünür ve böyle yapmakla en doğru hareket etmiş olur.

1 akaidi diniye: dinsel kurallar dersi
2 mübaşeret: girişme, girişim

Hem, doğrusu, tok bulunmaklığım daha hayırlı idi: Aç olsaydım nutuklar bittabi bana çok fena, büsbütün fena görünecekti; açlığın bedbinliğe sevk ettiğini politikacılar iyi bilirler.

Şimdi unutmuştum, evvela Sadrazam mı söze başladı; yoksa Maarif Nazırı mı, katiyetle tayin edemem, fakat galiba, Ferit Paşa başladı... ve çok kötü başladı. Bu ne kısık, ne de yavaş bir sesti; acemi yorgun bir çırak elinde inleyen bir patlak körük sesiydi; o kadar nağmesiz, ahenksiz ve sevimsiz bir nutuk ki, işittiğim halde anlayamıyordum. Kâh süratleniyor, kâh duralıyor, titriyor, tepreşiyor, can çekişiyordu.

"Hayır," diyordum, "kabil değil nutkun sonunu bulamayacağız... ses yarı yolda ölecek!" Zaten o ölmezse, ben ölecektim; kendimi aşağı yukarı kaybetmiştim, alkış fırtınasıyle ayıldım. Lakin "Oh!" demeye vakit kalmadı, Ali Kemal Bey'in bir narası salonu zangırdattı... Jimnastik muallimi Faik Bey'in vaktiyle, tevzii mükâfatlarda davudi addettiğim sesi meğerse pesten sayılırmış... Mektebi Sultani tesis edildi edileli, hatta o bina kışla iken, hatta yangında tulumbalar ve itfaiye arabaları etrafını sarmışken bile böyle müthiş, dehşet, korku ve hayret verici bir seda işitmemiştir.

Yarım saat aynı kuvvette devam ediverseydi, zaten harikzede[1] olan duvarların tahammülünü hiçbir mimar taahhüt edemezdi; billahi bütün davetlilerin gözleri korku içinde dimdik ve hareketsiz apaçık kalmıştı. Hani içimizden birisi, şöyle, kapıya doğru, acele yürüyüverse veya dışarıda dört tabak düşüp kırılıverseydi "panik" zuhuru muhakkaktı; hepimiz birbirimizi çiğneyerek caddeye dar atılacaktık. Ömrüm-

1 harikzede: yangından zarar görmüş

de böyle sağlam bir hançere, arızasız bir göğüs görmedim. Bana öyle geldi ki bizi hak ile yeksan ettikten[1] başka, Beyoğlu Caddesi'nde de her ses ve her hareketi durdurdu... Artık ne tramvaylar işliyor ve ne otomobillerin borusu ötüyor, halk yerinde mıhlanmış, bu sur-i İsrafili[2] haşyetle dinliyor.

Sadrazam ise, kendisine meydan okuyan ve aczini meydana koyan nara silsilesinden, hem bizim gibi ürkmüş, hem de fazla olarak, galiba, utanmıştı. Nihayet hatip sedanın değil salona, kâinata bile fazla geldiğini, bir cümle sonundaki durgu esnasında etrafını kaplayan korkunç sükûttan anladı ve derhal nutkunu bir çay davetindeki kanepe köşesi sohbetine has pes, samimi, âşıkane bir sesle ikmale başladı... Ortasını bulsaydı ne hoş olacaktı!

Ali Kemal Bey'den sonra Düyunu Umumiye müdürlerinden ve mektebin eski talebesinden Ragıp Bey Fransızca bir güzel hitabe yaptı; içinde bir cümle vardı ki hem doğru ve hem mektep için çok kıymetliydi: "Efendiler, diyordu, Umumi Harbin; tehcir ve taktil[3] mesulleri arasında Mektebi Sultaninin yetiştirdiği bir fert yoktur, burası hür ve faziletli insanların menşeidir!"

En sonunda bir Fransız zabiti, –sansür müdürü zannediyorum– tam salonun hacmine uydurulmuş bir ses tonuyla beş, on hüluskâr cümle sarf etti. Konferans ve musiki salonuna geçmek üzere kalktı. Vay!.. Kabine ve fırka azasından bir kısmının yüzünden düşen bin parça... Ne olmuştu acaba? Bazısına yanaştım, konuştum, anlaşıldı: Sadrazamın nutku

1 hak ile yeksan etmek: yerle bir etmek
2 sur-i İsrafil: İsrafil peygamberin kıyameti haber verecek borusu
3 tehcir ve taktil: toplu sürgün ve adam öldürme

İngilizleri kuşkulandıracak bir mahiyette imiş... Fransızlara hulus ve nümayiş sayılır ve bu siyaset pek fena neticeler verirmiş! Bana da bir şüphe düştü..

Reuters ajansının muhabiri İngilizle görüştüm. Nutku hemen hemen aynen Londraya bildireceğini ve bunun her memlekette pek iyi bir tesir bırakacağını söyledi. Filhakika bu nutuk Ferit Paşa'nın yegâne falsosuz yazılmış bir eseri siyasisi ve bu hareketi en diplomatça atılmış bir tedbirli adımı idi: Fransız yardımının o günkü Türkiye'ye ne derece faydalı olacağını kestirmiş ve sonradan Milli rüesanın çok istifade ettikleri bu teveccühe; doğru, –en zarif bir şekilde– eğilmiş, arzı hulus etmişti.[1]

Yarı aralanan bu halas[2] kapısını Hürriyet ve İtilafçılar maalesef örtmeye, diğerleri ise daha evvel başlarını uzatarak müstefit olmaya[3] ve memleketi de müstefit etmeye çabaladılar.

Eğer siyasi mütalaalar sarf etmek arzusunda olsaydım burada yana yakıla bir firaklı layiha kaleme alabilirdim ki herhalde Beşir Fuat (56) merhumun kesik nabız kanıyla yazdığı rivayet edilen vasiyetnamesinden de daha acıklı olurdu. Geçelim!

Bu ziyafetten sonra mı idi önce mi idi, o cihetin ehemmiyeti yok, bana Polis Müdürüyle Dahiliye Nazırı bir koca liste gösterdiler: Tevkifat listesi... Göz gezdirdim; Allah için eksiği yoktu. Binaenaleyh benim bir isim ilavem vukufumun fevkinde idi; fakat iki isim çıkarmaya kudretim müsaitti.

1 arzı hulus etmek: iyiniyet göstermek
2 halas: kurtuluş
3 müstefit olmak: yararlanmak

Bunlardan birisi için çok çabaladım; o kadar ehemmiyetli bir şahsiyet idi ki muhataplarımı red hususunda çok haklı buluyordum. Nihayet muvaffak oldum, kendi kalemimle çizdim (Bu zatı şu yardımımdan elan haberdar etmemişimdir; fakat şaka gibi aramızda geçen bir taahhüdü mütekabilen birbirimizi tevkiften kurtarmak taahhüdünü ben bu suretle yapmış oluyordum). Diğer şahsa gelince bu politikacı olmaktan fazla bir Balkan memleketinde harp yağmacısı idi; zengin olduğundan işe soygunculuk katılırsa listenin en kıymetli parçasını teşkil eyleyecekti; çıkarttım.. (Garip ki ona dahi işten haber vermedim... Bugün duyuyorum ki on parasız kalmış, layığını bulmuş, aile yıkmak ile, evini randevu mahalli olarak kullandırmakla meşgulmüş...)

Hatıratımın tevkiflere ait kısmında bir garibi vardır: Bir gün Dahiliye Nazırının, Mehmet Ali Bey'in yanında idim, kapı açıldı, içeriye ablak yüzü kıpkırmızı kesilmiş, şaşkın bir halde Refi Cevat Bey (Ulunay) girdi (Bu eski mektep arkadaşımdan ileride, Alemdar'a yazı yazdığım devirde bahsedeceğim için şimdi kısa kesiyorum). İşittiğime inanmadım: Ahmet Kadri Bey ile beraber tevkifler için, meğerse Nazır polise emir vermiş...

Tevkifatın tuhaf bir sahnesi de Yunus Nadi Bey'in Rıza Tevfik Bey'e ilticasıdır. Polisler ardında, "Yeni Gün" sahibinin filozofun koluna sokularak Beyoğlu'nda dolaşışı, gördüğüm ve işittiğim hükümet garebetlerinin en akıl almazı, aciz idarenin en göz çıkaran bir misalidir.

Ha, bir de, İsmail Müştak Bey'e, bir gün, Dahiliye Nazırının benim yanımda, derhal hudut haricine çıkması için verdiği emir hoştu. Niçin çıksın, hem de ne ile, nasıl? Men-

famdan avdetimde bana pek zarifane dostluk gösteren bu sevimli muharririn saklandığı yeri, gıyabında bilvasıta öğrenerek pek müsterih olmuştum.

İzmir faciası hazırlanırken işte, İstanbul'da böyle, birer perdelik kısa kısa, gülünçlü (?) komediler oynanıyordu!

9

İzmir İşgali Karşısında Hükümetin Vaziyeti Ne Oldu?

İzmir Posta ve Telgraf Başmüdür Vekili Naşit imzasıyla gelen ve "Birkaç saate kadar Yunan ordusunun şehri işgal edeceğini Maliye Müfettişi Muvaffak Bey'den şimdi haber aldığını" bildiren meşum[1] telgrafı Dahiliye Nazırına götürdüğüm zaman kolum, kanadım kırılmış bir halde idim; beynim o derece işlemiyordu ki bugün bile nerede, nezaret makamında mı, Babıâli'de mi görüştüm, hatırlayamıyorum.

Burada dünyanın en akıl almaz bir garabetini haber vereceğim: Gerek Nazır ve gerek Sadrazam bu habere inanmadılar ve İzmir Valisine şifreli bir telgrafla, "tahrikâmiz müheyyiç ifşaatta bulunan müfettiş Muvaffak Bey'in derhal tevkif ve İstanbul'a tahtelhıfz yollanmasını..." emrettiler. İşte hükümetin, muhteviyatı[2] bu derece müthiş ve resmî mahiyette bir telgrafname karşısında ilk aldığı vaziyet, budalaca vaziyet bu oldu!

Lakin Amiral Calthrope'un notası akıllarını başlarına

1 meşum: uğursuz
2 muhteviyat: içindekiler

getirmekte çok gecikmedi. Biz tahrikâmiz ve müheyyiç[1] ifşalarda bulunan müfettişin tevkifini bildirirken İzmir çoktan işgal faciasını görmüştü.

Zavallı Mehmet Ali Bey'le Sadrazamı, meseleyi kötü bir polis komiseri gibi en adi, basit cihetinden muhakeme etmişler, anlaşılan: "Ha, demişler, Muvaffak Bey eski Âyan Reisi Rıfat Bey'in oğlu değil midir? Behemehal İttihatçıdır... Şehirde fesat çıkarmak için teşkilat vücuda getirmişler, işte böyle müheyyiç bir yalanla meramlarına erecekler! O halde, evvela, hemen yılanın başını ezelim."

Şimdi bile, bu muhakemeyi aklıma getirdikçe yüzümü kızartan bir hicap duymaktan kendimi menedemiyorum.. Mahdut kafalılığın bu misline ancak tarihimizde, mesela Kıbrıs'a karadan asker sevkini teklif eden kubbe vüzerasında tesadüf olunur.

Fakat, mademki doğru konuşuyoruz, şurasını itiraf edeyim ki ben de o sırada onların bu hareketlerini muhakeme edecek ve kusurunu görecek halde değildim. Ancak üzerinden zaman geçtikten sonradır ki daha iyi görebiliyorum; zaten o zaman bunları görebilseydim, elbette kör kör, parmağım gözüne hareket etmezdim.

Ben de, o zaman, her hadise arkasında hortlamış bir İttihatçılık görüyordum ve onunla mücadele için, gözümü husumet bürümüş, sağımı solumu iyi sezemiyordum.

Fırka kinlerinden uzak kalmak, bir devlet adamı için en esaslı şarttır; bu, fırkacı olmaya da mani değildir. İnsan, mevkii iktidarda iken –dul bir kadın almış veya başkasına namzet bir kızı sevmiş gibi– gözünün önünde daima, geçmiş

1 müteheyyic: heyecanlı, coşkulu

veya gelecek rakibini bulundurursa etrafını göremiyor ve başka düşmanlarını seçemiyor! Halbuki şumullü bir bakışla hepsini birden kavramak lazım...

Meclisi Vükela erkenden Babıâli'de içtima halinde idi. İzmir telini doğrudan doğruya Babıâli telgrafhanesine bağladık. Güya Dahiliye Nazırı makine başına geçip tıkır tıkır Vali ile görüşecek, evamir ve talimat verecekti.

Fakat mümkün mü? İzmir'i bir türlü bulamıyorduk. O zaman gayret bana düştü; Mehmet Ali Bey'in telgraf makinesi önündeki kapkara donuk ve tutuk hali asabımı büsbütün gerdi... Teli tekrar merkeze aldık; Telgraf Müdürü Tevfik Bey başına geçti, İzmir'e yakın bütün merkezlerden işgale dair malumat toplamaya çalıştık; fakat hepsinin vilayet merkeziyle bağlantısı kesilmişti; söylentilerden bahisle yolcu ifadelerini tekrar ediyorlardı.

Bunlara nazaran, İzmir'de kan gövdeyi götürüyordu. Hükümet ise Babıâli'de sanki mahsurdu... İşgal sahasına eli ermiyor, gücü yetmiyor, bir kelime haber alamıyordu. Asıl garibi, hattın kesilmiş olmasını da bir türlü anlayamıyordu. Evvela hiddet, şiddet göstermekle muhabere temin olunur sandılar. Bunun faydasız olduğunu güç anlattım.

Valiye talimat vermek istiyorlardı. Fakat nasıl? Evet, nasıl? İzmir'e en yakın merkez olarak elimizde Salihli vardı... Kaymakam, acaba, elden, bir vasıta teminiyle şehre hükümetin emirlerini gönderebilir miydi? Muhabere neticesinde bir defa teşebbüs etmeye karar verdik. Salihli'den tebdili kıyafet[1] ederek bir jandarma İzmir'e, hayatını tehlikeye koyup girecek ve Valiye talimatı verecekti.

1 tebdili kıyafet: kıyafet değişikliği

İçimden: "Bari şu zahmete ve tehlikeye göre bu emir, kıymetli, fiili bir şey olsa..." diyordum. Galiba ne talimat bir kıymeti haizdi, ne de jandarma Valiyi bulup bunu tevdiye[1] muvaffak olmuştu.

Akşama kadar vaktim aramalarla makina başında geçti. Saat yedi idi, Nişantaşı'ndaki Hariciye Konağına çağırıldım. Gittiğim zaman bütün vükela orada bulunuyordu; topladığım son malumatı Sadrazama bildirdim. İzmir mülhakatı,[2] şehirdeki katliamlardan ve yağmalardan, ahali-i İslamiyenin uğradığı hakaret ve cefalardan pek suzişle[3] bahsediyorlardı. O gece böyle geçti. Sadrazam mümessiller nezdinde çabalıyordu, ben bu cihetlere vakıf olamıyordum; tabesabah telefon elimde, İzmir civarından haber almakla meşgul oldum ve nihayet İzmir merkezi ile buluşmak imkânı ele geçti.

Bu, hayatımın en heyecanlı bir dakikasıdır. Bana: "İzmir'i bulduk!" dedikleri zaman yüreğim sanki bir balondu, birden çatladı, söndü; bittim zannettim. Neler öğrenecektim? Ne facialar, ne felaketler... Dikkat kesildim: Telgraf Müdürü ağır ağır önündeki kâğıda yazdıkça gözlerim doluyordu; beynimin bir yaş sünger gibi kafamın içinde şişerek ağırlaştığını, bunaldığını sanki görüyordum.

Bu gizli bir muhabere idi: İzmir telgrafhanesi işgal ve muhafaza altında bulunuyordu; muhabere yasaktı; buna rağmen fedakâr telgrafçılar, düşmanın süngüsü altında hayatları pahasına gizlice devlet merkezine tafsilat uçuruyorlardı.

---

1 tevdi: bırakma verme
2 mülhakat: merkeze bağlı yerler
3 suziş: yürek yangısı

Bu noksan ve kesik ifadelerden anladığımız, nezdimde mevcut vesikaya nazaran aynen şunlardı:

"İzmir'i kâmilen Yunan askeri işgal etmiştir. Yalnız konsoloshanelerde pek cüzi kendi muhafızları vardır. Bizim gibi (yani telgraf memurları) Vali İzzet Bey ve zabitan ile memurin de fena halde tahkirlere[1] maruz kalmışlardır. Hükümet civarında biraz mukatele[2] olmuştur. Yunanlılar hini işgalde tarafımızdan şiddetli tecavüz gördüklerinden dolayı şiddetli icraatta bulunduklarını iddia etmekte iseler de bu iddia esassızdır. Yerli Rumlar teslih[3] ve harekâta teşrik[4] olunmuştur. Musevi, Rum vesair mileli gayrimüslime olsun başlarındaki fesleri attırıp, atmayanları tevkif ettirmişlerdir. Dün İslam çarşısında yağma vuku bulduğu söyleniyorsa da biz mahbus olduğumuzdan doğrusunu ve fazlasını bilemiyoruz."

Tel yine kesikliğe uğramıştı. Fakat bu aldığımız haberler facianın en kati ve şüphe götürmez bir delili idi; İzmir, Yunanlılardan beklenilen tarzda, yani rezilcesine işgal edilmiş ve Avrupalılar da, beklenilen şekilde, yani hodperestane buna seyirci olmuştu. İzmir'i kaybetmiştik!..

Acaba bu haber doğru muydu? Bütün bu felaket içinde benim sarıldığım tek ümit, muhaberenin başlamasında idi; sanki telgrafa yol açılırsa İzmir'e, yeniden, yarı kavuşmuş olacaktık.

Karargâhtan aldığımız haber, biraz sonra, hattın açılması suretiyle tahakkuk etti; muhabere başlamıştı. İzmir Başmüdür Vekili şifahi ilk raporunda, aynen, şöyle diyordu:

1 tahkir: aşağılama, hakaret
2 mukatele: öldürmeler
3 teslih: silahlandırma
4 teşrik: ortak

"14 Mayıs 1335[1] tarihinde saat beş buçukta idaremiz bir İngiliz müfrezesi tarafından işgal edilmiş, bütün memurin, makine odasından çıkarılıp yan odalardan birine yerleştirilmiştir. İngiliz zabiti muhaberatın on ikide başlayacağını söylemiş ise de bir saat sonra Yunan asker ihracına başlamış, yedi buçukta daireye gelen iki Yunan zabiti, derhal daireyi terk etmekliğimizi emretmiştir. Bunun üzerine hükümete gidip Vali Bey'e arz ettim.

İttisalimizdeki[2] gazinoda memurlarıma birer maaş itasiyle[3] meşgul iken hariçten silah sesleri başladı. Bir saat kadar gazinoda sinip kaldık. Sonra gelen Yunan askeri bizi oradan çıkardı, sevke başladı. Mahalli maksuda[4] kadar Yunan askeri ve Rum ahali pür silah bizi tehdit ediyor, sopa ile, tüfek ile vurarak feslerimizi yırtıp bir taraftan da silah taharrisi[5] bahanesiyle mevcudumuzu alıyordu. Bu halde bir yere tıktılar. Bir buçuk saat böylece, elli altı kadar memurin ve müstahdemin mahsur kaldık. Diğerlerinden haberdar değildik. Nihayet İngiliz zabitleri benimle derhal mülakat ederek memurlarımızın posta ve telgraf muhaberatını kemafissabık[6] idare etmelerini ve kendileri sansür muamelesini refettiklerinden[7] bu babda bizim gibi işe başlayan Vali İzzet Bey'den talimat almaklığımı söylediler. Derhal telgraf ve posta gişelerini küşat ve muamelata iptidar ettim.[8] Beyanı hali muta-

1 15 Mayıs olacak.
2 ittisal: birleşme, bitişik
3 ita: ödeme
4 mahalli maksut: varılacak yer
5 taharri: arama
6 kemafissabık: eskisi gibi
7 ref etmek: kaldırmak
8 iptidar etmek: başlamak

zammın Valiye gönderdiğim mektubu bize teshilat[1] olmak ve bir mümanaata maruz kalmamak için bir Yunan zabiti terfikle[2] isal ettilerse de Vali Bey'i bulamadık. Sonradan anlaşıldığına nazaran Vali, Göztepe'deki hanesinde imiş, fakat Yunanlılar Askeri idare tatbik ettikleri için kimse gitmeye cesaret edemiyor. Memleket ve bütün karakollar Yunan askerinin tahtı işgalinde olduğundan bu cesaretsizlik..."

Kesildi.

Bir müddet soma yeni bir telgraf daha aldım:

"İngiliz zabiti nezdime gelerek telgraf ve posta muamelatının sabıkı veçhile tarafımızdan tedvirini[3] ve hemen işe başlamaklığımızı ve İngiliz sansürünün refedildiğini ve sansür hakkında Validen talimat almaklığımızı, idaremizin İngiliz efradın tahtı idare ve muhafazasında bulunduğunu söylemiş ve başımızdan geçen haller hakkında görüşülürken burası Yunan'a ilhak edilmemiş, İstanbul gibi düveli itilafiye[4] tarafından işgal edilmiş olduğunu ilave etmiştir."

Haber, nispeten ümit verici... Ah, bu aldanmak ihtiyacı! Sadrazama daima, aldığım tafsilatı veriyordum. En son şöyle bir telgraf daha geldi:

"Kayaburnu'nda bataryalar İtalyanlar tarafından işgal edilmiştir. İngiliz Umum Telgraf Kumandanı ile cereyan eden muhavere sırasında İzmir Belediye, Polis ve Jandarmasının bersabık tarafımızdan idare olunacağı beyan edilmiştir. Yarın telgrafhane ile hükümet ve vali konağı arasında bir telefon hattı tesis edeceğiz."

1 teshilat: kolaylık
2 terfik: eşlik ettirme
3 tedvir: döndürme, idare etme
4 düveli itilafiye: İtilaf Devletleri

Devletlerarası bir işgal hazırlığına benzeyen şu hadiseler ümidi arttırıyordu. Evet, umum düveli itilafiye tarafından bir işgal, bize, o aralık bir nimet gibi görünüyordu. Zannederim Sadrazam da buna çabalıyordu. Hemen Hariciye Konağına koştum; telgraf suretlerini götürüyordum.

Kapıdan girince kabinenin istifasını öğrendim. Mayısın 17. günüydü.

Sadrazamın huzuruna derhal kabul edilmek hususunda artık bilumum vükela ve ricale ben öncülük ediyordum; zira, o günlerde, benden başka ve benden evvel kim en mühim, en can alacak bir habere muttali olabilirdi? Bütün devlet adamlarının gözleri yüzüme dikiliyor ve kulakları benim ağzımdan çıkacak sözlere çevriliyordu. Yaver, hademe veya ağa, Sadrazama ismimi verir vermez hemen davet emri hazırdı.

Ferit Paşa, Hariciye Konağı'nda kapıdan girince sağ taraftaki küçük orta odada çalışmayı mutat edinmişti. Dar, loş bir aralık... Maun bir ufak yazı masası... Üstü karmakarışık evrak, daha doğrusu notlar, gayriresmî dilekçeler, mektuplarla dolu. Sık sık rast geldiğim zevat meyanında Filozof Rıza Tevfik Bey'le Divanı Harp Reisi Kâzım Paşa, Atina Sefiri Galip Kemali (57) Bey, Nafıa Nazırı Ahmed Abuk Paşa vardı. Hassaten Galip Kemali Bey'e daima rast gelirdim... Bilmem o nasyonalist diplomatla bu Tanzimatçı Sadrazam baş başa neler konuşuyorlar, siyasi neler hazırlarlardı; mamafih ben bu istişareleri nazarı memnuniyetle görürdüm. Faal ve genç bir sefaret adamının durgun ve yaşlı bir hükümet reisiyle çalışması mutedil bir siyaset doğurabilirdi. Yani tam benim istediğim siyaset!

O gün, yani 17 Mayısta Sadrazam, odasında yalnızdı. Evvelki fasılda yazdığım İzmir telgrafnamelerini verdim, okudu:

"Aman, Refik Halid Beyefendi," dedi, "bunları Zatı Şahaneye arz edelim; pek meyus bir haldedirler. Teessürü şahaneyi tahfife[1] yardım eder. Hemen yazıp Sarayı Hümayuna götürünüz. Başkâtip Beyle görüşüp derhal arz ettiriniz!"

Devri Hamidide[2] çocukken, bir defa Muharremin ilk günü müstesna, saraya ayak basmış bir adam değildim; hatta Postaya tayinim münasebetiyle teşekküre bile gitmemiştim; ama bunu lakaydi ve hürmetsizlik kastıyla değil, resmî teşrifatı sevmediğimden yapmamıştım, itizar ettim:

"Hem, efendim," dedim, "benim yazım gazeteci yazısıdır, okunaklı ise de acayiptir de... Başka birini memur buyursanız..."

Kâğıtları elimden aldı, bir daha okudu ve ilk on satırı, yani ahali-i İslamiyeye edilen zulüm ve hakaretleri mübeyyin satırları çizdi, kalemiyle "vukuatı elimeyi müteakip[3]" diye bir mukaddeme yapıp tebyize[4] gönderdi. Padişahın o acıklı tafsilattan müteessir olmasını istemiyordu. İzmir'de hükümeti Osmaniyenin yarı teessüsünü gösteren kısmın arzını muvafık bulmuştu. O zaman kendi kendime:

"Hah," dedim, "galiba tekrar kendisi Sadarete gelecek!" Nitekim tahminim doğru çıktı.

Damat Ferit Paşa, vakanın dehşetine ve teessürüne rağ-

1 tahfif: hafifletme
2 devri Hamidi: Sultan Hamit devri
3 vukuatı elimeyi müteakip: üzücü olayların ardı sıra
4 tebyiz: temize çekme

men mevcut bütün akıl muvazenesine sahipti. Hatta diyebilirimki o gün her zamankinden fazla zihni yerinde idi; adeta münşi[1] kesilmişti.

Mesela verdiğim notlardan birinde ben yeisle, acele ile, hayli düşüklükler ve şivesizlikler yapmıştım, onları bir kitabet hocası kudretiyle mükemmelen tashih ediverdi. Hatta hiç unutmam: "Muhaberat kemafissabık sansürsüzce icraya başlanmıştır" diye yazmıştım. "Sansürsüzce" deki şivesizliği hemen: (Sansüre tabi olmayarak) suretinde düzeltiverdi; o bozuk lisan bundan selis tarzda tashih olunamazdı. Çok dayanıklı bir ihtiyardı: takdir etmekten kendimi alamamıştım.

O günün akşamı konağa yine çağırıldım; yine vükela toplu idi... Benden evvel içtima ve müzakere etmiş olmaları lazım geliyordu. Ben Sadrazamın yanında iken öbür odalardan eski nazırlar birer, ikişer gelip veda ettiler; hepsine: "Yarın sabah erken buraya teşrif buyurunuz!" emri verildi. Baktım Ali Kemal Bey'e iltifat fazla idi; Mehmed Ali Bey düşkün görünüyordu. Ona başka türlü bir tembihte bulunuldu:

"Zatıâliniz sabahleyin Babıâli'de meşgul olursunuz değil mi efendim?.." denildi; hemen işi sezdim; Mehmet Ali Bey yeni kabineye giremiyordu. Onunla beraber eve dönerken otomobilde bu duygumu işrab ettim,[2] evvela ihtimal vermedi, sonra: "Ne yapalım birader;" dedi, "zaten pek yoruldum, dinlenmiş olurum!" On beş gün kadar evvel, bir defa Ferit Paşa bana:

"O Panciri denilen bir adam vardır, rüfekamız içinde bu herife yüz verenlere ne dersiniz?" diye damdan düşer gibi bir

1 münşi: inşa eden, kuran
2 işrab etmek: üstü örtülü anlatmak

sual sormuştu. Ben ne bileyim susmuştum. Ertesi günü Panciri, ehemmiyetsiz bir iş için Dahiliye Nazırının telefonuyla Postaya, nezdime gelince işi çakmış, ta çocukluğumdan beri babamın Bankı Osmanî[1] Nazırlığında bulunmasına binaen, tanıdığım bu sarraf tilkisine hayli soğuk muamele ederek adeta başımdan savmıştım.

Ferit Paşa'nın fazla iltifat, emniyet ve muhabbeti, yakın bir bürudete, husumete, darbeye delalet ederdi. Kabinesinin ilk günlerinde başında taşıdığı ve her iş için aklına, dirayetine müracaat ettiği Adliye Nazırı Sıtkı Bey'i, birdenbire istifaya mecbur bırakmıştı... Güvenilmezdi. Pek dikine gitmekten hazzetmediği gibi suyuna gitmekten de fayda hasıl olmazdı.

Ara sıra kafa tutmak da lazım gelirdi; onun hiç affedemeyeceği bir kusur, irtikap[2] ve irtişa[3] temayülü idi; bu cihetten şüpheye düştü mü, adamı fena mimler, bir daha en akla gelmez kimselere müracaat eder, ölüleri nezarete geçirir, kapı çuhadarlarına mansıb verir, fakat o mimlediği şahsı, resmî vazifeye sokmazdı.

Acaba Mehmed Ali Bey hakkında da bir şüpheye mi düşmüştü? Uzun müddet öyle sandım; fakat altı aylık muvakkat idbarı müteakip tekrar Sadarete geçince, aynı zata, yani eski Dahiliye Nazırına; Rüsumat müdürü umumiliğini teklif edince bu tahminimde aldandığıma kani oldum. Mamafih, kimbilir Ferit Paşa belki de bu malayutak[4] teklifi bilhassa onu yaralamak için yapmıştı.

1 bankı Osmani: Osmanlı Bankası
2 irtikap: yetkisini kötüye kullanmak, çıkar sağlamak
3 irtişa: rüşvet
4 malayutak: dayanılmaz

Yeni kabinede Dahiliye Nezaretine Ali Kemal Bey, Harbiye'ye de yanılmıyorsam, Şevket Turgut Paşa geçmişti; esaslı tebeddül[1] bunlardan ibaretti. Ali Kemal Bey, arkadaşı Mehmet Ali Bey'e o akşam, bir arada bulundukları halde yerini, kalacağını söylemediği gibi, öyle tahmin ediyorum ki, Sadrazama selefinin atılması sebebini de bir kere sormamıştı. (Bu hal, benim siyasette, arkadaşlık hissinin ne kof olduğu hakkındaki yeni kanaatimi büsbütün sağlamlaştırdı.)

Şevket Turgut Paşa son günlerde, Nafıaya getirilmiş çelebi bir zattı. Hatırımdan çıkmaz, bir sabah Hariciye Konağında iken intizar odasına, zayıf vücutlu, ürkek edalı, sırtında dar bir bonjur, sükûti bir zat dahil oldu. Yaverlerden sordum: Meğerse dün gece Sadrazam Paşa'nın, İstanbul'un altını üstüne getirtip bin müşkülatla buldurduğu Şevket Turgut Paşa o imiş... Bende, Şevket Turgut ismi, eski Arnavutluk vukuatından beri, müthiş bir tesir bırakmıştı; zannederdim ki böyle Türkçesi Arapçasından keskin, Arapçası Türkçesinden mahuf, iki isim taşıyan zat, dev cüsseli, palabıyık, iri sakal bir kumandandır; gözleri şimşek gibi çakar, sesi gök gibi gürler, basınca yer yerinden oynar... Halbuki bu timsal nerede? Şevket Turgut Paşa, şimdi, karşımda kapının yanına yarı ilişmiş; ayaklarını, gösterilmesi ayıp bir uzuvmuş gibi mümkün olduğu kadar sandalyesinin altına saklanmış, tekaüt maaşıyla geçinemediğinden dolayı İaşede mıntaka müfettişliği istemeye gelmiş bir Defteri Hakanî[2] mümeyyizi tavrıyla, helecan, mahcubiyet içinde bekleyip duruyordu. (O tarihten sonra isimlerdeki dehşete kapılmamak, tesir al-

1 tebeddül: değişiklik
2 defteri hakani: tapu idaresi

tında kalmamak kararını vermiştim. Fakat Kâzım Karabekir ismine karşı bu kararda sebat edememiştim...)

En evvel onu çağırdılar, bir müddet durdu; kalktı, gitti; iki saat önce Nafıa koltuğuna oturmuştu. Şimdi de Harbiye'ye nakli makam ediyordu. İşittiğime göre daha ilk kabinede Nafıadan Bahriye'ye geçirilen Avni Paşa; Harbiye Nezaretini, şahsına ve sinnine[1] büyük gördüğünden dolayı bir türlü kabule yanaşmıyordu; yoksa Ferit Paşaca, aleyhindeki güftugûlara[2] rağmen asıl mültezem[3] o idi. Fırka azasından bazılarının iddialarına ve ellerindeki evraka bakılırsa bu Avni Paşa Trabzon tehcirine, bilfiil iştirak etmiş ve menfaat temin eylemiş elebaşılardan imiş... Sanmam.

Ben onda ne tehcir ne irtikâp, ne de sair bilumum hususatta elebaşı olacak bir hilkat göremiyordum; olsa olsa verilen emirlere askerce itaat etmiş olabilirdi. Nitekim şimdi de yaptığı bu idi. (Cüsse ve şekil itibarıyla Şevket Turgut Paşa'nın ismi ona daha yakışabilirdi; Avni adı da ötekini pek ziyade tutabilirdi, bu hoş bir becayiş[4] olurdu... Her ne ise, isimlerin insanlara otuz yaşından sonra verilmesi hakkında kanun teklifini istikbale saklıyorum.)

Sıtkı Bey'in istifası üzerine Adliyeye getirilen Evkaf Nazırı Vasfi Efendi; kabinenin bu en büyük makamını hiç dolduramamıştı: Yerinde hâlâ Kartal Kadısı gibi oturuyordu. Güya Divanı Harbi Mahsus mesailini[5] tanzim edecek, efkârı umumiyede suitesir bırakan ve hükümeti aciz bir mevkiye sokan müddeiumumi değişmelerine çare bulacaktı.

1 sinn: yaş
2 güftugû: dedikodu
3 mültezem: gerekli görülen
4 becayiş: yer değiştirme
5 mesail: işler

Bulmak şöyle dursun, onun zamanında dünyanın en acayip bir vakası meydana gelmiş, fırkanın kapısını aşındıra aşındıra bu mevkiye geçen müddeimumi, Cavit Bey hakkında, hayret verici bir medhiye, bir müdafaaname, bir kaside okuyarak İttihatçıların muhakemesindeki ciddiyeti ilelebet ihlale sebep olmuştu. Ağzında "Asmalı! Atmalı! Yakmalı!" gibi tehditler dolaşan bu yaman muhalif, işbaşında bir sineğe "kışt!" diyemiyor, bir karıncaya basamıyor, bir tavuğu ürkütemiyordu.

Ah tecrübe ah! Artık "laf!" ile "iş" arasındaki buud[1] ve mesafeyi ne iyi görmeye başladım! Fırkaya mensup Nazırların işi gücü, Sadrazamdan şikâyetti; hakları vardı ama mevkilerinde durmak için kanunî ve dinî bir mecburiyetleri yoktu ya... İyi, kötü, işte devletin dolabı dönüyor, döndürülüyordu; içinde bulunanlar, hangi zaman bunu görmüşler, görebilmişlerdi ki, bizimkileri ayıplayalım?

İttihat ve Terakki erkânının muhakemelerinde bulunmadığım gibi gazetelerde hülasalarını da okuyamıyordum; zaten Ziya Gökalp Bey'i (58) maznun[2] mevkiinde görmeye de gönlüm hiç katlanmıyordu. Diğerlerine karşı lakayt idim. Düşünüyordum ki her politika devriminde bu, böyledir... Eskilere birer ceza terettüb eder;[3] mahbes, menfa, hatta idam bile haritada yazılıdır; insan bunu göz önünde tutarak siyaset yapar; bir defa düştün mü, artık dostluk yoktur...

Senelerce beraber yaşamış olduğun ahbaplar Nezaretlere, Sadaretlere geçse, sana yabancıdırlar. Daima aklıma

1 buud: boyutlar
2 maznun: sanık
3 terettüb etmek: gerekmek

gelir; Kütahya mebusu Ferit Bey, Talat Paşa Sadrazam olunca bu eski arkadaşına, Bilecik'te, menfasından kimbilir nasıl bir ümitle, bir tebrik telgrafı çekmiş, galiba mukabilinde bir teşekkürname bile alamamıştı. Almış da olsa, ne olurdu ki!..

Şayet bugün inzivamdan o Ferit Bey'e, Dahiliye Vekilliğini tebriken ben de bir meveddetname gönderseydim elbette cevabına nail olamazdım.

Bu hallere kızmamalıdır; ben kızmaz oldum. Talat Paşa, o zaman Ferit Bey için muhakkak bazı tenkitlerde bulunmuş, kendi kendisini dürüst harekette mazur görmeye çalışmıştır. Eski sürgün arkadaşımda da şimdi benim için böyle mazeret kapıları muhakkak hazırdır. Mesela Sinop'ta veya Bilecik'te cevval refikimle gezer, tozar, beraber yer içer, gülüşür veya düşünürken bir falcı kadın elimize baksa ve bana hitaben:

"Seni bir gün memleketinden kovacak olan kararı, işte bu arkadaşın imzalayacak! Hem de sevine sevine..." deseydi, belki, inanmazdık. Fakat inanmak lazımdır; falcı onun hakkında benim yapabileceğim bir acayip muameleyi de belki söyleyebilirdi, gelecekten böyle bir haber de verebilirdi... Bunlar tabii ahvaldendir.

İşte onun için, Ziya Gökalp gibi pek sevdiğim ve yardımını gördüğüm bir zata dostluk ve minnettarlık göstermek, vaziyet icabı bana da müyesser olamıyordu. "Keşki içlerinde bulunmasaydı" diyordum, sevinmiyordum...

Bugün bana da böyle diyenler vardır!

Artık sadede gelelim.

10

Anadolu Hareket-i Milliyesi Hangi Emir Üzerine Gelişti?

Serlevhamdan, tabiidir ki benim bildiğim, haberdar olduğum hareketler maksut... Hatıratımı yokladığım zaman, en evvel bir gece yarısını bütün hüznüyle karşımda canlanmış buluyorum. Evimde hastam ile uğraşıp bimecal yatağa düşmüş ve henüz dalmıştım, uyandırdılar; Sadaret konağından telefon ediyorlardı. Tırıs pırıs kalktım, ben karşımda yaverlerden birini bulacağım zannında idim, fakat Sadrazamın sesiyle karşılaştım. Ne kadar heyecanlıydı... Evvela "Siz misiniz? Bizzat siz misiniz?" diye mükerreren sordu; temin ettim. O zaman bana derhal İzmir Valisi İzzet Bey'le makine başında muhaberesinin tanzimini rica etti... Telgrafhane ile konuşup cevap vereceğimi söyledim. Gayretli Telgraf Müdürüyle, yorulmak bilmez telgraf memurları sayesinde bir çeyreğe kalmadı, Vali telin ucunda hazırdı. Sadrazamı haberdar ettim. Anladığıma nazaran Damat Ferit Paşa artık Dahiliye veya Sadaret lisanıyla, evrak üzerinde konuşulacak zamanın geçtiğini, yeni usul, ağızdan meşgul olmak lazım geldiğini öğrenmişti.

Görüyorsunuz ki, işin tarihî ehemmiyetini ve bir gün yazacağımı düşünerek esaslı telgraf konuşmaları not edilmiştir, ben de saklamışım. Fakat not edip bana verenler verdiğim talimat üzerine, merkezdeki telgraf memurlarıdır. Allah onlardan razı olsun, kuş uçurtmazlardı.

Yazmıyor, yazdırmıyor, alelade lakırdı eder gibi Vali-

ye, aldığım nota nazaran, şunları söylüyordu: "İzmir'deki bütün zabitanın aileleriyle beraber vapura binmek üzere hazır olmalarını bildirmişler. Bu ne demektir? Bizim askeri nereye gönderiyorlar? Esiri harp[1] olamazlar. O halde ne salahiyetle sevk edecekler? Eğer bu fikirde ısrar ederlerse hükümet onları bir İngiliz vapuruna irkap etsin[2] memaliki Osmaniye'nin[3] herhangi bir noktasına çıkarsınlar. Yahut, daha doğrusu, askerimiz silahlarıyla memleket içine çekilsinler. Hemen lazım gelenlerle konuşup bana neticeyi bildiriniz!" Ferit Paşa, galiba, hüznünden, yeisinden ağlıyordu; bu, pek mahzun, pek elemli bir sesti; belliydi ki askerimizin harp esiri addedilerek Yunanistan'a sevki ihtimali karşısında bütün itidalini kaybetmiş, çökmüş, bitmişti. Telefonla telgrafhaneye bildirdiğim bu açık muhabere derhal Valiye vasıl oldu[4] ve şu mealde diplomatça bir cevap geldi:

"Bendenizce evvelemirde asakirimizin[5] buradan çıkarılmasına çalışalım derim. Çünkü Düveli İtilafiye namına Amiral Caltrophe'un verdiği nota, asakirimizin yalnız Yunan askerinin ihracı sırasında bir gûna[6] hadiseye mahal vermemek için kışlalarında kalmasından ibaret idi."

Asıl mefhumu itibarıyla ihraç ameliyesinden sonra serbest kalmaları icap etmez mi? Amiral Caltrophe'tan diğer bir tebliğ yoktur ki, Yunan kumandanının ihtarına serfiru edelim.[7] Bunu, yani işin esasını evvelemirde müdafaa etmek

1 esiri harp: savaş esiri
2 irkap etmek: bindirmek
3 memaliki Osmaniye: Osmanlı toprakları
4 vasıl olmak: ulaşmak
5 asakir: askerler
6 bir gûna: herhangi bir
7 serfiru etmek: boyun eğmek

ve eğer onlara meram anlatamazsak o zaman istediğiniz noktalara, silahlarıyla kendilerini ihtiramatı askeriye altında nakle muvafakat göstermek daha muvafık olmaz mı? Bendeniz buna muttali olunca, keyfiyeti efendimizden istizana[1] müsaraat etmiştim.[2] Telgrafnamenin vasıl olmayan[3] kısmını izah buyurmanızı istirham ederim."

İzzet Bey bu bahiste, cidden pek müdebbirane hareket ediyor ve pek doğru bir yol gösteriyordu. Mevkii herkesinkinden güç, belalı idi; ona rağmen çok akıllıca çalışıyor, hükümetin siyasetine, pek uygun ve makul bir tarzda yardım ediyordu.

Ömrümde bir defa bile görüşmek müyesser olmayan bu zata karşı Tevfik Paşa hükümetleri zamanında beslediğim fena fikir zail olmuştu Tanzimat devrine yaraşan ricalden biri idi. Bana yeni davranışları pek ciddi, pek tecrübeli görünüyor, gayreti takdirimi celbediyordu.

Damat Paşa, –zahir kederinden– bu ciheti takdir etmedi, edemedi; bazı yersiz tarizlerde, tenkitlerde bulundu. Ben telefonla bu sözleri telgrafhaneye tebliğ ederken adeta üzülüyordum. İzzet Bey evvela anlamamazlığa vurdu. "Ol veçhile teşebbüsata müsaraat eyleyeceğini" söyledi ise de Sadrazam buna da hiddetli bir cevap verince artık dayanamadı: "Mesele askerî bir şey olmasına ve bir de, galiba hal ve mevkiin icap ettirdiği surette cansiperane sebk eden[4] mesaimiz tamamiyle makrunu tasvip[5] bulunmamakta olduğu mahsus

1 istizan: izin isteme
2 müsaraat etmek: girişimde bulunmak
3 vasıl olmak: ulaşmak, erişmek
4 sebk etmek: geçmek
5 makrunu tasvip: onaya bağlı

bulunmasına binaen..." mukaddemesiyle adeta çekileceğini sezdirerek ve "Ali Nadir Paşa'ya(59) Harbiye Nezaretinden talimat itası" lazım geldiğini de ilave etti.

Biz bu muhabere ile meşgulken şafak çoktan atmıştı, "Sabah ola, hayır ola!" temennisiyle mabadini gündüze bıraktık. Sonra temin edilen neticeye nazaran askerimiz vapurlarla "Hududu Osmaniye dahiline"[1] çıkarılmış ve Vali de yerinde kalmıştı. Bu tarzdaki muhaberenin önü, ardı alınmıyordu; aylarca, bir gece olsun, uyandırılmadan sabahı ettiğimi hatırlayamıyorum.

Ne demiş de şu belalı işin başına geçmiştim? Ve ne diyordum da hâlâ kalmakta ısrar ediyordum? Bu, ahretliğin dayak yediği kapıdan bir türlü çıkamaması, kocanın, ihanetini gördüğü karısını bir türlü bırakamaması, kadının hiç sevmediği kocasından ayrılamaması gibi bir haldir. Biraz iradesizlik, biraz itiyat, biraz mahcubiyet birleşerek insanı bağlıyor. Ta bıçak kemiğe dayanıncaya kadar... Zaten politikacılar, iş başından çekilmenin zamanını bilselerdi hem kendileri şeref bulmuş, hem de dünyada devletler kurtulmuş, hem milletler rahat etmiş olurdu...

İzmir işgali, maalesef, yalnız şehre münhasır kalmamıştı; Yunanlılar civarda ileri hareketlerine devam ediyorlardı. Bu, benim için her saat ayrı bir dert oluyor, kanıma mütemadiyen zehir katıyordu. Zira faciaları en evvel ben öğreniyor, kasabaların birer birer nasıl istilaya uğradıklarına ben vâkıf oluyordum.

Telgraf, merkezlerine gönderdiğim bir tamimde "Siz askersiniz, asker sayılırsınız, en son dakikaya kadar vazife

1 Mudanya'ya nakledilmişlerdir.

ve makine başında duracak ve merkezi, vakayiden haberdar edeceksiniz!" demiştim. Bu emre itaat etmeyen hiçbir telgraf memuru görmedim. Hepsi de, sair bütün devair memurları çekilmiş bulunmalarına rağmen, telgrafhanelerde ölümü göze alıp duruyorlar ve en heyecanlı tarzda vazifelerini ifa ediyorlardı.

Öyle memurlar gördüm ki, düşman askeri telgrafhane kapısından girinceye kadar makine başından ayrılmıyorlardı. Mesela: "Yunan askerleri tepeden göründü" diyor, biraz sonra "köprüyü geçmekte" ve "kasabaya girmekte" olduğunu haber veriyor, en sonunda da "telgrafhaneye yaklaştığını" hatta "kapıyı açıp içeriye adımını attığını" bile söylüyor, söylemeye kudret buluyordu. Yeisim içinde iftihar duyuyor ve bu adsız sansız kahramanlara, vazife yiğitlerine elimi uzatıp ellerini sıkamamaktan dolayı eziyet çekiyordum.

Hükümet bütün bu facialar karşısında bilmem kendisine nasıl bir hareket yolu seçmişti? Hem hükümet kimlerden mürekkepdi? Artık bu cihet de malum değildi. Kabinede Nazırların adedi –Meclisi Vükela'ya memur olanlarla beraber– zannımca yirmiyi geçmişti. Bu kalabalık, güya, memlekette mevcut bütün fırka, heyet, zihniyet ve devirleri temsil ediyordu... Ah, o esnada Nazır olmadığıma şimdi hakikaten canım sıkılıyor: Meclisi Vükela'nın iki içtimaında bulunmak, ömrümün sonuna kadar beni hatırasıyla acı acı güldürecek bir sermaye teşkil edebilirdi. O muhtelif fikirler bir araya gelip bir kaba sokulunca çorba olmuştu. Reşit Akif Paşa (60) sık sık saraya giderek padişaha, sadrâzamla nazırlarını yermekten geri kalmıyor, mabeynde yeni bir kabineye müsait saha hazırlıyordu. Fakat Ferit Paşa, mevkiinden emin, umuru devleti kendi aklınca idare etmekte devam ediyordu.

İşgalin ilk günlerinde idi, "Reddi İlhak Cemiyeti" (61) imzasıyla İzmir vilayeti dahilinde birçok telgrafnameler çekilmesine başlandı; halkı protestoya sevk eden bu haklı nümayiş evvela hükümeti korkuttu. Dahiliye Nezareti bunların keşidesini men için bana emir verdi... Fakat bir gün sonra idi; o emir geri alındı.

İlk emir, her tarafta kötü bir tesir hasıl etmişti, bunu başmüdürlerin, ikinci emirden sonra, memnun ifadelerinden anlamıştım. Nezarete, efkârı umumiyenin şu arzusunu derhal bildirmekten geri kalmadım; Ali Kemal Bey de memnun oldu ve "Gayri müsellah[1] olarak yapılacak miting ve her nevi protesto hareketlerine müsaade edilmesinde mahzur görmediğini" bana söyledikten başka, galiba, vilayetlere de tebliğ etti. Nitekim İstanbul'da da, malum olduğu üzere, hükümetin tensibiyle[2] bazı nümayişler yapılmıştı.

Hüdavendigâr (Bursa) Valisi Gümülcineli İsmail Bey, mütemadiyen makine başına gelerek Dahiliye Nazırıyla muhabere arzusunda bulunuyordu; fakat Nazır pek meşgul olduğundan, şifre ile mütalaa beyan etmeye mecbur oluyor, benimle de ara sıra telgrafla görüşüyordu. Onun fikrince derhal halkı silah başına çağırmak ve Yunan üzerine –milis teşkilatına benzer müsellah teşkilat ile– yürümek lazımdı. Bu hareketin başına kendisi geçmek istiyordu... Gümülcineli, mukavemeti herkesten evvel düşünmüş. "Kuvayı Milliye" fikrini herkesten evvel tatbika can atmıştı. Ama bunu hesapsız, kitapsız, sırf bir iş olsun, şöhret temin etsin, bir ihtilal hareketi riyasetini nefsine ayırsın diye yapmak istiyordu, samimi

1 gayri müsellah: silahsız
2 tensip: uygun bulma, uygun görne

değildi. Samimi olmamasının en büyük delili, –hükümette reyine mümaşat[1] görmeyince– tebdili fikirle hareketi milliye aleyhinde harekete başlamasıdır. Fakat, Sezar'ın hakkını Sezar'a vermelidir. Bu Rumelili politikacı, idaresindeki vilayetin bir kenarına düşman ayak basar basmaz, hemen silaha sarılmak lüzumuna kail olmuş ve millî bir teşkilat fikrini en evvel ileri sürmüştü. Şifrelerinde bu fikrin tatbikatından tafsilatla bahsetmiş olduğuna zahibim; tarih noktai nazarından çok ehemmiyetli bir vesikadır... Babıâli'de mahfuz olup, hatta; arası hükümetle açılınca tevkifi esnasında, bu evrakın Divanı Harbe bile tevdi edildiğini hatırlıyorum. İsmail Gümülcineli'yi bir kahraman olarak görmek imkânına inananlardan değilsem de, muhaliflerden Yunan tecavüz ve istilasına karşı silahla mukavemet fikrini en evvel ortaya o atmıştı; en evvel de o, hükümete isyan ederek, İzmir dağlarına atılsaydı, başlangıçta hayli iş görebilirdi. Lakin cüret gösteremedi; en imkânsız bir şeyi talep ediyordu: İstanbul'da duran hükümeti harbe sevk... Bunu hükümet değil, bir ihtilal heyeti yapabilirdi. Nitekim öyle oldu. Mamafih şurasını söyleyeyim:

Vakta ki Yunan; İzmir hududu haricinde, Ayvalık'a tecavüz etti bu tecavüze Ali Bey (62) maiyetindeki asker ve ahali kahramanca mukavemet gösterdi. Bu hareketi, en evvel Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey beğendi. Unutamayacağım bir vakadır:

O gün yanımda, sonradan harekâtı milliyeye iltihak eden bir arkadaşım oturuyordu: Yahya Kemal (Beyatlı). Za-

1 mümaşat: yoldaşlık, beraber gitme

ten çok yerde benden evvel gezip söylemişti. Ayvalık civarından "Ali" imzalı hükümete bir telgraf geldi; bunda "Mütecaviz Yunan ordu ve donanmasına karşı müsellahen harekete ibtidar olunup[1] biinayetullahı taala, düşmanın püskürtüldüğü" tebşir olunuyordu.[2] Derhal telefonla Nazırı buldum ve haberi aynen okudum. Ne diyeceğine, ne fikirde bulunacağına merakla muntazırdım; hatta ben kızacak zannediyordum. Hayır, telefonda şu takdir sesi top gibi gürledi:

"Aşkolsun yiğitlere!"

İmzadaki Ali, sonradan Çetinkaya oldu. Gurbette bile korkuturdu çoğumuzu!

Hükümet, tecavüze uğrayan yerlerde ahalinin kıyamına karşı gelmeye kalkmak niyetinde değildi. Resmen men eder gibi görünmekle beraber, öyle azillere, tedbirlere kalkmıyor, adeta yarı göz yumuyordu. Bu bir müddet devam etti. Fakat nihayet Aydın "Reddi İlhak" Cemiyetinin bütün Anadolu içerisine birbiri arkasına gönderdiği telgraflar kabineyi, umumi bir silahlı hareketten korkuttu. Bu telgraflar Van'dan Trabzon'a kadar ahaliyi derhal silahlanarak İzmir'e doğru akın akın gelmeye teşvik ediyordu; müthiş bir hercümerce sebebiyet vermesi pek mümkündü. Bu hal, mütarekename mucibince, umumi işgalin ve İstanbul'un ziyaı suretiyle neticelenebilirdi. Dahiliye Nazırı telaş etti ve gece bana telefonla verdiği bir emirde "Reddi İlhak" Cemiyeti, tarafından verilecek telgrafların "Katiyen kabul edilmemesi" ve "tazyik altında edilse bile keşide olunmaması" lüzumunu bildirdi. Acemi bir âmir olmakla beraber öyle her de-

1 ibtidar olmak: bir işe hızla başlamak
2 tebşir olunmak: müjdelenmek

nileni yapmak kârım değildi; nizamları tetkik ettim. Filvaki "Asayişi dahiliyi ihlal mahiyetinde bulunan posta ve telgraf müraselatının[1] tevkifi" hükümetin hakkıydı; hatta bu hakkı İttihat posta mukavelenamei umumisi[2] de tasdik eyliyordu. O zaman derhal şu tamimi başmüdüriyetlere gönderdim:

"Reddi İlhak Cemiyeti tarafından verilecek telgrafnamelerin kabul edilse dahi keşide olunmaması muktezidir.[3] Servis olarak katiyen kabul etmemelidir. Hilafında hareket şiddetle mesuliyeti dâi olacaktır.[4] 16 Haziran 1335."

Anadolu harekâtı milliyesi işte bu tamimden sonra alevlendi.

* * *

Hatıratımın pek nazik bir noktasına geldim... Öyle ya, dünyanın en maruf isimlerinden birini, artık sık sık yâd ve tekrara başlayacağım. Artık, bu hep öyle gidecek... Fakat ne yapayım; tesirde kalmaya lüzum yok. Ben yine edamı ve itidalimi bozmayacağım, zaten kendimi o vakalardan sanki yıllarca uzak hissettiğim için, doğrusu fazla telaşlı değilim. Bu müdafaaname, yahut tenkit olsaydı, haydi –maksadıma ermek için– çırpınmak icap ederdi diyelim. Halbuki ben kendimle konuşuyorum, bir maksat da takip etmiyorum... O halde aynı üslup ve aynı sadelikle sözüme devamda mahzur olamaz. Değişmeye hacet yok!

Bundan evvelki fasılda suretini kaydettiğim tamimi imzalayıp işlerimle meşgul olmaya başlamıştım. Ben, Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'da ne yap-

1 müraselat: mektuplaşmalar
2 ittihat posta mukavelenamei umumisi: birleşik genel posta anlaşmaları
3 muktezi: gereken, gerektiren
4 dai olmak: davet etmek, neden olmak

tığından, Sivas'a niçin gittiğinden bihaber olduğum gibi, mıntakası nereden nereye varır, salahiyeti ne derecededir, bu cihetleri de bilmezdim. Bildiğim şu idi:

Hükümete mensup olmayan bir ateşli genç, cesur kumandan Anadolu'daki askeri kuvvetlerin başına gönderilmişti. Hem de, adeta İstanbul'da bulunmasın, diye gönderilmişti. Orada ne yaptığını bilmiyordum. Yalnız bu tamimden evvel idi, bir gün Nezarette Ali Kemal Bey "Canik Mutasarrıflığına[1] Hamit Bey'in (63) tayinini Mustafa Kemal Paşa iltimas ediyor, ne dersin?" diye bana arkadaşça sormuştu. Hamit Bey'i severdim, vapur arkadaşımdı, deli dolu, fakat gayretli, hakperest bir adamdı. "Çok muvafık olur!" dedim; hemen Milli Kongre Merkezine birini göndertip Nezarete çağırttım. Geldi, konuştular, konuştuk. Vaktiyle vilayette bulunmuş bir zatın Mutasarrıflığa nasbi usulsüz olmakla beraber Ali Kemal Bey kabul etti. Hatta Hamit Bey'in bana işrabı[2] üzerine maaş meselesini de Valilik maaşı tahsisi suretinde halle muvaffak oldum.

Ben, genç, dinç, ateşin zekâlârın –koyu İttihatçı olmamak şartıyla– hükümete yardım etmelerine çok taraftardım. İşte Üçüncü Ordu Müfettişine, gıyaben, böyle bir yardımda da bulunmuştum. Bütün bildiğim, o güne kadar, yalnız bu kadarcıktı.

Tamimin merkezlere tebliğinden altı gün sonra, yani 22 Haziran 1335, bir cumaya tesadüf ediyordu. Evden bir yere çıkmamak kararıyla öğleye kadar oturmuş ve yemeği müte-

1 Canik, Merkezi Samsun olan Sancak. İlçeleri Samsun, Bafra, Çarşamba, Terme, Ünye ve Fatsa olup Sivas Valiliğine bağlıdır.

2 işrab: kapalı olarak anlatma

akip şöyle bir kanepeye uzanmıştım, güya uyuklayacaktım. Telefon öttü. İçimden "İnşallah bana değildir!" diyordum, çağırdılar. Bana imiş... İstanbul Merkezi fevkalade müstacel bir şifre geldiğini haber veriyordu. Nöbetçi özel kalem müdürüne derhal hallettirdim; okudum; kan başıma çıktı, çıkmayacak gibi bir şey değil ki... Hayretten az daha boğuluyordum. "Minelbab İlelmihrab" bir vesikalar dergisi değildir. (Onu ileride elde mevcut vesikaları tanzim edip belki neşredeceğim.) Fakat pek esaslı, pek lüzumlu bazı muharreratı[1] maalesef derc mecburiyetinde kalacağım, ta ki karilerime hatıratım sade masal tesiri yapmasın!

(..) Başmüdüriyetinden mevrut[2] 16 Kalemi Mahsus numara ve 22 Haziran 1335 tarihli şifrenin halli suretidir:

Üçüncü Ordu Kıtaat Müfettişi Umumisi Mustafa Kemal Paşa tarafından Amasya'dan vilayetlere yazılan 20 Haziran 1335 tarihli telgrafname bervechi zir[3] arz olunur:

22 Haziran 1335
Başmüdür

1 - Müdafaai Milliye ve Reddi İlhak Cemiyetlerinin verecekleri telgrafların keşide kılınmaması hakkında Posta ve Telgraf Müdüriyeti Umumiyesinden umum telgraf memurlarına emir verildiğini duydum. Milletin sadasını boğarak hukuku meşruasını talepten men etmeye ve vatanın mahvına sebep olmaya matuf olan bu emri, hiçbir namuslu telgraf memurunun icra edeceğini ümit etmem, fakat böyle bir na-

1 muharrerat: yazışmalar
2 mevrut: gelmiş, gelen
3 bervechi zir: aşağıda yazılı olduğu gibi

mussuzluğa cüret edecek olanlar olur ise derhal divanı harplere tevdi ve işarını[1] emreylerim.

2 - Bâlâdaki[2] emrin kolordulara verildiği.

20 Haziran 1335

Ben bunu henüz bitirmiş, ne mukabelede bulunacağımı henüz kararlaştırmamıştım. Bütün Başmüdüriyetlerden aynı emir suretini muhtevi[3] telgraflar birbiri arkasına yağmaya başladı. Bazıları *"Bu zat tarafından ciheti mülkiyeye bu ve buna mümasil tebligat ve tamimatın tevali ve tekerrür ettiği ve fakat idaremize salahiyeti hakkında hiçbir tebligat dahi vuku bulmadığı cihetle ahvali mümasilede ne gibi bir muamele yapılacağının tasrihen[4] emir ve irade buyurulmasını ehemmiyetle"* rica ediyorlardı.

Bu belalı bir iş olmuştu.

Evvela müdüriyeti umumiyenin amirlik sıfatı ve haysiyeti darbeye uğruyor, saniyen siyaseti hükümet derhal fiiliyat ile neticelenen bir tenkide duçar oluyordu. Üçüncü Ordu Müfettişi böyle telgrafnamelere müdahale etmeyerek hükümet merkezi ile görüşebilir ve emri gene hükümete geri aldırabilirdi. Alelhusus benimle makine başında bir defa muhabere etmesi de pek muvafık olabilir, hatta mesele, Dahiliye Nazırını ikaz ve irşad[5] suretiyle hal dahi edilebilirdi. Şimdi asıl iş telgraf müdürlerinin hali pür melaline çare bulmaktı. Zavallılar ne yapacaklar; hangi tarafa boyun eğeceklerdi?

1 işar: bildirme, bildirilme
2 bâlâ: yukarı
3 muhtevi: içeren
4 tasrihen: açıkça dile getirerek
5 irşad: bilgilendirme

Beni dinleseler, Divanı Harbe verileceklerdi... Paşanın emrini yapsalar tarafımdan azlolunacaklardı. İçime bir üzüntüdür düştü. Ne yapacaktım? Birden tesellimi buldum: Emri verdiren Dahiliye Nazırıydı; netayicini[1] düşünmek de ona düşerdi. Bu bir siyasi mesele idi, benim vazifem, hükümetin kanun dahilinde vereceği emirleri usule tevfikan merkeze bildirmekti. Hemen telefonu açtım... Ara, ara koydunsa bul... Dahiliye Nazırı, güya işler pek yolunda gidiyormuş gibi, Yeniköy'de istirahatgüzin... Hatta evinde telefonu bile yok! Güç bela, telgrafhane vasıtasıyla, kendisini vakadan, heyecanlı ve şiddetli bir lisanla haberdar ettim ve Nazırın ihmalciliğini bildiğim cihetle "Yarına intizar etmeden bu babda derhal teşebbüsü katiyede bulunmak icap edeceği bitteemmül[2] arzı keyfiyete mübaderet kılındı" cümlesini de ilaveye mecbur oldum.

Ali Kemal Bey'den aldığım cevapta *"Bu tehditlere ehemmiyet vermeyerek hükümet tarafından verilen emirleri ve ittihaz olunan kararları harfiyen icra ettirmek esbabının istikmalini,[3] hamiyet ve fetanetinizden[4] beklerim"* deniliyordu. İşim, bu sarih ve kesin emir üzerine hafiflemişti.

Öyle ya, merkezlere yeni bir tamim göndererek "Müdüriyeti Umumiye tarafından ittihaz olunan kararları harfiyen icra ile mükellef olduklarını ve bu hususta müsamaha kabul etmeyeceğimi ve münhasıran tarafımdan verilen talimat dahilinde harekete mecbur bulunduklarını..." bildirdim mi artık mesele kapanırdı... Ama emrim nafiz[5] olmazmış... Bana

1 netayiç: neticeler
2 bitteemmül: etraflıca düşünerek
3 istikmal: tamamlama
4 fetanet: anlayış
5 nafiz: etkili

bunun bir dokunan ciheti yoktu; topla, tüfekle memurlarımı himaye ve siyanet edemezdim a!.. Ötesini düşünmek hükümetin vazifesiydi.

Maalesef meseleyi böyle muhakeme edemedim; yani yeni tamimi yazmakla fikren huzur bulmuş olamadım. İdarece verilen emrin yerine getirilmesini kendimce gene idare namına bir haysiyet, bir şeref meselesi telakki ediyordum. Bu, çetin bir mücadele idi; içimden, kaç kere "keşke Mustafa Kemal Paşa o tebliğini vilayetlere bildirmeden merkezle konuşsaydı da iş bu safhaya girmeseydi..." dedim; hem bunu samimiyetle dedim. Heyecanlı bir gün geçirdim. Paşa, acaba niçin hükümeti daha evvel haberdar etmemişti? Haberdar etmiş olduğunu, ertesi günü daireye gidince anladım. Fakat daha evvel değil, aynı zamanda hükümete malumat verilmişti; hatta Dahiliye şifresiyle Posta Müdüriyeti Umumiyesine de yazılmış, cuma olmak münasebetiyle Babıâli'de gecikmişti. Hem pek kuvvetli, pek müessir yazılmıştı. Ama, maalesef emrin geri alınması hükümetten talep edilmekle beraber, Anadolu'da bu emir çoktan aldırılmıştı. Mademki şu fasla birkaç vesaiki tarihiye[1] geçti, bari bunu da dercedeyim; belki şimdi, devairi devlette aransa bile, nakiller, tahviller dolayısıyla, kolayca elde edilemez; hakikatin tecellisi aleyhimde de olsa, seviyorum... Kendime zararlı, garip, münasebetsiz bir hilkatim[2] var.

Amasya'da Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'dan, Müdüriyeti Umumiye'ye mevrut 20 Haziran sene 1335 tarihli şifre telgrafname suretidir: Gayet müstaceldir.

1 vesaiki tarihiye: tarihi belgeler
2 hilkat: yaradılış

Posta ve Telgraf Müdiriyeti Umumiyesinin telgrafhanelere Müdafaai Hukuku Maliye ve Reddi İlhak Cemiyetleri tarafından verilecek telgrafnamelerin keşide edilmemesi hakkında bir emir verdiğini istihbar eyledim. Aydın vilayetinin tahliyesine saiki-yegâne[1] olan sadayı milleti boğmaktan, vatanın hayatı istiklaline karşı birleşen vicdanı umumii millîyi ifnadan[2] başka hiçbir şeye hamlolunamayacak olan böyle caniyane bir teşebbüsün âtiyen mucip olacağı mesuliyeti azimenin teemmül ve idrak edilememesi badii teessürdür.[3] Bu emrin hemen geri alınarak milletin itimat ve emniyetine zerre kadar halel getirilmemesi lüzumunu arz etmeyi vazifei vicdaniye telakki eylediğim maruzdur.

Makamı Celili Sadareti Uzmaya, Harbiye Nezareti celilesine arz olunmuştur.

20 Haziran sene 1335
Üçüncü Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

Şurasını kaydetmek lazım: Paşa, elbette, bu emri benim kendi şahsi arzu ve kanaatimle vermediğimi veremeyeceğimi pek iyi biliyordu. Fakat "kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla" fetvasınca darbeyi posta idaresine vuruyor, lakin bunda hükümeti kastediyordu. İşi başka türlü muhakemeye imkân yoktu; yoktu ama gayri kabili tamir iki hareket vâki olmuştu:

1 - Anadolu'da o şiddetli müdahale,

1 saiki yegâne: tek neden
2 vicdanı umumi-i milliyi ifna: umumi milli vicdanı ortadan kaldırmak
3 badii teessür: üzüntü verici

2 - İstanbul'da bu seri mukabele...

Ok yayından çıkar gibi çıkacak büyük bir inkılabı idarinin ilk alamet ve ilk bahanesini işte bu müdahale ile bu mukabele teşkil etmişti!

Bu ağır, çok ciddi ve resmi işlere hatıratımda ara sıra fasıla verdiğimin sebebi, bunalmamak istediğimden ve dinleyenleri de "Said Paşa Hatıratı"nda olduğu gibi umuru devletle yormak işime gelmediğindendir. Tabiatları ve hilkatleri tasvir, ekseriya eğlenceli olur; hele bu tabiatler ve hilkatler müstesna adamlarınki ise sade eğlenceli değil, ehemmiyetlidir de... Ali Kemal Bey'de, Dahiliye koltuğuna oturur oturmaz ilk dikkatime çarpan cihet şu oldu: Mehmet Ali Bey'in mevkiini alçalttığı bu makamı doldurmasından ve devlet siyasetine doğrudan doğruya karışmasından doğan haklı bir memnuniyet...

Bittabi kendisi, her politikacı ve mansab ehli gibi bu memnuniyetini şikâyet sözleriyle örtmekten geri kalmıyordu. Bana, odaya girer girmez dedi ki:

"Maarifte pek rahat çalışıyordum, ıslahata da başlamıştım. Bu belalı yere geçmek doğru değildi ama, ne yapayım, şunun bunun elinde bırakılacak bir iş de değil... Sarih bir siyaset takip etmezsek felakete yuvarlanacağız!"

Artık bende de memur ruhu yavaş yavaş uyanıyordu, "Hay hay efendim, pek güzel olur efendim!" demenin muhassenatını[1] zaten anlardım fakat tatbik etmezdim; şimdi etmeye başlıyordum. "İyi yaptın; bu, bir hizmettir, fedakârlıktır! "ı bastırdım. Fakat etrafa, yeni Nazırın harekât ve sekenatına[2]

1 muhassenat: yararlı işler
2 sekenat: duruşlar

bakınca başka tarzda bir Mehmet Ali Bey karşısında kalacağımızı anlamıştım; Ali Kemal Bey, ne sual, ne istişare, ne telefon, ne ihbar, hülasa bir Dahiliye Nazırının sık sık maruz kalacağı izacatın[1] hiçbirine tahammül edemiyordu; fena halde kızıyordu.

Dahiliyedeki bütün müddetini hep böyle hiddetle geçirdi. Kime kızmıyordu ki... Sadrazama, Nazırlara, Polis Müdürüne, Jandarma ve Merkez Kumandanlarına, Müsteşarına, Kalemi Mahsus Müdürüne, kâtiplere, hademeye, telefon memuruna, herkese, ille memuriyet isteyenlere... İşlerden bunaldıkça masaya vuruyor, haykırıyor:

"İlahi bu ne adamdır! Bu ne haldir! Bu ne irfansızlıktır!" diye söyleniyor, dövünüyor, dertleşiyordu. Belliydi ki, az günde bütün tahammülünü kaybetmişti. Bazen karşımda, gözü bir tarafa dalıp kendinden geçtiği zaman şöyle düşünüyor zannederdim:

"Ah, Büyükada'da işsiz güçsüz tur yaptığım günler... Siz ne nimetmişsiniz? Ya Sorbon'da "Sorel'i[2] dinleyip çıktıktan sonra "Cafe Souflet" de şair Kemal'le (Y. Kemal Beyatlı) sohbetlerim? Ya "Hayrülenis" ve "Nimelcelis"lerin peşinde Sahaflar Çarşısında gezintilerim? O günlerden ne kadar uzağım!

Tam bu sırada telefon ötüyor veya hademe içeri girip, bir ziyaretçinin kartını uzatıyor... Vay efendim vay, sen misin çalan veya gelen?

Çok defa, o ufak tefek, sinsi, sevimsiz, şansız ve münasebetsiz makam hademesini tutunca yerden yere çarpacak

1 izacat: can sıkmalar
2 Albert Sorel-Fransız diplomat ve tarih profesörü.

zannettim, müdahaleye hazırlandım. Fakat, bereket öfkesi çabuk söner, bir kâğıt fener gibi, tutuşmasıyla kararması bir olurdu. Bu hiddet sahnelerinden en tuhafı şu olmuştu:

Bir gün yanına girdiğim zaman karşısında Yahya Kemal Bey'i oturtmuş, kendisiyle hiddetli hiddetli konuşur buldum. Ama müthiş, devamlı ve haklı bir öfke: Meğerse bir gece evvel mahalle bekçileri bütün İstanbul sokaklarındaki Müslüman evlerinin kapılarını çalarak Hıristiyanların muhtemel bir kıyamına ve katliâmına karşı müteyakkız[1] olmalarını ve müsellahen hazır bulunmalarını tembih etmişler... Bu emri Merkez Kumandanı vermiş... Şimdi onu çağırtmış, bekliyormuş, yapacağını biliyormuş...

Nazır, yüzünü muhatabına, yani sırtını kapıya çevirmiş, haykıra haykıra söyleniyordu:

"İlahi," diyordu, "bu ne idraksizlik, ne irfansızlık, bu ne kafasızlık..."

Tam o esnada içeri sessizce Merkez Kumandanı girdi, yürüdü, askerce bir selam verip masanın karşısına dikildi, durdu. Ali Kemal Bey, hiddetinin arasında, onun gelişinden haberdar değildi. Daha coşmuştu; birdenbire, Yahya Kemal Bey'e hitaben, haykırdı:

"Evet mirim," dedi, "düşün böyle ahmakça bir emir vermiş... Kimdir acaba o Merkez Kumandanı olacak kafasız? Kimdir? Kimdir? Yakalayıp bir kafasını kırsam!"

Ben bittim. Kaşımla, gözümle Nazıra işraba çalışıyordum. Oralarda mı?.. Bu yazdığımdan daha müthiş bir cümle, bir tehdit ve tahkir cümlesi, daha doğrusu kandilli bir

1 müteyakkız: uyanık, tetikte

küfür savurdu ve hırsından sandalyesinde bir döndü: Göz kamaştırıcı üniformalı Merkez Kumandanıyla burun buruna geldi.

Gözlerimi kapadım, sanki bir vapur veya otomobil çarpışmasını görmekten ürkmüştüm.

Zavallı Ali Kemal Bey... Korkmadı, lakin terbiye hilafında bir şey yapmış olmaktan mahcup, hemen:

"İlahi Paşa Hazretleri," diye başladı, "dün gece neler olmuş, niçin beni haberdar etmediniz?" ilah...

Ben duramadım, gülmekle ağlamak arası acayip bir asabiyet içinde kendimi dışarıya dar attım.

Politika mevkuflarının[1] İngilizler tarafından Malta'ya sevkleri, Ali Kemal Bey'in zamanına tesadüf eder. Bir akşam üzeri, daireden erkence eve avdetimde beni bekleyen bazı misafir hanımlarla karşılaştım, telaş ve heyecan içinde idiler; sebebini anlayamadım; sordum.

"Nasıl," dediler. "İngilizlerin mevkufları alıp vapura koyduklarından haberiniz yok mu?"

Muhakkak ki bilmediğime inanmamışlar, İttihatçı usulü politikacı tavrıyla, sahte bir ademi malumat[2] beyan ettiğime zahib olmuşlardı. Halbuki, cidden olan bitenden haberim yoktu; telefona koşup sordum, evet, bu bir hakikatti.

Acaba İngiliz polisi, bunu hükümeti haberdar ederek mi yoksa hükümetin arzusuna mümanaat[3] göstererek mi yapmıştı? Zannetmiyordum. Zira hiçbir hususta beynel iti-

1 mevkuf: tutuklu
2 ademi malumat: bilgisizlik
3 mümanaat: engel olma

laf[1] zabıtası hükümete danışmaz, ehemmiyet vermeye tenezzül etmezdi. Galiba hafiyeleri, mevkufların kaçacaklarına dair ihbaratta bulunmuş, onlar da böyle bir karar almayı tercih etmişlerdi. Ertesi gün Dahiliye Nazırına işi sordum. Bana verdiği cevap aynen şudur:

"Mirim," dedi, "ne yapalım, çirkin bir şey ama... oldu. Herifler, hükümete haber vermeden gidip hepsini alıvermişler."

Sonra bir dakika durdu, düşündü:

"Ben de dertlerinden kurtuldum, ne mahkûm edebiliyordum, ne de tahliye... Başımda bir bela idiler!."

Kanaatim şu merkezdedir ki, o zamanki hükümet, Malta sevkiyatının faili değildi. Lakin, vakayı müteakip, bunu kendisine haysiyet meselesi yaparak, mevkufların tevkifhaneye iade ve teslimleri için ecnebiler nezdinde teşebbüslerde bulunmamasından dolayı mesuldür.

İşte, ikide bir, muarızalarımızın birçoğumuzu ittihama[2] vesile ittihaz ettikleri[3] meselenin hakikati budur. Bilhassa beni göstermeleri ise daima tuhafıma gider:

İşi en son haber alan bendim! Güya Küçük Talat Bey'i kafileden istisnalarına da benim nüfuzum sebep olmuştu. Ben "Ayırınız, o kalsın!" emrini vermişim. İngiliz zabitanı da hemen "Başüstüne!" demiş... Ben ki, bütün Mütareke devrinde maruf Benett'le bile görüşmüş bir adam değildim! Sırasında bu bahse tekrar dokunacağım.

Yeni nazır en fazla bir şeye düşmandı: Tahsisatı mestu-

1 beynel itilaf: itilaf devletleri
2 ittiham: töhmet altında kalma
3 ittihaz etmek: almak, kabul etmek

re[1] sarfiyatına... Zaten geldiği zaman, eslafı[2] mevcudu tüketmişlerdi. Yeni havale almaya bir türlü razı olmuyor, kimseye, kırk para verilmesine muvafakat göstermiyordu. Öyle tahmin ediyorum ki, Nezarette bulunduğu müddetçe bütün masraf, dört beş yüz lirayı geçmez. Bunun yüz lirasını ben almıştım. Hah, kendi ağzımla tutuldum değil mi? Vay hain vay! Vaktiyle Bahriye'den erzak aldığı[3] yetmiyormuş gibi, sonra da Dahiliye tahsisatına el atmış! Benim cebime girmeyen bu yüz Türk kâğıdı mukabili Posta ve Telgraf ambarına bedava binlerce liralık eşya, edevat ve malzeme soktum. Kısaca anlatayım:

İngiliz karargâhı, Batum'la muhabere için muayyen saatlerde tıpkı İzmir telini kullandıkları gibi, Kastamonu, Samsun ve Trabzon hattını kullanırlardı. Bu, her hat gibi hayli bozuktu. Karargâh, irtibat memurumuz vasıtasıyla mütemadiyen tamirini talep ediyorlardı. Harp münasebetiyle depomuzda kâfi malzeme olmadığını ileri sürerek imkânsızlıktan bahsettim. Nihayet istediğim noktaya geldiler:

Lüzumu olan eşyayı, –tel, pil, fincan vesaire– hepsini vereceklerdi. Beş mislini almaya muvaffak oldum. Bunları ambarımıza nakil için kamyonlara birkaç yüz liralık benzin sarf etmek icap ediyordu; bunu da kendilerine yaptırdım. İşte bütün bu menfaat mukabili, arada tavassut vazifesini gören bir şahsa mükâfaten yüz lira vaat etmiştim. Aldığım para işte bu idi. Ali Kemal Bey için muhasebeciyi çağırıp:

"Bana tahsisatı mestureden yüz, beş yüz, bin lira veri-

1 tahsisatı mesture: örtülü ödenek
2 eslaf: selefler, önceden aynı işi yapanlar
3 Yazara, sürgün dönüşü, kısa bir süre; eşinin rahatsızlığı dolayısıyla er tayını tahsis edilmişti.

niz!" demek kâfi iken yapmıyordu. Bunu imzamla makbuz mukabilinde kendim almaya ve bu makbuza dört satır izahat vermeye mecbur olmuştum. Bu ne bilüzum bir ihtiyat, bir taassuptu! Cemal Bey Dahiliye Nazırlığında bir redingot yaptırmaya muvaffak olamamış, Mehmet Ali Bey yemeğini evinden taşımaya mecbur kalmış, Ali Kemal Bey bir gün gözümün önünde, ayağını atınca ziyaretçilere, ucuna pençe vurulmuş bir çift iskarpin arz etmişti.

Benim redingottan muhavvel[1] gümüşi bonjurum[2] ise, beynelakran[3] meşhurdu; hâlâ hatırlayanlar vardır; vücudumun el, burun, kulak cinsinden bir parçası gibi sırtımda taşıya taşıya en küçük teferruatına kadar ezber bilirim!

Günün birinde dairemde meşgulken, General Franchet Desperet'nin mektubunu hamilen bir zabit geldiğini haber verdiler. Kabul ettim: Meğerse Mehmet Ali Bey hoşa gitsin diye çekinmeksizin Fransızlardan posta idaresine bazı mütehassıslar talep, yani büyük bir hata irtikâp etmiş... General buna şimdi cevap veriyor ve esamisi muharrer dört zabiti gönderdiğini söylüyordu.

Bundan nahoş ne haber olabilirdi? Bir defa hariciyemiz, saniyen siyaseti dahiliyemize mugayirdi.[4] Sonra iç siyasetimize aykırı idi. İngiltere, İtalya ne der, mukabeleten ne talep etmezlerdi? Dört Fransız zabiti posta gibi en mahrem bir dairemizde niçin bulunacaktı ve neye yarayacaktı? Hemen telefonla Ali Kemal Bey'i buldum. "Aman, dedim, beni ve müdüriyeti şu beladan kurtar!" çağırdı; zabitle gittik.

1 muhavvel: dönüştürülmüş
2 bonjur: uzun siyah ceketle çizgili pantolondan oluşan erkek giysisi
3 beynelakran: akranlar arasında
4 mugayir: aykırı

Doğrusu natıka ve hüsnü idaresine hayran kaldım. Fransızların ağızlarından girdi, burunlarından çıktı, kandırdı ve menfi bir cevapla başımızdan attı.

Mesele de kapandı. Bazı günler dimağı o kadar mükemmel işlerdi ki, büsbütün başka adam, bir idare adamı olurdu. Polis Müdürü Halil Bey meselesini de muvaffakiyetle halletmiş, Nurettin Bey onun zamanında iade-i memuriyete muvaffak olabilmişti. Bir gün beni çocukça bir neşe içinde karşıladı:

"Nurettin'i polise iade ediyoruz. Şimdi iradesini yazacağız!" dedi; gözümün önünde yazıldı ve Nurettin Bey de yine gözümün önünde Dahiliye Nezaretinden çıkarak, memuriyetine kavuştu.

O sırada çok meşgul bulunduğumdan işin nasıl temin edildiği hakkında tafsilata vâkıf değilim ama bu, o zaman için, bir muvaffakiyet addolunabilirdi. Ali Kemal Bey, lüzumsuz aziller, nasıplar yapmadıktan maada hasımlarının kendisinden hiç beklemedikleri bir fevkaladelik gösterdi: İdareten Anadolu'ya gönderilmiş olan gazeteci menfileri İstanbul'a celbettirdi. Bir şey daha yaptı: Eski Kütahya mebusu Ferit Bey'i (Tek) Şeyhülislam Sabri Efendi'nin de himmetiyle, Ferit Paşa'ya Nafıa Nazırı tayin ettirdi! Tuhaf adamdı vesselam!

Ferit Bey, Kiev dönüşü, yeni teşekkül etmiş bulunan "Hürriyet ve İtilaf"a derhal başvurmuştu. Bir gün biz müzakere odasında idik. Hademe girip ziyaretini haber verdi. Sabri Efendi ile görüşmeye gelmişti. Aramızda hasbıhal ediverdik, ekseriyet kendisine fırkada mevki verilmemesi reyinde bulundu. Hoca Efendi ile ben hayli lehtarlık ettik-

se de müessir olamadı; İttihat ve Terakkiye darbesi, sonra müstakiller grubundaki tavrı, büyük kabineye sokulganlığı, daha sonra Mahmut Şevket Paşa'ya hululû, tekrar muhalefete rücuu ve bunlara cezaen beş sene menfayı müteakip İttihatçılardan memuriyet kabulü gibi siyasi hayatının çeşit çeşit safahatı şerhedildi. Bize susmak düştü. Binaenaleyh Sabri Efendi mülakatında soğuk durmaya mecbur oldu. Lakin Ferit Bey iki manada politikacı bir zattı: Sabri Efendi'yi terk etmedi; sık sık meşihatte ziyaretine giderdi. Yavaş yavaş araları düzeldi. Zaten bu menfa refikimizle Bilecik'te ben ve Hoca Efendi bir noktada çok müttefik kalıyorduk: Zatı şahanenin hukuk ve salahiyetini kuvvetlendirme, yani bir nevi istibdad-ı münevvere. Eski Kütahya mebusu bu fikirde gayet musir[1] görünüyordu:

"Almanya'da imparatorun ne mevkii varsa, bizde de öyle olmalı!" diyordu. Hatta, eğer Sabri Efendi'yi uysal görse, açıkça irticayı teklif edecekti: Nitekim, benimle hasbıhallerinde "Sopa," derdi, "sopa ile yürütmeli!"

İşte menfa sohbetlerindeki o karabet-i fikriye[2] bu ziyaretlerle takviye bulmuş, Nafıa Nezareti açılınca Ferit Bey, Şeyhülislam Efendinin namzedi olmuştu. Dahiliye Nazırı da kendisine gösterdiği ahbaplığa kapılarak– onu terviç etmişti.[3]

O sabah beraberdik, bana –sonradan aleyhinde dünyanın en tuhaf, hoş yazılarını yazıp "Şehbender-i Mersum"[4] gibi lakaplar taktığı bu zat için– birçok methiyelerde bulundu:

1 musir: ısrarlı
2 karabet-i fikriye: fikir yakınlığı
3 terviç etme: destekleme
4 şehbender-i mersum: resim konsolosu, göstermelik konsolos.

"Mirim," dedi "genç adam, zeki adam... İrfanı, tahsili var, Avrupa görmüş... Biraz da böylelerini aramıza sokalım, Sadrazam da kendisinden çok memnun kaldı!"

Bu muhabbet pek kısa sürdü, sebebini ve tafsilatını faslı mahsusunda[1] anlatacağım, çok garip bir politika oyunudur. Yukarıda Ali Kemal Bey'in para işlerinde ne kadar çekingen olduğunu söylemiştim; bu hususta herkese fazla emniyetsizlik gösterirdi; hatta bana bile, arkadaşlarımdan bazılarının ibramıyla,[2] nüfuzuma güvenerek sırf taarruzdan kurtarmak için kabul ettiğim "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti" riyasetinden çekilmemi tavsiye etmişti.

Zannediyordu ki, orası kazançlı bir yerdir, kazançlı da olsa, düşünmüyordu ki, ben o işin adamı değilim...

"Uğraşma böyle söz getiren işlerle..." demiş, fakat cevaben kendisine bakışımdan bir menfaat için uğraşmadığımı derhal anlayarak açıkça bu fuzulî tavsiyesinden dolayı itizar etmişti.

Dahiliye Nazırı bana "Uğraşma böyle söz getiren işlerle!" tavsiyesinde bulunurken, tuhaftır ki, Nafıa Nazırı Ferit Bey benden "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti"ne kendisinin idhalini[3] talep etmişti. "Yapacak çok şeyler var!" diyordu. Bence yoktu. Lakin muhatabım Bilecik'te kuru bağlardan, yaş üzüm çıkaracak bir maharete malik çok dirayetli, faal bir zat olduğundan, anladım ki; cemiyete hayat verebilecek. Derhal heyet-i idareye soktum ve kendim istifa edip riyasete onu intihap ettirdim. Bu suretle pürüzlü bir işi ehline bı-

1 faslı mahsus: özel bölüm
2 ibram: zorlama
3 idhal: sokma, içeri sokma

rakarak, üstümden atmış oluyordum. Zaten heyet de onu istiyordu.

Ali Kemal Bey'i bir cihetten de cidden arzulu gördüm: Ferit Paşa ile Fransa'ya, Paris'e gitmek hususunda... Bu mukarrerdi.[1] Lakin sonra, birdenbire, Sadrazam işin olamayacağını söyledi: Güya hükümeti, İstanbul'da onsuz bırakamazdı. Ali Kemal Bey hakikati anlamamış değildi: Evvela, Meclis-i Vükela'ya memur ekseri nazırlar, saniyen Nafıa Nazırı, bütün kudretleriyle mabeynde ve Sadrazam nezdinde çalışıp çabalamışlar, padişahı da ikna ederek onu konferansa gitmekten men'e muvaffak olmuşlardı.

Ferit Paşa'nın Paris'e azimetinden sonra, haftalarca Dahiliye Nazırı, Meclis'i Vükela'da hücumlara maruz kaldı; bu, adeta bir mücadele halini almıştı; iki taraf da yılmıyordu, usanmıyordu. Nihayet Sadaret kaymakamı Mustafa Sabri Efendi başka bir çıkar yol bulamadı, Ali Kemal Bey'den ayrılmak lazım geldiğini anladı. O zaman nazırın mukavemeti birden kırıldı, istifasını veriverdi.

Bu vakayı bir fasıl teşkil edecek kadar uzun ve ehemmiyetli olduğundan ayrıca yazacağım; şurasını, garabetine binaen şimdiden söyleyeyim: Az daha "Sabah"taki gibi kendisine nezarette de ben halef oluyordum...

Allah o zaman beni bundan kurtardığı gibi, sonra da, İzmit'teki haleflikten, seleflikten de muhafaza buyurdu!

1 mukarrer: kararlaştırılmış

11

Telgraf Umuruna Ait Bir Tamimin Ucu Nereye Kadar Dayandı?

23 Haziran 1335 tarihi, hatırada kalacak ehemmiyettedir. Zira o gün Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey beni yanına davetle şunu tebliğ eylemişti:

"Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın dün akşam Meclisi Vükela'da, posta umuruna müdahalesinden dolayı azline karar verildi. Artık mazuldür; merakize[1] bildiriniz, Bizi haberdar etsinler ve muamelatın müteessir olmamasına itina göstersinler!"

Aldığım bu emri harfiyen aynı tarihte Başmüdüriyetlere tamim ettim. Nazır, idarenin nüfuzunu bu hareketiyle temin etmiş oluyordu; galiba aynı mealde vilayata da tebligatta bulundu.

Bu harekete, Sivas Başmüdürü Lütfi imzasıyla bir telgrafname sebep olmuştu. Adamın ışarına göre, Mustafa Kemal Paşa vilayetlere gönderdiği bir tamimde demiş ki: "Büyük mitingler aktediniz, protesto ediniz ve telgrafhaneleri işgal eyleyiniz!"

Ben artık tıpkı nazır gibi, bütün nazırlar gibi, işi olmuş bitmiş addediyordum. Öyle ya, mademki azledildi, Müfettiş Paşa "Febiha!"[2] diyecek, dinleyip İstanbul'a gelecek! Fakat aradan bir gün, beş gün, on gün geçti, halk azil iradesini gazetelerde okuyamadı; zira azil keyfiyeti tahakkuk etmemiş,

1 merakiz: merkezler
2 febiha: pekâlâ

Harbiye Nazırı (Şevket Turgut Paşa) bu kararı Babıâli'ye göndermemişti.

Mesul nazırı imzasını atmadıkça resen[1] Sadrazamın, hassaten kaymakamının kendiliğinden böyle bir karar ittihaz ve tatbik etmesine bittabi imkân yoktu. Mecliste neler oluyordu? Bu ne haldi? Bilir miyim ben?...

Ali Kemal Bey ateş püsküre püsküre her gün Meclis-i Vükela salonuna giriyor, kıpkırmızı çıkıp, söylene söylene evine dönüyordu.

Damat Ferit Paşa'nın ise Paris'te istiskal[2] görmesi ihtimali de artmıştı; davet fırsatını kaybedip meyusen döneceğine ben kaildim. Bu esnada Nafıa Nazırı Ferit Bey'in, galiba "Vakit" gazetesinde, mensup olduğu kabinenin siyaseti aleyhine beyanatı intişar etmişti. Sabri Efendi'nin eli kolu bağlıydı. Damat Paşa giderken katiyen istifaya meydan vermemesini tavsiye ve rica etmişti. Bir defa, kaymakamın istifası kabinenin de istifasını icap ettirir miydi? Bu halledilmemiş bir mesele idi. Sonra, Sadrazam sulh konferansında çabalarken İstanbulda bir tebeddülü vükela[3] haberi fena tesir yapmaz mıydı?

Diyelim ki Harbiye Nazırı bu azil iradesini bir türlü imzalamıyor, ona hangi kuvvetle imzalatacaktı. İstifa etmeyen bir nazır, istifa edemeyen bir sadaret kaymakamı yanında kuvvetli idi. Saniyen kabine de her kabineye benzemiyordu ki... Birbirine zıt şahsiyetlerle dolu, Babil kulesi gibi, içinde kimse kimsenin dediğini anlamadan, kaynayıp duruyordu.

---

1 resen: doğrudan doğruya
2 istiskal: soğuk davranarak hoşlanmadığını belli etme
3 tebeddülü vükela: bakan değişimi

Padişah ise henüz kararsızdı; sağı, solu gözetliyor, dedikoduları dinleyip halin aydınlanmasını bekliyordu. Hülasa kargaşalık gayesini bulmuştu.

Mustafa Kemal Paşa hakikaten mevkiini terk edemez, Anadolu'yu bu aciz kabinenin elinde bırakamazdı. Değil o, ben bile yerinde olsa idim, ağzımı açar, gözümü yumar, söylemedik lakırdı bırakmaz ve merkezden gelecek emirlere kulak asmazdım. Paşa, fiiliyatta daha ileri vardı: Erzurum posta ve telgraf başmüdürünü, İstanbul'dan gelen "tamim"lere itaat ettiğinden dolayı tevkif ve hapis etti.

Mesele müşkül, müziç, müzebzep[1] bir devreye girmişti.

Nihayet bir gün –galiba 28 Temmuzdu– ikindi üzeri telefon çaldı, santraldan: "Sadaret kaymakamı görüşecek!" dediler, dinledim, Sabri Efendi, hemen Sadaret dairesine gelmekliğimi rica ediyordu. Gittim. Makam odasına aldılar, içeride Meclis toplantı halinde idi, fakat Dahiliye Nazırıyla Sadrazam kaymakamı karşı karşıya bu odada beni bekliyorlardı.

Yine ne olmuştu? Yine heyecanlı ne haber alacaktım? Onu anlatmadan evvel, burada, kısa bir istitrat[2] açmak lazım:

Tekrar söyleyeceğim, asıl ders budur: Çekilmenin zamanını bilmek! Bir devlet adamı, yerinde kalmak için bahaneler icadına çalışmamalıdır; tabii bir duruş vardır, öyle duramadın mı siyaset; derhal yerini bir başkasına terki icap ettirir.

Sadaret makamı, o esnada ne Sadrazama verdiği sözü,

1 müzebzep: karmakarışık
2 istitrat: yeri gelmişken söylenen söz

ne konferans üzerindeki fena tesiri, ne de kendisinden sonra geleceklerin zihniyetini düşünecekti. Dizginini tutamadığı ve üzengisine basamadığı atın sırtında durmakta ne mana var? Bu, hem süvari, hem beygir, hem de etraftaki halk için zararlıdır. Bu atın kalçalarına, şahlandırmak için Anadolu üzerinden mütemadiyen kamçı iniyor ve Meclis-i Vükela'daki kodamanlar da çubuklarının ateşini, huylandırmak üzere, karnına yapıştırıyorlardı.

Bu vaziyette, dizginler kopmuş, eyer kaymış, üzengiler kurtulmuş ise hâlâ çizilmiş belli bir hedefe doğru gitmek mümkün olur mu? Nasrettin Hoca gibi, siyasiler de ancak düştükleri zaman "Zaten inecektik!" derler, düşmeden inmenin yanına yanaşamazlar!

Binaenaleyh ben bildiğimi, gördüğümü söyleyeceğim, inşallah başkaları da, bir gün, böyle yaparlar. İkbal atının sırtından inmemeyi anlarım, hatta son raddeye kadar durmayı bile... Fakat ya o at sana alışkındır veyahut da, geme güvenir, kamçının darbesinden emin olursan... Yoksa ne atta ünsiyet, ne pazuda kuvvet, ne de elde metanet olmazsa insan o zaman, cambazhanelerdeki sarsak palyaçolara döner!

Siyasetlerdeki vuzuha ve fikirlerindeki samimiyete rağmen, Damat Ferit Paşa kabineleri hep böyle oldular; teşkilatsız ve istinatsız başaramayacakları bir işin başında, gaipten bir kudretle durabileceklerini zannettiler, hayvanın kâh başına, kâh kuyruğuna, kâh yelesine yapışarak, bir gün, sırtında süvari vaziyeti alamadılar.

O gün keşke üç kişi buluştuğumuz zaman böyle düşünebilseydik! Hadiseyi anlattılar: Ali Kemal Bey, Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa ile –azil meselesinden dolayı– kavga

etmişti. Paşa istifa etmiş, fakat meclisteki nezaretsiz nazırlar grubu da, Dahiliye Nazırının istifasını istemişti. Bu vaziyet karşısında ne yapılacaktı, benimle, bir ahbap, fikir yoldaşı olarak konuşmak istiyorlardı.

Evvela Sabri Efendinin istifasını muvafık bulduk. Padişah ne yaparsa yapsın, diyorduk. Sonra bu bir istifa ile yeni kabine teşkilinin mümkün olup olmayacağını düşündük; buna kanuni dayanak bulamıyorduk. Salisen[1] Ali Kemal Bey'in istifasını bir şarta bağlamaya karar verdik: Nafıa Nazırı Ferit Bey de çekilmeliydi. O zaman Nafıaya ben geçecek, Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerine birer muvafığını bulacaktık.

Şeyhülislamla Dahiliye Nazırının bizzat kendi elleriyle kabineye soktukları Nafıa Nazırı hakkındaki o günkü hiddetleri ve nefretleri görülecek şeydi. "Bir oyuna geldik ki..." diye Ali Kemal Bey dövünürken Sabri Efendi'nin dudakları titriyordu; halbuki içeride Ferit Bey'in etekleri zil çalıyordu... Kendisini öteden beri namzet addettiği Dahiliye koltuğuna adeta yarı yerleşmişti.

Fakat iş hesap ettiği gibi çıkmadı. Sonunda Ali Kemal Bey'in istifasıyla yerine benim tayinim hususunda müttefik kaldık. Mamafih selefim bunu bana pek tavsiye etmiyordu: "Durmak imkânı yoktur!" diyordu, hoş ben de daha kati cevabımı vermemiştim; kendim için bu makamı yaşıma göre cidden fazla yüksek buluyordum. Ali Kemal Bey, artık istişareden bıkmıştı, otomobiline bindi, istifasını vermek için saraya gitti.

Dert bitmemişti ki...

1 salisen: üçüncü olarak

Dahiliye ile Harbiye'ye çabucak birer nazır tedariki icap ediyordu. Biliyorduk, birincisine namzet Ferit Bey'di; fakat Sabri Efendi onu kabul etmeyecekti, ileri beni sürecekti. Tabii diğerleri de buna itiraz edeceklerdi; o zaman bir üçüncü şahıs yerimize geçecekti. Bir aralık Ferit Bey'i meclisten çıkarken Sadaret odasında gördüm, ahbapça konuştuk, "Ne sana, ne bana!" dedim, gülüştük.

Hakikaten de öyle oldu. Reşit Akif Paşa –Ali Kemal Bey'i müteakip– hemen saraya giderek huzura kabul edilmiş ve Zatı şahaneye, Nafıa Nazırının Dahiliyeye tayini tavsiyesinde bulunmuştu. Sabri Efendi ise, padişaha benim ismimi vermişti. O zaman Vahdettin Han –tıpkı bizim tahminimiz veçhile– ve Reşit Akif Paşa'dan aldığı tesirle benim yaşıma itirazen tayinimin şimdilik muvafık olamayacağını söylemiş ve Ferit Bey'e de Şeyhülislam muteriz[1] kalınca, bir başkasının arzını tavsiye eylemişti.

Fakat Harbiye Nazırı tedarik ve tayininde müşkülata uğranmamıştı; o gün eski Harbiye Nazırı "Sulh-u Selamet" çi Ferit Paşa'nın (65) iradesi istihsal olunmuştu.[2]

"Hürriyet ve İtilaf fırkasının bu makama hazır namzedi bile yoktu. Aklımıza ancak bu zat gelmişti. Konuşmak ve Sadrazam kaymakamının teklifini bildirmek üzere Âyan reisi ile hemen fırka merkezine gitmiş ve vaziyeti anlatıp Mustafa Kemal Paşa meselesini halletmek şartıyla nezareti kabul edip etmeyeceğini kendisinden sormuştum. Ferit Paşa, şartla beraber, bunu derhal kabul etmişti.

Döndüm; Sabri Efendi, Meclis-i Vükela salonuna dahil

1 muteriz: itiraz eden
2 istihsal olmak: sağlamak

olmuştu, bir ufak kâğıda dört kelime de neticeyi yazdım, dilsizi[1] çağırdım, işaretle bunu Şeyhülislam Efendi'ye vermesini anlattım. Biraz sonra içeriden Sabri Efendi yerine Haydarîzade İbrahim Efendi çıkıp: "Emri âlinizi tefehhüm edemedim..."[2] demesin mi? Dilsiz, benim sarık tarifim üzerine yanılmış, pusulamı Sadaret makamında oturan Sabri Efendi'ye değil, Meclisi Vükelaya memur buyurulmuş olan ve berayı hürmet Şeyhülislam koltuğunda oturup müzakereye iştirak eden Haydarîzade'ye vermişti. Meseleyi izah ettim, İbrahim Efendi, kâğıdımı geri alıp kendi eliyle sahibine verdi.

Ferit Paşa'nın tayini, meclisteki zevatın haberi olmadan o gün iradeye iktiran etti.[3]

Şimdi, gözümün önünden bütün bu Harbiye Nazırlarını geçirirken hatıratın başında birinci Damat Paşa kabinesinin ilk Harbiye Nazırını yanlış yazdığımı hatırladım. Galiba önce Ahmet Abuk Paşa'yı Harbiye'ye tayin ettirmiştik; "Hürriyet ve İtilaf"ın Eskişehir şubesi reisi bulunması, Mahmut Şevket Paşa hadisesindeki dönekliğini affettirmişti. Lakin Abuk Paşa makamında pek az durdu, Şeyhülislam Efendi'yle geçinemedi, çekildi. O zaman Bahriye Nazırı bulunan Şakir Paşa vekâleten Harbiyeyi üzerine aldı, karmakarışık şeyler oldu. Bunun vefatında yerine Şevket Turgut Paşa geçti. Gelelim ma nahnü-fihimize:[4]

Ferit Paşa ertesi günü makamında idi.

Lakin Dahiliye koltuğu boştu. Sabahleyin, kayma-

1 Meclisi Vükela salonunda, hizmetli olarak dilsiz ve sağırları çalıştırırlardı.
2 tefehhüm etmek: anlamak
3 iktiran etmek: yaklaşmak
4 ma nahnüfih: üzerinde konuşulan, sözü edilen, asıl konu

kamdan aldığı talimat üzerine, Adliye Nazırı Vasfi Efendi vekâleten geldi, oraya oturdu. Fakat ben müşkül bir mevkide kalmıştım. Öyle ya, Üçüncü Ordu Müfettişinin azline dair merkezlere bildirdiğim telgrafı eski nazırdan şifahen telakki edilen bir emir üzerine yazmıştım; Paşa azledilmemiş, bilakis nazır düşmüştü; şu emir, tevsik edilemediği[1] cihetle, bana bir iş açabilirdi. Hoş, ben öyle, iş açılmasından falan korkmazdım, lakin resmî muamelelerde usulsüz hareket etmiş olmaktan çekinirdim. Nazır vekilinden yeni ve tahrirî[2] bir emir istedim; şu tarzda cevabını aldım:

Dahiliye Nezareti celilesinden 29 Haziran sene 1335 tarihiyle mevrut[3] tezkere sureti:

Dahiliye Nazır-ı sabıkı Ali Kemal Bey tarafından zat-ı valalarına şifahen emir ve tebliğ olunduğu üzere, Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın meclisi mahsusu vükelaca azli karargir olduğu ve mazül bir kumandan bulunması itibarıyla bademe resmî telgraflarının kabul edilmemesi temenni olunur.

Dahiliye Nazır Vekili

Eh, âlâ, ben endişemden kurtulmuş, dairemde günlük işlere yarı müsterih başlamıştım. Nasılsa yine bir iş çıktı, öğleden sonra, tekrar Dahiliye Nezaretine gittim, "Nazır burada mı" dedim. "Evet" dediler; odasına girdim: Bir de ne göreyim? Minelacayip, koltukta Vasfi Efendi yerine Ethem Bey oturuyor.

1 tevsik etmek: belgelendirmek
2 tahrirî: yazılı
3 mevrut: çıkan

Aynı yerde, pür şiddet ve muhteşem, Cemal Paşa'yı gördüğüm günden beri, aman Allahım, bu ne değişmeler, ne çehreler, ne işler?!.

Ethem Bey'le konuşacak hiçbir işim olamazdı, on beş senedir, hem de ahbap olarak hususi tanıştığımız bu zata, şimdi kim olduğumu güç anlatabilirim, değil ki "Eastern" telgraf şirketine ait muğlak bir meseleyi anlatayım. Dalgınlığından bilistifade, derhal, geri döndüm ve o bulundukça bir daha nezarete adımımı atmadım.

Vasfı Efendi'yi fırkacı ve garazkâr sayan nezaretsiz nazırlar, Zâtı Şahaneye Ethem Bey'i tavsiye etmişlerdi. Sabri Efendi de pek yabancı addetmeyerek, bunu kabule razı olmuştu.

Ethem Bey, nezareti zamanında yalnız adi işleri tedvirle iktifa eyliyor, mesuliyet altına girmiyordu. Zâtı Şahane yeni Nazır vekilinden pek memnun kalmış ve bunu Sadaret Kaymakamına anlatırken takdirlerini izhar eylemişti.[1]

12

Yine Telgraf Tellerine Neden Kulak Verelim?

Dahiliye Nazır Vekili Ethem Bey, bu buhranlı durumda günlük işlerle uslu uslu, normal zamanlarda imişçesine meşgul oladursun, bizim Anadolu'daki başmüdürlerin feryatları göklere çıkmaya başladı; bütün telgraf merkezlerinin heyecanına tercüman olan bu yalvarma ve korkular karşısında

1 izhar eylemek: belirtmek

daha fazla lakayt kalmayı, gençlik, tecrübesizlik, ataklık veya zayıfı himaye, memurlarını vikaye,[1] ne derseniz deyiniz, artık muvafık bulmuyorum. Müdüriyeti Umumiyenin verdiği emir icra olunmalı ve haksız hapsedilen memurlar kurtulmalı... Ama nasıl? Başım ateş gibi yanıyordu, kendimi yiyordum.

Evvela Dahiliye Vekâletine –sırf muamelei resmide usule riayet etmiş olmak için– ihtiyaten şu tezkereyi gönderdim:

Dahiliye Nezareti Vekâleti Celilesine yazılan, 118 kalemi mahsus numara ve 3 Temmuz 1335 tarihli tezkere suretidir.

"Makamı âlilerinden varit olan ve 29 Haziran 1335 tarihli tezkerede Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın Meclisi Mahsusu Vükelaca azli karargir olmuş bir kumandan bulunmak itibarıyla bademe resmî telgraflarının kabul edilmemesi emrü irade buyurulmuş ve keyfiyet derhal telgrafla Başmüdüriyetlere tebliğ edilmiş ise de Mustafa Kemal Paşa elyevm kendisini mazul addetmeyerek resmî muhaberatında devam ve telgraf memurlarını emrine itaate icbar eylemekte olmasına nazaran mezkûr tebligatın kabili tatbik olmadığı anlaşılmaktadır. Esasen makamı âlilerinden varid olan tezkerei maruze Vasfi Efendi Hazretlerinin imzasını havi bulunduğundan bu bapta yapılacak muamelenin tekrar istizanı[2] zarurî görülmüş olmakla keyfiyetin inba ve işarı mütevakkıf-ı himem-i asafaneleridir[3] olbabda..."

Posta ve Telgraf ve Telefon Müdüriyeti Umumiye makamı bu tezkeresiyle evvela nezareti yeni vaziyetten haberdar

1 vikaye: koruma
2 istizan: izin isteme
3 mütevakkıf-ı himemi asafane: bakanlığın gayretine bağlı

ve saniyen buna karşı yapılacak muameleyi istizan ediyor. Vakayı meskût[1] geçemez verilen emrin tatbik edilemediğini makama bildirmekten geri kalamazdı. Nezaret de vaziyetin icap ettiği süratle buna cevap vermekte gecikme gösteremezdi. Fakat Ethem Bey, Meclis'teki iki cereyanı da idare etmek arzusunda idi. Binaenaleyh kendiliğinden bir karar alamayacağı belli idi. Tahminim veçhile cevap gelmedi; ben de tekide[2] bile lüzum görmedim. O sırada ha Çemberlitaş'a bu tezkereyi yollamışım ha Dahiliye Vekiline... Beş kere yazsam, hatta yazmak nerede... bağırsam, hatta daha ileri varıp kafamı çarpsam gene boştu. Muhatabım çocukların "Elhap!" oyunundaki[3] gibi ağzını açmamaya azmetmişti. Fakat malum, sonra, kendisine bu hareketin sebebi sorulsa derhal:

"Ne yapayım, birader, ben vekildim!" diyecek, icabında lehine pek güzel kullanacağı, "el vekili kel asil" kaidesinin burada tatbik olamayacağını uzun uzadıya anlatacaktı. Müdüriyeti Umumiye bütün muamelatında –iradeler müstesna– dairelerle muamelatını ve umum icraatını müstakilen yapıyordu. Binaenaleyh Dahiliye Nezaretini bir tarafa bırakarak Sadaret ve Harbiye Nezareti ile de görüşebilir, onlardan cevap bekleyebilirdi; hususiyle Dahiliye Nezareti vaktiyle bu yoldaki siyasetini Müdüriyete bildirmiş verdiği emrin tatbikini tekid bile etmişti.

Başmüdürlerin telaşı arttıkça artmakta, berdevamdı. Zira hepsine şu kati ve şiddetli ihtarname gelmişti:

Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa imzasıyla Telgraf Müdürlüğüne yazılan telgrafname suretidir:

1 meskut: suskun
2 tekid: pekiştirme
3 elhap oyunu: hiçbir durumda konuşmayanın kazandığı bir çocuk oyunu.

"Azil ve nasbım hukuku şahane cümlesinden olduğu ve azlim katiyyen vaki olmadığı halde, infisal etmiş[1] Nazırı sabık Ali Kemal Bey'le Telgraf Müdürü Umumisi Refik Halid Bey'in güya azledildiğim cihetle telgraflarımın kabul edilmemesi zımnında kizbü duruğa[2] ve bazı hatırnak[3] hissiyata müstenit harekâtı vakıalarının hukuku şahane ve uhdemde[4] olan vakarı haysiyeti devlete tecavüz olmakla beraber ruhu maslahatı[5] da ihlal edildiğinden, takibatı kanuniyede bulunulmasını makamı âlisine arz ettim. Bugün Cülusu Hümayunu Hazreti Padişahî-yi berayi tebrik gerek Mabeyni Hümayun Başkitabetine ve gerekse Harbiye Nezareti Celilesine, vilayata ve kolordulara olan telgrafnamelerin Erzurum merkezinde ihfa[6] ve iptal edilmek gibi gayrimeşru harekâtın şerik ve vasıtai icraatı olan Erzurum Başmüdürü ile Merkez Müdürünün verdikleri izahat ve vesaik üzere uhdemdeki vakar ve haysiyeti devleti teyit ve muhafaza için; hapis ve tevkif ve Divanı Harbe tevdi ettirilmiştir. Her tarafla ve bilhassa son günlerde makamatı âliye ile de resmî muhaberatım kendilerince malum olduğu halde, bundan tegafül[7] ve tecahül[8] etmeleri mesuliyetlerini teşdit[9] eylemiştir. Berayi malumat tamim olunur."

4 Temmuz 1335

1 infisal etmek: görevden uzaklaşmak
2 kizbü duruğ: asılsız ve yalan
3 hatırnak: kırıcı
4 uhde: sorumluluk
5 ruhu maslahat: işin ruhu
6 ihfa: gizleme, saklama
7 tegafül: göz yumma
8 tecahül: bilmezden gelme
9 teşdit: şiddetlenme, artma

Bugünkü aklım olsaydı usulcacık evrakı çantama koyar, hazırlanır, dört satırlık bir istifaname yazarak yan kapıdan sıvışır giderdim; sanki kırk yıllık memurdum, bir türlü koltuğumdan ayrılamıyordum. Sanki başka mesleğim ve sanatım yoktu, dört elle memuriyete yapışmıştım. Mademki verdiğim emir dinlenmiyor, dinleyenler ceza görüyor, mademki Dahiliye Nezareti yan çiziyor ve hükümet nüfuzunu istimal edemiyor, mademki ortada baş yok, kıç yok, bir kör dövüşüdür gidiyor, faal, cesur, müteşebbis, bir ben mi kalmıştım? Faaliyet benim mi hisseme düşüyordu?

Otuz yaş ne demektir? İnatçı hilkat nasıl olur? Onları göz önüne almalı... Buna arzu edenler, ihtiras, mevki kavgası da diyebilirler; fakat ben kendimi daha iyi bilirim, sırf ilk darbede çekilmiş, yere serilmiş olmamak için durmaya karar vermiştim. Bu kararla hemen Sadaret ile Harbiye Nezaretine şu tezkereyi yazdım; fakat makama değil, şahsa hitap ediyordum:

Şeyhülislam ve Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi ile Harbiye Nazırı Ferit Paşa'ya yazılan 120 ve 121 numara ve 5 Temmuz 1335 tarihli ve mahrem işaretli tezkere suretidir:

Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın Posta ve Telgraf müdüriyetlerine tamimen vuku bulan tebligatını havi telgrafnamenin bir sureti leffen[1] *takdim kılındı. Mütalaasından müstefat olacağı*[2] *veçhile Mustafa Kemal Paşa hiçbir salahiyeti resmiyeyi haiz olmadığı halde müdüriyeti aciziyi ve dolayısıyle Dahiliye Nezareti Celilesine merbut*[3]

1 leffen: ilişikte
2 müstefat olmak: anlaşılmak
3 merbut: bağlı

memurini –hapis ve tevkife cüret eylemektedir. Amirinden almış olduğu emri infaz etmek suretiyle vazifesini ifa etmiş olan bir memurun– azli Meclisi Vükelaca karargir olmuş bir askerî müfettiş tarafından– hapis ve tevkif olunması bütün memurlarımız üzerinde Müdüriyeti Umumiyeye ve hatta Hükümete karşı pek fena tesirler bırakacaktır. Bu şerait dairesinde telgraf muamelatının selametinin temini imkânı yoktur. Çünkü memurlarımıza karşı amirlik sıfatımız kalmamış demektir. Muhaberatı mühimmei devletin mihveri cereyanı olan Telgraf ve Posta merkezlerinde matlub[1] olan selameti idare ve inzibatı temin etmek için her şeyden evvel bu inzibatı, kanun-şikerane[2] bir istibdat ile mahvedenler hakkında tedabiri müessire ittihazını zaruri görüyorum. Binaenaleyh memlekette nevima[3] anarşiye yol açan bu gibi icraatı keyfiye mütecasirlerine[4] karşı lazım gelen muamelenin tatbikinde teahhür edilmemesinin[5] teminini selameti vatan namına istirham ederim.

Selameti vatan namına... Şimdi, bunu okurken evvela ben de sizin gibi güldüm. Fakat sizler, daha doğrusu, sizlerden bir kısmı haini vatanın "Selameti vatan namına istirhamı"nı garip ve tuhaf görüp gülmüşsünüzdür. Ben, bittabi, kendimin hain mi, haşir mi, olduğumu daha yakından bildiğim cihetle, bu sebepten gülmüyorum; vatanı sevmek hususunda, tıpkı her yiğidin bir yoğurt yiyişi gibi, her kişinin de bir tarzı bulunduğumu ve aradaki farkın ne kadar derin olduğunu gördüğümden...

1 matlub: istenen
2 kanun şikerane: kanun çiğneyen
3 nevima: şimdiden sonra
4 mütecasir: cesaret eden, kalkışan
5 teahhür etme: gecikme, erteleme

O zaman şu kaydı koyarken, hâlâ hatırlarım, hakikaten, anarşi vesilesiyle, frenklerin dahile de ayrıca tecavüzlerinden ve meselenin işgal ordularına Yunan lehine ipucu vereceğinden korkuyordum; çok samimi idim. Nitekim korktuğum da olmadı değil, oldu... Fakat netice başka türlü çıktı.

Bu tezkerelerimi gönderdiğim gün yeni Harbiye Nazırı Ferit Paşa Babıâli'de Meclis-i Vükela salonunun yanındaki odada Mustafa Kemal Paşa ile makine başında muhaberede idi. Hatta bu muhabere daha evvel ayın otuzunda şifre ile başlamıştı. Hoş, sade Harbiye Nazırı değil, Mabeyni Hümayundan Başkâtip Ali Fuat Bey (66) dahi –hilafı meşrutiyet– iki numaralı Dahiliye şifresiyle Erzincan'da Üçüncü Kolordu Müfettişine bazı iradeler tebliğ ediyor ve arada sıkı bir muhabere cereyan eyliyordu. Damat Ferit Paşa'nın şu esnada memlekette olmaması nüfuzu hükümeti –yalnız bu kısa müddete ait olmak üzere– adeta Mabeyni Hümayuna hasretmişti.

Padişah, tıpkı Abdülhamid Han'ın ikbalindeki gibi, başkâtibi vasıtasıyla umuru devlete müdahale halinde idi. Bu, belki, ahvali fevkaladede bir tavassut addolunabileceğinden, doğrusu, mazur görülebilirdi. Mamafih, başta Ferit Paşa olsaydı herhalde hünkârı müdahaleden menederdi. Zaten daha kötüsü vardı: Meclis-i Vükela'ya memur Reşit Akif Paşa, o günlerde padişahın bir müşaviri hassı kesilmiş, Mabeynde oturmuş, Yıldız telgrafhanesinde, Anadolu'nun muhtelif vali ve yüksek memurlarıyla muhabere ediyordu.

Hem ne muhabere? İçinde o "Nuru aynim"ler, o "Biraderi meveddetperverim efendim"ler, o "padişahı maali iktinah" ve "zıllullah filalem"ler[1] neler de, neler yoktu! Hep-

1 Sırası ile karşılıkları: "gözümün nuru" "sevgi dolu", "her şeyin iç yüzünü bilen gerçeği bulan padişah" "âlemde Allah'ın gölgesi"

sinden dirayet, fetanet, hamiyet gibi devri sabıka has envai faziletler bekliyor, malayani elfaz[1] ile telleri yoruyordu.

İşte bu cihet, hakikaten, affedilemezdi, hem ben de nizama riayet kararını almış bir âmirdim. Dahiliyeden işar olmadıkça makine başında muhabereye rıza gösteremezdim; halbuki Dahiliye'de emir ve nehye kadir bir kuvvet de yoktu... Vekile sormaya kalksam, günler geçecekti; maalesef göz yummak lazım geliyordu ama, içim rahat etmiyordu ki...

Nihayet saatlerce süren bu muhabereye Reşit Akif Paşa'nın o muhtelif kimselerden cevap talep etmesi sabrımı tüketti, telgrafhane vasıtasıyla kendisine muhabereyi kesme tavsiyesine mecbur kaldım; zira Mühendis Ferit Paşa'nın Erzurum'la cereyan eden muhaberesini de bu lafıgüzaf arızaya uğratıyordu. Paşa, öfkesini yenip susmayı tercih etti.

Acaba Saray-ı Hümayun ve Babıâli ile Mustafa Kemal Paşa'nın muhaberelerinden ne netice hasıl olacaktı? Saraydaki şifreli olduğundan anlayamıyordum. Fakat Ferit Paşa'nınki ve cevapları açık ibareli idi... İki gün bir gece sürdü. Nihayet Yıldız Sarayı'ndan Erzurum'a çekilen aşağıdaki telgraf arada uyuşma olamadığını anlattı:

Paşa Hazretlerine,

"Memuriyeti âliyelerine hasbelicap[2] hitam[3] verilmiş olduğundan hemen bila taahhür[4] Dersaadete avdetleri iradei katiyei Hazreti Padişahı iktizasındandır efendim."

Serkâtibi Hazreti Şehriyâri
Ali Fuat

1 malayani elfaz: anlamsız, hoş sözler
2 hasbelicap: gereği üzerine
3 hitam: son
4 bila taahhür: gecikmesiz

İyi hatırımda kalmamışsa da, galiba bu telgrafın tarihi 7 Temmuzdu; diğer taraftan, 8 Temmuz tarihiyle Mustafa Kemal Paşa, Mabeyni, istifasından haberdar ediyordu.

13

Samsun İşgaline Nasıl Hükmolundu? Refet Paşa'ya Telgrafla Neler Söylendi?

Harbiye Nazırı Mühendis Ferit Paşa, cidden müşkül bir vazife deruhte etmişti. Saraydan mümessillere, mümessillerden Babıâli'ye koşuyor, makine başında saatlerce kalmaya mecbur oluyor, yemekten, uykudan, huzurdan mahrum pek yorucu günler geçiriyordu.

Zavallıyı bir defa telgraf âleti önünde, tık, tık'ların ninnisini dinleyerek, koltuğa gömülü, uyumuş buldum. Enfiye kutusu dizinin üstünde, mendili yerde idi; horluyordu. O sırada odaya Nafıa Nazırı Ferit Bey girdi (Bu vukuat esnasında her tarafa sokulup yeni ne öğrense kâr addettiği cihetle sık sık buluşuyorduk). Bana kendinden geçmiş olan Harbiye Nazırını gösterdi:

"Hele şu adama bak," dedi. "Bunlarla, bu enfiyecilerle, tiryakilerle iş mi görülür?"

Gözlerinden geçeni okudum: Eğer şimdi Dahiliye ve Harbiye Nezaretleri benim uhdemde olsaydı, görürdünüz, şu makinenin önüne bir oturur, bir muhabereye başlar, bir iş çevirirdim ki, parmağınız ağzınızda kalırdı... diyordu.

Keşke öyle olsaydı, ilk işi beni postaneden azletmek

olacağından, yakamı sıyırmış, ben de rahata kavuşmuş bulunurdum!

Olabilirdi ki padişah, bütün tesirata rağmen Damat Ferit Paşa'ya ve arkadaşlarına bağlı kalırdı. Mevkii Sadrazam nezdinde çok kuvvetli idi; hatta konferansa giden Maliye Nazırı Tevfik Bey'e bile Ferit Bey vekâlet ediyordu.

Fakat bilumum nezaretleri uhdesine alabilecek derecede iştihası açık göründüğünden sade Hürriyet ve İtilaf nazırlarını değil, nezaretsizleri, kodamanları da kendisinden ürkütmüştü. Artık Ferit Paşa dönerse, kendisini atacağı belli olduğundan şimdi bütün zekâsını Sadrazamın iskatına[1] sarf ediyor, kabineden gayri memnun gazete muharrirlerini her gün, bütün işlere tercihan karşısına alarak, onlara direktif veriyordu. Belki de bütün bunları, vatani sevgisinden yapıyordu. Ben yanlış muhakeme ediyordum. Nitekim hamiyetini sonradan Ankara'da göstermişti, pek mühim işler görmüştü.

Meclisi Vükela'daki nezaretsizler de, şimdi Mustafa Kemal Paşa'nın azil veya istifasını muhakkak gördüklerinden, nüfuzun Sarayda olduğunu anlayıp artık görünüşte Paşayı tutmaz olmuşlardı. Dahiliye Vekili bile, Mecliste İzmir Milli hareketi aleyhine verilen bir kararı, yani Ali Kemal Bey'in mahut "Reddi İlhak Cemiyetleri" telgraflarının ademi keşidesine[2] müteallik emrini güya usule sokarak ve mesuliyeti Meclisi Vükelaya yükleterek Posta Müdüriyeti Umumisine tebliğ ediyordu. Ben de aynen aşağıdaki şekilde başmüdüriyetlere telgrafla bildiriyordum:

1 iskat: düşürme, düşürülme
2 ademi keşide: çekilmeme

Dahiliye Nezaretinin bila tarih ve 322 numara ve İdarei Umumiyei Vilayet formalı tezkeresi suretidir:

Cem'iyat namına ücretsiz telgrafnameler çekilmekte olduğu anlaşılmasına ve bunun ademi cevazına nazaran, hiçbir cemiyet tarafından bila ücret hiçbir tarafa telgraf keşidesine müsaade olunmaması ve hükümetçe gayri musaddak cemiyetler namına ise ücretle dahi telgraf kabul ve keşide edilmemesi Meclisi Vükelaca tezekkür edildiği bâ tezkerei samiye izbar ve keyfiyet tamimen vilayet ve elviyei gayri mülhakaya işar kılınmış olmakla ifayi muktezası tebliğ olunur.

Dahiliye Nazırı Vekili
namına Müsteşar
Keşfi

Başmüdüriyetlere tamim edilen 243 kalemi mahsus numara ve 6 Temmuz 1335 (20 Temmuz 1919) tarihli telgrafname suretidir.

Hiçbir cemiyet tarafından bila ücret hiçbir tarafa telgraf keşidesine müsaade olunmaması ve hükümetçe gayri musaddak cemiyetler namına ise ücretle dahi telgraf kabul ve keşide edilmemesi Meclisi Vükela kararı iktizasından bulunduğu tebliğ olunur.

Sabık Dahiliye Nazırının verdirdiği emir, sırf hususi bir mahiyette ve yalnız tanınmamış bir cemiyete münhasır idi. Halbuki şimdi yirmi şu kadar kişilik Meclis, bir arada, bu emri, hem de tatbiki imkânsız bir surette ve teşmilen[1] veriyordu. Bir telgraf müdürüne "Şu namdaki cemiyetin telgraf-

1 teşmil: genişletme, kapsama

namesini çekmeyiniz!" dediğiniz zaman bu emrin icrasından emin olabilirdiniz. Fakat "hükümetçe gayri musaddak cemiyetler namına telgraf kabul etmeyiniz!" deyince telgrafhanelerin kaffesine musaddak cemiyetlerin listesini vermek icap ederdi. Böyle bir defterin tanzimi, günlere mütevakkıf işti. Zavallı Heyeti Vükela, biçare Dahiliye Nazır Vekili... Sanki bu kararla ne yapmış oluyorlardı?

Meclisi Vükelanın ikinci işi Üçüncü Ordu müfettişinin çekilmesi üzerine Üçüncü Kolordu kumandanıyla, yani Samsun'da bulunan Miralay Refet Bey'le (67) bir muhabere kapısı açmak olmuştu. Mesele çok ehemmiyetli idi: İngilizler Samsun'a asker çıkarmaya başlamışlardı. Refet Bey de, güya, müdafaa tertibatı almıştı... Bir hadisenin arifesinde bulunduğumuzdan kimse şüphe etmiyordu; Yunanlılar Akdeniz'den içerilere doğru kanlı adımlarla yürürlerken, Karadeniz'den de aynı harekete İngilizlerin iştiraki bir işgal-i umumi başlangıcı addolunabilirdi. Felaket karşımızda, dimdik şaha kalkmış, duruyordu.

Samsun telini Babıâli'ye verdik. Sordular:

"Sivas Kolordu Kumandanı Miralay Refet Bey, oraya muvasalat[1] buyurdular mı?"

"Bir sorayım. Gelmişse buraya gelsin mi efendim? Ve kim istiyor diyelim?"

"Meclis-i Vükeladan istiyorlar, görüşecekler deyiniz!" Bir müddet sonra şu cevabı aldık:

"Buradan iki saat mesafede Kıdamut kariyesinde bulunuyorlar, Samsun'a otomobil ile bir çeyrek imiş...."

"Hemen Samsun'a hareket etsinler, Heyet-i Vükeladan

1 muvasalat: ulaşma, varma

kendileriyle görüşmek istiyorlar. Samsun'a geldiklerini de bize bildiriniz!"

"Diyorlar ki: Aramızda telefon var, emirlerini yazınız. Gelmekliğim matlup[1] ise bildiriniz!"

Babıâli'den Ferit imzasıyla Samsun'a yazılan 7 Temmuz 1335 tarihli telgrafname suretidir:

Şimdi haber aldık, İngiliz kıtaatının Samsun'a ihracı üzerine müdafaa tertibatı almışsınız. Bu emri ihtimal Mustafa Kemal Paşa'dan telakki ettiniz. Evvela İngiliz mümessilliği oraya asker sevkinin asla işgal arzusundan tevellüt etmediğini,[2] belki Mustafa Kemal Paşa'nın asayişi ihlal suretinde vuku bulan harekâtından tevellüt ettiğini kati olarak beyan ve temin ediyor. Buna münasebat-ı coğrafiye ve Mustafa Kemal Paşa meselesi dolayısıyla itimat etmek lazımdır. Saniyen İngilizlere karşı mukavemetten ne çıkar? Oralarda muhilli asayiş[3] bir vaka tahaddüs ederse[4] hemen işgal edeceklerini söylüyorlar. Bizim mukavemetimizi derakap bu yolda tefsir etmeleri muhakkaktır. Bunu da diğer haris devletlerin işgali takip edecektir. Binaenaleyh Meclis-i Vükelanın kararıyla size tebliğ ediyorum: İngiliz ihracına ve ilerlemesine karşı katiyen mukabelede bulunmayınız. Fayda yok, zarar muhakkaktır. Mustafa Kemal Paşa meselesine gelince, bu mesele de, had, müzmin ve muzır bir şekil aldı. Mustafa Kemal Paşa'nın camilerde halka alenen telkinatta bulunmasından dolayı İngilizler geriye çağırılmasını istediler. Camilerde

1 matlup: istenen, talep edilen
2 tevellüt etmek: doğmak
3 muhilli asayiş: asayişi bozan
4 tahaddüs etmek: ortaya çıkmak

bizzat telkinatta bulunması haddizatında takdir edersiniz ki, gayri musip[1] *bir harekettir. Binaenaleyh kendisini geri çağırdık. Gelmedi, gelmiyor. Pek fena ediyor. Çünkü İngilizler her şeyi bıraktılar, bu hususta ısrar ediyorlar. Memlekete hizmet etmek ise kendisinden başka orduda kumandanımız yok değil. Mademki avdeti lüzumu bir mesele-i ecnebiye şeklini aldı. Vekâleti diğerine bırakıp dönmeli idi. Bahusus ki İngilizler avdetinde kendisine bir şey yapmayacaklarını resmen vaat ettiler. Binaenaleyh hattı hareketinde devamı merkez ile havalii şarkiyenin*[2] *birbirinden ayrılması manasını tazammun edecek.*[3] *Bu da arzu etmediğimiz inkisam*[4] *tehlikesini meydana getirecektir. Kendisi neden korkuyor? İnkisamdan değil mi? Halbuki şu hareketi ile inkisamı, maazallah kendisi yapmış olacak. Gelmeyecek... İngilizler asker gönderip getirmeye kalkacaklar ve girilen yerden çıkılmayacak. Halbuki henüz inkisam muhakkak değil, şark meselesinin halli teehhür etti. Biz teehhürden zarar değil, fayda ümit ediyoruz. Binaenaleyh Mustafa Kemal Paşa eğer vatanını seviyorsa onun faydası için hemen dönmelidir. Siz de yukarıda dediğim veçhile İngilizlere karşı asla bir harekette bulunmayarak oralarda işgale sebebiyet vermeyiniz. Dirayet ve fetanetinize*[5] *güveniyoruz."*

Bu resmi ifadelerden anlaşılıyor ki, muhtelif şahısları temsil eden kabine azası, Reşit Akif Paşası, Abdurrahman Şeref ve Haydarîzade İbrahim Efendileri, Nafıa Nazırı Ferit

1 gayri musip: isabetsiz, yersiz
2 havali-i şarkiye: doğu bölgeleri
3 tazammun etmek: içine almak, içinde bulundurmak
4 inkisam: bölünme
5 fetanet: zihin açıklığı, kavrayış

Bey'i dahil ve hariçte duran İzzet Paşa, Tevfik Paşa ve rüfekası, kâffeten[1] Mustafa Kemal Paşa'nın hareketini tenkit ve İngilizlere adem-i mukavemeti tavsiye ediyorlar, teehhür eden sulhü lehimizde bularak Anadolu'da mukavemetin imkânsızlığını ileri sürüyorlardı.

Hatta bununla kalmayarak –ellerinde sarih hiçbir vaid-i tahriri olmaksızın– eski Üçüncü Ordu Müfettişini İstanbul'a yani İngiliz zabıtasının hâkim bulunduğu bir mıntıkaya davetle kendisine güya teminat bile vermeye kalkışıyorlardı.

Bu meselede mesuliyet varsa, şu hareket hainane ise, herhalde kabahati yalnız Sabri Efendi ile Ali Kemal Bey'e yükletmek doğru olamazdı; o zaman kabineyi teşkil eden umum vükela netice itibarıyla sabık Dahiliye Nazırıyla müttefik kalmışlar ve Sadrazam kaymakamını hareketinde takviye etmişlerdi.

Acaba Refet Bey bu ihtara nasıl bir cevap verecekti? O dahi itiraz mı edecekti? Zannederim ki meclis, bu korkuda idi ve anlaşılıyordu ki Kolordu Kumandanını yarı korkutma, yarı iltifat ile kendisine celbe çalışıyordu. Bir müddet geçti. Refet Bey'in cevabı makinede önümüze serilmeye başladı. Tafsilatını bundan sonraki fasılda göreceğiz.

Oraya geçmeden evvel "Hürriyet ve İtilaf'ın o esnadaki vaziyetini kısaca izah lazım: Hadisat birbirini takip ededursun, günün birinde eski Reis Sadık Bey çıkageldi ve gelir gelmez fırkada, İsmail Gümülcineli ile bermutat birleşerek bir hizip teşkiline can attı. Kabinedeki arkadaşlarına diş biliyor bir kaşık suda boğmaya fırsat arıyordu. Arzusu Harbiye Nezaretini elde etmek idi; fakat Damat Ferit Paşa teklifi reddetmişti; bu olmayınca, Âyanlığa göz dikti.

1 kâffeten: tümü, hepsi

Mustafa Sabri Efendi büyük bir sabır ve ihlas göstererek Zatı Şâhaneye işi biraz çıtlattı ise de kabul görmeyince fazla ısrar edemedi; yalnız Sadık Bey'in Meclis-i Vükelaya memur nazırlığına bir irade çıkarttı.

Sadık Bey, Âyan azalığıyla beraber olmadığı için, nazeketsizce bu tayine itiraz ve kabaca istifa etti. İşte İzmir'de Yunan yürürken, Erzurum'da bir askeri hareket başgösterirken, Paris'te devletin hayatı mevzuu bahsolunurken ve İstanbul'da aciz bir kabine ne yapacağını şaşırmışken müstakil lider, bu tefrikalarla meşgul fırkayı büsbütün yıkıyor, oturduğu dalı kendi eliyle baltalıyordu.

Damat Ferit Paşa bir müddet daha gecikirse artık hükümetin iler tutar yeri kalmayacaktı. Hoş, geldikten sonra da gene kalmadı ya... Fakat, herhalde, o bir "sui idare" oldu, lakin bu bir "idaresizlik" idi!

Samsun teli Heyet-i Vükelanın beyanatına karşı, bize şu izahnameyi naklediyordu:

"Harbiye Nezareti celilesine üç günden beri muntazaman takdim ettiğim mufassal raporların henüz alınmamış olacağına kail olmak mecburiyetinde kalıyorum. Mustafa Kemal Paşa on gün evvel Erzurum'a gitmek üzere Sivas'tan hareket etti ve ancak beş gün zarfında Erzurum'a vasıl olabildiğini karargâhın Sivas'ta kalan kısmının kıdemlisine yazdığı telgraftan anladım. Bu işgal ihtimaline karşı mukavemet hakkında kendisinden hiçbir emir telakki etmedim. Meseleden haberdar olur olmaz ilk işim Canik'teki hükûmet-i mahalliye ve askeriye vasıtasıyla İngiliz mümessiline hiçbir haber vermeden çıkarılan bu askerin ihraç edilmesine hiçbir sebep göremediğim gibi, bunun halen pek mükemmel olan

kolordu mıntıkamın asayiş vaziyetini tamamen ihlal edeceğini ve bunun mesuliyetini kabul edemeyeceğimi, halbuki kolordu mıntıkamın bu gibi ihraç ve ilerleme hareketi olmadığı halde, her türlü asayişten şahsen mesuliyeti kabul ettiğimi ve bu mıntıkamın asayişinden hükûmet-i merkeziyeye karşı doğrudan doğruya benim mesul olduğumu, ancak bu asayişi ihlal mesuliyetini deruhte edemeyeceğim için hükûmet-i merkeziyenin malumat ve muvafakatine iktiran etmedikçe[1] *çıkan kuvvetlerin ilerlemesine mukavemete mecbur kalacağımı ve yeniden kuvvet ihracına da aynı sebepler ile muvafakat edemeyeceğimi tebliğ ettim ve bunları derhal Harbiye Nezaretine arz ettim. Müteakiben raporlarla Harbiye Nezaretine arz ettiğim veçhile benim harekâtımın doğruluğu ve icraatının bitaraflığı İngiliz zabitlerine bais-i itimat*[2] *olduğu için sözlerimin sıhhatini kabul ve bugün mesele tamamen halledildi. Gelen bir tabur kuvvetten başka gelecek kuvvet olduğunu zannetmediklerini ve bu gelen taburun da esasen Samsun'da ve kısmen Merzifon'da evvelden beri bulunmakta olan bir bölüğün tebdili için getirildiği ve eski bölüğün elan iade edilmek üzere gemilere irkâben*[3] *geri alınacağı ve hakikaten mühim olan asayişe halel vermemek için Merzifon'da evvelden beri kaç nefer varsa yalnız o kadar neferin oraya gönderileceği ve mütebakisinin Samsun'da katacağı cevaben bana bildirildi.*

Binaenaleyh işbu maruzatıma nazaran mesele tamamen halledilmiş ve İzmir'in işgali ve oradaki kıtaller[4] *üzerine pek ziyade müteessir olan Ermeni ve Rumların, dahilin dahi ya-*

1 iktiran etmek: yakınlaşmak, yaklaşmak
2 bais-i itimat: güven verici
3 irkâb: bindirme, bindirilme
4 kıtal: vuruşma, birbirini öldürme

kında işgal edileceği yolunda yapmakta olduktan imalı ve korkutucu telkinatla teessürleri artırılan dahildeki ahalinin duçar-ı heyecan olarak asayiş vaziyetinin ihlal edilmesine yine buradaki mümessilin işbu maruzatımın hakikatini takdir ederek vaki olan teshilat[1] sayesinde muvaffak oldum.

Ben zannediyordum ki bu mıntıkanın asayişinde mesul olan ve bu mesuliyetin derecesini takdir ve icabında onu omuzlarına yüklenebilmekle iftihar eden bir Kolordu Kumandanının en mühim vazifesi bu idi ve hiçbir zaman maceraperestane bir surette kâinata meydan okumak fikriyle değildi.

Bundan başka hükûmet-i merkeziyenin muvafakat ve malumatına iktiran etmeyen işgallere karşı mukavemet etmek dahi Meclis-i Vükela kararına iktiran eden bir vazife-i askerîye idi.

Asker sıfatıyla ikincisini, asayişten mesul yüksek dereceli bir memur sıfatıyla da birincisini düşünmek ve tatbik etmek mecburiyetinde idim. Yalnız zat-ı devletlerinden pek istirham ederim ki bugün hasıl olan bu vaziyetin muhafazası hükûmet-i merkeziyece temin buyurulsun. Kolordu mıntıkamın asayişine padişahıma ve hükümetime karşı mesul olan Mustafa Kemal Paşa bizzat... (noksandır) benim bu mesuliyeti şahsen kabul ettiğimi hükûmet-i merkeziyeyi dahi işhad ederek[2] İngiliz mümessiline karşı tekrar ediyorum. Eski bir arkadaşınız olan bu bendelerinin istiklal-i efkârın tesiri altında kalmayacağını pekâlâ takdir buyurursunuz.

Evvelce pek bozuk olan bu havali asayişini pek seri bir surette bugünkü hali mükemmeliyete getirmekteki mesaimin

1 teshilat: kolaylıklar
2 işhad etmek: tanık göstererek

ve bilhassa bunu ne kadar az kuvvetle tatbik ettirebildiğimin en büyük şahidi İngiliz zabitleridir. İcraatım kuvvetten ziyade şahsi tesirler altında oldu. Şimdi bunun ihlali pek günah olur ve bunu ihlal edecek bir harekete muvafakat etmekte bittabi mazurum. Binaenaleyh vaziyetin, hal-i hazırın muhafazasını ve yeni kuvvetlerin çıkarılmamasını temin ve aksi halde bu mesuliyetin kimin tarafından deruhte edileceğini tayin buyurunuz!"

Üçüncü Kolordu Kumandanının izahatı, tarzı tahrir itibarıyla oldukça muğlak bulunmakla beraber, icraat ve fiiliyattaki kuvvet ve muvaffakiyet cihetiyle pek vazıh, pek itimat verici idi.

Belliydi ki bu asker, mıntıkasında halka emniyet vermiş, ecnebi zabitlerine hürmet telkin etmiş, hülasa iş görmüştü. Fakat Babıâli'den yazılan telgraftaki diğer meseleye henüz temas etmemişti. Acaba meskût mu geçecekti? Hayır, izahat şöyle devam ediyordu:

"Vaziyet icap ederse padişahın iradesine iktiran eden salahiyetime tevfikan belki de Sivas vilayetinin bazı aksamında, bilahare irade-i seniyeye iktiran etmek üzere idare-i örfiye ilanını da düşünüyorum. Mustafa Kemal Paşa meselesine gelince, benim bu babtaki tekmil malumatım bundan hayli zaman evvel müşarünileyhin[1] bazı hususat-ı mühimmenin müzakeresi için İstanbul'a çağırılmış[2] ve kendi tarafından da bu hususatın nelerden ibaret olduğunun sorulmuş olmasından ibarettir. Fakat bu hikâye pek eski ve müşarünileyhin

1 müşarünileyh: anılan, adı geçen

2 Şevket Turgut Paşa zamanı, Paşa'yı getirtmek için böyle bir hileye müracaat edilmiş olduğunu Babıâli ile Müfettiş Paşa arasında cereyan eden muhaberelerden anlamıştım (yazarın notu).

benim mıntıkamda bulunduğu zamana aittir. Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'da ne yaptığını bilmiyorum. Benim mıntıkamda bulunduğu zaman şayan-ı takdir (takbih[1] olacak) hareketini, camilerde vaaz verdiğini bilmiyorum. Müşarünileyh halkı galeyana getirmek değil, bilakis tersine çalıştı. Fakat bu havaliye vürudu bir tesadüf eseri olarak İzmir'in işgaline tesadüf etmiş ve halk kendi kendine galeyana gelmişti. Mustafa Kemal Paşa bunları daima teskine çalışmış, muvaffak da olmuştu. Fakat İstanbul'da miting telgraflarının kabul edilmemesi hakkında büyük bir hatay-ı idari teşkil eden karar halkın heyecanını artırdı ve bundan müteessir kalan müşarünileyh mahza[2] halkı teskin edebilmek fikriyle bu telgrafların kabul edilmemesini acı bir ifade ile tenkit ve her tarafa tamim etti. Mustafa Kemal Paşa'nın gördüğüm hatalı hareketi hemen hemen bundan ibarettir ve bu da bizce diğer bazı hususat gibi halkı teskin ve teselli için yapılmış bir harekettir. Binaenaleyh benim ittihaz ettiğim kadar da Mustafa Kemal Paşa'nın hakikaten muttali olmadığım ahval ve harekâtı ile bila irtibat ve müşarünileyhten telakki edilmiş bir emrin... (noksandır) cihetlerini aranmamasını istirham ediyorum. Aldığım haber üzerine vaziyeti pek nazik buldum ve kimseye danışmadan bir karar-ı seri vererek icra ve tatbik ettim. Müşarünileyhin de on gündür Sivas'ta bulunmadığını da evvelce arz etmiştim.

8 Temmuz - Sene 1335
Üçüncü Kolordu Kumandanı
Refet

1 takbih: kınama
2 mahza: tek, yalnız

Bu izahatta, görülüyor ki, Refet Paşa (O zaman Refet Bey'di) Heyet-i Vükelayı bir gizli askeri teşkilatın mevcudiyetine hüküm verdirmekten çekiniyor ve bu hususta Erzurum'la rabıtası olmadığı hakkında teminat vermeyi lüzumlu görüyordu. Hatta, Mustafa Kemal Paşa'nın tamiminde kullandığı şiddetli lisanı ve bu hareketi tenkit edişi de belki, şüpheleri izale içindi. Yahut da, kimbilir, mümkündür ki izahname samimi ve hakikate tamamen uygundu. Fakat bu şıkkı hükûmet-i merkeziye kabul etmemiş, samimiyete kail olmamıştı ki verdiği cevapta şüphe göstermekten geri kalmıyordu:

"İhraç haber alınır alınmaz buraca da derhal İngiliz mümessillerine müracaat edilip gelen kuvvetlerin asayişi temin değil, bilakis ihlal edeceği ve bu sebeple ihraçtan katiyen sarfı nazar edilmesi talep olundu. Bize de size verilen cevabı verdiler. Meselenin hüsnü suretle halledilmiş olması pek müşküldür. İdare-i örfiye meselesini yarın Heyet-i Vükelaya arz ederek neticesini size bildiririm. Fakat herhalde kaide-i esasiye olarak şunu kabul etmek lazımdır ki, İngilizlere Samsun'da mukavemet son derece muzırdır. Bunu katiyen yapmamak lazımdır. Mustafa Kemal Paşa'ya eğer mümkünse evvelki telgrafımın müeddaasını[1] tebliğ ederek avdetini tavsiye etmenizi rica ederim. İhtimal kendi meselesinin İstanbul'da aldığı şekle ve... (noksandır) onun avdeti memleketin refahiyet-i haliye ve müstakbelesi için elzemdir... (noksandır) istimal etmenizi tekrar rica eder ve gözlerinizden öperim. Bana söyleyecek sözünüz varsa, olursa telgrafla çağırırsınız..."

Ferit

1 müedda: kavram, içerik

Mustafa Kemal Paşa'nın Askerlikten İstifa Telgrafı

İki gün bir gece süren uzun bir muhabereyi müteakip baktım, Yıldız telgrafhanesinden şu kısa, fakat tarihi ve mühim telgraf Erzincan'a çekiliyor:

"Paşa Hazretlerine,

Memuriyet-i aliyelerine hasbel icap[1] *hitam verilmiş olduğundan hemen bila teehhür Dersaadet'e avdetleri irade-i katiye-i hazret-i padişahı iktizasındandır efendim."*

Serkâtip Şehriyari
Ali Fuat

Bu telgrafın tarihi 7 Temmuz'du; diğer taraftan 8 Temmuz tarihiyle Mustafa Kemal Paşa mabeyni, zirde sureti münderiç[2] telgrafnamesiyle keyfiyeti istifasından haberdar ediyordu. Bu telgrafname, yani istifaname sureti, ele geçmez giranbaha[3] vesikalardan birini teşkil ettiği cihetle kıymeti ve ehemmiyeti nispetinde dikkatle okunmaya layıktır: (68)

"Mabeyn-i hümayun, cenâb-ı mülukâne başkitabet-i celilesi vasıtasiyle atebe-i ulyayı hazret-i padişahîye,

Şimdiye kadar gerek zat-ı akdes-i hümayunlarına ve gerek Harbiye Nezaretine vaki olan maruzatımda vatan ve milletin ve makam-ı muallay-ı hilafetin maruz ve giriftar olduğu avakıb-ı elime ve buna karşı müttahassıl âlam ve evza-ı milliyeyi tekmil safahat ve hakikatiyle arz ettim, bunu ifa etmekle mukaddesatımın nefs-i acizaneme tahmil eylediği en

1 hasbel icap: durum öyle gerektirdiğinden
2 münderiç: yer alan, içinde bulunan
3 giranbaha: değer biçilmez

yüksek vicdanî vazifelerden birini yapmış oldum. Amal ve teşebbüsat-ı übeydanemin İngilizlerce vazife suretinde değil, şekl-i aharda telakki olunmasından nâşi hükûmet-i seniyyelerinin müşkül bir vaz-u tazyik altında kaldığı irade ve ifham buyuruluyor. Hükûmet-i seniyyelerinin ve payitaht-ı saltanat-ı hümayunlarının zaten ne gibi tazyik ve şerait-i elîme-i inhisar altında bulunduğu gerek çakerlerince ve gerek bütün millet-i necibelerince tamamen malum ve âyân olduğu cihetle bu tazyik ve inhisarın daha ziyade tevsiine ve bahusus pek büyük revabıt-ı sıdk-ı ubudiyetle merbut bulunduğum kalb ve âmâl-i müşfika-i hümayunlarının duçar-ı kelal olmasına hiçbir veçhile razı olamayacağım cihetle yalnız memuriyet-i acizaneme değil tekmil mübahatını vatan ve milletin ve makam-ı akdes-i hümayunlarının nuru feyz-i necatından alan pek çok sevdiğim mübarek hayat-ı askeriyeme de veda suretiyle arz-ı fedakârî eylerim. Makam-ı saltanat ve hilafetin ve milleti necibelerinin hayatının son noktasına kadar daima haris sadık bir ferdi gibi kalacağımı kemal-i ubudiyetle arz ve temin eylerim. Silk-i celil-i askeriyeden istifa ettiğimi Harbiye Nezaretine arz ettim. Sıhhat ve âfiyet-i cenab-ı mülukâneye dua ve her türlü afattan masun buyurulmalarını Cenabı Kibriyadan niyaz eylediğim muhat-ı ilm-i âli buyuruldukta ferman."

Mustafa Kemal

İşte Erzurum'daki vaziyet henüz halledilmeden Samsun'da "kimseye danışmadan bir karar-ı seri" ittihazına kabiliyetli bir kodaman daha vücut bulmuştu. Filvaki Refet Paşa'nın harekâtı tamamen takdir ve tasvibe layık ise de

sezilen şiddet ve mukavemet tavsiyesine riayet etmeyeceğini pek aşikâr gösteriyor, zaten Paşa bunu alenen beyandan geri kalmıyordu.

Vaziyet bir türlü aydınlanamıyordu.

Samsun işi de pamuk ipliğine bağlanmıştı ki ilaveten bir de Konya hareketi zuhur etti. Bu sefer hükümetin karşısına On İkinci Kolordu Kumandanı çıkıyordu.

14

Konya'da Askeri İdare Muhaberata Nasıl Sansür Koydu?

Üçüncü Ordu Müfettişi, hükümetin telgrafhanelere verdiği emre itaat edilmemesini ve edenleri divan-ı harbe vereceğini ve bu emrin caniyane bir teşebbüsten ibaret olduğunu Anadolu'ya tamim etmişti. Üçüncü Kolordu Kumandanı da (Albay Refet Bele) Samsun'a çıkan İngiliz müfrezesine karşı, merkezden sormaya lüzum görmeden, mukavemet hazırlığında bulunmuş ve bunu salahiyeti cümlesinden addeylemişti. 11 Temmuz 1335 tarihinde yeni bir hadise haberi aldık: Konya'da bulunan On İkinci Kolordu Kumandanlığı (Yarbay Salahattin Bey) merkezden, istizaha[1] hatta merkeze ihbara bile hacet görmeyerek muhaberata sansür koymuştu. Bu babtaki telgrafı okuyalım:

"Konya Posta ve Telgraf Müdüriyetinden Müdüriyet-i Umumiyeye mevrud 35 kalem-i mahsus numara ve 10 Temmuz 1335 tarihli şifre telgrafname suretidir:

1 istizah: açıklama isteme, sorma

Bazı esbaba binaen Konya posta ve telgrafhanesinden geçecek muhaberatın sansür edilmesi için Yüzbaşı Ali Rıza ve Mülazım Şevki Efendilerin tayin kılındıkları ve mumaileyhimadan[1] *her biri her yevm muayyen zamanlarda posta ve telgrafhaneye uğrayarak mektup ve telgrafları sansür ettikten sonra keşidesine müsaade edecekleri ve bu hususun tarafınıza tebliği On İkinci Kolordu Kumandanlığından varid olan tezkere üzerine vilayetten bildiriliyor. Bu babta olunacak muamele müstezendir."*[2]

İhsan

Öyle tahmin ediyorum ki bugün aynı mevkide –maazallah– bulunsaydım da böyle bir vaka karşısında kalsaydım yapacağım muamele Dahiliye Nezaretine durumu bildiren birkaç kelime yazıp Başmüdüre "Nezarete bildirdim, alacağım cevaba intizaren idarei maslahat edilmesi..." mealinde bir telgraf çekmek ve diğer gündelik işlere devamdan ibaret kalırdı. Fakat, o esnada, ben, hâlâ hükümeti ikaz ve vazifesini ifaya teşvik gibi cidden tehlikeli ve çıkmaz bir yol tutmuştum. Müdahaleler kanımı başıma hücum ettiriyor, sinirlerimi geriyor, izzetinefsime dokunuyordu.

İlle bu, On İkinci Kolordu Kumandanının hareketi cidden ağır idi; devlet işlerine müdahale ediyor; merkezi hiçe sayıyor, vali ile istişareye bile yanaşmadıktan başka Harbiye Nezaretini dahi haberdar etmek lüzumunu görmüyordu.

Demek ki artık Anadolu'da yer yer başına buyruklar zuhur etmiş ve parça parça müstakil hükümetler kurulmuştu;

1 mumaileyhima: adı geçen
2 müstezen: izin istenmiş, izne sunulmuş

her kumandan dilediği tarzda mıntıkasını idareye başlamış, mesela birisi mukavemet emrini verirken, bir diğeri de muhaberata sansür vazı gibi en son başvurulması lazım gelen en güç ve en arızalı bir tedbire, ani bir kararla, kendiliğinden müracaat edivermişti. Kimbilir yarın daha neler öğrenecek, nelerden ne gibi hadiselerin zuhurunu öğrenecektik.

Telgraf memurlarının vaziyeti ise bütün bu kargaşalık içinde ne olacaktı?

Asıl garibi, Konya'da vali bulunan esbak Dahiliye Nazırı Cemal Bey, Kolordunun salahiyeti haricinde verdiği bu emri, güya pek tabii bir muamele imiş gibi, sadece Başmüdüriyete bildirmiş, keyfine bakmıştı. Acaba farkında mı olmamıştı? Yoksa devre çıktığı bir zamanda vekili mi yazmıştı? Bu ne perişanlık, ne aciz ve meskenetti.[1] Dahiliye de Harbiye Nezaretlerine şu tezkereyi yazdırmaktan ve bir suretini de Sadarete takdimden nefsimi men edemedim:

NOT:

Teamül ve usule göre Umum Müdürlükler ancak ağlı bulundukları nezaretler kanalı ile başka nezaretlerle muhabere ederler. Ben kendi arzum ile nezareti umum müdürlüğe çevirttiğim ve Sadrâzam nezdinde değme nazırdan daha nüfuzlu olduğum için usule uymaz, doğrudan doğruya, hem de siyasî mütalaa ve fikirler ileri sürerek muhabere ederdim. Kimse sesini çıkarmazdı.

Dahiliye ve Harbiye Nezaretlerine yazılan 126 ve 127 numara ve 12 Temmuz 1335 tarihli tezkere suretidir:

Mahrem ve fevkalade mühim ve müstaceldir.

"İkinci (on ikinci olacak) Kolordu Kumandanlığından

1 meskenet: miskinlik, bitkinlik

aldığı bir tezkereye atfen Konya Posta ve Telgraf Başmüdüriyetinden keşide edilen şifrenin bir sureti takdim kılındı. Mütalaasından malumu devletleri olacağı veçhile hükümetçe tekarrür etmiş bir lüzumu idarî ve siyasiye müstenit olmaksızın Anadolu'da icrayı hükmeden bir hükûmet-i askeriye tarafından Konya merkezinden geçecek muhaberata sansür vazına teşebbüs edilmiştir. Posta ve telgraf memurları bir taraftan, müdüriyeti umumiyeye merbut olduklarından hükümeti seniyenin evamir ve tebligatına inkiyat[1] mecburiyetinde bulunmakla beraber, diğer cihetten hükümeti tanımayan başka bir kuvvetin tahtı nüfuz[2] ve tesirinde kaldıklarından hattı hareketlerini şaşırmışlardır. Bu babta olacak muamelenin istizanına dair varid olan telgraflar büyük bir dosya teşkil edecek dereceye vardı. Her iki cihetten de cebir ve tehdide maruz olan memurlarımız mütenakız[3] emirlerin tesirinden kurtulmadıkça müdiriyeti umumiyece muhaberatın suret-i salime ve muntazamada temini tekeffül edilemez. Devam etmekte olan bu tezebzübe[4] bir nihayet verilmesini ve Konya merkezine vaz olunacağı bildirilen sansürün diğer merakize teşmili ve bu suretle muhaberat-ı umumiyenin hükümet içinde bir hükümet tarafından murakabeye tabi tutulması takdirinde hattı hareketimizin ne olacağının bir an evvel tespitini istirham eylerim. Sureti merbut telgrafnameden keyfiyetin tarafıma tebliği de, salifüzzikr[5] kumandanlıktan bildirilmekte olduğu anlaşılıyor. Bu tebligatın hangi makamdan ve ne gibi bir salahiyetle icra edilmekte bulunduğu da

1 inkiyat: boyun eğme
2 tahtı nüfuz: nüfuzu altında
3 mütenakız: çelişkili
4 tezebzübe: kararsızlık, karışıklık
5 salifüzzikr: yukarıda anılan

ayrıca teemmüle şayan olduğundan keyfiyetin ehemmiyet-i layıkasiyle derpiş buyurularak icabının emir ve inbası babında."

On İkinci Kolordu Kumandanı hatırımda kaldığına göre, o sırada Mersinli Cemal Paşa idi (69). Kendiliğinden sansür emri verişine ve derhal bu emrin tatbikine nazaran öyle makine başında "Gözlerinizden öperim, fetanet ve dirayetinizden beklerim..." gibi tatlı muhaberelerle yola getirilmemesi icap ederdi. Ben, aklımca, Konya'daki hareketi diğerlerinden mühim bulmuştum, zira bu vilayet doğrudan doğruya İzmir vilayetiyle hemhudut idi; yani oradaki mukavemete iltihak için hemen faaliyete geçebilir ve hatta bu sansür teşebbüsü iştirakin artık bir emrivaki olduğuna delalet bile edebilirdi.

Hususiyle aradan bir gün geçmemişti ki Konya Başmüdüriyetinden gelen bir şifre Uluborlu kaymakamının bir jandarma zabitini postaneye sansür memuru olarak tayin ettiğini ve müvezzilerin çantaları boşaltılarak içinden bir hayli evrak alındığını haber veriyordu.

Yani postalar da murakabe ve muayeneye tabi tutulmuş, kazalarda mülkiye memurlarından bile hükümet umuruna müdahaleler başlamıştı.

Posta ve telgraf muamelatı artık emniyette ve intizamda bulunmuyordu; merkezin vereceği emirler mesmu olamazdı.[1] Bu yeni ve mühim hadiseyi de, bittabi Dahiliye'ye bildirdim:

Dahiliye Nezaretine yazılan 193019/132 numara ve 14 Temmuz Sene 1335 tarihli tezkere suretidir:

1 mesmu olmak: işitilmek, dinlenmeye değer olmak

"12 Temmuz 1335 tarih ve 126 numaralı tezkere-i aciziye zeyildir: Konya Posta ve Telgraf Başmüdürlüğünden alınan telgrafın da bir sureti leffen takdim edildi. Uluborlu kaymakamının hodbehod bir jandarma zabitini postaneye sansür tayin etmesi ne derece şayanı dikkat ise müvezziin posta çantası boşaltılarak bilmuayene içinden birtakım gazete vasairenin alınması da o derece mucibi teemmül[1] *görüldüğünden yapılacak muamele takdir-i devletlerine bırakılmış ve bu babtaki mütalaa-i âşıkanelerinin sürat-i inba ve tebliği müsterham bulunmuştur, ol babta."*

İlamaşallah Nezaret bütün bu mühim, müstacel ve mahrem muharreratı cevapsız bırakmakta devam ediyordu. Ben de artık bu sefer Başmüdüriyetlere aynı muameleyi tatbik ediyor, yani sükûtu tercihe mecbur kalıyordum. Konya'da sanki valiyi efsunlamışlardı.

Fakat birdenbire Cemal Bey'in hareket ve faaliyete geldiğini öğrendik. Meşguliyetlerim arasında tafsilatına vâkıf olamamıştım, fakat vali ile makine başında hasbıhaller ettiğim hatırımdadır. Hatta Âyandan Zeynel Abidin Efendi, biraz evvel oraya, memleketine sılaya gitmişti; Şeyhülislamdan vaki talep ve daveti vali vasıtasıyla kendisine bildirmiş ve İstanbul'a avdetini tacil etmesini[2] mükerreren söylemiştim.

Hoca Efendi, Konya muhitinden emin görünüyor, hükümeti merkeziyeye karşı bir hareket sâdır olamayacağını[3] iddia ediyordu. Fakat vali İstanbul'daki kabinenin aciz ve meskenetinden ve fırka arkadaşlarının basiretsizliğinden

1 mucibi teemmül: iyice düşünülmesi gerekli
2 tacil etme: çabuklaştırma
3 sâdır olmak: çıkmak, meydana gelmek

şikâyetle vaziyetin gittikçe müşkülleştiğini söylüyor, bezginlik getiriyordu.

Öyle hatırlıyorum ki Cemal Bey, Uluborlu ve Konya sansürleri meselesini hükümet lehine halletmiş, hareketi yatıştırmıştı. On İkinci Kolordu Kumandanı, birdenbire, ne sebepten ise İstanbul'a gelivermişti.

Bir gün Harbiye Nazırının yanından çıkarken rast geldim, Arif Paşa tanıştırdı. Lakin bu tanışmamız iki gururun çatışması gibi bir şey oldu. Birbirimizle konuşmak bile istemedik; sade, birer nazeket tebessümüyle bakıştık ve sonra başlarımızı başkalarına çevirdik.

Üçüncü Kolordu Kumandanı Refet Bey'e ise mütareke başında bir sabah, Dahiliye Müsteşarlığında bulunan Hamit Bey'in odasında tesadüf etmiştim, o zaman jandarma kumandanıydı, yoksa henüz çekilmiş miydi, hatta sivil mi giyinmişti, yoksa üniformalı mıydı, hatırlayamıyorum. Yalnız nazik tavırlarıyla, zeki, sevimli çehresi zihnimde iz bırakmıştı.

Bazı insanlar vardır ki, hatırda elbiseleriyle yaşarlar, bazıları evzaı,[1] bazıları ise sesleriyle... Refet Bey'in aklımda tavırları kalmıştı; Cemal Paşa'dan ise kaba, sert, kıllı bir kumaştan yapılmış, pek sade bir hâki zabit ceketi hatırlıyorum; askıya takılmış da önümde duruyor gibi hâlâ gözümün önündedir. Bana birisi civa, diğeri kurşun tesiri yapmıştı. Cevvallik ile mekânet.[2]

Anadolu'da bu işler olur ve İzmir'deki mukavemet, –Şarki Anadolu'daki hareketten büsbütün ayrı– gittikçe genişlerken İstanbul'da da "Milli talim ve terbiye" "Milli

1 evza: haller, durumlar
2 mekânet: güç, kudret, ağırbaşlılık

kongre", gibi eski İttihat ve Terakki mensuplarıyla muhalefete sokulmamış bazı tarafsızların teşkilatı artarak kuvvet buluyor, mefsuh[1] Donanma Cemiyetiyle Müdafaa-i Milliye müesseselerinin, daha ilmî, daha yüksek seviyede yerlerini tutuyordu.

Amerika mandasını isteyen grup ise adeta fiili bir sahaya girmişti... Hatta İngiliz mandasına taraftar olduğunu saklamayan Sadık Bey'e, onların, Amerika mümessili, gazetecileri ve müesseseleriyle alenen münasebet tesisine kalkışmaları cüret vermişti.

Eski Hürriyet ve İtilaf reisinin, memleketin ne İngiliz, ne Amerika hiçbir vesayet altına girmeden sulha kadar üç büyük devletin muvakkat işgali altında bir devre geçirmesini daha muvafık bulan fırka arkadaşları, yani kabinedekilerle fikirdaşları aleyhine bir darbe hazırlamasında, şubelerden topladığı bazı mensuplarına kendisini "lider" ilan ettirmesinde Amerika mandacılarının tesiri olmuştu.

İtalyan vesayetine mütemayil olanları da unutmamak lazımdır.

İstenilmeyen bir devlet varsa o da Fransa idi. Fakat Fransa kendisine gösterilen itimatsızlığa rağmen yavaş yavaş, diplomasi tarikiyle[2] memlekette büyük bir rol oynamak niyetinde idi. Franchet Désprés'nin gidişi ve Clemenceau'nun düşüşü üzerine, sefaret büsbütün faaliyete gelmiş; bir müddet İstanbul'da mevcut resmi hükümete yaklaşmış sonra, bunun aczini görünce, Anadolu hareketine eğilerek ona destek olmuştu.

1 mefsuh: feshedilmiş
2 tarik: yol

İşte Damat Ferit Paşa Paris'te iken Türkiye'de böyle mühim hadiseler birbirini takip ediyordu. Nihayet, meyus döndü, geldi. Konferansa kendisini davet ettirmek muvaffakiyetini, maalesef, hüsnü idare edememişti. Acaba Zatı Şahane bütün bu muvaffakiyetsizliklere rağmen, Sadrazamı üzerinde teveccühünü hâlâ muhafaza ediyor muydu?

Ben bu hususu çok şüpheli addediyor, "Muhakkak artık düşer!" diyordum.

Düşmedi ve 21 Temmuz 1335 tarihinde üçüncü kabinesiyle tekrar devlet işlerinin başına geçti.

15

Üçüncü Ferit Paşa Kabinesinde İlk İhtilaflar Kimler Arasında Zuhur Etti?

Benim bu defa kabinenin istifasıyla yeniden Damat Ferit Paşa riyasetinde teşekkülünden hiç haberim olmadı. Sabahleyin, gazetelere baktım ki yeni bir hattı hümayun ve bir vükela listesi...

Kendi kendime; hak oyunu üçtür, dedim. Tevfik Paşa da böyle birbirinden kusurlu üç kabine yapmıştı. Bittabi, en evvel Dahiliye ve Harbiye Nezaretlerine kimlerin tayin edilmiş olduğuna göz attım: Adil Bey ile Nazım Paşa...

Nazım Paşa Divanı Harp reisliğinde bulunan zattı; Hariciye Konağına gittikçe rast gelirdim, hulul ve nüfuza müstait bir hilkati olduğundan Sadrazama çabucak sokuluvermişti. Abdülhamid Han devrinde, mabeynde uzun müddet Çini

Fabrikası[1] müdürlüğünde bulunması da, eski terbiyedeki dirayetine bir delildi. Askerden fazla bende, fesinden sarığını kaldırmış bir şişman molla bey tesirini yapardı.

Alelhusus Anadolu'da genç kumandanlar meydanı geniş bulup at oynatır ve kılıç sallarlarken İstanbul'da Harbiye koltuğuna gömülüp kırtasiyecilik ile vakit geçireceğine hükmettiğim bu zattan ne beklenirdi? Hatta fena tesir etmesi muhakkaktı.

Dahiliyeye tayin edilen Adil Bey'i ise daha iyi tanırdım, daha yakından... Zira komşumuzdu; tren ve vapur seferlerinde karşılıklı birbirimizden hazzederek, hasbıhallerde bulunurduk. Babıâli'nin eski terbiyesine asrî bir çeşni ilave edebilmiş, gün görmüş bir zattı. Kendine çok itimadı var görünür ve iktidarda kimler bulunursa muntazaman tenkit eder, hepsinde kusur arar, bu kusurları da meydana koyardı. Filvaki mütareke kabineleri hakkında başka türlü düşüneni görmedimse de, Adil Bey'in muhakemelerinde şu cihet fazla göze çarpardı: Vaziyetin ıslahına ait çareye kendisinin vâkıf olması...

Bu tayin keyfiyetini hüsnü telakki ettim, evvela, tanıdığımdı, saniyen tecrübeli ve dinç fikirli idi, salisen devri Hamidi'de olduğu kadar Meşrutiyet ve İttihatçı devirlerinde de hizmeti görülmüş ve haysiyetli tanınmıştı. Tebrike meserretle gittim. Hayli zamandan beri alafranga tavırlarla girip, yine alafranga selamlaşarak oturduğum bu odada bu sefer eski ve yeni terbiyenin mezci[2] lazım geldi.

Bermutat Adil Bey de, bu vazifeyi pek müşkülatla kabu-

1 Yıldız Çini ve Porselen Fabrikası.

2 mezc: karıştırma, kaynaştırma

le rıza gösterdiğini, sırf memlekete hizmet maksadıyla gelip makam ihtirası beslemediğini anlattı.

Yerini dolduruyor, acemi nazırlara ahşan gözlerim bu ne yapacağını kavramış hükümet adamından hazzediyordu. Yalnız terbiyesi ve teşrifatperestliği fazla zaman ve mekân tuttuğundan vaziyetimi henüz alamıyor, yerimi hayli yadırgıyordum.

Mamafih gördüğüm bütün nazırlardan ziyade onunla konuşmak, anlaşmak ve çalışmak kabildi; bunu hemen hissetmiştim. Dinlemek usulüne vâkıf, anlamak faziletine sahipti; kusuru kendisinin çok söylemesinden ibaretti. Elbette benim yerimde Posta Müdür Umumisi olarak daha yaşlı başlı, daha tecrübeli, daha Babıâli terbiyesi görmüş, daha emir altında kalabilecek birisini görmek isterdi.

Lakin gerek Sadrazam nezdindeki mevkiim, gerek komşuluğumuz kendisini bana tahammül mecburiyetinde bırakıyordu. Sonraları faaliyetimi, hesaplı hareketlerimi, yaşımdan ve mesleğimden beklenilmeyen gayretimi görünce, beraber çalışabilmekliğimizden memnun kaldı.

Dört beş gün geçmemişti, yeni nazır mecliste müşkülata uğradı; Harbiye Nazırıyla bağdaşamamışlardı. Adil Bey şu fikirde idi: Bu durumda iki nazırın tamamen müttefik ve müttehit çalışmaları yani el ele uğraşmaları lazımdı... Sonra bir fikri daha vardı ve tatbike başlamıştı: İzmir civarındaki hareketi, Anadolu şarkındaki hareketten ayrı addetmek, birincisine, muavenet[1] gösterip ikincisine karşı koymak... Diğer bir fikri de; hükümet içinde fırkacılığı kaldırmak...

Görülüyor ki, Adil Bey işe bir programla başlamış, kabi-

1 muavenet: yardım

neye ne yapacağını bilerek girmişti. Ben, böyle bir adama, mütarekeden beri, ilk defa rast geliyordum.

Sadrazam, her zamanki gibi yeni Dahiliye Nazırıyla başlangıçta pek iyi geçindi; sonra araları soğudu, bunu, sırasında izah edeceğim. Maalesef Adil Bey'e Nazım Paşa arasındaki ihtilafın esaslı noktalarını bilmiyorum, fakat gittikçe had bir şekil aldığını görüyordum; Meclisi Vükela'da, daimi bir çarpışma içinde idiler.

Bunlar münakaşa ile meşgulken şarki Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa hareketi yavaş yavaş genişliyor, Sivas Kongresi projesi muvaffakiyete doğru gidiyordu. Dahiliye Nazırı bir taraftan bununla diğer cihetten İzmir mukavemetinin seyrini takip ile meşguldü.

İzmir, hükümete karşı henüz kati ve fiilî bir muhalefet göstermemişti; Yunanlılar da öyle, alabildiğine ilerlemek müsaadesini devletlerden almamışlardı; işgali tevsie mecbur oldukları zaman Harbiye Nezaretindeki İngiliz irtibat kumandanı daha evvelden hükümete bir nota vererek, Yunan askerinin ileri hareketini hudut tasrihiyle[1] bildiriyordu.

Şimdi asıl ehemmiyet alan mesele, Erzurum ve Sivas meselesiydi; İzmir meşru mukavemet halinde ve hükümete isyan etmemiş bir vaziyette, kendi başına uğraşıyordu.

Öteki taraf ise merkeze karşı bir hareket hazırlıyordu; buna bir isim verilmek lazımsa, hareket-i ihtilaliye demek lazım gelirdi. Hareket-i ihtilaliye Merkez-i hükümet işte buna göz yumamazdı... Fakat gözünü açmakla beraber bastırmak çaresini bulamıyordu. Emirleri, yangında, itfaiye borazanının su istemesine mukabil hortumdan hava gelmesi gibi,

1 tasrih: açıkça bildirme, belirtme

tesirsizdi; telgrafla, tahriratla, vaat ve vaitle[1] uzaktan bu ateş sönmez, kuru lafla yangının uhdesinden gelinemezdi. Merkezden lakırdı değil, fiil çıkmalıydı. Mesela Üçüncü Ordu Müfettişi hükümeti dinlemiyor mu, bir başkası tayin olunmalı, derhal yola çıkmalı ve selefinin yerini tutmalı idi.

Öyle bir ehlini bulup gönderemeyen hükümetin bütün hareketleri ördek yumurtasından civciv çıkaran tavuğun dere kenarındaki vaziyetine benzerdi: Uzaktan, çırpına çırpına temaşa mecburiyeti!

Hoş, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı çıkacak bir kumandan, değil muhalifler arasında, İttihatçılar içinde bile yoktu... Hürriyet ve İtilaf'ın mütarekeden sonra, bazı muhalifleri ve Arnavut zabitler, el altından Vehip Paşa'yı (70) tavsiye etmişler ve Harbiye Nazırı olarak demir bir pençe ile muhalefeti ittihatçılık beliyesinden[2] ancak onun kurtarabileceğini söylemişlerdi ama, Paşanın Harbi Umumideki hareket tarzı böyle bir teklifi redde sebep olmuş, mesele kapanmıştı.

Bu vesile ile şunu söylemek lazım: Politikayı ordunun ve askerin yaptığı henüz iptidaî devletlerde, hiçbir grup, başına kuvvetli bir şahsiyeti askeriye almaksızın hükümette duramaz. Otuz bir Mart isyanı o zamanki kabinenin içinde gözü pek bir kumandan olmamasından genişlemiş; Kâmil Paşa kabinesi, Nazım Paşa'nın aczi sabit olunca düşürülmüştü; İttihatçılar ise uzun müddet Mahmut Şevket Paşa'nın himayesinde yaşayabilmişlerdi. Şayet Paşa nüfuzunu kaybetmemiş olsaydı Arnavutluk hadiseleri meydana gelmez, diğer taraftan Sadık Bey askerlikten yetişmemiş bulunsaydı hizip-

1 vait: yıldırma, korkutma
2 beliye: bela, sıkıntı

ler işi o derece alevlenmez ve İttihat ve Terakki'yi mağlup edemezdi.

Bütün bunları hesap etmesi icap eden muhalefet rüesasının sırf sivil şekilde iktidara gelişi kadar manasız bir hareket olamaz. Belki düşündüler ki, Harbi Umumi memlekette askerliği öldürdü ve ecnebi işgali askerî tahakküme nihayet verdi... Mustafa Kemal Paşa son hareketiyle bu sakat kanaate müthiş bir darbe indirmiş oluyordu.

Yalnız şurasını tasdik etmeli: Hürriyet ve İtilaf prensipleri, bizatihi askerî nüfuza mugayir olduğundan, muhalifler içinde genç, dinç, cesur ve cüretkâr bir kumandan yetişmesine imkân yoktu. Yine o prensipler, yani halka, şeref, şan, muvaffakiyet vaat etmek şöyle dursun, bilakis, sabır, meskenet ve Hıristiyan anasıra[1] tahammül tavsiyesinde bulunmak mecburiyeti de, efkârı umumiye karşısında Hürriyet ve İtilaf'ı ve Babıâli siyasetini düşürüyordu. Hülasa herhangi bir askerî ve millî hareket karşısında muhalefetin tası tarağı toplaması tali-i siyasi icabındandı. İşte bu defa da öyle oluyordu; Adil Bey'in planları da, o sebeple muvaffakiyetle neticelenmeyecekti.

Mustafa Kemal Paşa faaliyetini ilerletmiş, resmî sıfatı üzerinde imiş gibi, valilere kadar tebligatta bulunarak Erzurum'da hükümet etmeye başlamıştı. Yeni Dahiliye Nazırı bu vaziyet karşısında kendinden öncekilerden başka bir karar alamıyor, bütün nüfuz ve icraat-ı devlet, telgrafhanelere talimat göndermeye münhasır kalıyordu. İşte aşağıdaki vesika bu vaziyetin delillerinden idi.

1 anasır: unsurlar

16

Teşkilatı Milliye ve Kongreye Müteallik Telgraflar Nasıl Tevkif Edildi

Harbiye Nezaretine Süleyman Şefik Paşa(71) tayin edilmişti. Niçin o? Galiba, Dahiliye Nazırının bu hususta tesiri olmuştu; beraber, el ele çalışılmayacak mıydı? Bittabi her ikisinin de evvelceden tanışmış ve fiilde birleşmek için fikirde uyuşmuş bulunmaları lazımdı.

Son Harbi Umumi devrinde Adil Bey İttihat ve Terakki'nin bir memuru ve hatta Talat Paşa'nın da, sanırım oldukça makbulü idi; Süleyman Şefik Paşa ise bir heyet başında propaganda için İran hudutlarına gönderilmişti; yani her ikisi de koyu muhalif veya mutaassıp ananeci değildi; memur idiler; her devir, faaliyetlerinden istifade edebilirlerdi. Şimdi sıra bu mütareke devrine gelmişti.

Filvaki birleşik faaliyete hemen başlandı; Harbiye Nazırı Dahiliye makamına gelerek nazırla beraber ara sıra müzakere ve istişare ediyordu. Bu, o zamana kadar Babıâli'de görülmemiş bir hadise idi. Fakat ne Şarki, ne Garbi Anadolu'da henüz bu çalışma bir fayda hâsıl edememişti.

Sivas Kongresi yoktan yavaş yavaş var oluyor, Erzurum ve civarı tamamen Mustafa Kemal Paşa'nın nüfuzunda bulunuyordu.

Bu beklenen içtima şekl-i hükümeti değiştirecek mahiyette görüldüğünden merkez telaş içinde, ne yapacağını bilemiyor, döne dolaşa, en nihayet yine telgraf şebekesine başvuruyordu.

Bir gün Dahiliye Nazırını her zamankinden fazla hiddet ve şiddet içinde buldum, yerinde duramıyordu. Valilerden gelen telgraflar hep Sivas Kongresi namına yapılan tahrikâta karşı ifası lazım muamelenin intizarına dairdi. Adil Bey istiyordu ki, eski hükümet devirlerinde olduğu gibi telgrafçılar, geçenlerde yapılan tamime harfiyen itaat etsinler ve "Sahib-i selahiyet-i resmiye olmayan bazı eşhas ile müessesat tarafından efkâr-ı umumiyeyi teheyyüç veya efrad-ı millete vezaif tevziini mutazammın"[1] cümlesinden (Bu cümleyi bizzat nazır bana not olarak vermişti) Teşkilat-ı Milliye ve kongre manasını istimzaç edip[2] başlarından işleri taşmışken bir de bu ince, müşkül, anlaşılması güç mesele ile meşgul olsunlar!

Kendisine hiddetinde haksız olduğunu söyledim ve böyle rumuzlu ifadeler, kaçamak yollarla bu işin uhdesinden gelinemeyeceğini, başmüdüriyetlere esaslı bir program dahilinde sarih ve kati talimat verilmesi icap ettiğini anlattım. Tasdik etti ve Dahiliye Nazırı sıfatıyla bana bu işin ifası için ne gerekli ise yapmaklığım hakkında mezuniyet verdi. Muhil-ül-emn ve asayiş[3] telgrafnamelerin tevkifi, milletlerarası telgraf mukavelenamesine muvafık olduğundan hükümet, Teşkilat-ı Milliye Kongre teşebbüslerini o meyanda addederek bu takyidi vaz edebilirdi; binaenaleyh nazırın nizama aykırı olmayan emrine –kanaatime de muvafık bulduğumdan– uymamak için hiçbir sebep yoktu. Aşağıdaki mühim tebligatı merkezlere 8 Ağustos 1335 tarihiyle gönderdim:

1 Resmen yetkili olmayan bazı kişilerle kurumların, umumi efkârı (kamuoyunu) heyecanlandıran ve millete görev yükleyen içerikte...
2 istimzaç etme: çıkarma
3 muhil-ül-emn ve asayiş: güvenlik ve düzen bozucu

İstanbul, Sivas, Trabzon, Diyarbekir, Konya, Ankara, Kastamonu, Hüdavendigâr başmüdüriyetlerine yazılan şifre telgrafname suretidir.

Dosya Numarası 193238

Teşkilat-ı Milliye ve Kongre namları ile bir vakitten beri vuku bulmakta olan tahrikata müteallik[1] telgrafnamelerin efrattan ve sıfat-ı resmiyeyi haiz zevattan, bazılarının imzalarıyla çekilmekte olduğu görülmektedir. Bu gibi teşebbüsatta tahrikat kanuna mugayir ve mütecasirleri[2] hakkında mücazat-ı şedideyi[3] müstelzim olduğu gibi bazı telgrafnameleri ahz ve keşide eden memurlar hakkında da kanunen müstelzem-i mesuliyet olduğunu beyana hacet yoktur. Binaenaleyh bu yoldaki telgrafnamelerin her kim tarafından çekilmek istenilirse istenilsin merkezlerce kabul ve keşide edilmemesi icap eder. Şayet tazyikat hasebiyle adem-i kabulünde mahzur görülecek olursa bilzarure ahzı[4] fakat herhalde hiçbir tarafa keşide edilmeyip yalnız Müdüriyet-i Umumiye makamına gönderilmesi muktazidir. Hilaf-ı tenbihat harekette bulunan memurların bu tahrikatı terviç[5] ve tevsie vesatet etmiş olmaları itibarıyla haklarında terettüp edecek ahkâm-ı kanuniyenin derhal azilleriyle beraber tatbiki mukarrerdir. Zaten bilumum telgraf memurlarının vezaif-i esasiyesi cümlesinden bulunan hususat-ı mezkûrenin daha muntazam

1 müteallik: ilgili, ilişkin
2 mütecasir: kalkışan, cesaret eden
3 mücazatı şedide: ağır ceza
4 ahz: alma, kabul etme
5 terviç: yaygınlaştırma

bir tarzda temini maksadıyla ihzar edilen talimatnamenin tamami-i tatbikine tarafınızdan hassatan himmet ve gayret edilmek temennisiyle berveçhi zir tebliğ olunur. Herhangi bir imza ile Teşkilat-ı Milliyeye ve Kongrelere taalluku olan her türlü telgrafların behemehal tevkifi Dahiliye Nezareti celilesinin emri katisi iktizasındandır.

Aynı maksat için yazıldığı mahsus olan şifrelerin keşidesiyle beraber suretlerinin bila teehhür Müdüriyet-i Umumiyeye irsali de lazımdır. Bunun için Başmüdüriyet makarri[1] *ile daireniz dahilinde bilumum transit merkezlerinde üçü geçmemek şartıyla icabı kadar memur telgrafları murakabe ve tetkik ile mükellef olacaklardır. Bunların vazifesinden evvela Başmüdür, saniyen müdürler ve sırasiyle memûrin-i müteallikası mesuldür. Murakabe memurları gerek merkezce kabul olunan ve diğer merakizden merkezinize tevzi olunmak üzere gelen ve keza merkez vasıtasıyla ileri merakize yazılacak transit telgraflarını murakabe ve tetkik ile bunlar meyanında Harekât-ı Milliyeye müteallik olanları tevkif ve diğerlerinin üzerine keşide edileceklerine dair işaret ve imza vaz edeceklerdir. Bu suretle tevkif edilen telgraflar şifrenize tahvilen makama bila teehhür keşide edilecektir. Fakat bu tetkik ve murakabe vazifesinin teehhürata sebebiyet vermemesi için bilhassa itina göstermek lazımdır. Bu yolda emniyet edecek memur bulamadığınızı ve yahut işbu murakabenin hüsnü tatbikini taahhüt edemeyeceğinizi esbabiyle derhal bildiriniz. Her ne suretle olursa olsun müşkülata maruz kaldığınız takdirde hemen makamı haberdar ediniz. Murakabe vazifesiyle mükellef olacak memurlara mahiye bir misli ve bu bap-*

1 makarri: durulan yer, makam

ta hüsnü hizmeti sebk edenlere de işarınız üzerine münasip miktarda ikramiye verilecektir."

Bu yeni murakabe teşkilatı tesirini gösterdi: Erzurum artık ciddi bir kordon altında bulunuyordu. Başmüdüriyetlerden aldığım cevaplarda –ekseriya makine başında hepsiyle görüşür ve programın tatbikine dair malumat isterdim– büyük müşkülata uğramadan tebligat mucibince iş gördüklerini öğreniyordum. Fakat bazı alametler Sivas merkezinin zayıflayacağını, yakında bu cepheyi kaybedeceğimizi anlatıyordu.

Nitekim bir gün –bazı şüpheler üzerine– Sivas Başmüdürünü makineye çağırdım, sualler sordum, kem küm etti; baktım ki ikiyüzlü bir siyaset kullanıyor, bütün teşkilatı, işbaşında durursa bozacak, derhal yerine Posta müdürünü vekil tayin edip elini işten çektim ve azli iradesini de aldım. Fakat geç kalınmıştı: Sivas Valisi Reşit Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile teşrik-i mesai etmiş, vilayet, hükümetten verilen emirlere itaat etmemek kararını almıştı. Mazul Başmüdür vazifeye devam etti; tayin olunan vekilini belde eşrafından olmasına rağmen, tehditle daireden atmışlardı.

Mamafih Sivas'ın bilfiil harekete iştirakine ve her tarafta ahalinin temayülüne rağmen diğer vilayetlerde hâlâ hükümet baki idi ve sahillerden şimdilik endişe yoktu. Konya'nın eli kulağında olduğuna emindim. Vali Cemal Bey İstanbul'a gelip Sadrazam, fırka ve Dahiliye Nazırı ile vaziyet hakkında görüşmüştü. Adil Bey, selefi olan bu öfkeli ve teşrifata vukufsuz validen hazzetmemişti.

Bana mütemadiyen fırkanın ve fırka nazırlarının, bil-

hassa Hoca Zeynel Abidin Efendi'nin aleyhinde bulunuyor, Cemal Bey'i Konya'dan kaldırıp Kastamonu'ya becayiş etmek istiyordu. "Bu diyordu, idraksiz, meziyetsiz, cesaretsiz bir adam, şu vaziyet esnasında Konya'da iş göremez!" Cemal Bey, Sadrazamla fırkaya mensup nazırlarca himaye bulduğundan, ağır bastı, vilayetine döndü. Ama pek çabuk, firaren, tekrar İstanbul'a gelmeye mecbur kaldı.

Dahiliye Nazırıyla Sadrazam arasında –nazırın âyan azalığına tayinine rağmen– darılmalar baş göstermişti. Damat Ferit Paşa Hariciye işlerine kimsenin temas etmesine müsaade gösteremez, mesela nazırlardan biri, ecnebi mahafili[1] ile ufak bir mülakatta bulunsa veya ziyaret kabul etse titizlenir, ihtarata kalkışırdı.

Adil Bey ise, işinin icabı mümessillik baştercümanlarının ziyaretlerini kabul ettiği gibi, sefarethanelere de bazen maslahat icabı uğramak mecburiyetinde kalıyordu. Bunlardan başka saraya gidişinde huzura kabul buyurulup iltifat dahi görüyordu. Bu alametler Sadrazamı ürkütüyor, galiba, Adil Bey'in sadaret makamını elde etmesinden endişeye düşüyordu. Bir de, Adil Bey vazifesini müdrik bir âmir olduğundan ve öyle, ikide bir Sadrazamın nezdine giderek teferruat umuru danışmaya lüzum görmediğinden Damat Paşa bu kendiliğinden buyruk nazırdan hazzedemiyordu, lakin Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'dan, pek memnun kalıyordu.

Bu esnada Yunanlılar İzmir'de –Düvel-i Müttefikanın evvelceden müsaadesini alıp Harbiye Nezaretine onlar vasıtasıyla işaratta[2] bulunduktan sonra– adım adım içerilere

1 mahafil: meclisler, toplantı yerleri
2 işarat: bildirimler

doğru yürüyorlardı. Hatta bir gün böyle bir işar muamelesine Harbiye Nazırının yanında şahit bulundum. İrtibat kumandanlığından İngilizce bir kâğıt geldi, tercüme olundu. Tire kasabasının şarkında bir mahallin Yunan askeri tarafından işgaline karar verildiği bildiriliyordu; yanımızda Erkânı Harbiye riyasetine geçirilen eski bir paşa vardı ki, adını unuttum, gözleri hasta bir zattı, o dahi mevcuttu. Koca harita açıldı, dört kişi, yani Harbiye Nazırı, Erkânı Harbiye Reisi, bir kaymakam ve ben, o ismi geçen yeri aradık, aradık, bir türlü bulamıyorduk; nihayet on dakika sonra –ne acayip iştir bu!– bulmak bana nasip oldu.

İşte Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarına karşı hükümeti kurmaya ve elden kaçırmamaya çalışanlar, bizler, bu halde idik. Şöyle de söyleyebiliriz: Mustafa Kemal Paşa'nın rakipleri bu kudrette, bu idrakte adamlardı!

17

Sivas Kongresi'nden Evvel İstanbul Neler Yapıyor, Anadolu'da Neler Oluyordu?

Bu sıralardaydı, bir gün Dahiliye Nazırı, yanında Harbiye Nazırı da bulunurken beni davet ettiler; konuştuk; vazettiğimiz kordon filvaki kongre propagandasına zahiren mani olabilmişse de askeri erkân arasında Anadolu'da şifre muhaberesi çoğalmış ve anlaşılan kumandanlar vasıtasıyla, kapalı bir yoldan, yine hareket genişlemeye bir geçit bulabilmişti. İki nazır düşünmüşler, buna da mani olmak için bir

çare bulmuşlardı: Şifre muhaberesine bir had çizmek... İşte bu maksatla elime bir not tutuşturdular, ben de ona göre merkezlere aşağıdaki tamimi gönderdim:

İzmir'den maada umum başmüdüriyetlere yazılan 193778 dosya numara ve 17 Ağustos 1335 tarihli telgraf suretidir:

"Harbiye Nezaretinden birinci, üçüncü, on ikinci, on üçüncü, on dördüncü, on beşinci, yirminci kolordular kumandanlıklarına keşide kılınan zirdeki sureti muharrer telgrafname mealine ittila hasıl olarak ona göre icrayı icabı tavsiye olunur: Kolordu kumandanlarıyla kolordu ahzı asker[1] rüesası ancak Nezaretle şifre muhabere edebileceklerdir. Bunlar yekdiğerleriyle şifre muhabere için Nezaretin vesatetine[2] müracaat mecburiyetinde olduklarından aralarında şifre ile muhabere edebilecekleri hususatı mühimmeyi doğrudan doğruya Nezarete yazacaklardır. Hal-i harb zail olduğu cihetle kumandanlar maiyetleriyle şifre ile muhaberat icra etmeyeceklerdir. Hususat-ı mebsutaya hasrı dikkat[3] ve tevfiki hareket[4] olunması tamimen tebliğ olunur."

Acaba Kolordu Kumandanları böyle, itimatsızlığı gösteren bir emre itaat ederler miydi? Buna inanmak safdillik olurdu. Hatta ben, hatırımdadır, iyi bir iş yapmış gibi ellerini memnuniyetle ovuşturan iki nazıra hitaben:

"Şu tamim yok mu; isyan hareketini birdenbire, her tarafa yayacak ve umumi bir hale sokacak mahiyettedir!" demiştim. Benim dediğim çıkmadı; çıkmadı ama, biraz aşağı-

1 ahzı asker: askere alma
2 vesatet: aracılık
3 hasrı dikkat: özen gösterme
4 tevfiki hareket: uygun davranış

da göreceğimiz veçhile, hükümet emrini geri aldığı için... Konya'da Cemal Bey artık faaliyetini arttırmıştı; hatta küçük merkezlerin birinde Posta Müdürünün azli için bana müracaat etmiş, galiba, ben de istediğini yapmıştım. Arkasından merkezi vilayette ifayı vazife ile meşgul iki posta muamelat müfettişinin derhal başka cihete izamlarını istedi; müfettişlere ben fazla hürmet gösterir, nüfuz verir, şereflerine riayet hususunda mutaassıp davranırdım. Bu talebi geçiştirmek usulünü tutayım dedim, fakat vali bana yazdığı bir telgrafta, "Vilayetin emn-ü asayişi noktai nazarından, şayet Müdüriyeti Umumiye tarafından geri celbolunmazlarsa tahtelhıfz[1] ihraç olunacaklarını" bildirdi.

Belli ki, yapacaktı... Memurlarımı öyle çirkin bir muameleden korumak için kemal-i nezaketle ve özürler beyan ederek İstanbul'a çağırdım. Canım sıkılmadı değil, lakin canını dişine alarak o uzak yerde hareketi bastırmaya azmetmiş olan valinin faaliyetine sekte vurmaya da gönlüm razı olmadı, sustum.

Zaten artık, tedricen telgraf memurlarında zapturapt kalmamaya başlamıştı. İzmir ve Antalya civarındaki fen müfettişleri merkezi haberdar etmeye bile lüzum görmeden Yunanlılarla çarpışan asıl Kuvayı Milliye'ye hizmet ediyorlar, hat yapıyorlar, malzeme veriyorlar, hülasa beraber çalışıyorlardı.

Bunları hareketlerinde haklı bulduğumdan ses çıkarmıyordum; o taraflarda olan biten işlere göz yummak zaten hükümetin siyaseti icabındandı. Hatta Adil Bey, İzmir hareket-i milliyecilerinden bazılarıyla temasta bulunuyor,

1 tahtelhıfz: güvenlik güçlerinin muhafazası altında

muhabere ve mükâlemeye giriyordu; onun maksadı her iki hareketin birbiriyle birleşmesine mâni olmaktı. Lakin gittikçe hudutlar yaklaşıyor, umumileşmek istidadı artıyordu. Tam bu sırada idi ki, Afyonkarahisar telgraf merkezi İstanbul'dan verilen emirleri hiçe saymak kararını almak niyetini gösterdi. Bu merkez, Şarki Anadolu'yu ve İstanbul'u Garbi Anadolu'ya bağlayan en mühim bir muhabere noktasıydı. Payitaht İzmir'le ancak Afyon'dan geçen tel üzerinden görüşebilirdi.

Çanakkale'den uzanan hat Harbi Umumide bozulmuş ve bir daha yapılamamıştı, kablo muhaberesi ise bizim elimizde değildi. Bu merkez, Konya muhaberemizi de kesiyordu; hülasa telgraf muamelatının canevi idi.

İşler gittikçe hükümeti merkeziyenin aleyhinde inkişafa[1] başlamıştı. Trabzon'dan gelen hususi haberlere nazaran vali Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ile dost geçinmek mecburiyetinde bulunuyordu. Trabzon İngiliz mümessili çoktan Paşa ile muhabere ediyor, mülkiyeyi kale almayarak, işlerini gördürmek için ordu reisiyle temasa giriyordu. Zaten bütün kumandanlar, anlaşılan Harbiye Nezaretinin şifreli muhabere hakkındaki emrini protesto etmişlerdi. Zira bir gün Dahiliye Nazırı alelacele bana, o tamimden feragat edildiğini söyledi ve aşağıdaki tezkere ile de resmen dairemi haberdar etti:

"Dahiliye Nezaretinden mevrut 7502/408 umum numara ve 21 Ağustos 335 tarihli tezkere suretidir.

Kolordu ve mevakii müstahkeme kumandanlarıyla ahzı asker rüesasının mühim ve mahrem hususata münhasır kal-

1 inkişaf: gelişme

mak üzere kemakân şifreli muhaberata devam etmeleri zaruri görülerek Sivas'ta Üçüncü, Konya'da On İkinci, Balıkesir'de On Dördüncü, Erzurum'da On Beşinci, Ankara'da Yirminci Kolordular ile Bahrisefit,[1] Bahrisiyah[2] ve Çatalca mevkii müstahkem kumandanlıklarına ve Edirne'de Birinci, Tekirdağı'nda Üçüncü, Ankara'da Beşinci, Erzurum'da Dokuzuncu, Sivas'ta Onuncu ve Mamuretülaziz'de[3] On Birinci Kolordularla ahzı asker rüesasına tebligat icra edildiği Harbiye Nezaret-i celilesinden bu kere bildirilmiş ve vilayet ile elviyei müstakilleye[4] malumat verilmiş olmakla müdüriyeti aliyelerince de icab edenlere ona göre tebligatı lazıma ifası babında."

Yani hükümet yasağı üç gün sürmüştü... Hoş, bu üç gün zarfında da kimse tetiğini bozmamıştı ya! Ben onu bildiğimden başmüdüriyetlere vaki tebligatımda uzun tafsilat bile vermeye lüzum görmemiş,, Dahiliyeden daha tezkereyi almadan evvel, şifahi malumatıma binaen ve memurları müşkülattan bir an evvel kurtarmak maksadıyla, kısaca şu tamimi göndermiştim:

"Adana'dan maada umum başmüdüriyetlere yazılan 193800/295 umum numara ve 21 Ağustos 335 tarihli şifre telgrafname suretidir.

Harbiye Nezaretinden kolordu ve mevaki-i müstahkeme kumandanlıklarıyla ahzı asker rüesasına çekilen telgrafnamede mühim ve gayet mahrem hususata münhasır olmak üzere kemakân şifreli muhaberata devam etmeleri zaruri gö-

1 bahrisefit: Akdeniz
2 bahrisiyah: Karadeniz
3 Mamuretülaziz: Elazığ
4 elviyei müstakilliye: bağımsız iller

rülerek mucibince tebligat icra edildiği bildirildiğinden ona göre icrayı icabı ve marakize tebligat ifası."

Burada hayli tuhaf bir vakadan bahsetmek aykırı sayılmaz: Telgraflara murakabe vazettiğimiz esnada, talimatnameye şöyle bir madde sokmuştuk: *"Aynı maksat için yazıldığı mahsus olan şifrelerin keşidesi ile beraber suretlerinin bila teehhür müdüriyet-i umumiyeye irsali de lazımdır."* İşte bu maddedeki sarahate istinaden Kastamonu Telgraf ve Posta Başmüdürü Ramiz Efendi (ki bilahare ikinci tayinimde memurin müdüriyetine getirmiştim) Erzurum'dan valiye gelen bir tomar şifreyi cevaplarıyla beraber, aynı maksat için yazıldığını hissederek merkeze gönderdi, biz de "aldığımız emre imtisalen[1]" Dahiliye'ye verdik.

Nazır merak etmiş, hallettirmiş, bakmış ki Paşa ile vali –tabir caizse– mercimeği fırına vermişler, hazırlık yolunda, pek yakında Kastamonu hareketi milliyeye iltihak edecek... Fakat vali (İbrahim Bey isminde genç, terbiyeli, mahviyetkâr bir zat... Sonradan tanıştık) merkez-i hükümeti avutmakta da mahir mi mahir... Mütemadiyen Dahiliye Nezaretine teminat veriyor ve vilayetin İstanbul'a merbutiyet[2] ve alakasından ve kendisinin bu babta hasrı mesaide katiyen kusur etmediğinden bahisle tatlı diller döküyor! Adil Bey bu ikiyüzlülüğe kızdı, bazı iltifatkâr sözlerden sonra valiye beray-ı istişare hemen İstanbul'a azimetini emretti.

Ben onu bu hileye kanmaz sanıyordum, kandı; geldi: Bittabi daha vapurdan iner inmez sivil polisler arkasına takılmışlar, hatta yattığı evi ablukaya almışlardı. Ertesi günü

1 imtisalen: uyarak
2 merbutiyet: bağlılık

Nezarete gelmiş, nazır hazır ya... "Buyurunuz", demişler, odaya girmiş, önüne iki cihetli şifreler koymuşlar, cevabına intizar etmeden polis çal yaka tutup vali beyi Bekirağa Bölüğü'ne[1] götürüvermiş!

Bu kabilden birkaç tevkifat daha yapıldı. Anadolu'dan gelen şifrelerin halli üzerine İstanbul'da bir iki zabiti de Harbiye Nezareti yakaladı, fakat cümlesi de, Ferit Paşa düşer düşmez tahliye edildiler. Anadolu'da ise tevkifat daha fazla idi: Sivas tarafından kısım kısım muhalifler dağ, tepe kaçarak İstanbul'a can atıyorlar, kaçamayanlar ise hapse tıkılıyorlardı. Artık iş aleniyet kesbetmişti.

Afyonkarahisar meselesi canımı sıkıyordu. Hayli nezaket, iltifat gösterip yola getirmeye çalıştıktan sonra baktım ki çaresi yok, Posta ve Telgraf müdürünü azlettim. Yerine cesur, müteşebbis, tecrübeli birini göndermek iktiza ediyordu. Buldular. Dağ gibi iri bir mazul memur, belli ki feleğin çemberinden geçmiş Hanyayı, Konyayı tanıyor, hemen emirnamesini eline verdim, gönderdim.

Adamcağız daha telgrafhane binasına ayağını atmadan yakalamışlar, şehir haricinde bir çadırda cihet-i askeriyece tahtı tevkife almışlar, "Casussun! Hainsin! Asacağız!" gibi malum korkunç teranelerle yüreğine inip inmeyeceğini bir müddet tecrübe ettikten sonra bakmışlar ki öyle kırağı çalacak mahsullerden değil, yakasını bırakmışlar, perişan bir halde dönüp geldi.

Eh, ne yapalım, benim için başka yapacak bir iş kalma-

1 Bekirağa Bölüğü: Osmanlı döneminde harbiye nezareti olan bugünkü İstanbul Üniversitesi'nin avlusunda yer almış askeri tutukevi. Adını ilk müdürü Binbaşı Bekir Ağa'dan almıştır.

mıştı. Kalmamıştı ama, nazırlardan bazılarına meram anlatamıyordum. Nihayet bir akşamüzeri Meclis-i Vükeladan davet edildim, Sadrazam hariçte meşgul bulunduğundan Şeyhülislam riyaset mevkiinde idi.

Posta ve telgrafa müteallik son hadiseleri izah ettim; dinlediler ve hepsi de hareketimi takdir, tasvip ettiler. Yalnız Bahriye Nazırı Salih Paşa (Kezrak) asabi idi, hırçınlanıyordu, haşin, koyu, biaman bir Kuvayı Milliye düşmanı idi... Salih Paşa'yı Damat Ferit Paşa konferansa gittiği esnada İsviçre'de bulmuş, kaynaşmışlardı. Meclis-i Vükelaya memur Ali Rıza Paşa da –Salih ve Rıza Paşalar birbirlerinden ayrılmaz iki ahbap çavuşlardır!– Bahriye Nezareti inhilal edince[1] onu tavsiye etmiş, biraz evvel Avrupa'dan gelerek makama geçmişti. Yeni vefat eden zevcesinin matemiyle saçını başını yolduğu bir sırada ayağına gelen şu ikbali, galiba teselli teşkil eder diye, derakap kabul etmekle kalmamış şimdi de Damat Ferit Paşa dostluğu ile Anadolu hareketi aleyhine arslan kesilmişti.

O gün Mecliste adeta bir münakaşa vuku buldu. Ben daha fazla bir şey yapılamayacağını söylüyordum, o "Azletmeli, Divanı Harbe vermeli!" gibi tatbik kabiliyeti olmayan bir sürü kuru tehdit ve tavsiyelerde bulunuyordu.

Nihayet sesimi yükselttim, hükümeti merkeziyenin azil ve nasbına vilayetlerin ehemmiyet vermediğini, Afyonkarahisar meselesini ileri sürerek tafsilatıyla anlattım. Kerhen sustu. Ben de Maarif Nazırı Sait Bey'le beraber Meclis'ten çıktım beraber Sirkeci'ye kadar gittik; Sait Bey yolda bana dedi ki:

1 inhilal etmek: dağılmak

"Millet bizim aleyhimizde... Delaille[1] görülüyor. İstifa edeceğim!"

Hakikaten istifasını verdi verdi ama, mütareke devrinin girmediği kabinesi de kalmamıştı. Fakat Salih Paşa'nın bir müddet sonra Kuvayı Milliye'ye dost bir kabineye girmesi, hatta millet arasındaki tefrikayı izaleye memur kabinelerden birini teşkil etmesi kadar acayip bir hadiseye ömrü billah rast gelmedim.

Beni millî cereyana karşı zayıflık göstermekle ithama kalkan ve adeta yüz bulsa azlimi talebe bile cesaret edecek olan bu zatı şerif, iki hafta geçmeden yine beni azil arzusuna kapılıyordu: Fakat bu defa Kuvayı Milliye'ye aleyhtarlığımı vesile tutarak!

Ben neler gördüm, neler!..

18

Sivas Kongresi'ni Basmak Harekâtı Nasıl Akim[2] Kaldı?

Ferit Paşa kabinesinin tutunabilmesi ancak Sivas Kongresi'ni bastırmak, dağıtmak ile mümkün olacağını idrak eden hükümet, Anadolu'nun bir noktasından Sivas üzerine kuvvet sevkiyle kongrenin tenkili[3] kararını verdi. Ben, bu çekirge yumurta halindeyken imha hazırlığını, müdahale hakkım olmadığı için ancak telgraf makinesi başından seyir ve

1 delail: deliller
2 akim: kısır, sonuç vermeyen
3 tenkil: düşman ya da zararlı kimseleri topluca ortadan kaldırma

takip ediyordum. Muhabere uzadıkça uzuyor. Mamuretülaziz valisinin mütemadi itiraz ve cevaplarıyla bir türlü bitmek bilmiyordu.

Mamuretülaziz valisi kimdi? İkinci Meclisi Mebusanda Kayseri mebusluğu etmiş bulunan Erkânı Harp Miralaylarından Galip Bey'di (72) ki, ağzı kalabalık, lafı sıkıcı, fakat çok iyi bir adamdı. Mebusken bir kere İstanbul'da görmüştüm; Harbi Umumi esnasında ise ben Çorum'da ikamete memur iken, o da sevkıyat arabacılığı ile kasabadan geçmiş, birkaç gün sohbetler edilmişti.

On beş, yirmi eşya arabası tedarik etmiş, kendisine de bir kırık fayton bulmuş, Anadolu'da Sivas senin, Konya benim, bugün Amasya'da, yarın Samsun'da, dön baba dön, git bre git, güç bir geçinme yolu bulmuştu.

Sonra mütarekeyi müteakip Hürriyet ve İtilaf hükümete geçince bu eski muhalif ve aşinayı valilikle Harputa göndermiş, fırka erkânı da sohbeti pek tahammül şiken olan bu zatın ziyaretlerinden, bu vesile-i hasene[1] ile masun kalmıştı.

Şimdi ise, anlaşılan, nazırlar Sivas civarında o sırada baskın hareketi yapabilecek daha ehil ve merkezi hükümete daha sadık bir âlet bulamamışlardı ki, hükümetin hayatını bu deryadil askerin eline vermişler, can noktasını bu babacana tevdi etmişlerdi. Şifrelerde kendisinin Sivas vali ve kumandanlığına tayininden, hemen harekete hazırlanması lüzumundan ve iradesinin de derdesti istar[2] olduğundan bahsediliyordu.

En mühim şifre uzun bir talimatnameyi de muhtevi idi.

1 vesile-i hasene: iyi vesile
2 derdesti istar: yazılmak üzere

Bu talimatnameye nazaran Galip Bey jandarma, asker, kuvvet toplayacak ve müsellehan Sivas üzerine yürüyerek, harben veya sulhan, nasıl ve neye mal olursa olsun kongreyi dağıtıp vilayet ve komutanlık makamını işgal edecekti.

906 numaralı bir şifre 3 Temmuz gecesi, ben haberdar edilmeden, alelacele gönderilivermişti. Zira Mamuretülaziz'e gidecek olan bu telgraf Sivas merkezinden geçecekti; Sivas telgrafhanesi Mustafa Kemal Paşa'nın elinde bulunuyordu; şifre ise Dahiliye Nezaretinin o esnada bütün vilayetler için istimal ettiği maruf ve malum 2 numaralı şifre idi. Aynı şifreyi Milli Hareketin Reisi ve ona bağlı valiler de kullanılıyordu.

Bence bu hareket akim kalmış, foya meydana çıkmıştı. Aradan çok geçmedi, Sivas'tan Dahiliye Nazırına takım takım taarruz telgrafları yağdı. İlle Vali Reşit Paşa, nazıra yüksek perdeden atıp tutuyordu; bununla kalmadı, her ikisi de karşılıklı bir muhaberedir tutturdular, "Sen fenasın, ben iyiyim" şeklinde söyleşip durdular. Onlar birbirlerini ilzama çalışırken Mamuretülaziz valisi de çoktan Kâhta istikametinden canını Halep'e dar atmıştı. Beş on gün sonra oradan telgrafı geldi ki bence meali "Canımı dar kurtardım"dan ibaretti!

Şifreleri güzelce halledip tehlikeden haberdar olan kongreciler yolda Kâhta'da hükümet müfrezelerini pusuya düşürmüşler ve perişan geriye püskürtmüşlerdi.

Hükümetin bu beceriksizliğini bugün hata addetmemek mecburiyetindeyiz. Lakin o zaman için, bizim kafamızca bu hataların hatası idi, bu bir kahkari hezimetti,[1] bu Ferit

1 kahkari hezimet: birden bozguna uğrama

Paşa hükümetini düşürecek bir bozgun olmuştu. Sadrazam da suratı astı.

Zaten artık kötü haberler birbirini velyetmeye başlamıştı; Konya'dan Vali Cemal Bey, vagonda saklanmak şartıyla İstanbul'a, günün birinde, Hacivat'ın Kanlı Nigârın evinden çırılçıplak Küşteri Meydanına[1] düşer gibi "Pat!" diye düşüşüne şahit olduk. Eskişehir elden çıktı. Bilmem ama galiba İngilizler de Damat Paşa'ya kafa tutar gibi oldular. Hariciye Konağını derin bir yeis ve hayret istila etti.

Bu gibi vekayide halk çok hassastır ve duygusunu da saklayamaz, belli eder. Maiyet, hademe, polis ve inzibat memurlarının halinde bir benimsemezlik görüyordum; kabine sallanıyordu. İşte bu sırada idi ki, Anadolu ile İstanbul arasında muhabere kesildi. Kesilme keyfiyetiyle, Abdülkerim Paşa muhaberesini de yazdıktan sonra bu kısımda başkaca yazacak bir şey daha kalıyor: Damat Ferit Paşa'nın üçüncü istifası ve Ali Rıza Paşa'nın sadareti!

19

Muhabere Kesilmesi Keyfiyeti ve Abdülkerim Paşa Muhaberesinin Şekli Ne İdi?

Damat Ferit Paşa perişan bir halde idi, nazırları ise pusulayı büsbütün şaşırmışlar, Sadrazama artık eskisi kadar tabasbus etmez[2] olmuşlardı; zira, bu defaki istifasını yeniden,

1 Küşteri Meydanı: Karagöz oynatanların piri olarak kabul edilen Şeyh Küşteri'nin adından türetilmiş deyim; Karagöz perdesi

2 tabasbus etmek: yaltaklanmak

dördüncü bir nasb ve tayinin takip etmeyeceği gözle görülür bir mertebede fark olunmakta idi.

O aralık bir cuma günü beni mutat istirahatimden, seryaverin telefonu mahrum etti. Öğleden sonra, yemek ve uyku ağırlığıyla meltem rüzgârlarına göğüs gererek araba, vapur, otomobil, Feneryolu'ndan Nişantaşı'na gitmek ne zor, ne can sıkıcı bir işti!

Alelhusus ümitsiz bir çırpınmadan başka yapacak hiçbir hareket yoktu. Naçar yola düştüm, fakat suratım asık bir halde... Çoktan beri postadaki bu arızalı postu, bir pul kazancım olmadan palas pandıras bırakmak arzusunda idim ama, arkadaşların beni korkmuş veya muvaffakiyetsizliği görünce namerdane bir şekilde çekilmiş addetmelerinden çekiniyor, bunu izzetinefsime yediremiyordum. Sıhhatim de evdeki hastalarımdan dolayı yarı muhteldi;[1] gündüzleri resmî, akşam ve geceleri de tıbbî didişmeden, Harbi Umumi açlarına veya hastane kaçaklarına veyahut da morfin müptelalarına dönmüştüm, yani hapı yutmak üzere idim.

İşte bu felaketzede yüzle Hariciye Konağına girdim, polis, hademe ve yaverlerin beni selamlamalarından adeta utanıyordum, şu canlı cenazeye veya Karamürsel sepetine hürmet ibrazına[2] mecbur olmalarından dolayı için için kızdıklarına ve arkamdan dudak büktüklerine zahiptim.

Her ne ise, odalardan birine iysal edildim. Bahriye Nazırı ile Harbiye Nazırı orada idiler. Süleyman Şefik Paşa rind görünmeye çalışıyor, Avni Paşa ise hissizliğini muhafaza ediyordu. Derken evvela ben içeriye çağrıldım. Ferit Paşa bu

1 muhtel: bozuk
2 ibraz: gösterme

defa benimle daha samimi bulundu ve rüfekasından açıkça şikâyet etti:

"Ah, efendim," dedi. "Samsun'a bir ufak gambot göndertmeye muvaffak olamıyorum."

Vücudum harap idi ama aklım yerinde idi. Bir gün evvel dairede nazar-ı dikkatimi celbeden bir telgrafnameyi hatırladım: Sinop limanında lengerendaz[1] bir gambot süvarisi Bahriye Nezaretine bu telgrafında maaş ve tahsisatın verilmemesinden dolayı şikâyet ediyordu. Demek ki Samsun'a yakın bir yerde hazır gambotumuz vardı. Hani bir fıkra vardı: Sultan Mahmut, gözlüğü burnunun üzerinde olduğu halde:

"Nerede benim gözlüğüm?" diye aranırmış, kimse padişaha ihtarda bulunamamış. Bir nedimi:

"Efendimiz," demiş, "şimdilik gözünüzdekini istimal buyurunuz, ötekini buluruz!"

Onun gibi, ben de dedim ki:

"Efendim, şimdilik Sinop limanındakini kullanalım, başkasını sonra göndeririz!"

Ferit Paşa az daha, sevincinden boynuma sarılacaktı. Hemen Bahriye ve Harbiye Nazırlarını çağırttı:

"Paşalar," dedi, "sizin dünyadan haberiniz yok. Sinop'ta gambotumuz varmış, maaşsızmış, telgraflar yağdırıyormuş, siz uykudasınız!"

Onlar utandılar galiba ki kızardılar, ben de vaziyetten sıkıldım, kızardım. O gambot ne işe yarayacaktı, yahut yaradı, sormadım. Ferit Paşa biraz sonra nazırlara yol verdi, çıktılar. Zavallı safdil adam; yerinden kalktı, bir dolap açtı, içinden bir mühür çıkardı. Bana gösterdi.

1 lengerendaz: demir atmış, bekleyen

"İşte," dedi, bu "mühür-ü sadarettir, bunu basmadığım hiçbir telgrafnameyi keşide etmeyeceksiniz, etrafımdakilere emniyetim yok!"

Eyvah, bu ne haldi? Hayret ve kederimden mührü tetkike vakit bulamadım, fakat derhal mühürden evvel ben "Hay hay!"ı bastırdım. Ama Sadrazam o günden sonra bu fikirden feragat etmiş olacaktı ki, mührüyle memhur[1] hiçbir telgrafına rast gelmedim; ben de hiç işitmemiş ve anlamamış gibi Babıâli telgraflarını usul ve teamül veçhile çektirdim.

Nihayet kızılca kıyamet koptu; yani Anadolu, İstanbul ile telgraf muhaberatını kesti. Bakınız bu nasıl oldu:

Hatırımda kaldığına göre, bayram gecesiydi, evimde idim, gece beni Telgraf Müdürü telefonla buldu. "Sivas Kongresi doğrudan doğruya Zatı Şahane ile makine başında muhabere talep ediyor. Teli mabeyine raptediniz, konuşacağız, diyorlar, ne emir buyurulur?" diye sordu. Bu, Sadrazama danışmadan kabil-i isaf bir talep değildi; hemen Damat Paşa'yı aradım, hiçbir yerde bulamadım; Dahiliye Nazırını aradım, neden sonra Beşiktaş'ta eski Polis Müdürü Bedri Bey'in evinde olduğunu zabıta tahkikatıyla anladım. Bayram münasebetiyle akrabalarından olan bu zatın ailesine, zahir tatyibi hatır için gitmiş... Bin müşkülatla konuştuk. "Olmaz" dedi. Bana ne? Pekâlâ olamazsa olamaz! Telgraf Dairesine telefon ettim. "Olamaz!"

Sivas'tan gelen telgrafname şu idi:

"Makam-ı Sadaret-i uzmaya,

Şimdi doğrudan doğruya başkumandan, akdesimiz

1 memhur: mühürlü

halife-i zişanımız[1] efendimize maruzatı mühimmede bulunmak mecburiyetindedir. Hail[2] ika edilmemesini rica ederiz. Aksi takdirde tevellüt edecek netayici vahimenin[3] mesuliyeti sırf zat-ı fehimanelerine raci kalacağını arz ederiz."

Telgrafın zirinde Anadolu'daki kolordu kumandanlarının imzaları vardı. Dahiliye Nazırı teli saraya raptederek muhabereye evvelce muttali olmak istedi. Sivas bunu yutmadı, iş uzadı, kararsızlık kemalini buldu; nihayet derin bir sükût... Ama pek derin bir sükût: Anadolu, İstanbul ile kat'ı muhabere[4] etmiş, teller ölmüştü.

Bu, bir nevi rahatlıktı, yattım, uyudum.

Beş on gün de böyle geçti. Bir akşamüstü daireden eve avdete hazırlanıyordum, Hariciye Konağına çağırıldım. Bittabi gittim.

Damat Paşa hemen yanına aldı, Anadolu ile muhabere edileceğinden ve bu pek mahrem bir keyfiyet olduğundan telin konaktaki telgraf makinesine raptını ve emin, pek emin ve pek mücerrep[5] bir muhabere memurunun izamını talep etti. Daireye döndüm, bizzat Telgraf Müdürü'nü rapta ve muhabereye memur ettim, köye döndüm.

Telefonla ara sıra haber alıyordum: Muhabere başlamıştı, hâlâ uzuyordu, bir türlü bitmek bilmiyordu. Artık sonunu beklemeye lüzum görmedim; dedimdi ya, yarı ölü gibi idim,

1 akdesi halife-i zişan: kutsal, şanlı halife
2 hail: engel
3 netayici vahime: üzücü sonuçlar
4 kat'ı muhabere: haberleşmeyi kesme
5 mücerrep: deneyimli

gözlerim kapanıyordu, hatta bu hal bir ay daha sürerse ebediyen kapanmak ihtimali vardı.

Ertesi günü haber aldım: Görüşen Abdülkerim Paşa (73) namında muhterem bir asker imiş, Anadolu'ya teklifatta bulunmuş, karşılıklı hasbıhaller olmuş, o, Mustafa Kemal Paşa'nın gözlerinden öpmüş, öteden de aynı samimi mukabeleyi bulmuş, ama netice: Sıfır... Demek ki son ümit dahi boşa çıkmış, uyuşmak emeli de suya düşmüştü. Ne olacaktı?

Olan oldu; kabine bu muhabereden iki üç gün sonra istifa etti. Sadarete kim gelebilirdi? Öğrendim ki Ali Rıza Paşa nasbedilmiş... Bu Paşa, birinci fasılda yazdığım gibi akrabadan sayılırdı; sayılırdı ama, babam geçse ben yine çekilmek niyetinde idim. Nitekim yeni Sadrazam, Babıâli'ye girip sandalyesine oturur oturmaz karşısında beni buldu:

"Gel bakalım evlat," dedi, "şöyle geç!"

İstifamı vermek üzere geldiğimi söyledim. Zaten Anadolu, yeni Sadrazama verdiği uzun bir telgrafta benim derhal tevkifimi talep ediyordu, (74) bu listede başlı başına bir madde idi. Ali Rıza Paşa derhal hiddetlendi:

"Öyle şey olmaz," dedi, "istifana sebep yok, biz onların her isteğini yapamayız, eğerlim (Bu kelime Paşa'nın dil pelesengidir) yaparsak sonu gelmez, hükümeti ellerine bırakıp çekilemeyiz!"

Buna da sıra gelecekti... Bu dahi olacaktı... Hele biraz daha sabır paşa hazretleri!

ÜÇÜNCÜ KISIM

ALİ RIZA PAŞA KABİNESİNİN KURULMASINDAN BABIÂLİ HÜKÜMETİNİN SUKUTUNA[1] KADAR

1 Teşrinievvel 1335 - 6 Teşrinievvel 1338

1 sukut: düşme

1

Bir Nebze Rahat Yüzü Nasıl Gördüm?

Bir öğle üstü postaneden makam otomobili beni Babıâli'ye, oradan tekrar daireye, bir çeyrek sonra da köprüye, Kadıköy iskelesinin önüne götürdü. İndim, şoföre dostane bir selam verdim, vapura girdim. İstifa etmiş, evime dönüyordum.

Evet, evime dönüyordum ve artık bu gece telefonlar beni ikide bir taciz etmeyecek, yarın erken kalkmak mecburiyeti olmayacak ve resmi muameleler; tatsız tuzsuz, hazmı ağır yemeklerin mideye oturuşu gibi artık dimağa yorgunluk vermeyecekti.

Hür idim, hür idim ama, dert biter mi, gazetelerde şayianın bini bir paraya... Hele bir tanesi pek heyecan verici: Kuvayı Milliye, Kartal'da...

O Kartal'da, ben Feneryolu'nda,[1] bu pek de emniyet verici bir komşuluk değildi. Bir gece, sekiz kişi köşkü bastı mı veyahut sokakta beni yakaladı mı, gözlerimi Sivas'ta açardım, bittabi biraz sonra müebbeden kapamak üzere...

Anadolu hareketi rüesasının yeni hükümetten istedikleri arasında zavallı Posta Müdür Umumisinin yazdığım gibi

1 Selamiçeşme Dr. Celal Paşa köşkü

tevkif ve tecziyesi[1] keyfiyeti de vardır. Asker, sivil ve sarıklıdan bir heyet Sivas'ta makine başına geçip hükümet ile, Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa ile, hatta Yunus Nadi Bey'le muhabereye devam ediyor ve tevkif, tecziye meselesinde ısrar ediyordu.

Benim için selamet İstanbul'un Rumeli yakasında idi. Avrupa'da bulunan büyük biraderimin Ayastefanos'taki, yani Yeşilköy'deki köşküne muvakkaten nakl-i mekân ettim. Mevsim sonbahardı, İstanbul'u en çok şirinleştiren ve Marmara Denizi'ne en fazla renk ve ışık saçan o ressam mevsim... Hastam nekahatte, oğlum sıhhatte, ben istirahatte idim. Bastırdığım kitaplarımdan elimde bir miktar para da vardı. Evin geniş ve zengin kütüphanesinde veya şirin, yeşil bahçesinde ömrümüz ne asude geçiyordu! O büyük siyaset ve hastalık fırtınalarından sonra, canımızı güç kurtarmış, şimdi bu emniyetli durgun limanda ruhlarımızı dinlendiriyor, başımızı dinliyorduk.

İstanbul'a nadiren iniyor, az gazete okuyordum. Bıldırcın mevsimi idi de... Her gün bu en leziz av eti, pilav, pane ve ızgara şekillerinde yemek masamızda iştiha açıyor, deniz kenarlarında ve kırlardaki gezintiler iştahımızı arttırıyordu.

Hele şükür, evin o zaman telefonu da yoktu. Bazen kapının zili öttükçe bu bana mahut telefon çıngırağını hatırlatıyor, silkiniyor, sonra kendime geliyor, "Oh!" diyordum.

Hükümette neler oluyor, neler bitiyor, farkında değildim; zaten pek misafir de kabul etmiyor, inzivanın yüreğimdeki altı aylık siyaset tortusunu eriterek içimde bir hafiflik, açıklık ve temizlik hasıl ettiğini duyuyordum.

1 tecziye: cezalandırma

Böyle iki ay kadar geçti.

Anadolu'dakilerin tevkif ve tecziye talebini İstanbul, galiba vaziyet-i hazıra icabınca kabil-i icra olmadığından bahisle isaf etmedi.[1] Efkâra da sükûn gelmiş, Kartal'a geldiği söylenen Kuvayı Milliye de payitahtın hayhuyu arasına karışarak mahabet ve dehşetini kaybetmişti. Anadolu yakasına avdetimde mahzur kalmamıştı. Yerime döndüm. Bu esnada "Peyam" ile "Alemdar" benden yazı istediler. Hayli dinlenmiş ve unutulmuş olmaya da rıza göstermeye gönlüm bir türlü razı olmamış bulunduğundan, diğer taraftan maişeti temin, daha doğrusu teshil[2] meselesinin de halli icap ettiğinden bu iki gazeteden birini tercih zamanı gelmişti. Dostlarım "Alemdar" sahipleri kâh telefonla, kâh bizzat ziyaretle mütemadiyen yazı istiyorlardı. Nihayet ayda yüz elli liraya yazı göndermeye muvafakat ettim ve ilk defa o günlerdedir ki, "Nakş-ı ber ab"[3] serlevhası ve "Aydede" imzasıyla fıkralar Alemdar'da intişara başladı. İdarehaneye nadiren uğrar, makaleciklerimi posta ile gönderir, yahut da telefonda okurdum. Yani işim kolay, başım boş ve bedenim rahattı.

Kış böylece bahara yaklaşıyordu. İstanbul'da Meclis açılmıştı. Ona da, mebusan intihabına da diğer vukuat gibi lakayt kalıyor, yalnız, makale zemini olsun diye, vaziyeti umumiyeyi kerhen takip ediyordum. Yazılarıma o esnada bir muharrir musallat olmuştu ve hemen haftada üç kere kendi makalelerinde bana karşı acı tarizlerde bulunuyordu. Falih Rıfkı'nın "Akşam" daki bu vaziyetine karşı uzun müddet vurdumduymazlıktan geldim.

1 isaf etmek: yerine getirmek
2 teshil: kolaylaştırma
3 nakşı ber ab: suda nakışlar

Ben sükût ettikçe, o arttırdı, adeta "Aydede" imzasına hücumu kendisine şiar ittihaz etti. Eski bir mektep arkadaşım olan Necmettin Sadak'ın dostane dikkatini celbetmek istedim; fakat gazetesinde bu tarizleri okumuş olması pek tabii idi, mademki kendiliğinden ikazda bulunmuyordu, demek ki, ya hakkı yoktu, yahut ikazı tesirli olmuyordu. Bir sabah, dayanamadım, mukabele ettim. Arada, ömrüm oldukça adiliğinden iğreneceğim çok çirkin bir sövüşme başladı; günlerce sürdü; nihayet Necmettin Bey'in tavassutu ile iki taraf da sustu.

"Alemdar" o esnada Beyoğlu'na "Antant" yani sabık (Levand Herald) matbaasına nakl-i mekân ediyordu. "Antant" esbak Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in idare ettiği bir gazete idi; tacir-i malum onu kâfi görmemiş, Alemdarcılarla birleşerek bu gazeteyi de nüfuzu altına almıştı. Oldukça güzel döşenmiş bir odada, iki gazetenin âmiri, ayrıca Türkiye ajansının da müdürü olarak bir oturuşu, yorgunluktan şikâyeti ve mevhum hastalıklardan telaşı vardı ki, seyredip dinlerken gülmemek için masanın üzerindeki "Diken" nam mizah mecmuasının resimlerine veya yazılarına göz atardım!

Mehmet Ali Bey'in idare müdürü, muhibbi,[1] işgüzar kâtibi eski Matbuat Müdürü Hikmet Bey'di. Hikmet Bey'in telaşlı faaliyeti, terbiyeli neşesi, suya sabuna dokunmadan mahirane idare tarzı hoşuma gider ve "Alemdar"ı terk etmemek için bir sebep teşkil ederdi.

Gazetenin Beyoğlu'na geçişi beni büsbütün Babıâli civarından, yani siyaset mehafilinden uzaklaştırmıştı. Rahatım

1 muhip: dost

devam ediyordu. Salgın İspanyol nezlesi bile bu defa, zahir çektiklerimizden insafa gelerek, bizi yoklamadı.

İşte bu suretle bana bir nebze rahat etmek müyesser olmuştu. Bu rahatın o derece lezzetini almıştım ki, artık siyaset beni pek az meşgul ediyordu. Nitekim müteaddit[1] siyasi davet, ziyaret ve müracaatları nazikâne reddediyor, gözlerimi münhasıran[2] evime çevirmiş, dinleniyordum. Fakat bu devre daha uzun sürmedi; birbiri arkasına vakalar patladı, hatta bazısı kabak gibi de başımda patladı. Şimdi onları hikâye edeceğim.

2

"Anadolu Kulübü" Cinayeti, Hürriyet ve İtilaf'ın İnkısamı[3] ve İstanbul'un İşgali Hakkında Bildiklerim Nedir?

Bir gün matbaada baktım ki yaldızlı davetiyeler yapılmış, tevzi ediliyor.

Nedir, dedim; "Kulüpte alaturka konser verilecek, oyun, falan değil, çok muteber zevat meduvdurlar[4], saz mükemmel, büfe enfes, siz niçin gelmiyorsunuz?" dediler (Tabii bugünkü kulüp değil).

Musikiye meraklı ve o derece de vâkıf bir arkadaşım olan Sabih Bey'le biz de konserde bulunmak kararı aldık

1 müteaddit: birçok, türlü türlü
2 münhasıran: yalnızca, başlı başına
3 inkısam: bölünme
4 meduv: davetli

ve gittik. Gittik ki, saz berbat, bereket bozuk olan sade saz; büfe bozuk değil... Karasu Efendi, sabık İzmit Mebusu Ziya Bey gibi dört, beş belli başlı zat varsa da onlar da salona icap ettiği kibarlığı vermeye kifayet etmiyordu. Fikrimde hoşnutsuzluk duyuyordum. Ne ise, mektep arkadaşım Refi Cevat'ın coşkun neşesi ve viski kudreti yavaş yavaş beni yadırganlıktan kurtarıyordu. Yukarıda bakara başlamıştı; seyretmek için çıktık. İçkiye duyduğum iştihanın binde birini kumar için duymamışımdır. Hatta tavla bile bilmem: pokeri kötü oynarım, beziğe senede dört kere ya el sürerim, ya sürmem. Bunlardan başka adi aşçı iskambili dahi nasıl oynanır, vukufum yoktur. Esneyerek masaya göz gezdiriyordum, aşağıdan doğru iki silah sesi geldi; silah veya tokat sesi... Silkilen bir halı sedasını andırıyordu. Halk telaşa geldi, lakin aynı zamanda müessese sahiplerinin sesleri aksetti:

"Bir şey yok, beyler, devam ediniz, bir şeyler yok!"

Beni bu ses temin ve tatmin edemezdi, "Rumeli'de asayiş" serlevhasına benziyordu. Sabih Bey'e derhal: "Haydi, arabamızı çekelim!" dedim; merdivenleri indik; alt katta gözüme bir oda ilişti, kanepede bir adam uzanmış, beline kadar yere sarkmış, başında dört beş kişi; inliyordu. Sormadım bile... Lastiklerimi giydim, şemsiyemi aldım, arkadaşım da beni takip etti. Fakat kapıcı:

"Çıkılmaz, yasak!" demek istedi. Böyle zamanlarda zekâya ve zekâ ile bir vekara ihtiyaç vardı, kaşlarım çatıldı, suratım asıldı, kumanda vermeye alışmış gibi kesici bir sesle "Aç!" dedim, o kadar... Herif kapının demirini çekti, yılan gibi arasından süzüldük ve kendimizi karşı kaldırıma attık. Seyrediyorduk. Biraz sonra hadise mahallinden birisi fırladı, araba getirtti; kapı usulca açıldı, dört kişi bir sarsak adamın

kollarından, bacaklarından kaldırarak getirdiler, arabaya oturttular, fakat o, oturamadı, kaydı, ayak basılan yere yarı boş bir çuval gibi yığıldı. Bir daha kaldırmak istediler, olamadı, o zaman arabacının yanına biri fırladı, diğer iki kişi de içine geçti, Taksim istikametinde çekilip gittiler.

Onlar çekilmişlerdi ki, zabıta memurları eve girdiler. Biz de atikliğimizden memnun yatacağımız yere avdet ettik. Lakin bu tedbirimiz işe yaramamıştı, zira ertesi gün, "Akşam" vakayı tellendirip pullayarak yazdı ve benim ismimi de bilhassa zikrederek âleme kumarbaz gibi teşhir etti. Ama ne diyebilirdim, mademki gözlüklü namı diğer Kör Emin'in vurulduğu bir kumarhanede ben de bulunmuştum. Filvaki bir kere bulunmuştum, sui tesadüf beni bin kere bulunmuştan beter etti. Çok şükür ki müstantik karşısında veya mahkeme huzurunda şahitliğe hacet kalmadı.

O günlerde Hürriyet ve İtilaf ikiye ayrılmıştı. İkincisinin başında Miralay Sadık Bey vardı; yenisinde, yani "Mutedil Hürriyet ve İtilaf" Sabri Efendi'nin riyaseti altında idi. Her iki grup nüfuzluları da Damat Ferit Paşa'nın peşinde, Damat Paşa da her ikisinin içinde bulunuyordu.

Baltalimanı'nı[1] aşındıranların had ve hesabı yoktu. İçtima içtima üstüne, hükümete tekrar geçmek çareleri aranıyor, iki zümre de damada hulule uğraşıyor, lakin sadrı sabık[2] daha ziyade mutedillere mütemayil görünüyordu. Ben fırkaya, yani yenisine pek nadir uğrar, Baltalimanı'na ise gitmezdim. Yalnız ara sıra Mehmet Ali Bey, Ali Kemal

1 Feritpaşa'nın ikâmetgâhı. Eşi Semiha Sultan yalısı. Bugünkü Baltalimanı Hastanesi.

2 sadrı sabık: eski sadrazam

merhum, yahut da başka Damat yârânı yazılarımdan dolayı Paşa'nın iltifatlarıyla beni akıllarınca dilşad ederlerdi.

"Peyam"ın "Sabah" ile birleşmesi o günlerin vakayiinden olsa gerektir. Mutedil fırka, hem Alemdar'a, hem de Peyam-ı Sabah'a istinat etmesi ve içinde daha maruf kimselerin bulunması itibarıyla hem muhalifler, hem padişah, hem de damadı nazarında daha rağbette bulunuyordu. Lakin ben hâlâ uzlette[1] idim. Ama uzaktan uzağa duyuyordum ki İstanbul bir vakanın arifesine yaklaşıyordu...

Bir gece Bağdat Caddesi'ni fazla gürültülü buldum; mütemadiyen kulağıma, yattığım yerde, araba sesi geliyordu, ama öyle bir araba gürültüsü ki koşup gitmiyor, ağır ağır, aynı ahenkte uzuyor, uzuyor, bitmek tükenmek bilmiyordu. Yoksa bana mı öyle geliyordu? Kalktım, sokak üzerindeki bir odaya geçtim, baktım: Arabalar hep top arabasıydı ve yol askerle dolu idi. Acayibime gitti, evvela manevra ihtimali hatırıma geldi ama bu bir, beş, on top değildi, müthiş bir hareketi askeriyeye benziyordu. Telefona koştum: Telefon kesilmişti. Sobanın başına koltuğumu çektim, sigara sigara üstüne bir müddet oturdum. Oturdum ama uyku bu! Bastırdı, yatağıma girdim.

Sabahleyin iş anlaşıldı: İstanbul'u üç devlet veya tabiri mahsusuyla[2] "Düvel-i selase" işgal etmişti. Bu hal benim pek hüznüme dokundu. Anadolu hareketini o acı vesilesiyle bir daha içimden takbih ettim.[3] Yunan işgali bir taraftan memleketin yüreğine sokulurken, öte taraftan dimağ olan İstanbul da İngiliz zabıtasının büsbütün pençesi altına girmişti. Kabil

1 uzlet: birköşeye çekilme
2 tabiri mahsus: özel deyimiyle
3 takbih etme: çirkin bulma, kınama

mi, kabil mi ki Avrupa husumetinin karşısında bir daha belimizi doğrultabilelim?

Bizim Ali Rıza Paşa'nın maruf şöhreti, Mehmet Hamisinki (V. Mehmet) gibi, bu vaka ile bir kat daha katmerlendi. Ayağını bastığı yerde, Hikmet-i Hûda, facialar zuhur eden bu vezir, Sadarete geçince İstanbul'da şu faciaya uğradı. Filhakika o, biraz evvel istifasını vermişti, lakin mübarek kademinin tesirini Salih Paşa Babıâli'de izale edememişti. Böyle çocukça düşüncelere kapılmak mutadım değil iken, o gün, teessür idrakime de işlemiş olsa gerek, hatırımdan şu uğursuzluk bahsi böylece geçmişti.

İşgale takaddüm eden[1] günlerde "Times"ın güya bir Mart nüshası mıydı, neydi; elden ele uydurma bir makale tercümesi dolaşmış, Enver Paşa biçaresinin "Yeşil Ordu" marifetiyle kazandığı muvaffakiyetler tadat ve tasvir olunarak İstanbul halkında heyecan uyandırmıştı.

Bu yalanın ve propagandanın, işgali hazırlayan sebeplerden birini ve mühimini teşkil ettiğine ben kaniyim. Arkadaşlardan işittiğime göre İngiliz istihbaratı, Mart muhayyel nüshasından fena halde kuşkulanmış, ateş püskürmüştü. Zaten İngiliz aleyhtarlığı o esnada alenen revaçta idi.

İstanbul'a indiğim günler, Erenköyü'nde oturan Rıza Nur ve benimle aynı semtte mukim Ferit beylerle, trende vapurda buluşur, hasbıhaller ederdik. Ferit Bey'in gazetesi "İfham" aleyhime, dünyanın mizah namı altında görüp bilmediğim en feci, zevksiz, kaba makalelerini yazar, dururdu. Bunların muharriri, sonra Paris'e müsteşar olan Ragıp Bey'di. Ragıp Bey'in şekl-i şemailine bakan, ondan böyle şey-

1 takaddüm etme: öne geçme, öncesinde bulunma

ler suduruna[1] imkân veremezdi; Çelebi kılıklı, nazik yapılı, musahib[2] edalı bir hoşça çocuktu; lakin kalemi eline alıp da mizahtan dem vurmaya başlayınca pespaye fikirler ve sözler sarfına başlardı. Bunlar o derece sanatsız, yavan ve okunmaz yazılardı ki kızmaz, gerek kailiyle[3] gerek gazetenin sahibiyle musahebette devam ederdim.

Rıza Nur Bey'e, Serasker Rıza Paşa'nın hafidesi[4] ile evlendikten sonra, şöyle bir yarı modern damat hali gelmişti; ilaveten müthiş İngiliz düşmanı kesilen ve bu düşmanlığı bar bar bağıracak derecede ilanı da kendisine vazife bilmişti.

Ferit Bey ihtiyatkârdı. Ben ise İngiltere'den umacıdan korkan çocuk gibi korkuyor, esmayı üstümüze sıçratmakta bir fayda bulmuyordum. Mamafih şurasını söyleyeyim ki, işgali müteakip Ferit Bey kaçtı, Rıza Nur Bey kaldı. Gezdi ve artık sesini kıstı. Hatta sadece kısmakla kalmadı. Damat Ferit Paşa'nın sadareti esnasında tevkif veya tecziye edilmemesini teminen bana bazı iltifatlar bile etti. Hoş şimdi inkâr, tekzip edebilir; etsin... Bildiğimi iyi bilirim (Bu hatıraların 42 sene evvel[5] yazıldığını ve değiştirilmediğini okuyucularımıza bir daha hatırlatalım).

Salih Paşa kabinesi çekilmek üzere idi. Binaenaleyh benim rahatım da kaçmıştı; her gün kapının çıngırağı sıkça çalınmaya, ziyaretçiler akına başlamıştı. Zira, yeniden Postaya geçmekliğim pek mümkündü; ne olur, ne olmaz, idbar zamanında da arayıp sorduklarını ispat iktiza ediyordu. Ben

1 sudur: çıkma
2 musahib: sohbet eden
3 kail: söyleyen
4 hafide: kız torun
5 1964 yılından 42 sene önce

hepsine de "Evde yok!" cevabını verdirip üst katta oğlumu eğlendirmek için zilli bebek, çıngıraklı maşa sallıyordum. Nihayet Salih Paşa çekildi, "Alemdar" idarehanesinde bulunuyordum, telefon çaldı, Hikmet Bey koştu, konuştu ve bana dönerek: "Paşaya sadaret teklif edildi!" dedi.

Evet, Damat Paşa saraydan dönmüş, Baltalimanı'nda kabinesini teşkil ile meşguldü. Acaba kimlerle gelecekti? Ortada bir liste vardı ki, buna nazaran mutedil Hürriyet ve İtilafçılarla geliyordu.

Ama Ali Kemal Bey buna muarızdı; fırkacılara muarızdı. O, başka şekil bir kabine istiyordu. Bitaraf bir heyet... Nihayet onun istediği oldu ve Ferit Paşa; Reşit, Fahrettin beylerle operatör Cemil ve Kara Sait Paşa'ları peşine takmış, Babıâli'ye yeni şekilde dahil oldu.

3

Güzide Muhalifler Hakkında Neler Biliyor, Neler Düşünüyordum?

Yeni sadrazam, yani eski Ferit Paşa henüz Babıâli'ye gelmemiş, hat okunmamış, nazırların isimleri malum olmamıştı. Daha ben de yeni vükela kimlerdir bilmiyordum.

"Sabah" matbaasına uğradım; Ali Kemal Bey odasında idi, yanına çıktım; onun şöyle bir huyu vardı: Kendi fikrini tasvip etmeyenlere kafa tuttuğu gibi, beğenilmeyeceğini anladığı işlerinden sonra da aksileşirdi. "Kabinede kimler var?" dedim. Fakat, galiba bu sözü biraz haşince söylemiş

olacaktım ki: "Mirim," diye başladı, "sen de mi o akıldasın? Fırkacıları gördük, geçen sefer berbat etmedikleri daire kalmadı. Tecrübesiz, görgüsüz, gösterişsiz adamlar. Ne giyinmeyi bilirler, ne oturup kalkmayı, ne de yiyip içmeyi... Bu sefer vaziyet bildiğin gibi değil, çok ciddi... İşbaşında mühim, vâkıf, şahsiyetli zevat lazım, güzide muhalifler. Dahiliye'ye Reşit Bey'i getirdik, Nafıa'yı Operatör Cemil Paşa deruhte etti, Maarife de bizim Fahrettin'i koyduk, hangi Fahrettin mi? Canım bizim Sefir Fahrettin... Maliye'ye, mektep arkadaşlarımızdan Reşat Bey vardır, eski Bahriye muhasebecisi, tanımazsın, çok iyi adamdır, muhaliftir de, onu getireceğiz. Evvela müsteşar yapıp biraz sonra kabineye sokacağız. Adliye'ye Ali Rüştü Efendi geldi, sarıklıdır ama, bizim sarıklılara benzemez. Zaten Sait Molla'yı da yanına vereceğiz, müsteşar olarak..."

Bu liste karşısında ağzım açık kalmıştı. Bereket devama vakit kalmadı, pencereye koştuk; Ferit Paşa yolun iki tarafını mutat hilafı kaplayıp bekleşen bir topluluk arasından otomobille geçip Babıâli'ye gitti. Ben de çıktım.

Reşit Bey tanıdığım sayılırdı; merhum Damat Salih Paşa'nın arkadaşı ve o münasebetle Kâmil Paşa'nın Dahiliye nazırı iken, tavsiyesiyle Cemil Paşa beni Beyoğlu Belediyesi başkâtipliğine tayin etmişti; o aralık ve daha evvelce de "Şehrah" gazetesinde rast gelir, konuşurduk.

Sefir Fahrettin Bey'e gelince kendisini ilk defa, Sinop menfamdan, yani yedi yıl önce bir gece "Servet-i Fünun" sahibi Ahmet İhsan Bey'in Tünel pasajındaki evinde tanımıştım. Üç kişi, dört beş saat oturup tatlı hasbıhaller etmiştik. Hoş, kibar bir zattı ve galiba o devirde Çetine sefiri idi,

mezunen İstanbul'da bulunuyordu. Mütarekeden sonra Ali Kemal merhumun odasında üç beş kere görüştük, ama sudan sohbetler... Kendisinde vukuf, tecrübe, tavır itibarıyla bir nezareti işgal edecek meziyetler mevcuttu. Ama benim bu üç ahbapta asıl şaştığım cihet şu idi: Ne oluyordu da durup durup birdenbire politika ateşine atılıyorlardı, hem de kiminle? Damat Ferit Paşa gibi birinci sadaretinde mahiyeti anlaşılmış vezirle... Ve minel garaib!

Maliye Nezaretine geçip aylarca Dahiliye vekâleti de yapan Reşat Bey'den sonra bahsedeceğim. Bence, şimdiden söyleyeyim, o, Ferit Paşa kabinelerinin en idareli bir nazırı olmuştu.

Her ne ise, işte bu zevat makamlarına geçtiler. Ben hâlâ evimde istirahatte idim; zira Sadrazam beni çağırıp da Posta'ya tayin etmemişti; galiba etmeyeceklerdi... Hatta bazı gazeteler fırkaya mensup olmaklığım itibarıyla, tayinimde hükümetin mahzur gördüğünü bile yazmışlardı. Nihayet bir gün Damat Paşa'nın beni çağırdığını haber verdiler; gittim.

Hariciye dairesinde kabul etti; birinci devredeki faaliyetimi ve fasıla-i sadareti esnasında matbuattaki hizmetimi takdirden başladı ve bana Matbuat Müdürlüğünü teklif etti. Zavallı Sadrazam... Matbuat Müdürlüğünü, galiba, Posta Müdür Umumiliğinden mevki itibarıyla pek farklı görmüyordu. O zaman nezaketle kendisine izah ettim: Benim eski makamım, şu teklif ettiği memuriyetten çok yüksekti; tenzil-i makama tenezzül etmekliğim için de bir sebep yoktu; Matbuat Müdürü olarak değil, fakat matbuat erkânından bulunarak, hükümete hariçte hizmet etmekte devamım daha münasip-

ti. Ferit Paşa mahcup, meyus oldu; itizar etti; maksadının Matbuat Müdüriyetini mücerrep, faal bir ele tevdiden ibaret olduğunu söyleyerek derhal eski memuriyetime iadem için lazım geleni yapacağını da ilave etti.

Fakat bir gün, iki gün, üç gün geçti, ses, seda yok. Nihayet Dahiliye Nazırı Reşit Bey'e uğradım, nezaret makamında Ali Kemal ve Fahrettin beylerle beraberdi. Ahbapça konuşuldu; sonra Nazır Bey dedi ki: "Sizin tayin emriniz gecikti, zira şimdiki Müdür Umumi Yusuf Razi bey arkadaşımdır, kendisine bir türlü açamadım, fakat Sadrazam Paşa dün fazla sıkıştırdı, şimdi çağırttım, söyleyeceğim." Dediği gibi de yaptı. Kâğıt o gün iradeye gitti, ertesi gün geldi; ben de altı ay evvel ayrılmış olduğum ve alışkını bulunduğum koltuğa tekrar geçtim.

Bu iş oluncaya kadar kabine beyannamesini ve fetvaları ıstar etmişti. Beyannamelere galiba Sadrazam Paşa'nın kalemi hiç karışmamıştı.

Yeni nazır, bana dairemde bir tasfiye yapmaklığımı söylemişti; zaten benim de fikrim bu idi, derhal bir çırpıda yedi sekiz müdür ve başmüdürün azlini yazdım. Başta Heyet-i Teftişiye Müdürü Rana Bey vardı. Zira bu zat yeni kabineye fikren muarız olduktan başka, Posta'dan infikâkim[1] üzerine Memurin Müdüriyetine geçirilmiş ve evrakı resmiyeden birine benim, yani dairenin eski âmiri hakkında usulsüz bir derkenar yazmıştı. Memurun buna hakkı yoktu; politikaya karışmaz, politikacılık sokamazdı. O kâğıdı, daha o zamandan bana göstermişlerdi.

Tebrike odama geldiği zaman sordu:

1 infikâk: yerinden ayrılma

"Bazı şayialar var, acaba doğru mudur?"

"Ne gibi?"

"Azlimiz hakkında..."

"Ha, evet, doğrudur, şimdi kalem-i mahsusa söyleyeceğim, iradesini yazacaklar."

"Peki ama, neden azlediliyorum?"

"Siyaset yapan memurun böyle bir sual sormaya hakkı yoktur, siyasetçi memurlar siyasetin tahavvülüne tabidirler."

"Doğru, pekâlâ..." dedi. El sıkarak, kapıya kadar da teşyi ettim.

Selefim Yusuf Razi Bey hürmet ettiğim çok terbiyeli, haluk, âlim, medenî bir zattır. Ama postanenin uhdesinden gelememiş, nüfuzunu bildirememiş, evraka gömülüp kalmış, kuvvet Râna, Kâmi ve Nazım beylere inhisar etmişti.

Nazım Bey'i de azlediyordum; lakin "Şeyhülmuharririn"[1] Mahmut Sadık Bey tavassut etti, bıraktım, hem de Kalem-i Mahsus Müdürlüğünde bıraktım. Ama bu hareketimizin belasına da uğramadım değil, onu faslı mahsusunda anlatırım.

Postanedeki icraat ve tebeddülat, bu kadarla kaldı. Bu defaki memuriyetimde artık tamamen bitaraf bulundum; Anadolu ahvali ile meşgul olmuyordum, kabinenin işlerine de merak sarmıyordum, yalnız günlük muamelatı gözden geçirip rahatıma bakıyordum.

İşte bu halde iken, bir gün, Sadrazam Paşa'nın beni Harbiye Nezaretine istediğini bildirdiler: Garip bir mesele hâdis olmuştu;[2] bu mahrem, mühim, müstacel bir işti: Nu-

1 şeyhülmuharririn: en yaşlı, kıdemli ve saygın yazar.

2 hâdis olmak: meydana gelmek

rettin Paşa Anadolu ile muhabere edecekti. Bakalım neler diyecekti?

4

Nurettin ve Kazım Paşalar Anadolu ile Nasıl Muhabere Ettiler?

Harbiye Nezaretinin büyük intizar salonu ziyaretçilerle bermutat dopdolu idi.

On, on beş kadar genç, şık, terbiyeli, şıkırtılı yaver ortada kelebek, pervane, arı gibi dönüp dolaşıyor, koşup gidiyor, çırpınıp duruyordu. Acaba şu ziyaretçi veya davetli zevat kaç saattir bekliyorlardı? Bir, beş, on, otuz saat bile olabilir. Ama diyebileceksiniz ki otuz saat nasıl beklenilir?

Onun misalini şimdi arz edeceğim: Hariciye müsteşarlığına tayin edilmiş olan İhsan Bey bu muammanın müşahhas[1] halidir.

Yavere ismimi verip Paşa'ya arz edilmesini söyledikten sonra bir boş kanepe bulup oturdum; bittabi yanımdakiler derhal benimle müsahabeye başladılar, dalmış konuşuyorduk, bize doğru birisinin koşarak geldiğini gördüm, evet, bu gelen bana hiç de yabancı değildi, lakin birden çıkaramadım, o kadar bitkin, yorgun, renksiz, fersiz ve perişandı. Nihayet tanıdım: Hariciye Müsteşarı İhsan Bey!

"Aman," dedim, "azizim nen var, hasta mısın?"

"Allah aşkına sus," dedi, "bak sesim bile boğuklaştı, bit-

1 müşahhas: somut

tim, öleceğim. Tam üç gündür Sadrazam Paşa'nın arkasında koşuyorum, hâlâ görüşmek nasip olmadı. Evrak doldu, taştı, mümessillere söylenecek veya mümessillerin söyledikleri seksen şey var, hiçbirini anlatamıyorum. Hariciye'ye gidiyorum, haber yolluyorum, saat dörtte Harbiye'ye gelsin diyor, gidiyorum, geceye kadar bekletiyor ve Hariciye Konağına uğrasın deyip gidiyor. Konağa gidiyorum, saraydayım, muhakkak gelsin emri veriliyor; Saray'dan Baltalimanı'na yollanmak icap ediyor. Bak, şimdi saat kaç, beş mi? Hah, tam sabahın onundan beri buradayım, intizardayım. Rica ederim, yanına benden evvel girebilirsen, halimi anlat, merhamet etsin!"

O, sözünü ikmal etmemişti ki, levent gibi bir yaver karşıma dikildi, askerce selamını verdi ve "Sadrazam Paşa hazretleri zatıâlinizi bekliyor!" dedi. İhsan Bey gıpta, hatta haset içinde kalmıştı, ben yürüdüm, geçtim.

Sarı atlas döşeli oda derin bir sükût içinde idi. Som altın yaldızlı aynanın önündeki zarif bir saatin yağ gibi kayıcı ve çok tatlı tıkırdısını dinleyerek Harbiye Nazır Vekili, Hariciye Nazırı ve Sadrazam Damat Ferit Paşa ile karşı karşıya bir müddet sessiz durduk.

Söze nasıl başlayacağını düşünüyor gibiydi. Neden sonra işitilmesinden korkarak pes bir seda ile söze başladı:

"Mesele çok mahremdir. Hiç, ama hiç kimse muttali[1] olmamalı; bir sırrı hükümettir; muhafazasını kemal-i emniyetle sizden beklerim: Bir Jeneral, Anadolu'dakilerle muhabere edecek. Faaliyete, icraata, tedibe[2] geçmeden evvel son

1 muttali: haberdar
2 tedib: cezalandırma

bir teşebbüsü müslihanede[1] bulunacağız. Binaenaleyh telgrafhanenin gizli bir odasında, bu zat ile muhabereyi temin edeceksiniz ve konuşulan lakırdılar her ne ise harfiyen bana yazdırıp vereceksiniz."

"Başüstüne," dedim, "lakin telgrafhane, malum-u sâmileri benim elimde değildir; İngiliz karargâhına mensup İskoçyalı bir zabitin emrindedir. İşgalden beri teller tasarrufumuzdan çıktı; Üsküdar ile bile muhabere edemeyiz. Rumelihisarı'ndaki kulübeyi ise İngiliz müfrezeleri bekliyor. İngiliz karargâhı müsaade etmedikçe muhabere imkânı yoktur. O cihet temin olunursa bendeniz hattı pek çabuk açtırır ve muhabereyi temin ederim."

Ferit Paşa bir an düşündü; sonra "Peki," dedi, "şimdi İngilizlerle konuşacağım... Siz, yanınıza terfik edeceğim[2] bir yaver ile yukarıda bir odaya gideceksiniz, orada dediğim jeneral ile mahremane buluşacaksınız, müsaade alınır alınmaz da kendisini Anadolu ile görüştüreceksiniz!" Sadrazam, bir Türk paşasından "Jeneral" diye bahsediyordu. Tuhaf şey!..

Harbiye dairesinin yukarı kattaki bir odasına girdim, küçük bir kalem odası... Köşede, bir adi iskemlede temiz, şık giyinmiş, kısaca boylu, sakallı, kalıplı fesli ve sivil bir zat oturuyordu. Yaver: "Nurettin Paşa Hazretleri..."(75) diye takdim etti, ellerimiz uzandı, "Şerefyab olduk!", "Şeref bana ait efendim!"

Kapıyı üstümüze kapadılar. Nurettin Paşa hemen muhaberenin kabil olup olmadığını sordu; vaziyeti anlattım; hiç hoşuna gitmedi. Dedim ki:

1 teşebbüsü müslihane: barış girişimi
2 terfik etme: eşlik ettirme

"Bu, o kadar kolay bir iş değildir, zannederim ki yarından evvel muvaffak olamayız, benim dairemde işlerim var, burada vakit geçiremem, arzu buyurulursa sizinle postaneye gidelim, odalar müsaittir, kitaplar çok... Orada, Sadrazam'a Paşa'dan gelecek emre intizar ederiz!"

Kabul etti, beraber aşağıya indik, otomobile bindik ve daireye vardık. Fakat bizim açık otomobilde yan yana gidişimiz, sonra Paşa'nın, Sadrazam ile mülakati dikkati celbetmişti. Ali Kemal Bey bile telefonla sordu: "Canım," dedi, "nedir bu Nurettin Paşa ile sıkı fıkı düşüp kalkmanız?" Sırrı, muhafaza ettim, izahat vermedim. Herkes Paşa'nın büyük bir memuriyete tayinine ihtimal veriyor ve beni de buna tavassut ediyor zannı besliyordu.

Posta ve Telgraf nezaret makamına mahsus iki oda ve bir salon vardı; Nurettin Paşa'yı ikinci odaya götürdüm, ben işlerimle meşgul oldum. Akşama kadar Sadrazamdan hiçbir haber çıkmadı, Paşa ile hasbıhal ettik; kendisini, icap edince nerede buldurabileceğimi sordum. "Sıhhat Yurdu" binasında arkadaşlarıyla her zaman bulunurlar imiş... Bu "arkadaşlar" kelimesi adeta bir zümre manasını ifade ediyordu, anlaşılan İstanbul'da henüz Anadolu'ya iltihak etmemiş ve kati karar almamış bir komite daha mevcuttu ve ağlebi ihtimal bu komite askerlerden mürekkepti.

Ertesi gün Ferit Paşa yine beni çağırttı: "Müsaade edildi," dedi, "lakin muhabere esnasında makine başında İngiliz memuru da bulunacak, siz Nurettin Paşa'yı o irtibat zabitiyle tanıştırınız ve icap edeni yapınız."

Paşa'yı çağırttım, bu sefer yanında upuzun boylu, bakışları haşin bir zat daha vardı: "Kâzım Paşa..." diye tanıştırdı.

Bu Kâzım Paşa hangi Kâzım Paşadır, hâlâ bilmiyorum.[1] Şurası iyi hatırımda: Nurettin Paşa diplomatça hareket ediyor, diğeri komiteci tavrında, tehditkâr ve sükûtî duruyordu.

İrtibat zabiti olan İngiliz ve Telgraf müdürünü nezdime celbettim, Nurettin Paşa'yı da diğer odadan çağırttım; hepsini birbirine tanıştırdım; sonra "Allah muvaffakiyet versin!" duasıyla bunları makine bulunan odaya gönderdim.

İşte o kadar... Ne konuşacaklarını pek merak bile etmiyordum; zira, dediğim gibi politika artık beni harekete getirmiyordu; akşamları erken daireyi terk edip Feneryolu'na dönüyor ve ailece Belvü Bahçesinde veya Kalamış Körfezinde eğlenceli vakitler geçiriyordum. Bu seyranlara, matbuata mensup maruf ve genç arkadaşlarım da iltihak ediyordu; ömrümüz pek asude idi...

Gece bana telgrafhaneden haber verdiler: Nurettin Paşa, Arapça bir dua ile telgrafına başlamış, Beynelmüslimin kan dökülmesine meydan verilmemesi için Ankara'yı ikaz ve tarik-i sevaba[2] davet eylemiş...

Doğrusu ben bu mükâleme, istişare veya mübadele-i fikirden bir hayırlı netice ümit etmiyordum... Abdülkerim Paşa'nınkine benzeyecekti...

Nurettin Paşa'yı ertesi günü daireye erkenden gelmiş buldum. Tahsis ettiğim odayı daire-i hususisine çevirmiş, Kâzım Paşa'dan başka, birkaç sivil asker daha müzakere halinde idiler; İngiliz zabiti, tercüman, Telgraf Müdürü bu iç-

1 Diyarbakırlı Kâzım Paşa, sonradan Sakallı Nurettin Paşa ile birlikte Anadolu'ya geçmiştir.

2 tarik-i sevap: sevap yolu

timalara dahil oluyor, hademeler çağrılıyor, emir veriliyor, hülasa sanki ben memur, o müfettiş, pür azamet müdüriyeti umumiyede kıyamet kopuyordu.

Fakat aldırmıyordum... Hatta telgraf muhaberesini aynen Ferit Paşa'ya gönderdiğim halde dikkatli okumamış, bir suretini de –birinci devre-i memuriyetimdekinin hilafına– hıfza bile lüzum görmemiştim.

Sadrazam üç gün Nurettin Paşa'yı serbest bıraktı; lakin dördüncü günü beni çağırdı, sert bir yüzle: "Artık," dedi, "o Jeneral muhabereye mezun değildir. Kendisine söyleyiniz." Ben bunun, benim vasıtamla tebliğini doğru bulmuyordum; bizzat Sadrazam ağzından yeni emri telakki etmesinin taraftarı idim. Ferit Paşa bu fikrimi kabul etti; daireye döndüm. Damat Paşa'nın frengâne tabirince "Jeneral"i aldım, yeniden huzura çıktık, nazikâne konuşuldu. Nurettin Paşa pek gayri memnundu. Samimiyetsiz ayrıldık. Bir daha kendisini de göremedim; zaten, sonradan, Anadolu'ya iltihak etmişti. İsmini iki defa, bir İzmir'in geri alınmasında bir de Ali Kemal merhumun katlinde işittim.

Yukarıda Dahiliye Nazırının Posta İdaresini tasfiyeye taraftar olduğunu ve bu münasebetle bir azil listesi yaptığımı söylemiştim. İrade layihası gönderildiği ve aradan üç beş gün geçtiği halde, hâlâ âmedi kaleminden[1] çıkmamıştı. Sorduk, orada eser yoktu. Reşit Bey pek fena hiddetlendi, bu Sadrazamın bir nevi adem-i memnuniyetsizliği ve emniyetsizliği idi. "Bir daha yaz," dedi. "Gene çıkmazsa ben de çekilirim!" Daha on gün geçmeden Nazırla Sadrazam arasında burudet mi başlamıştı? Ferit Paşa, zahir Dahiliye Nazırlarıy-

1 âmedi kalemi: Babıâli ile saray arasındaki özel bağlantı bürosu

la didişip çekişmeyi kendisine bir vazife addediyor ve bunda muamelat-ı saire hilafına hiç kusuru olmuyordu. Yeni layiha da yazıldı, meraklı iki gün geçirdik; ben de, nazır da sinirli idik, zira ona da, bana da adem-i tasdiki halinde istifa yolu görünüyordu.

Fakat hacet kalmadı, irade sadır oldu.

Hükümet Paris'e, Sulh Konferansı'na azimet hazırlığında idi; Reşit ve Cemil paşalar da Sadrazam refakatinde gideceklerdi; Dahiliye, Maliye Nezaretine çıkarılmış olan Reşat Bey tarafından vekâleten idare edilecekti. Ben, bu zatın yüzünü görmemiştim. Bir gün Harbiye intizar salonunda rast geldik, seviştik, öpüştük; meğerse tanışırmışız... Eski Maliye memurlarından olan babam münasebetiyle, bu maliye memurları beni, ben de onların çocuğunu bayram, kandil, rütbe, nişan tebriklerinden tanırdık. Hoşsohbet, babayani, idareli, zeki buldum.

Kuvayı Milliye'ye karşı, diğer taraftan, Kuvayı İnzibatiye hazırlığı da salla pata, bin müşkülatla devam ediyordu ve hiçbirimize muvaffakiyet ümidi vermiyordu. Fakat, hilaf-ı ümit bir aralık Sadrazam'a muvaffakiyet teveccüh etti; hilafet taraftarları Ankara civarına kadar erişti, erişmesiyle beraber de sihirli bir noktaya temas etmiş gibi mahv ve münkariz oldu.[1] Bu da başka bir fasıl...

1 münkariz olmak: çökmek, yok olmak

5

Biraz da Şundan Bundan Bahsetmeyelim mi?

Damat Ferit Paşa meşagil-i kesiresi[1] arasında menasıb-ı cedide[2] tevziatına devam etmekte idi. Bu meyanda esbak Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'e de hangi mesnedi teklif etti, biliyor musunuz? Bana Matbuat Müdürlüğünü muvafık görmüştü, ona da Rüsumat Müdüriyeti Umumisini... Tabii kabul etmedi, ama başka bir yere de giremedi. "Alemdar" Beyoğlu'ndan tekrar İstanbul'a "Amid" matbaasına naklet-mişti ve nazır-ı esbak da orada hal ve fasl-ı umura[3] müda-vimdi.

Abdullah Cevdet Bey, kendi matbaası üstündeki daire-sinde bazı fırkacıların bilmem ne gibi işleriyle meşguldü. Sadrazam aleyhinde ateş püskürüyordu, hatta kendisine şe-didülmeal[4] bir mektup göndermiş ve bunda Damat Paşa'yı betaetle[5] itham etmişti. Buna rağmen veyahut da bundan dolayı Sıhhiye Müdüriyetine tekrar nail oldu.

Eski Dahiliye Nazırı ve Konya Valisi Cemal Bey'le Reis-i vükelanın arası düzelmişti; bu münasebet-i hasene ile sada-ret müsteşarlığına tayin edildi. Yeni sadaret müsteşarı, yeni vükelayı hiç sevmiyor ve odasında oturup vaktini bunları çe-kiştirmekle geçiriyordu. Zaten o, hemen hemen âmir, me-mur herkese hiddet halinde idi; Amedi-i Divan Hümayun

1 meşagil-i kesire: yoğun işler
2 menasıb-ı cedide: yeni rütbeler
3 fasl-ı umur: iş bölümü, işleri düzenleme
4 şedidülmeal: sert anlamlı
5 betaet: ağırlık, yavaşlık

bilmem ne beyi, kendisine göstermeden bazı evrakı saraya gönderdiğinden dolayı az daha dövecekti, bereket odasından kovmakla iktifa etti. Bir kere de yanında idim, Tarih-i Osmanî Komisyonu kâtibinin kafasına hokkayı atacaktı. Fakat buna biraz da ben sebep olmuştum; zira bu genç kâtip müsteşarın yanına sarı iskarpin, siyah pantalon, beyaz ceket ve kırmızı boyunbağıyla girmiş, car car ötüyordu; Cemal Bey'e hatırlattım. Sen misin diyen? Haniya vur desen öldürür, derler, öyle oldu; birden gürledi, tabancayı çekip vuracaktı, çocuk kendisini kapıdan dışarı dar attı. Bir kere de Babıâli serkomiserini yanına çağırttı:

"Sen," dedi, "İttihatçılık yapıyormuşsun, bu defalık başka yere tahvilinle iktifa ediyorum; orada da komiteciliğini haber alırsam kemiklerini kırarım!"

Komiser iriyarı, izbandut bir mahluktu; ağzını açamadı, zira Cemal Bey bu sözleri öyle dehşetle, gözleri yerinden oynamış, sakalı dikleşmiş, sesi çatal bir halde söylemişti ki, kemiklerinin kırılması cezasının tecili, kendi hakkında cidden bir lütuf ve mürüvvet idi. Selam verdi, çıktı.

Benim yeni rical içinde en tuhafıma giden Şeyhülislam-ı cedid Dürrizade Abdullah Efendi idi (76). Bu zatı iki, üç kere Sabri Efendi'nin yanında, Bab-ı Meşihatte[1] görmüştüm, zira dairenin müsteşarı idi. Sessiz, terbiyeli, süklüm püklüm dururdu. Fetvaları imzalayıp üstelik bir de sadaret kaymakamlığını ifaya başlayınca azamet peyda etti; kendisine bir diplomat süsü verdi; hatta daha garibi Hariciye Müsteşarı İhsan Bey'den Fransızca talim ve tedrise bile kıyam etti. Bu da ise ne, bir de bana Fransızca bilirmiş gibi görünmeye baş-

1 bab-ı meşihat: Osmanlı döneminde şeyhülislamlık makamı

lamasın mı? İçimden değil, hatta bıyık altından da değil, bir gün, karşısında alenen gülümsedim. Kızmamayı tercih etti, o dahi gülümsedi.

Hangi ay zarfında idi, bilmiyorum, o sıralarda Falih Rıfkı Bey'i Divanı Harp Reisi Mustafa Paşa tevkif ettirmişti. Aramızda geçen eski münakaşalara rağmen Necmettin Sadık Bey'in ikazıyla tahliyesini temin için Divanı Harp dairesine gittim.

Paşa mahkemede meşguldü, fakat ismimi haber verince, hürmet ve muhabbet eseri olarak hemen celseyi tatil etti; beş on kelime hoşbeşten sonra meseleyi açtım, pek ciddi ve fiili bir sebep yoksa bu genç ve kıymetli muharririn kefalete rapten tahliyesini talep ettim... Mustafa Paşa şivei mahsusuyla:

"Durunuz," dedi, "ben bir şey söylemeyeceğim, size mahkeme azasını çağırayım, önünüzde onlar cevap versinler!"

"Ne hacet, lüzum yok..." falan gibi lakırdılarıma kulak asmadı, yaveri çağırdı, heyeti odaya celp etti. Nişanlı, formalı ve orta yaşlı üç liva[1] karşıma dikildiler; reis sordu:

"Falih Rıfkı denilen gazeteci için nasıl bir ceza tayini icap eder?"

Üç general, evvelceden talimat almış gibi birden şu cevabı verdiler:

"İdam!"

Bunu dinledikten sonra da yine talimli gibi mahkeme salonuna avdet ettiler. Benim aklım başımdan gitti; daha nüfuzlu zevat tarafından hükmü değiştirtmek, daha olmazsa saraya imal nüfuz ettirmek kararıyla, mükedder ayrıldım.

1 liva: tuğgeneral

Behemehal, ne yapıp ne edip zavallıyı ölümden kurtaracaktım. Hoş, bu fedakârlığa hacet kalmadı; o kendiliğinden kurtuldu, nezaket olarak hapisten çıktığı gün de bana telefonla kibarca teşekkür etti. Sonra iyi arkadaşlık yaptık...

Falih Rıfkı Bey için Matbuat Cemiyeti Reisi Mehmet Ali Bey de bir iki teşebbüste bulunmuştu. Bu Mehmet Ali Bey de kim ola, diyeceksiniz. Bu Mehmet Ali Bey o bizim Dahiliye Nazırımız olan Mehmet Ali Bey'dir, ne zannettiniz?! Erkânı matbuat devrin zulmünden gazetecileri korumak kararıyla riyasete onu intihap etmişlerdi; reisi cedidi, peşinde muharririn-i kiram[1] Babıâli caddesinden alay-ı vâla ile geçer görür, ben de gülmekten kendimden geçerdim. Bu esnada ufak tefek işler arasında bir de Darülbedayi meselesi vardır: Yeni polis Müdürü Umumisi Arnavut Tahsin Bey'di. Birinci kısımda kendisiyle Hürriyet ve İtilaf'ın müntehir[2] Reşit Bey nümayişi esnasında nasıl tanıdığımı yazmıştım.

Tahsin Bey sonradan İngiliz karargâhına ve tacirlerine hulul ederek kılığı düzmüş, kıyafetini ıslaha muvaffak olmuştu; onun ıslah edemediği ve edemeyeceği, dili idi.

Yüz çeşit manevraları müteakip Müdüriyet-i Umumiyeye tayinine sadrazam muvafakat etmiş ve ömrünü dağ, tepe, izbe yerlerde geçirmiş bir mülazımdan başka bir şey olmayan Tahsin Efendi de Tahsin Bey olarak İstanbul zabıtasının başına geçmişti. Gazetecileri toplar, manasız, idraksiz, tatsız ve gülünç nutuklar verirdi.

Mesela şöyle başlardı: "Zabıta iki esasa istinaden muhafazai emnü asayişe muvaffak olur. Birincisi: Terbiye, ikincisi:

1 muharririn-i kiram: belli başlı yazarlar
2 müntehir: intihar eden

Emre itaat, üçüncüsü: Kıyafet, dördüncüsü: Cesaret..." nutkun başlangıcında yalnız iki esastan bahsetmesine rağmen o esasları sekize, ona gevezeliğine rast gelirse yirmiye iblağa kudretyab olurdu.

Mamafih Tahsin Bey'in iyi huyları da yok değildi; tecedd ütperest[1] idi. Lakin bu Garp perestliği her yeni müteceddidte olduğu gibi Frenk perestliğe varmıştı. Bir iki münevver görgülü dostu; teceddüt yolunda adamakıllı doldurur, ıslah harekâtına çalıştırırdı. Onda da temessüle[2] müsait bir kabiliyet olduğundan derslerden istifade etmez değildi.

Bir gece, evimde uykuya hazırlanırken telefon çaldı: Hüseyin Cahit Bey'in biraderi Doktor Hüseyin Suat Bey (77) bir vakadan beni haberdar ediyordu: Kadıköyü'ndeki kışlık tiyatroda[3] Darülbedayi bir piyes verecekmiş, tam perde açılacağı saatte, sahneye çıkacak olan bir Müslüman kadınını (78) zabıta oyun oynamaktan menetmiş; başkası bu rolü bilmiyormuş, polisin müdahalesinden tiyatroyu tahlis[4] için benim muavenetim[5] talep ediliyordu.

Filvaki Mutedil Hürriyet ve İtilaf azasından ve Hoca Sabri Efendi'nin ahibbasından olmaklığıma rağmen ben, gene bendim. Derhal Polis Müdür Umumisini telefonla ve dostu Sabih Şevket Bey vasıtasıyla ikaz ve irşat ettirdim; hemen Kadıköy merkezine emir verdi, Müslüman hanım oyununu oynadı.

Bundan evvel aynı tiyatroda yine aynı meseleden dolayı

1 teceddütperest: yenilikçi
2 temessül: benzeşme
3 Apollon tiyatrosu. Eski Hâle sinema ve tiyatrosu
4 tahlis: kurtarma
5 muavenet: yardım

bir gürültülü vaka hâdis olmuş, Celal Sahir ve Halit Fahri beyler polisin davetine maruz kalmıştı.

Merkez memuru mutaassıp bir adamdı; onu da bir iki gün sonra tebdil ve müteceddit Kadıköy muhitinden layık bulunduğu ahir bir mahalle naklettirdim.

Mamafih mücadelem bununla da kalmadı, hükümet erkânına karşı da noktai nazarımı müdafaadan geri kalmadım, hatta Bab-ı Meşihatin bile karşısına dikildim.

Hüseyin Suat Bey hareketimden pek memnun kaldı ve ertesi günü daireye gelip nazikâne teşekkür etti. Kendisine Polis Müdürüyle mülakat tavsiyesinde bulundum. Konuştular, anlaştılar; Tahsin Bey de sonuna kadar Darülbedayi'nin bu bapta müdafii kesildi ve istinatgâhı[1] oldu. Ben de, zahir muavenetime mükâfaten, Darülbedayi meclisine müttefikan aza intihap edildim.

Benimle beraber Yakup Kadri de intihap olunmuştu. Yakup'la aramız son günlerde pek iyileşmişti. Geçen kış Piyer Loti Cemiyetinin bir içtimasında atışmıştık; ondan sonra görüşmez olmuştuk. O Yakup ki senelerce içtiğimiz su ayrı gitmezdi ve günlerce baş başa sıkılmadan, sıkılmadan değil, yanlış, ters söyledim, pek eğlenerek oturur, söyleşir, susar, okur, yazar, gezer, tozar, zevk duyardık. İkinci defa Posta'ya gelip de muhalif muharrirlerin vaziyetini endişeli görünce, kendisine bir mektup yazdım, konuşalım, görüşelim, dedim.

Buna cevaben "Etrafındaki adamları beğenmiyorum" demişti. Şimdi o dahi fırkacı, politikacı, hükümet taraftarı oldu; ben de etrafındakilerden bir kısmını ona layık bul-

1 istinatgâh: dayanak

muyor ve beğenmiyorum. Mamafih mektubundaki adem-i iltifata rağmen evvela fasılalı, sonra pek sık; hatta her gün buluşuyor, akşamları, beraber Kalamış Körfezi etrafında gezintiler yapıyor; ama gençliğimizdeki zevki bulamıyorduk.

İşte bütün bu teferruattan anlaşılıyor ki, zamanımı politikaya hasretmiyordum.

6

Posta ve Telgraftan Nasıl ve Niye Azledildim ve Nelerle Meşgul Olmaya Başladım?

Bana ne oluyordu? Bu işlere ben niye karışıyordum? Temin ederim ki o esnada hiçbir hırs, bir emel beslemiyor, şunu, bunu beklemiyordum. Yani aklımda yeni bir kabine teşekkül etsin de ben de bir nezarete geçeyim fikri hiç yoktu. Sadece Damat Paşa'dan, etrafındakilerden, bilhassa Divanı Harpten gayri memnundum. Bazı itimat ettiğim kimseler yanıma gelip Adliye Müsteşarı, Divanı Harp Reisi ve Merkez Kumandanı arasında bir irtikap ve irtişa şirketi mevcut olduğunu söylüyorlar, canımı sıkıyorlardı.

Şeyhülislam Efendi nezdinde, Ali Kemal Bey, Cemal Bey kabinenin siyasetini uzun uzun tenkit ettiler, ben de işittiklerimi söyledim, birbirimizi elektrikledik: Sabri Efendi ile Cemal Bey istifaya karar verdiler; ben sonuna kadar yerimde duracaktım; bir de gidip Rıza Tevfik Bey'e de kabineyi terk etmesi tavsiyesinde bulunacaktım. Şeyhülislam istifanamesini yazdı, Cemal Bey keza, koyunlarına koydular.

Padişah, olabilir ki, Ferit Paşa'yı artık terk ederek yeni bir sadrazam arardı: Mustafa Sabri Efendi, kendisine sual tevcih ederse, Rauf Paşa'yı tavsiye edecekti. Öğleden sonra Cemal Bey'le beraber Şûrayı Devlet'e gittik, Rıza Tevfik Bey'e işi açtık. O, telaşlı bir halde idi, hâlâ mahiyetini bilmediğim bir sebep için Londra'ya oradan da Amerika'ya gidecekti, harcırahını almak üzere idi. Bir iki gün sonra da kalktı, gitti. Cemal Bey istifanamesini Sadrazama, Şûrayı Devlet dairesinden bir hademe ile gönderdi; Sabri Efendi de Padişaha takdim etti.

Netice: İstifalar kabul edildi; bu iki zatın yerine başkaları tayin olundu ve Damat Paşa, aleyhinde bulunduğumuzu Mehmet Ali Bey'den öğrenerek beni ve Rüsumat Umum Müdürü Mahir Said Bey'i[1] de memuriyetlerimizden azletti. Hepimiz ortada kaldık.

Burada oldukça tuhaf bir meseleden bahsedeceğim: Feneryolu'nda oturduğum evin bir kısmında esbak Maliye Nazırı Sabri Bey kiracı olarak ikamet ederdi. Sabri Bey'i babamın arkadaşlarından olması itibarıyla pek iyi tanırdım. Devri Hamidi'de de üç ay Maliye Nazırlığı etmiş, sonra senelerce menkûp[2] kalmıştı. Menkûbiyeti esnasında cesaret-i medeniye sahibi olan pederim, behemehal, on, on beş günde bir idbardaki[3] bu refik-i kadimini ziyaret eder, hatırını alır, beraber saatlerce otururlar ve hazırdaki nazırları çekiştirirlerdi. Ben de bu muhaverelerde ekseriya bulunurdum.

1 Mahir Said Bey: yazarın; memleketten ayrıldıktan sonra evlendiği ikinci eşinin babası
2 menkûp: gözden düşmüş
3 idbar: talihsizlik, düşkünlük

Zira ziyareti müteakip babamla Fenerbahçe seyranına çıkardık. O, çift atlı bir sepet arabayı kendi kullanarak gezerdi, benim de bir midillim vardı, beş yaşından beri binici idim; baba oğul hoş bir manzara teşkil ederdik.

İşte bu pek iyi tanıdığım Sabri Bey, namus-i mücessem bir zattı. Meşrutiyetten biraz evvel menkûbiyetinden kısmen kurtularak maliye komisyon âlisine memur buyurulmuş, lakin 10 Temmuzun[1] hululü biçareyi o hizmetinden de mahrum kılmıştı. Yüz çeşit kabinelerden hiçbirine davet edilmediğinden tekaüt maaşıyla ve pek müşkülatla yaşıyordu. Halbuki Âyan azalığına ne kadar layık idi... Son zamanda pek zarif olan köşkünü satmaya mecbur olmuş, kira evine düşmüştü.

Yaşı, tahminim, yetmiş beşi aşkın olmakla beraber, bahçede pitik pitik gül fidanlarıyla meşgul olur, çiçek diker, saksı değiştirir, hülasa vaktini sıhhi geçirirdi.

Azlin tahakkuk ettiği akşam, gece yarısına doğru kapımızda bir otomobil durdu, ama cakalı bir duruş: Düdükler öttü, adamlar koşuştu, çıngıraklar çalındı, uyumuş ev ayaklandı. Pencereden baktım, askerler, yaverler ve gayrihüm...[2] Damat Ferit Paşa, münhal olan Maliye Nezaretini komşumuz Sabri Bey'e teklif etmişti. O da ertesi gün gitti kabul etti, hemen iradesi de sadır oldu. Otuz yıldan sonra eski nazır gene nezaret koltuğuna oturmuştu.

Geliniz de benim ille yaşamak hususundaki noktai nazarıma iştirak etmeyiniz! Sabri Bey, sanki yetmiş beş yaşına kadar bunu görmek, ikbalin bir daha tadını almak için idame-i

1 10 Temmuz: Hürriyet ilanı
2 gayrihüm: başkaları

hayat etmişti. Asıl garibi, ne o Sadrazamı tanırdı, ne de Sadrazam onu... Damat Ferit Paşa da tanımadığı adamlara karşı marazi bir inhimak[1] ve emniyet vardı.

Posta müdüriyeti umumisine pek çok ilmî ve içtimaî meziyetleri olan sabık sefaret müsteşarlarından bir kibar zatı tayin etmişti. Şemsettin Paşa'nın mahdumu idi, ne gariptir ki mumaileyh halefim olduğu halde ve birkaç kere çaylarda beraber bulunmamıza rağmen ismi bir türlü hatırıma gelmiyor; adlar hatırımda güç kalır. Mamafih şekiller pek mahfuzumdur, bu defaki halefimin de şekli hiç gözümden gitmez.

Damat Ferit Paşa'nın etrafında hemen hemen hiç dost kalmamıştı; Ali Kemal Bey'in uzaklığı ihtiyar vezirin yüreğine pek işlemiş olmalıydı. Zaten kendisi sıhhatçe pek düşkündü; iki ay kadar evvel tehlikeli bir hastalık geçirmiş, mucize kabilinden kurtulmuştu. Yeni istifa ve azillerden sonra ancak yirmi, yirmi beş gün kadar yerinde sebat edebildi. Biz, düşmek üzere olduğunu biliyorduk; "Peyam Sabah"ın yerine onun müdafaasını "Alemdar" ile "İleri" deruhte etmişti. Evet, "İleri"... Makaleler koleksiyonunda mevcut ve meal ve muhteviyatı da herkesin aklında menkuştur.[2]

Nihayet bildiğimiz ve beklediğimiz çıktı; Damat Ferit Paşa bir fasıla ile on bir ayda beş defa Sadrazam olduktan sonra bilistifa yine Baltalimanı'na döndü. Bu dönüş sonuncu olmuştu. Tevfik Paşa ise yedinci defa Babıâli'ye geliyordu.

Kabinesine, Dahiliye Nazırı olarak İzzet Paşa'yı almıştı,

1 inhimak: aşırı düşkünlük
2 menkuş: nakşedilmiş, yazılmış

Safa Bey Hariciye Nazırıydı, Mustafa Arif Bey de, zannım, Şûrayı Devlet reisi olmuştu. Yeni vükelanın Babıâli'ye gelişini tesadüfen karşıdaki Mahir Said Bey'in evinden seyrettim. Mustafa Arif Bey bir redingot giymişti ki, etekleri pardösüsünün altından bir karış çıkıyordu. Aralarına şimdi Paris sefiri olan Cevat Bey (Açıkalın) de karışmıştı.

Cevat Bey'i üç dört kere çaylarda, deniz seyranlarında tanımıştım, mütevazı, sakin, pek centilmen bir zattı; huzuru meclise kıymet veriyordu. Ben evvela onu Hariciye Nazırı olmuş sandım, değilmiş... Meğerse İzzet Paşa heyetiyle "ikiliği izale" için Ankara'ya gidecekmiş; nitekim gitti. Gitti, gördü ve döndü.

Benim ümidim, Posta ve Telgraf'tan çekilir çekilmez "Peyam-ı Sabah"a girmekti; hatta Ali Kemal Bey ertesi günü gazetede ilan edilmek üzere bir de varaka yazıp matbaaya göndermişti. Ertesi günü baktım ki ilan derc edilmemiş... Sebebini sonra öğrendim: Mihran Efendi, Damat Ferit Paşa mevki-i iktidarda oldukça beni gazetesine ilhaktan ürkmüştü. Düştükten sonra kabul gösterdi, çeke çeke pazarlık ettik; uyuştuk. "Nakş-ı Berab"lara başladım...

O aralık, Kadıköyü'ne nakletmiştim;[1] hayatım, para hususunda biraz dar olmakla beraber, iyi ahbap, kıymetli sohbet ve aile toplulukları cihetinden pek geniş, pek ferah geçiyordu. Kadıköy, İstanbul'un en hür, en şen mahallesiydi; hülasa idbardan müşteki[2] değildim; zaten ortada eski ve hakiki sanatıma dönmekten başka bir mesele yoktu. Kendi arkadaşlarımın siyasetine o derece kayıtsız durduktan son-

1 Hasırcıbaşı Sokağı. Eski Bakla tarlası köşesindeki Kuleli Köşk
2 müşteki: şikâyetçi

ra yenilerinkine bittabi hiç karışmıyordum. Matbaaya da iki üç günde bir uğrar, muharrirler, muhabirler hoşbeş eder, "Akşam"a uğrayıp çene çalar ve dönerdim.

Binaenaleyh bundan sonra benim hatıratım münferit vakalardan ibaret kalacaktır; eğlenceli olanlarını kaydedip geçeceğim ve bitireceğim.

Haftada bir Darülbedayi Meclisi fikrimi hayli avutuyordu. Sait Paşa'nın damadı Nuri Bey reis idi, İsmail Müştak Bey'le olan tatlı münakaşaların lezzeti hâlâ dimağımdadır. Bu tiyatro heyeti, doğrusunu isterseniz o seneleri sırf Nuri Bey'in gayreti, azmi ile yaşadı; bizi içtimalara devama ve artistleri yarı aç, yarı tok sanatlarını icraya Nuri Bey'in teşviki sevk ederdi. Cenap Şahabettin, Yakup Kadri, Necmettin Sadık, Reşat Nuri, İzzet Melih, İbnürrefik Ahmet Nurettin beyler gibi güzide zevat arasında, Şadi Bey (79) ve rüfekasının bulundukları bir sanat mahfilinde insan zevkiyab olmaz mı?

Çok teessüf ederim ki "Sabah"taki meşguliyetim bana piyes yazmak için vakit bırakmıyordu... Hâlâ hevesim içimde durur. Vaktiyle, Meşrutiyet'in ikinci senesinde idi galiba, "Tiryaki Hasan Paşa" isminde tarihî bir piyes yazmış idim. Buna Müfit Ratip (80) merhum da yardım etmiş, Manakyan kumpanyası Beyoğlu'nda oynamıştı. Halk, zahir harpli, darplı, top sesli bir eser olduğundan cûş ve huruşa[1] gelmiş, bizleri sahneye çıkarmış, nesir olmasına rağmen bazı tiratları tekrar bile ettirmişti.

Hiç unutmam, hisseme on altın kadar bir para düşmüştü, o zaman henüz yirmi yaşında ya vardım ya yoktum. Piyes bütün Rumeli'yi gezdi, fakat bende müsveddesi veya aslı kalmamıştı, kayboldu; gitti.

1 cuş ve huruş: coşup taşmak

Sinop menfasında iken bakardım ki şurada burada oynanıyor, mahzun olurdum... Çocukluk! Evet, işte serde biraz bu da sanata istidat olduğundan, dediğim gibi, makalelerimi seven ve okuyan milletime bir de tiyatromu seyrettirmek emelimdir. Bu emel tahakkuk edebilir.[1] Fakat diğer bir emelim daha vardır ki o hep isteğimde kalacaktır: Doktor olmak...

Doktor olmadığıma her doktor yanında veya levhası önünde içimden bir teessüf geçer. Ama ben doktorluğu bilfiil icrayı sanat için istemem, buna merakım, sırf bilgi cihetindendir. Şayet Mekteb-i Hukuk yerine zamanında Tıbbiyeye girse idim muhakkak zevk ile, lezzet ile ikmale muvaffak olurdum. Hukuk dersleri bana o derece yavan, laftan güzaftan ibaret görünmüştü ki başımı alıp ikinci senesinden dar kaçmıştım. Bunda belki devri Hamidi muallimlerinin tatsız, tuzsuz konuşmaya mecbur olmalarının da tesiri vardır. Zaten Hukuk Mektebine de girdiğim zaman niyetim avukatlık etmek değildi. Ben müddeiumumilik[2] vazifesini severim, ama Avrupa'daki gibi müddeiumumilik... Öyle "Şu madde ile tecziyesini talep"ten ibaret sudan vazife değil, reise, avukatlara meydan okuyan bir müddeiumumi; zannediyorum ki bu işi iyi beceririm.

Darülbedayi'den, Cenap Şahabettin Bey (81) Yakup Kadri ile olan bir gazete münakaşasını müteakip, zahir hasmıyla yüz yüze gelmemek için çekildi; ama Ali Kemal Bey aramıza girdi; hem de aleyhinde bir muhalif rey verilmişti; bunu veren de İbnürrefik Ahmet Nuri (82) Bey'di.

Her gazeteye mensup bir maruf muharriri sinesinde

1 Yazarın 1931 tarihli "Deli" adlı bir oyunu da vardır. Bak. "Deli" Semih Lütfi Kitabevi.

2 müddeiumumi: savcı

toplamaya muvaffak olan "Darülbedayi" reklam, methiye, muavenet hususunda cidden bahtiyardı. O sene Ramazanda iyi hasılat yaptı. Üç kişilik heyet-i idareye ben de dahildim, lakin asıl çalışan, didişen Reşat Nuri idi. Bu sinirden, hareket ve zekâdan yaratılmış genç, bütün hücumlara zayıf göğsünü bir çelik kalkan gibi geriyor ve zırhlı gibi pervasız, sitem okları karşısında vazifesini ifa ediyordu. Vaktimiz de işte böyle lehv-ü luable[1] geçip gidiyordu.

7

Bazı Vukuat ve Hadisat

Süleyman Şefik Paşa'nın İzmit'te "Yavuz" zırhlısındaki faaliyeti Sadrazamı memnun etmiyordu; Kuvayı İnzibatiye kumandanı da Sadrazamın faaliyetinden gayri memnundu. Zira Şefik Paşa gemide efrada, mühimmata intizaren oturuyor; Damat Paşa da o efrat[2] ve mühimmatı sevk hususunda İngilizlerin çıkardıkları yüzlerce zorluk sebebiyle teehhüratta[3] bulunuyordu.

Nihayet İzmit, Geyve, derken Düzce, Bolu devşirme kuvvetlerin eline geçti; bir kol Ankara üstüne yürüdü, diğeri Kastamonu civarını tuttu. Her gün yeni açılan merkezlerden İstanbul'a yüzlerce muzafferiyet telgrafları çekilmekte, Anadolu'nun, İstanbul'a râm edilmesi[4] ümitleri çoğalmakta idi.

1 lehv-ü luab: yararsız, sıradan işler
2 efrat: erler
3 teehhürat: gecikmeler
4 râm etmek: boyun eğdirmek

Ama bunlar Süleyman Şefik Paşa'nın, dirayeti askeriyesi sayesinde değil, münferit çetelerin hareketi neticesinde oluyordu ve askerî olmaktan ziyade, başıbozuk harbi idi. Böyle olduğu için de sekiz, on günlük şaşaadan sonra söndü, eridi, bitti. Bakiyyetüssüyuf[1] İzmit'e ve oradan da İstanbul'a canını dar attı.

İşte Kuvayı İnzibatiye harekâtına dair bütün bildiklerimin bundan ibaret olması da gösterir ki, gürültüye ancak kulak misafiri oluyordum; o tarakta bezim yoktu. Halbuki ilk defaki memuriyetim esnasında bu hadiseler vuku bulsa idi behemehal makine başından ayrılmazdım. Bu sefer ise Telgraf Müdürüne tembih etmiştim: Beni evimde, gece telefonla rahatsız etmeye mezun değildi.

Telgraf müdürü dedim de, hatırıma geldi. Eskisini Paket Postanesi Müdüriyetine naklederek yerine vekâleten bir yenisini getirmiştim. Bu yenisi Mekteb-i Sultani arkadaşlarımdandı, keçi gibi öttüğü ve keçi çeneli olduğu için adı hiç anılmaz, sadece "Keçi geldi, Keçi gitti!" denilirdi. Mektebin ikinci senesinde iken çekmelerimiz yan yana tesadüf etmişti; bir gün geldi, mubassıra[2] Fransızca bir istida yazdırdı. Beyoğlu'ndaki Eastern telgraf şirketine memur olacaktı.

Biz şaşmıştık; zira sınıfın tembel bir şakirdi[3] ve en kılıksız, kıyafetsizi o idi. Haftaya mektebe gelmedi; işittik ki şirkete girebilmiş. O tarihten sonra bir daha kendisini görmedim. Gel zaman, git zaman ben Posta'nın başına geçtim; bir gün Beyoğlu müdürüne karşı sui muamelede bulunan birkaç muhabere memurunun, Memurin Komisyonu kararıyla

1 bakiyyetüssüyuf: kılıçtan kurtulanlar, sağ kalanlar
2 mubassır: eskiden okullarda öğrenciler arasındaki düzeni sağlayan görevli
3 şakird: öğrenci

tecziyesi talep ediliyordu. O eski mektep arkadaşım, ceza görecek olanların elebaşısı olarak karşıma çıkmasın mı?

Müdürlerini çağırttım, kabahatli olduklarına kanaat ettim; fakat teklif edilen cezayı ağır bulmuş görünerek birkaç günlük maaşlarının kat'ı ile iktifayı da arkadaşlık vazifesinden addettim.

İkinci defasında sabık Keçi, Memurin Müdürüne sokuldu, o vasıta ile Telgraf Müdüriyetine tırmandı ki bu, beklenilmez bir terfi ve talih idi. Ama, doğrusunu isterseniz ateş gibi çalışıyor, makinelerden harf kaçırtmıyor, sabahleyin jurnalları elinde ve el pençe karşımda hazır bulunuyor, yolumu bekliyordu. Bu teferruatı yazmaktan bir maksadım var, onu başka bapta okuyacağız.

Zira bu Keçi cidden zeki davranmış, bize hizmet ettikten sonra, herhalde meşhur bir cins keçi memleketi olması itibarıyla Ankara'yı boylamış ve orada da bir mesnet elde etmişti.

Hükümet o esnada gerek iktisat, gerek de taassup kastıyla postanedeki memurelerin vazifesine nihayet vermek istiyordu. Zamanımda bu biçareleri tutup sokağa atmak benim kârım değildi. Yarı aç, yarı tok ve yarı hasta, hülasa pek düşkün olan memureleri himaye ettim ve onlara telgrafçılık tedris edilmesi için lazım gelenlere talimat verdim. Bugün işitiyorum ki içlerinden birkaçı bu derslerden istifade etmiş ve muhabere memurluğu ediyormuş.

Postanenin memure hanımları hakkında çok dedikodular olur, çok hikâyeler söylenirdi. Bu cihetleri bildiğim için bütün memuriyetim müddeti esnasında yanıma hiçbirini sokmamıştım; dairelerine de ancak, teftiş esnasında iki defa

uğramıştım. Doğrusu bu ziyaretim bende hiç de hoş bir tesir bırakmamış, çoğu mariz, lenfavi,[1] gözleri fersiz ve ciltleri bozuk bu genç hanımlara ancak rikkat nazarıyla bakmıştım, çok acımıştım. Asıl bu rikkatti ki beni onları himayeye sevk etmişti.

Bu günlerin en mühim, feci ve ehemmiyet ve fecaati nispetinde seri vakasını, Edirne'nin Yunanlılar tarafından işgali teşkil eder. Günün birinde Cafer Tayyar Bey'den (83) bir telgraf geldi: "Yunanlıların tecavüze başladığı ve avni ilahiye güvenilerek mukabele edildiği ve müsadematın[2] devam etmekte olduğu" makam-ı sadarete işar ediliyordu. Bu telgrafname 19 Temmuz 1336 tarihli idi. Damat Ferit Paşa şu cevabı verdi:

"Edirne'de Birinci Kolordu Kumandanlığına:

Yunanlıların Tekirdağı'na asker ihracına ve hudutta müsadematın devam etmekte olduğuna dair telgrafnameniz vasıl oldu. Şarki Trakya'nın Yunanlılar tarafından işgali, konferansın müekkit[3] mukarreratından[4] olmakla bila fayda sefk-i dimaya[5] ve ahali-i İslamiyenin perişaniyetini intaç edecek[6] müsademata meydan verilmeyerek harekâtınızın ona göre tayin ve tanzimi ve harpten katiyen içtinap edilmesi tavsiye olunur.

20 Temmuz 1336
Damat Ferit

1 lenfavi: ağır kimse
2 müsademat: çarpışmalar
3 müekkit: onaylanmış
4 mukarrerat: kararlar
5 sefk-i dima: kan dökücülük
6 intaç etmek: sonuçlandırmak

Galiba bu telgrafname Cafer Tayyar Bey'in eline vasıl bile olmadı. Hat kesilmiş ve birkaç güne kalmadan birinci ordu kumandanı da müstevlilere esir olmuştu. Cafer Tayyar Bey Anadolu'daki kumandanların tarzı hareketinden bambaşka bir yol tutmuştu. Hükümeti merkeziye ile kat'ı münasebet etmediği gibi, hatta bir aralık, –Fransız teyyaresine rakiben idi galiba– İstanbul'a muvasalatla Sadrazamı ve Dahiliye Nazırını görmüş, görüşmüş, maliyeden ordu masrafı olarak bir meblağ almaya muvaffak olmuştu.

Filvaki Edirne'deki kumandanın vaziyeti Sivas veya Ankara'dakilerinki gibi öyle kat'ı muhabere ve münasebete müsait değildi. Uyuşarak, uyuşmuş görünerek vaziyeti kurtarmak, diplomasi yapmak icap ediyordu ve bunu da henüz paşa olmayan Cafer Tayyar Bey doğrusu pek mahirane idare ediyor, muvaffak oluyordu. Cafer Tayyar Bey'i hayli eskiden tanırdım; zannım o zaman yüzbaşı idi. Arkadaşlarımdan bazısının arkadaşı olduğundan birkaç defa karşılaşmıştım. Kendisi keskin İttihatçı, ahbapları ise müfrit İtilafçı veya muhalifti. Sataşarak, şakalaşarak vakit geçirirler, poker oynarlardı.

8

Ferit Paşa'yı Bu Defa Kimler Düşürmek İstiyordu?

Peyam-ı Sabah'ın satışı, Kuvayı İnzibatiyenin muzafferiyetleri zamanında haddi azamiye vasıl olmuştu. Ali Kemal Bey'in hissesine ayda dört bin lira kadar kâr isabet ettiğini

duyuyorduk. Bu defa nezaret kabul etmemekte çok isabet etmişti... Zaten, doğrusunu isterseniz o dahi ipe un sermeye başlamış, pesten kerani birkaç makale ile işi geçiştirmek tarafını tutmuştu.

Galiba vaktini Serkldoryan'da, oyunla geçiriyordu, yüzünü gördüğüm yoktu. Sabah matbaasına bir iki kere, o da Ramazana tesadüf ettiğinden rahat öğle yemeğini yemek için gitmiştim.

Diğer gazeteler mütemadiyen Mustafa Paşa Divanı Harbinin tehdidinde bulunduğundan, kuvvetli makaleler neşredemezler, satışları düşer dururdu. Matbuat hayatı pek ölgündü. Derken Paris'te, Sulh Konferansı'na gidenler arasında bir ihtilaftır çıktı. Reşit Bey'le Cemil Paşa, Damat Ferit Paşa'nın aleyhine döndüler ve avdette birbirlerine girdiler. Kabine değişti.

Fakat bundan evvel, Sadrazam Avrupa'da iken Heyet-i Vükela arasında gayet gülünç bir hadise zuhur etti: Ticaret Nezaretine Remzi Paşa isminde Üsküdarlı bir delişmen liva getirmişlerdi. Ben onu tam bir yıl evvel tanımıştım, bir zat refakatinde postaneye ziyaretime gelmiş ve bir saat, mütemadiyen İttihat ve Terakki aleyhine söz ettikten ve bana muhalefetini güya ispat eyledikten sonra çekilip gitmişti; bir memuriyete talipti. Ama ben bunu anlamazlığa vurdum: Zira gözleri fırıl fırıl dönen ve ağzından tükrükleri saçılan o aklı karışık zattan bir fayda ummuyor, bir hizmet beklemiyordum.

Bir de ne göreyim, dördüncü Ferit Paşa kabinesine nazır olarak girmiş! İşte bu zatın bir aralık alaim-i cinneti[1]

1 alaim-i cinnet: cinnet alametleri

gayri kabil setr-ü ihfa[1] bir hale geldi; nezarette hademelere resmi geçit yaptırdığı şayi oluyordu; Meclis-i Vükela'da da rüfekasının boğazına sarılmasından endişeler olmuştu. Derken İaşe irtibat memuru İngiliz Wots ile bir vaka çıkardı, herifi kovdu mu, yoksa tahriren tahkir mi etti, ne oldu, hatırımdan çıktı, vükelayı bir telaştır aldı. Kendisine istifa teklif ettiler, kabul etmedi.

Nazır azledilmez a, ne yapacaklar, Şeyhülislam Abdullah Efendi ile Dahiliye nazır vekili Reşit Bey arpacı kumrusu gibi karşılıklı düşünceye daldılar. Evinde hapsini, yahut nezarete vürudunda makam kapısını sedd-ü bendi[2] kabili icra bulmadılar; nihayet sadece şunu yaptılar: İstifa etmediği halde yerine bir başkasını tayin ettiler. Remzi Paşa da Üsküdar'a, aklı büsbütün zıvanadan çıkmış bir vaziyette avdet etti.

Kabinede diğer bir vaka daha zikre şayandır: Adliye Nazırı Rüştü Efendi ile arkadaşları arasında münakaşanın ardı arası kesilmiyordu. Hoca, herkese meydan okuyor ve diğerlerini, zannım Anadolu'ya mümaşat[3] ile itham ediyordu. Şeyhülislam ile Dahiliye nazır vekili onu da atmak arzusuna kapıldılar, neler oldu, neler yaptılar sormadım; fakat neticede Rüştü Efendi istifanamesini verdi, gitti.

Zaten Adliyede Rüştü Efendi değil, Sait Molla Bey müsteşarlık unvanıyla nezaret ediyordu. Bilmem hangi bir iş içindi, uğramıştım; İnce keten gömleği, Japon sadakorundan feracesi, tertemiz elleri, pelte gibi bedeni ile hoş ve garip bir manzara teşkil ediyor, eski tarz selamları, istikballeri, teyişleri de buna ayrı bir acayiplik katıyordu.

1 setr-ü ihfa: gizleyip saklama
2 sedd-ü bend: engel olma, kapatma
3 mümaşat: suyuna gitme

Yeni kabinede Ferit Paşa Meşihati Mustafa Sabri Efendi'ye vermiş, Ticaret Nezaretine Cemal Bey'i geçirmiş, Şûrayı Devlete de Rıza Tevfik Bey'i getirmişti. Azasından üçünün kabineye bu suretle idhalinden dolayı Mutedil Hürriyet ve İtilaf pek memnun kalmıştı.

Sabri Efendi, kendisinden sonra tayin edilmiş olan memurları hemen kamilen değiştirmiş, hatta erkânı gençleştirmiş, diğer nezaretlerde de muhtaçlar şuraya buraya yerleştirilmişti. Müfrit Hürriyet ve İtilaf hiddetinden küplere biniyor, kâh Ferit Paşa'ya atıp tutuyor, kâh öfke ile maksada nail olamayacağını düşünerek gene damada hulule çalışıyor, hülasa bocalıyor, ne yaptığını bilemiyordu.

Gümülcineli İsmail Bey, mutat ihtiras ve izansızlığıyla fırkanın o grubunu sefil, perişan ediyordu. Ben hiçbirisiyle kafamı yormuyordum, uzaktan seyredip gülünecek neler vardı?

Mesela yeni Dahiliye Nazırı, Reşit Mümtaz Paşa idi[1] Ferit Paşa, Avrupa'ya son seyahatinde, geçen sefer Salih Paşa'ya tutulduğu gibi bu defa da Mümtaz Efendizadeye vurulmuştu; beraberce İsviçre'de gezmişler, tozmuşlar bunu kararlaştırmışlardı. Yeni ve ihtiyar nazır nasb telgrafını alır almaz, ilk vapura atladı, geldi. Karşılama teşyi, tebrik ve sair teşrifat hoşuma gitmemekle beraber oğlunun ahbabı olmaklığım hasebiyle rıhtıma karşıcı gitmeye rıza gösterdim.

Uzun boylu, zarif libaslı, zekâsı henüz sönmemiş, fakat harekâtına hafif bir sarsaklık arız olmuş gösterişli bir zattı.

Avrupalı olsa idi tam siyaset ve nezaret çağına gelmiş

1 Reşit Mümtaz: eski günlere ait anı yazılarıyla tanınan yazar Semih Mümtaz S.'nin babası

sayılır ve iş de görebilirdi. Lakin bizde, o yaşı bulan –üç beş civan zekâlı ihtiyar müstesna– muhakkak yarı ateh getirir, vücutça da idrarını tutamaz, yahut da bacaklarını oynatamaz bir hale gelir.

Reşit Paşa, kalbinin iyi işlemediğine hükmediyor, eli nabzında geziyordu. Onun bu ikbali talihin hakikaten bir beklenilmez oyunu idi: Meşrutiyet'in ilanından sonra, paşalığı parantez içine ve kendisi adalardan birine giren bu vezir, memlekette neler olup neler bittikten, ne inkılaplar zuhur ettikten sonra dönüyor ve Devri Hamidi'de erişemediği bir mesnede geçiyordu. Sultan Hamit'in Beyrut, Bursa valisi ve son Şehremini on beş sene intizarı müteakip Sultan Vahdettin'e Dahiliye Nazırı olmuştu.

Bütün bu gibi vakalar bana "Nefesi çıkmayan canda ümit vardır" dedirttirir; ölmemek en büyük talihtir.

Cemil Paşa'nın hatırı için Nafıa'ya raptedilmiş olan İstanbul Şehremaneti tekrar Dahiliye'ye bağlandı. Yeni Dahiliye Nazırı benimle iyi geçiniyor, hakkımda büyük bir nezaket gösteriyordu. Nadiren nezarete uğradıkça şundan bundan konuşuyorduk; fakat kalbinin "entermitans"ı muhavere sermayesinin esasını teşkil ediyordu.

Mamafih kabinenin en yaşlı uzvu kendisi değildi, galiba bir de piri salhurde vardı: Mısır fevkalade komiseri Rauf Paşa... Bu seksenlik mümtaz şahsiyet her gün Erenköyü'ndeki köşkünden kalkarak araba, tren, vapur, otomobil seferlerini göze alıp Babıâli'ye azimet ve akşamı avdeti metanet ve azimkârlığın misli ender bulunur bir numunesi idi. Mustafa Sabri Efendi Rauf Paşa'nın dirayet ve zekâsından bana birkaç metih ile bahsetmişti. Yeni kabinenin siyaseti ne idi?

Ben anlamamıştım, öyle tek ayağı üstünde durur gibi, dokunsalar yıkılacak bir hali, daha doğrusu halsizliği vardı. Damat Ferit Paşa bu minval üzere hükümet sürüyordu.

Mehmet Ali Bey, o esnada Ferit Paşa'ya pek ziyade hulul etmişti. Babıâli'de eski usul bir jurnalcilik başlamıştı. Biçare vezirin kulağına fısıldamadıkları yalan bırakmıyorlardı. Bir gün Mehmet Ali Bey'in çıkardığı "Alemdar"ın basıldığı matbaa sahibi bana müracaat ederek alacağını vermediklerinden bahisle muavenetime muhtaç kaldığını söyledi. Ben de matbaaya uğradım, leyte laalle[1] adamcağızı yormamalarını tavsiye ettim. Buna Mehmet Ali Bey pek kızmış olacak ki gazetesi ertesi günü "Posta ve Telgraf Kalemi mahsus müdürü Nazım Bey'in vazifesine nihayet verileceğini" yazdı.

Diyeceksiniz ki bundaki mana nedir? Manası bence gayet sarih idi: Vaktiyle bu Nazım Bey'le Mehmet Ali Bey arasında –Cemil Münir Bey'in de karıştığı– bir vaka hâdis olmuştu; ondan dolayı Mehmet Ali Bey, Nazım Bey'i memuriyetinde ibka etmemden[2] memnun kalmamıştı; ikide bir beni azline teşvik ettiği gibi, fırkada ve hükümette de hareketimi tahtıeden[3] geri durmazdı.

Şimdi bunu böyle yazmakla bana ihtar ediyordu: İşi matbuata düşürecekti. Derhal "Peyam-ı Sabah"a nim resmî mahiyette şöyle bir haber dercettirdim: "Kalem-i mahsus müdürü Nazım Bey'in tebdilini icap ettiren hiçbir sebep mevcut olmadığından "Alemdar"ın verdiği haber kasde makrun ve külliyen biesastır" bu, Mehmet Ali Bey'e bir şamardı; tuttu, gazetesine bir cevap yazdı; lakin sansür neşrine müsaa-

1 leyte laalle: olur olmaz sözlerle zaman geçirme, işi savsaklama
2 ibka etmek: olduğu gibi bırakmak
3 tahtıe: kusurlu bulma

de etmedi. Bunlar oladursun, bir gün, birdenbire "Peyam-ı Sabah"ın başmakalesinde Sadrazam ve kabineye müthiş bir hücum görmeyelim mi? Vapurda ben bunu okuyunca evvela Damat Paşa tarafından bilhassa yaptırılmış yeni bir vükela buhranı hazırlığı zannettim; daireye geldim. Yerime henüz oturmuştum, Şeyhülislam Efendi telefonla dedi ki:

– Ali Kemal Bey, Cemal Bey buradadırlar, teşrif buyurunuz, bir mesele konuşacağız!

Gene bir şey oluyordu, olmak üzere idi... İsteksiz kalktım, otomobile bindim. Elimin altında otomobil olmasaydı herhalde ne onlar beni bu kadar kolaylıkla çağırırlar, ne de böyle itirazsız giderdim. On dakika sonra Şeyhülislamın ufak odasında dört arkadaş baş başa kalmıştık.

Damat Ferit Paşa'yı düşürmek kararı alıyorduk.

9

Bizim ve Ferit Paşa'nın İkinci Sukutumuz

Damat Ferit Paşa'yı düşürüp de yerine daha iyisini ve bizim fikrimize daha uygununu bulacak, bulduğumuzu padişaha beğendirip onun yerine ikame edebilecek mi idik? Sarih bir hareket tarzımız yoktu. Sadece Damadı atmak gayretine kapılmış gibiydik.

Atmak için kabinede taraftarımız nazırları hep birden istifaya davet edecektik. Kimlerdi bunlar? Şeyhülislam Sabri Efendi ile Cemal Bey'den başkası çıkmadı; yani hareketin elebaşıları... Her ikisi de istifanamelerini yazdılar. Birin-

cisi padişaha, ikincisi sadrazama yolladı. Benim şimdilik, Posta'nın başından ayrılmamam tensip edilmişti.

Biz ve birkaç arkadaşımız bu işlerle meşgul iken meğerse eski Dahiliye Nazırı olup, bir yere kayırılmamakla beraber tekrar Sadrazamın gözüne girmek imkânını bulan Mehmet Ali Bey şüpheye düşmüş, peşimize adamlar koymuş ve efendisine arz-ı malumat etmişti. Fakat ne olur ne olmaz, gene bir taraftan da Sabri Efendi'yi tutmak yahut oyalamak istemekte berdevamdı...

Padişah, Şeyhülislamın ve Sadrazam nazırının istifanamelerini derhal kabul etti. Umduğumuz aksülamelden[1] iz, eser yok. Yerlerine hemen yenileri de getirilivermişti. Hatta dahası var: Yeni Şeyhülislam, Babı Meşihatte büyük bir temizliğe girişmişti, selefi Sabri Efendi'ye mensup tanılan birçok yüksek memurları azletti. Galiba eski Şeyhülislamın, el altından bir fetva çıkartıp padişahı halleylemesi ihtimali bu suretle önlenmişti! Şüphesiz Damat Paşa, meseleyi padişaha o zaviyeden anlatmış, Sultan Vahdettin'i bir tehlikeden kurtarmıştı.

Derken beni de azlettiler.

Evvelce anlattığım üzere:

"Eh," dedim, "Peyam-ı Sabah hazır, muharrirliğime dönerim."

Ali Kemal Bey memuriyetten çekilmeme memnun oldu; gazetesi bir unsur kazanıyordu. Gözümün önünde bir şeyler yazıp aşağıya gönderdi. Bu, gazetede yazılarım çıkacağını karilere bildiren bir ilandı.

Ertesi sabah gazetede ilan çıkmamıştı. Ne olmuştu? Şu:

1 aksülamel: tepki

Mihran Efendi, Sadrazamın azlettiği bir adamı gazetesine almakta tereddüde düşmüştü. İkbaldekilerle daima iyi geçinmek ve onların suyuna gidip iltifatını kazanmak... Onun mesleği hep budur. Ortada, Dıral Dedenin düdüğü gibi kalıyordum.

Başmuharrir bey bana:

"Mirim," dedi, "böyledir işte bu herif. Laf anlatamadım ki..."

Evet bizim darbe-i hükümet teşebbüsümüz kendi zararımıza netice vermişti. Fakat çok geçmedi, Damat Ferit Paşa'nın sarsıldığı anlaşıldı. Bunu en evvel hisseden Mihran Efendi de bana gazetesini açtı; tekrar kaleme sarıldım.

Bir sabah, Damat Paşa'nın istifasıyla sadarete Tevfik Paşa'nın geldiğini öğrendik. Bizden sonra ömrü pek kısa sürmüştü. Gidiş o gidiş! Artık sadece muharrir idim; yazılarımı ekseriya evden yolluyor, keyfime bakıyordum. Memuriyetten atılınca bir başka mesleği olup da ona dönmek ne mutlu! Hele bu meslek gazetecilik ise... İnsan ihtiyaca düşmeyeceği gibi, ismi ve yazısı her gün okunacağından idbar derdini de duymaz. Bir muharrir okunduğu müddetçe daima ikbaldedir.

Altı aylık yeni bir fasıladan sonra daha kudretli şekilde çalışmaya başladım; fikrim cilalanmıştı. Birbirine taş çıkartan makale ve fıkralar yazıyordum. Şunu arz edeyim ki, mütareke devrinde hareketi milliyeye uymayan yazılar yazmakla beraber, bunların hiçbiri, galiz ve çirkin değildi. Ankara'da az çok kızılarak, lakin hoş bir tarafı bulunarak okunduğunu haber alıyordum.

Böylece birkaç ay daha geçti. Yeni seneye yaklaşıyorduk. Bakalım ne doğuracaktı?

10

"Aydede" Nasıl Çıktı?

"Peyam-ı Sabah"ın verdiği para –Ayda sekiz makale ve haftada dört "Nakış-ı Berab" için yüz yirmi lira idi– geçinmeme kâfi gelmiyordu. Halbuki yazılarım rağbet buluyordu; pek sıkışmış, pek daralmıştım. Bir çıkar yol bulmak lazımdı.

Bir akşamüzeri, Kadıköyü'ndeki bahçede düşünüp geziyordum, zihnimde bir şimşek çaktı: Niçin ben, tek başıma bir gazete çıkarmıyordum? Ne kadar yürümese, sürülmese yine bana bu yüz yirmi kâğıdı bırakırdı. Bir sigara yaktım; ucunu yere attığım zaman kararımı vermiştim. "Aydede" isminde, haftada iki kere çıkmak üzere bir mizahî gazete neşredecektim.

Karar iyi idi ama tatbikine müthiş bir mâni vardı: Sansür dairesi yeniden gazete çıkarılmasını suret-i katiyede menetmişti: ancak mevcutların intişarına müsaade veriliyordu. Ne yapacaktım? Sağa sola başvurdum; sefarethanelerle ecnebi mehafili ve rical-i akeriyesi arasında hiç tanıdığım yoktu; istidamın reddedilmesi, ümitlerimin suya düşmesi muhakkaktı, o zaman Matbuat Müdürü Siret Bey'in (84) elinde nüfuz yoktu.

Sansür müfettişi Enis Bey'le[1] görüştüm ve sansür me-

1 Gazeteci Enis Tahsin Til

murlarının haftalık içtimasında nokta-i nazarımı müdafaa ederse memnun kalacağımı söyledim; pek nezaketle bu vazifeyi deruhte ve bilhakkın da ifa etti.

Diğer taraftan bizim Mekteb-i Sultani'nin bir eski müdür-i sanisi Mösyö Feuillet vardı ki, Fransa sefarethanesine mensuptu, ben de ona başvurdum; not aldı ve kendi işi imiş gibi ne yapmak mümkünse yapacağını söyledi.

Bu Mösyö Feuillet, benim Mekteb-i Sultani'den soğumama ve binnetice orayı ikmal etmeden terkime sebep olmuştu ama sonradan barışmıştık. Fransızca muallimimiz Monsieur Dubois isminde yarı matuh bir ihtiyardı; nasıl oldu, bilmem, üç arkadaş ite ite sırayı çivili olan yerinden kırarak söktük; muallim gördü, tambur çalmış ve ders de o aralık bitmişti. Herkes kaçtı, ben manasız bir izzetinefisle yerimde durdum; geldi, yakamdan tuttu, beraber müdür-i saninin odasına girdik. Mösyö Feuillet önündeki defteri açtı, ismimin hizasına baktı, felaket... Orada, bir sene evvel mektebin arka kapısından firarıma ve tecziye edilmediğime dair olan kaydı gördü. Demek ki yaramaz, ıslah olmaz, haşarı bir çocuktum, derhal bir hafta izinsizlikle bilmem kaç satır cezaya, ayrıca hapse mahkûm etti. Buna itiraza hakkım yoktu ama, "Neden," diyordum, "benimle beraber aynı fiili işleyenler cezalandırılmıyorlar?" Diyorlardı ki:

"İsimlerini bildir, onları da cezalandıralım!"

"Hayır, ben ihbar etmem, siz tahkikat yapınız, bulunuz!"

Nihayet Cumartesi günü çattı, izinsizdim, fakat kim dinler, kollarımı sallaya sallaya yürüdüm, kapının önüne geldim, kapıcılar yolumu kestiler, bırakmamak istediler:

"Sakın," dedim, "elinizi sürmeyiniz, fena olur, siz polis değilsiniz, vazifeniz olan biteni müdüriyete bildirmektir!"

Cevap vermediler; hatırlı talebeden idim, çekildiler; ben de hiçbir şey olmamış gibi evime geldim, kimseye halimi belli etmedim, güldüm, konuştum, yedim, içtim, yattım ve uyudum. Sabahleyin gözyaşları yanaklarımdan dökülerek vakayı anlattım, hikâye uzundur, peder birini göndererek müdahaleye mecbur kaldı, müdür Abdurrahman Şeref Efendi (85) birkaç kelime azarlamakla iktifa, izinsizliğimi ve hapsi affetti; yalnız birkaç yüz satır ceza yazdım. Mösyö Feuillet'e götürdüm, nasihatler verdi, mesele galebemle kapandı.

Lakin mektepten soğudum; üç ay sonra bir daha dönmemek şartıyla evime avdet ettim. Elan rüyalarımın en korkunç en terletici kısmını mektepteki leyli hayatımla Mekteb-i Hukuk'un dühul imtihanları teşkil eder. Bereket fena rüyayı, pek nadir görürüm. Her ne ise, işte bu defa Aydede'nin intişarına müsaade için müracaat ettiğim zat, bu, bizim eski müdür-i sani Monsieur Feuillet idi.

Sansür meclisinde İngiliz murahhassının itirazına, İtalyan memurunun bitaraflığına karşı Fransız murahhası hakkımı müdafaa etmiş, bir istisna olarak müsaade verilmesini temin eylemişti. Bu beşaretli haberi aldığım dakikadaki sevincimi tarif pek müşkül: Dünya benim olmuştu; eteklerim zil çalarak Tünel meydanında koşuyordum. Derken haber matbaaya da aksetti. Ali Kemal Bey telefonla bana nasihat veriyordu: "Mirim," diyordu, "vallahi zarar edersin, bu aldığını da kazanamazsın, gel, şu şüpheli teşebbüsten vazgeç!" Hatta sade kendisi söylemekle kalmadı, sevdiğim ahbaplar

üzerinde de imal-i nüfuz[1] ve onları da irşada sevk etti. Ben dinlemedim. Mihran Efendi'ye gelince o, kârın kokusunu uzaktan almıştı, iştirak teklif etti, kârdan bir kısmını ona terk şartıyla muvafakat ettim; gazetenin tab'a, tertibe ve masrafa ait kısımlarıyla kendisi meşgul olacaktı; lakin amir her hususta ben idim.

1338 (1922) Kânunusanisinin[2] ikinci günü "Aydede" çıktı. İlk ay, iptidai masraflar tesviye edilmesine rağmen kâr olmuştu; binaenaleyh geçinme cihetinden nefes almıştım. "Aydede" nezih bir gazete idi, resimlerinde de nezahate riayet ederdim.

Öyle olmasına rağmen, Dahiliye Nazırı bulunan Ali Rıza Paşa o tatlı, terbiyeli, canım gazeteyi adeta muhill-i edep ve haya addediyor, boyuna sansür memurlarını sıkıştırıyordu; onlar da çiziyorlardı, çiziyorlardı ama ecnebi memurlar, üstüne "İbka"yı derhal bastırıyorlar, nazıra meydan okuyorlardı. Saraydan da kulağıma bir iki fısıltı gelmiyor değildi. Lakin ben ona da aldırmıyordum. Vahdettin Han'ın yazılarımı lezzetle okuduğunu bilmem başka fasıllarda yazdım mı idi? "Aydede" çıkarken bana abone bedeli olarak iki yüz lira göndermişti; parayı bir tarafa atıp saklamıştım, İstanbul'u terk ederken vapur biletimi padişahın o yüzerlik iki banknotuyla tedarik ettim; bu, acayip bir tesadüftür.

"Aydede" tutmuştu; ben başında bulundukça yaşayacak ve sahibini de yaşatacaktı. Ama biliyordum ki saatlerim sayılı, gazetemin ömrü de mahduttu. Siyaseti derinden takip etmemekle beraber, İstanbul'daki hükümetin can çekiştiğini,

1 imal-i nüfuz: etkide bulunma
2 kânunusani: ocak ayı

Anadolu'dakilerin canlandığını görüyordum. Bittabi, ölü gömülecek, diri yerine geçecek, bana da gurbet yolu görünecekti. Bu, mukadder idi. Binaenaleyh fırtınaya intizaren mütevekkil, huzurlu duran tabiat gibi ben de mukadderata nefsimi bırakmış, sakin ve çarpıntısız bekliyordum. Gazetemin cidden tarafsız bir davranışı vardı; bunu Ankara lehine çevirmek elimde olmakla beraber, ne faydası olacaktı ve çirkin de duracaktı, lüzum görmüyordum. Önümde bir çile devresi daha açılacaktı, gözlerimi kırpmadan bu tehlikeye uzaktan bakıyor ve dudaklarımı sıkmadan o azaba tahammülü göze alıyordum.

Nihayet bildiğimiz işler oldu. Hazırlıklı duruyordum. Talih bir gün bavulları bağlamak emrini de verdi. O macerayı bundan sonraki bapta okuyacağız.

11

Ali Kemal Bey'in Tevkifi Hadisesinden Nasıl Haberdar Edildim?

Refet Paşa'nın İstanbul'a geldiği gün ben Üsküdar'da, ceza mahkemesinde şahit sıfatıyla dinlenmekte idim. Ömründe mahkemeye işi düşmemiş olan bir adam için bu, cidden bir suitesadüftü. Bari sebeb-i davetten haberdar olsaydım... Hayır; bir gün mahkemeden matbaaya celp geldi, aldırmadım. Derken arkasından ihzar varakası yetişmesin mi? Bittabi icabet icap ediyordu. Şehir, bayraklar içinde kıpkırmızı, gök masmavi, güneş şıkır şıkır, hülasa latif, nefis bir

manzara... Ben Üsküdar'ın yolunu tuttum; mahkeme kalemine başvurdum, "dava nedir," diye sordum.

"Nermin Hanım'ın bilmem ne beyler aleyhine ikame ettiği darp ve tahkir davası!" dediler. Nermin Hanım da kim? Birden aklıma gelmedi sonra hatırladım; size de anlatacağım: Eylül içinde bir akşam, iki üç aile Kadıköy'deki Park[1] sinemasına gitmiştik. Arka taraftan en kaba, en çirkin kelimelerle küfürler işitildi. Merakıma galebe edemedim, gittim, baktım: Bir kadınla bir genç çocuğun dört beş sarhoş etrafını almış, bağırıyorlar. Kadına öyle küfürler atıyorlar ki, tulumbacılar işitmekten hayâ eder. Park sineması bir aile sineması idi ve Kadıköyü'nün hanımları, hanım kızları saf saf bahçeyi dolduruyordu. Kafam attı, kadının erkeklerin kimler olduğunu bile sormaya yahut tanımaya meydan kalmadan içlerinden birine:

"Canım, efendim," dedim, "burada bu sözler yakışık almaz, gidip meseleyi dışarıda hallediniz!"

Bu müdahalem sarhoşları çıldırttı, kadını bırakıp hep birden üzerime yürüdüler; hepsi beni tanıyorlarmış... Etrafımı aldılar: "Sen bir adi karının işine ne karışıyorsun?" diyorlardı.

Meğerse o kadın Kadıköyü'nün maruf bir siması ve bunların eski dostu imiş; paralarını mı yemiş, aldatmış başkalarına mı yüz vermiş veya bunlar mı ona balta oluyor, yolmak istiyorlardı, karışık bir iş... Hay Allah layığını versin, üstüme esmayı sıçratmıştım. Dövülmekliğime ramak kalmıştı.

Ne yapayım? Ne diyeyim? İşin içinden nasıl sıyrılayım? Hâlâ da mertliğe leke sürmüyor, kafa tutmakta devam ediyordum. Otuz, kırk kadar adam, yanımızda vakaya şahit olu-

1 Park Sineması: eski Yoğurtçu açık hava sineması

yor, kurtarmaya koşmayı aklından geçirmiyordu. Polis ise meydanda yoktu. Korkulu beş, on dakika geçirdim; nihayet şirretler dayağa cesaret edemediler: "Sana biz yapacağımızı yaparız, görürsün!" tehdidiyle ayrıldılar.

Onlar ayrılmış idiler ki, vakayı seyredenler yanıma yaklaştılar; beni cesaret ve müdahalemden dolayı tebrik etmesinler mi? Yahu, efendiler, mademki ben haklı idim, bahçedeki aile hanımlarına hizmet etmiştim ve tek başıma kalmış, şu hayırlı hareketimden dolayı tecavüze, tehlikeye uğramıştım... Sizin eliniz armut mu devşiriyordu; beni kurtarsa idiniz ya?

Bu ders aklımı başıma getirdi; bir daha mecma-ı nas[1] olan mahallerde doğrudan doğruya şahsıma tecavüz olmadıkça hiçbir işe müdahalede bulunmamaya karar verdim.

İşte Refet Paşa'nın İstanbul'a vürudu günü, beni temaşasından mahrum eden mahkeme daveti bu vakadan doğmuştu; Ha, işin dedikodusu da başka: Güya ben o Nermin Hanım'a tutkun imişim... Bu da cabası! Nermin Hanım'a sonraları rast gelirdim; kara kuru, ismi müsemmasına uymaz, lakin çehresi hoş bir genç kızcağızdı; aramızda değil tutkunluk, hatta tanışmak, selamlaşmak bile yoktu. Gıyabi kahramanlığımdan dolayı teşekkür bile etmediğini de şuraya kaydedeyim; nezaketsizlik dediğin bu kadar olur.

Bakınız ben size ne müthiş, istikbalim üzerinde ne müessir hadiselerden, memleketimi terk fecaatinin tafsilatından bahsedecek iken, ne havaî bahislere girdim ve ne aykırı işlerden dem vuruyorum... Yılmaz, kedere kapılmaz, acayip bir adamım vesselam.

Refet Paşa artık İstanbul'da idi, Babıâli hükümeti de

1 mecma-ı nas: insan topluluğu

hâlâ yerinde duruyordu. Gazetemin satışı üzerinde hadisatın hiçbir tesiri olmadığını söylemek faydadan hâli değildir. Mihran Efendi, matbaanın camları indikten sonra Ali Kemal Bey'e yol vermiş, Abdullah Zühtü Bey'i "Sabah"a başmuharrir tayin ederek gazetesini güya millileştirmişti.

Aynı bina dahilinde ve aynı cephede bulunmasına rağmen nümayişçiler benim odamın, üstünde hiçbir alamet olmadığı halde bir tek camını bile kırmamışlar. "Aydede"ye bir taş bile atmamışlardı.

Ben o esnada Beyoğlu'nda ahbaplardan birinin, Sabih Şevket Bey'in evinde misafirlikte idim. Bir cumartesi akşamı üç aile bir olup Fransız tiyatrosuna gittik. Silah sesleri adeta yaylım ateş derecesini bulmuş, İstanbul afakında kıyamet kopuyordu. Biz bunlara aldırmadık. Aldırmadık değil, iştirak bile ettik; oturduğumuz evin terasasından yirmi otuz fişek de biz sarf ederek umumun meserretine karıştık. Gece yarısını geçiyordu, tiyatrodan çıktık; arkadaşlarımdan ve hanımlardan ayrılarak eve geldik. Hiçbir şeyden haberimiz yoktu; hatta Beyoğlu Caddesi'ndeki polis faaliyeti bile nazarı dikkatimizi celbetmedi.

Halbuki o saatte Babıâli hükümeti düşmüş, Refet Paşa işbaşına geçerek İstanbul'u Büyük Millet Meclisi hükümetine rapt ve ilhak etmişti. Bunu, ertesi günü gazeteleri okuyunca anladım. Cebimde her muamelesi tamam bir Türk pasaportu vardı; Polis Müdürü Esat Bey, telefonla müracaatım üzerine dördüncü şubeye emir vermiş, pasaport işim, daha bir ay evvelden ikmal edilmişti. Niyetim, olabilirse Rodos'a, olmazsa İtalya'ya geçmekti.

Bazı zevat yanıma gelerek Refet Paşa'nın masasında "Aydede"nin eksik olmadığını söylüyorlar ve kendisine

müracaatımı tavsiye ediyorlardı. Ben, bunu da faydasız buluyordum. En iyisi arabamı çekip gitmekti. Evime telefon ettim, eşyamı hazırlamalarını bildirdim. Beş on gün daha İstanbul'da ya kalır ya kalmazdım. Bu müddet zarfında Anadolu yakasına geçmeyi de ihtiyatsızlık telakki ediyordum.

İkindi vakti, apartmanda, melul melul oturup güzel İstanbul'un şirin limanına bakar, firak derdi şimdiden yüreğimi yakmaya başlarken telefona beni çağırdılar. Saati tayin edemem, bana kim haber veriyordu, onu da söyleyemem...[1]

"Refik," dediler; "Ali Kemal ya tevkif edildi, yahut edilmek üzeredir."

"Vah vah," dedim... "Benim için de böyle bir şey var mı?"

"Hayır, Ankara'dan Refet Paşa'ya gelen şifrede yalnız Ali Kemal'in ismi vardır. Aman, bu haberi mahrem tut!"

Sarardım mı, kireç rengi mi bağladım; gözlerim ferini mi kaybetti, dudaklarım mosmor mu oldu, betim benzim atıp kül gibi mi kesildim? Bilemem! Yalnız, bildiğim şu: Kısa bir müddet, masaya dayanmış, dondum kaldım. Sonra düşündüm ki yanımdakilere karşı çok tedbirli, ciddi ve soğukkanlı durmak lazım. Sordular:

"Nedir? Ne var?"

"Hiç... Gazeteden telefon ettiler, bir makaleyi sansür çıkarmış da..."

Şundan bundan bahsettim. Sonra tekrar telefonun başına gelip Ali Kemal'in evini aradım. Karşıma hizmetçi çıktı:

"Beyefendi orada mı?"

"Hayır, bir saat evvel dışarı çıktılar."

1 Necmeddin Sadak

"Hanımefendi?"

"Tramvay direktörünün madamıyla gezmeye gittiler."

Şimdi ne yapacaktım? "Serkldoryan"ı buldum. Fakat aldığım cevap şu idi:

"Hayır, henüz gelmedi!"

Meraktan ölüyordum, yanıma arkadaşımı aldım, büyük bir cesaret, daha doğrusu manasız bir cüret, ihtiyatsızlık göstererek sokağa çıktım. Beyoğlu Caddesi'nde idik. Ilık bir sonbahar akşamı, lambalar yanmış, halk mahaşerallah... Akına kapıldık; Bonmarşe'nin önüne kadar geldik. Başımı kaldırdım, Ali Kemal'in apartmanına baktım. Pencerelerde aydınlık vardı, telaşa, vakaya delalet edecek bir şey görünmüyor, sezilmiyordu. Yolumuza devam ettik, Taksim'e kadar yürüdük; döndük; yine binayı tetkik ettik: Aynı sükûnet, hali tabii... İçimden, bir teselli olsun diye: "Aslı yok galiba, diyordum, bir blöf... Yahut da kaçtı, kurtuldu..."

Tünel meydanında birkaç arkadaşa rast geldik, konuşuyorduk, yan sokaktan hizmetçi kadın göründü, bana telaşlı telaşlı işaretler ediyordu. Ne vardı? Beni de mi tevkif için evde aramışlardı? Yüreğim öyle daralmıştı ki, sanki içimde kalp yerine bir kıskaç vardı, nefes borumu sıkıştırmış, mütemadiyen büküyor, canımı çıkarıyordu. Nasıl yürüdüm, nasıl sordum anlatılamaz.

"Matbaadan telefon ettiler, Ali Kemal Bey'i tevkif etmişler." Artık şüpheye mahal yoktu; bana, dosdoğru, bulunduğum eve avdetten ve orada dostlarımla istişareden başka yapacak bir iş kalmıyordu. Bu geceyi, bu uzun, korkunç, heyecanlı geceyi geçirmek ne azaptı, ne işkence idi!..

Geldik, bir kanepeye düştüm. O sırada gene telefon öttü. Arkadaşımı istiyorlardı.

"Kim," dedim, "kim?"

"Ali Kemal Bey'in refikası..." dediler.

Ne diyecekti? Ne yapacaktık? Bu tehlikeyi nasıl atlatacak ve o dertli kadını ne gibi sözlerle teselli edecektik? Bu cihetleri gelecek bölümde anlatacağım.

12

Ali Kemal Bey'in Tevkifi Hadisesinden Sonra Neler Oldu?

Evde kaç kişi varsak telefonun başına dizildik; arkadaşımız; mevkufun refikasına; derhal, vakit, saniye geçirmeden Refet Paşa'ya, diğer taraftan da sefarethanelere müracaat tavsiyesinde bulundu. Teselli de etti, ümitler verdi. Biraz sonra kendisi de bizzat uğrayıp neticeyi anlayacaktı.

Muhavere bitmek üzere idi ki, bize şu haberi verdiler: Hoca Sabri Efendi, Zeynel Abidin Efendi, Mehmet Ali Bey ve muhaliflerin daha sair rüesası Ali Kemal Bey'in evinde imişler; evet, orada imişler... Yani dört polis girse hepsini toplar ve bir otomobile koyup arzu ettiği yere götürürdü. Ecnebi zabıtaya, hayatlarının muhafazası için müracaatta bulunmamışlardı.

"Ah," diye dertleşiyorduk, "biz ne ihtiyatsız, ne beceriksiz adamlarız. Ya zavallı Ali Kemal? Ufak bir takayyüttе[1] bulunmadı; fedai gibi nefsini öne attı!"

Merhum ile son mülakatım şu hazin şekilde vuku bulmuştu: O gün, günlerden Cuma idi; yani Pazar günü tevkif olunarak galiba Pazartesi günü vefat ettiğine nazaran hayat-

1 takayyüt: dikkat, özen gösterme

ta nasibi kalan dört günün birincisi... Beni, Sabih Şevket ile beraber öğle yemeğine çağırmıştı.

Haftalardan beri İstanbul sokakları "Kahrolsun Ali Kemal!" tehditleriyle inliyor, fevc fevc[1] halk pencerelerinin önüne gelip haykırıyordu. O ise garip bir tevekkül bir inkıyat[2] ile bu fırtına, bu cuş ve huruş, bu kıyamet ortasında sakin ve halim her günkü tabii hayatını sürüyor, mesela bizi yemeğe çağırıyor, sizi ziyarete gidiyor, evinden çıkarak tek başına sokaklarda dolaşıyor, hiçbir şeye ehemmiyet vermeyerek bildiğini, dilediğini yapıyordu.

Güneş içinde şıkırdayan caddeden apartmanın loş dehlizine girince yüreğimin daraldığını duydum; bu darlık; sohbet ve yemek esnasında arttıkça arttı. Sade ben değil, arkadaşım da daimi neşesine rağmen mahzun duruyordu.

Ali Kemal'in ise hayatta ilk defa olarak kahkahasını o gün işitmemiştim. Yani, refikası da dahil olarak, dördümüzü de bir gam kaplamış, saatler geçmez olmuştu; konuşacak laf bulamıyorduk. Uzaktan bize doğru bir bulut gibi gelen felaketin gölgesi şimdiden yüzümüze sinmiş, kasırgalardan evvelki boğucu ağırlık üstümüze çökmüştü.

Bize müstakbel projesini anlatırken, yani "Peyam"ı tekrar "Sabah"tan ayrı, saltanat-ı meşruta müdafii olarak tahtın ve hilafetin hukukunu siyaneten çıkarmaya karar verdiğini ve hatta duvar ilanlarını da bu tarzda bastırdığını söylerken, ben nasıl garip bir hissi kablelvuku iledir bilmem, bu ümit bahş sözleri inanmaya inanmaya dinliyor ve sırf teselli olsun diye tasdik, tasvip eder görünüyordum.

1 fevc: bölük, grup
2 inkıyat: boyun eğme

Yemeği müteakip dışarı can atmak istedim. O, biraz daha oturmamızda ısrar ediyordu. Fevkalade sinirli idim. Reddettim ve yakında görüşmek arzusuyla merdivenleri ikişer ikişer atladım, caddeye atıldım. Merhumu son görüşüm işte o gündü ve bu suretle olmuştu. Cumartesi günü buluşamadık; Pazar günü sabahı, yani tevkifinden beş on saat evvel telefonla dört beş cümle teati etmiştik. İşte bu kadar... Ecel onu alıp başka dünyaya götürdü. Beni de, birkaç gün sonra, vapur başka bir memlekete götürecekti; yalancı cennete götürecekti, Lübnan eteklerinde bir devre-i sükûna kavuşturacaktı.

Gelelim tevkif hadisesi gününe:

Sabih Şevket, miadı gelince bastonunu aldı, ziyarete gitti. Biz helecanla, merakla evde bekledik. Nihayet döndü, anlattı: Ümit pek azdı; Ali Kemal'in nerede olduğu meçhuldü, onu artık yarı ölmüş addedebilirdik. Apartmanda mevcut muhalefet rüesasına gelince: Sancısı tutmuş hindi gibi düşünüyorlar ve neye karar vereceklerini bilmiyorlarmış. Bu ne kararsızlık, ne ruhsuzluk, ne ölüm uykusuydu. Silkinip bir çıkar yol aramaları lazım gelmez miydi? Her saat tevkif tehlikesine maruzdular, maruzduk, hülasa hal ve vaziyetimiz berbattı, bitikti. Telefonla Mustafa Sabri Efendi'yi buldum; konuştuk. Yarına intizardan başka yapılacak iş görmüyordu. Sabahleyin ben de apartmana gidecektim; orada bilmüzakere hattı hareketimizi tekarrür ettirecektik.

Bu halde geceyi geçirdik.

Sabahleyin birdenbire bana da bir cüret geldi: Hiçbir şey olmamış gibi kalkacak, matbaaya gidecek, gazetemle

meşgul olacaktım. Ali Kemal Bey'in nagehani[1] tevkifinden sonra yeni tevkifat yapılmasına pek az ihtimal veriyordum. Öğleden sonra, dediğim gibi, solgun bir yüzle idarehaneden içeri girdim. Günlerden Pazartesi idi, gazetem çıkmıştı ve satış, vaziyetten yine müteessir olmamıştı. Masama oturdum. "Sabah" muharrirleri ve memurları beni görünce şaştılar ve firar, ihtifa[2] tavsiyesinde bulundular. Aldırmadım. Yalnız bir aralık mesele değişti; zabıta muhabirimiz kan ter içinde koşarak geldi, kulağıma şu müthiş haberi fısıldadı:

"Şimdi Polis Müdüriyetinde idim, sizin tevkifinize emir verildi!"

Gördün mü belayı? Derhal yerimden kalktım; hava yağmurlu idi, bastonumu bıraktım, şemsiyemi aldım, caddeye çıktım; her adımda arkamdan, önümden, yanımdan birinin yakama yapışmasına ve:

"Buyurunuz, sizi merkeze götüreceğim!" demesine intizarda idim. Mamafih, tabii yolumu ve gidişimi değiştirmedim. Tıpış tıpış yürüyerek, kaygusuz gibi köprüyü geçtim, Tünele bindim. Ali Kemal Bey'in apartmanına çıktım. Beni yazı odasına aldılar. Orada beş altı zat oturuyordu. Hoca Efendiler gitmişlerdi.

"Nereye?" diye sordum.

"Sabahleyin çıktılar. İngiliz sefarethanesine gidecekler ve bizleri de haberdar edeceklerdi. Hâlâ bir ses çıkmadı." Mevcut zevattan yalnız birini tanıyorum: Karahisar-ı Şarki eski mebusu Ömer Fevzi Efendi. Ötekilerle ancak şöyle bir göz aşinalığım vardı; yaşlı başlı, fes giymiş hoca kıyafetli, müsecca[3] konuşmaya meraklı beş altı kişi... Bir müddet daha

1 nagehani: ansızın
2 ihtifa: gizlenme, saklanma
3 müsecca: secili, kafiyeli

bekledik, gelenler, gidenler vardı ve ortada bir söz dolaşıyordu: Bütün muhalifler İngiltere sefarethanesine iltica etmekte imişler... Sefarethane cümlesine hüsnü kabul gösteriyormuş!

O halde?

O halde bizim de iltihakımız icap ederdi. Üçer kişilik gruplara ayrıldık, ayrı ayrı yollardan sefarethaneye geldik. Kapıcılar sormadılar bile... Zaten biz girerken daha başka adamlar da teker, çifter, üçer bahçeye doluyordu. İngiltere sefarethanesine ömrümde üçüncü girişimdi; bir defasında adı hatırımda kalmayan bir memuru hususi bir iş hakkında ziyarete gitmiştim. Bir defa da yanımda Telgraf Umum Müdürü Emin Bey olduğu halde İzmir telinin tanzimi meselesini görüşmek üzere baştercüman Ryan ile buluşmuştum. İngiliz karargâhına da yalnız bir defa yine bu Emin Bey'le aynı iş için uğramıştım. Hepsi bu kadar. Bunların haricinde ne ben bir ecnebinin evine gittim, ne de bir yabancı benim kapımı çaldı.

Bütün mütareke devrinde münasebatım sırf hemşerilerime münhasırdı. Ne ise, bunu kendimi meth, başkalarını zem için yazmıyorum; niyetim nefsimi temizlemek, bir teveccüh noktası aramak da değildir. Mükerreren söylediğim veçhile, bu "hatırat'ı yazmakta bir kastım yok; kimseyi temin lüzumunu hissetmiyorum.

Sefaret avlusuna girdiğimiz zaman bir iki memur karşımıza çıktı ve bizi binanın arkasında, bahçe içinde geniş çe bir barakaya soktu, Gece olmuştu. İçerisi iğne atsan yere düşmeyecek kadar kalabalık, dolu, taşkındı. Beni bir korku istila etti. Yedi sene evvel Sinop'a nefyedildiğimiz[1] geceyi, va-

1 nefy etmek: sürgüne göndermek

purdaki hali düşündüm. Zaten etrafımdakilerin çoğu menfa arkadaşımdı; yüreğime bir sıkıntıdır yapıştı, iç odaya girdim. Sabri, Zeynel Abidin efendilerle Rıza Tevfik Bey, Sadık Bey, Kara Sait Paşa hep orada idiler. Bir tercüman masanın başına geçmiş, gelenlerin ismini bir deftere kayıt ve kayıt etmeden evvel de Sadık Bey'den tezkiye alıyordu. Hatta daha garibi, benim de ismim yazılırken biçare lider, lutf-u mahsusta bulunur gibi atıldı:

"Yazınız, muvafiktır!" demesin mi?

Allah Allah... Vaziyet dayanılır gibi değildi. Nerede yemek yiyecek, nerede yatacak, bu halk arasında kaç gün, kaç ay beraber yaşayacaktım? Sakin odam, temiz yatağım gözümün önüne geldi; gözlerimin dolup boşanmasına ramak kaldı... Biraz bahçeye çıktım; ıslak bir gece, hatta hayli de serin... Mevsimin ilk serin gecesi... Bir sigara yaktım; yaprakları yarı dökülmüş yaş ağaçlar altında dolaştım, dolaştım; fakat bir türlü sükûnet bulamıyordum. Karnım dehşetli acıkmıştı. Barakaya döndüm. Dışarıda Düveli Mutelife mümessillerinin otomobilleri sıralanmıştı; yukarıda mühim kararlar ittihaz edileceği söyleniyor, hürriyetimizin temini ümitlerinden bahsolunuyordu.

Bir aralık baraka odalarının içinde bir fısıltı duyuldu, telaş göründü. Baktım, kapıdan uzun boylu, kibar tavırlı, sade giyinmiş bir ecnebi kadını girdi. Bu, sefirin zevcesi idi. Selamladık. Hazıruna[1] hitaben beş on nazik cümle sarf ve tercüman da bunu bize nakletti: "Keder etmeyiniz," diyordu, bunlar siyasi safhalardır, sizin hukukunuzu ve hayatınızı muhafaza, bize bir vazifedir. Zira İngiliz hükümeti politika

1 hazırun: orada bulunanlar, gelmiş olanlar

mültecilerini azami surette himaye ile maruf ve mükelleftir. Bu, milletimizin ananesidir. Bizim misafirimizsiniz."

Lady Rumbold çıktıktan sonra ikinci tercüman şu tebliğde bulundu:

"İşgal orduları başkumandanı General Harrington hazıruna selam ediyor. Vaziyet tavazzuh edinceye kadar onun misafiri olarak bir mahall-i mahsusta ikamet edeceksiniz. İstirahatiniz temin olunacaktır."

Bu nazik ve mültefit sözler ve hareketler beni hiç de memnun etmiyordu. Kendimi kampa sevkedilecek bir harp esiri addediyordum, için için eriyordum. Acaba nerede yatıp kalkacaktık? Bu merak da biraz sonra halledildi: Taşkışla'ya gönderilecektik. Ah, bu tarihi binalar... Kaderimde Bekirağa'yı görüp tanıdıktan sonra meğerse Taşkışla ile de teşerrüf etmek varmış! Bunu ötede okuyacaksınız.

PTT idaresine mensup ve imzası mahfuz maruf bir zattan aldığımız mektubu –hatıratın bu idare ile alakalı kısmının eksik kalmaması için– derc etmeyi münasip gördük (Mektup sahibi H. Sadık Durukal merhumdur).

Muhterem üstat Refik Halid Beyefendiye,

İlk önce, Minelbab İlelmihrab başlığı altında Aydede gazetesiyle geçen Mayıstan beri yayınlanmakta olan enteresan hatıralarınızı zevkle okumakta olduğumu arz etmek isterim. Bilhassa Mütareke devresindeki hadiseleri tahrir sanatındaki müsellem olan tam dekoru ile canlandırmak için maharet ve kudretinize hayran olmamak elden gelmiyor. Tahlil buyurduğunuz çeşitli hadiseler arasında PTT idaresini alakadar

edenlerin daha ziyade dikkat nazarımı çekmekte olduğunu da burada kaydetmeden geçemeyeceğim. Çünkü bu idarenin en yüksek mevkiini işgal buyurduğunuz o tarihlerde ben de orada vazife görmekte idim.

PTT idaresine karşı, daha ziyade bu idarenin fedakâr, çalışkan ve fazilet sahibi mensupları hakkında beslediğiniz sevginin elan devam ettiğini muhtelif yazılarınızdan anlıyoruz. Mezkûr idarenin eski bir mensubu ve PTT mesleğinin fahrî müdafii ve daimî gönüllüsü sıfatıyla Mütareke devresinde bu idarede şahidi olduğum bir hadiseyi zatıâlinize hatırlatmayı arzu ediyorum.

Malumunuz olduğu üzere, Mondros Mütarekesini müteakip İtilaf Devletleri orduları muhtelif istikametlerden topraklarımıza girmek suretiyle yurdumuzu yer yer işgale başlamışlardı. Bu işgal sıralarında PTT merkezlerindeki muhaberata ve mevcut evraka da vaziyet edileceği düşünülerek devlet muhabere evrakının düşman eline geçmesini önlemek maksadıyla Mehmet Emin Bey tarafından bütün merkezlere, makam adına telgrafla tebligat yapılarak mevcut resmî evrakın, telgraf kopya ve asıllarının kâmilen imhası lüzumu bildirilmişti.

Her nasılsa, bu telgrafın bir sureti İstanbul'da Kürt Mustafa Paşa reisliğinde kurulan bir askerî mahkemenin eline geçmişti. Mahkeme, bilhassa tehcir ve taktil işleriyle meşgul olmakta ve müsebbiplerinin meydana çıkarılması için var kuvvetiyle uğraşmakta idi. Bu telgrafın tehcir ve taktil işlerine ait vesaikin imhası maksadıyla merkezlere gönderilmiş olması zehabına kapılan askeri mahkeme derhal tahkikata tevessül etmiş ve mezkûr telgraf zatınıza gönderilmişti.

Mehmet Emin Bey, makamınıza davet olunarak bu baptaki malumatına müracaat olunduğu sıralarda bu muhterem zatın kötü bir niyete kurban gitmesi ihtimalini düşünerek çok üzülmüştük. Halbuki, kendisinden aldığınız kanaat verici izahat ile meselenin mahiyeti anlaşılmış ve ortada telgraf idaresine veya bu tamimi gönderen zata atfü isnat edilecek herhangi bir kabahat veya cürüm mevcut olmadığı neticesine varılmıştı.

Bu suretle Mehmet Emin Bey'i mahkeme huzuruna bir mücrim gibi çıkmak zilletinden ve alnına bir kara damga vurulmak fecaatinden kurtarmıştınız. Zemin ve zamanın kötü niyetlerle iftira ve ihtirasın kolaylıkla filiz vermesine çok müsait bulunmasına rağmen, o buhranlı devrede dürüst insanları korumak hususunda gösterdiğiniz medenî cesaret doğrusu, ben başta olmak üzere, bütün meslektaşları sevindirmiş ve zatınıza karşı hepimizde şükran hisleri uyandırmıştı.

13

Taşkışla'daki İngiliz Mihmanperverliğinden[1] Yakamı Nasıl Kurtardım?

Demek Taşkışla'ya sevk edilecektik, muhafaza altına alınacaktık, hürriyetimiz selb[2] olunacak, bir kamp hayatı sürecektik. Bu, berbat bir vaziyetti. Bir aralık çıkıp gitme-

1 mihmanperver: konuksever
2 selb: zorla alma

yi, başka bir halas çaresi bulmayı düşündüm: Fakat bundan evvel karnımı doyurmak lazımdı. Yanıma iki arkadaş aldım, cesaretle kapıdan çıktım ve sefarethanenin tam karşısındaki yan lokanta, yarı meyhane bir dükkâna girdim.

Nefis yemekleri vardı; evvela rakı içtik, sonra taze balıktan, kanlı bir biftekten, fırında makarnadan mürekkep mükellef bir yemek yedik. Sisam şarabı iştihamızı arttırdı ve keyfimizi yerine getirdi.

Ahbaplarımdan birisi sefarethaneye döndü, ben, diğeriyle beraber izbe sokaklardan misafir bulunduğum arkadaşımın evine geldim.

Bir saat kadar oturup dertleştik. Telefonla aileyi teskin ettim. Sonra müşavere neticesinde tekrar sefarethaneye dönmekliğimiz kararlaştı; döndük.[1]

Avluya girmiştik ki, dört büyük kamyonun hazır olduğunu gördük. Başlarında miğferler, ellerinde silahlar, birer manga İngiliz askeri her kamyonun müdafaasına, muhafazasına memur edilmişti. Gireyim mi, girmeyeyim mi, bir tereddüt devri daha geçirdim. Lakin herkes çekilip emin bir melce[2] bulduktan sonra benim sipsivri meydanda kalmaklığım mecnunluk olurdu; bu çok tehlikeli, heyecanlı vaziyete düşmemek için kamyonlardan birine kendimi attım.

Karanlık, kapalı yerde yüzlerini göremediğim 30-40 kişi vardı. Sesimden ve şeklimden tanıyarak selamladılar; arabalar yola düzüldü. Beyoğlu Caddesini çarçabuk geçtik: Taksim Bahçesinin yanından saptık, tel örgüler ardındaki

1 Yazarın döndük dediği kişi Elazığ İstiklal Mahkemesince idama mahkûm ve hüküm icra edilen Tevfik Bey'dir. Son anda "Ben kalıyorum" diye elçiliğe girmemiştir.

2 melce: sığınak

Taşkışla avlusuna geldik. Sipsivri ve haşin beş on zabit bizi teslim aldı; birer birer sayarak içeri soktular. Mektep talebesi veya asker itaatiyle arka arkaya tahta merdivenleri çıktık; camları kırık, kocaman, bomboş bir odaya girdik.

Meydanda oturacak ne iskemle, ne şilte, ne halı, hiçbir şey yoktu. Hava soğuk, daire karanlık, arkadaşlarım meyus, hülasa halimiz perişandı. Yüreğime ateş gibi yakıcı ve boğucu bir kasvettir doldu. Kendimi pencereden atacak kadar içim daralmış, gözlerim kararmış, asabım gerilmişti. Arkadaşıma:

"Ben durmam, duramam, çıkacağım!" dedim. Lakin çıkmak acaba elimizde miydi? Mevkufa benziyorduk, esire dönmüştük. Bir aralık içeriye bir zabit girdi, İngilizce bir şeyler söyledi. Bereket aramızda bu lisana aşina olanlar vardı; tercüme ettiler: Battaniye ve yastık verilecekmiş, yarın sabah da çay, peksimet, reçel tevzi olunacakmış, rahatımıza bakılacakmış...

Adamın hemen yakasına yapıştım:

"Ben geri döneceğim," dedim, "bu şerait altında duramam. Bırakınız, çıkayım!"

O kızdı, ben ısrar ettim ve nihayet amirinden danışmayı kabul ettirebildim. Kapının önündeki nöbetçi çıkmamıza müsaade vermiyordu ki kumandanla konuşayım...

Yarım saat bekledim, ses sada yok. Çıldıracaktım, ölecektim. O esnada teftiş için daireye giren diğer bir zabite müracaatta bulundum. Bu, nasılsa nazik bir adamdı; dinledi, düşündü, biraz sonra cevabını vereceğini söyledi ve gitti.

Ben kapı önünde hiddetimden dişlerim birbirine kenetlenmiş, bekliyordum. Çıkıp ne yapacaktım, nerede sakla-

nacaktım? Ali Kemal'in akıbetinden henüz haberdar olmamakla beraber, hayatından ümitsizdim; benim ele geçmekliğim de aynı neticeyi verebilirdi; yüzde doksan beş dışarıda tehlike, daha doğrusu ölüm vardı. Evet, lakin kışla içinde de beni zillet kaplamıştı, behemehal çıkacaktım.

Biçare arkadaşların haline baktım; çoğu kılıksız kıyafetsiz, yarının dehşetinden habersiz vaziyeti gayri müdrik adamlardı. Şehrin içine gündüz "Muhalifler sefarethaneye toplanıyor" diye bir söz yayılmış, gece yarısına kadar İstanbul'un her tarafından fevc fevc ahali İngiliz sarayına koşmuştu. Hatta İngiliz zabıta memurları Boğaziçi, Kadıköy, Üsküdar gibi uzak semtlerde oturan maruf muhalifleri, otomobil göndererek sefarethaneye celp bile ettirmek hayırhahlığında bulunmuşlardı. Binaenaleyh ben çıkmaya çalışırken hâlâ, kafile kafile yeni misafirler kışlaya doluyordu. Hoca Sabri, Zeynel Abidin efendilerle Doktor Rıza Tevfik Bey –pasaport muameleleri ikmal edildiğinden– doğruca limanda demirli bulunan Mısır bandıralı "Egypt" vapuruna girmişlerdi,

Kurtulmaktan ümidimi kesmek üzere iken, o uzun boylu, kibar, nazik zabit dairemize girdi:

"Efendiler," dedi, "isteyenler bir daha dönmemek şartıyla çıkmaya mezundurlar."

Arkadaşların çoğu, benim çıkmak arzusu göstermemden dolayı mırıl mırıl aleyhimde söyleniyorlardı. İhraç müsaadesinden bir ben, bir arkadaşım Mahir Sait bey, bir de tanımadığım sarıklı bir efendi istifade ettik; nöbetçi neferinin önünde merdivenleri indik.

Oh, dışarıda, avluda idik. Tel örgüler arasından geçerek kapının önüne geldik. Oradaki nöbetçiye bizim nefer İngilizce parola verdi ve sonra gırtlağını işaretle "kı! kı!"

diye sesler çıkardı. Yani bize; "Çıkıyorsunuz ama, sizi dışarıda kesecekler!" demek istiyordu.

Razı idim, razı... Hemen fırladım. Puslu bir gece, etrafta çıt yok... Dolmabahçe'ye doğru ağır ağır, üç kişi indik. Hoca Efendi Beşiktaş'a ayrıldı, ben arkadaşımla beraber Gümüşsuyu yokuşuna saptım. Orada uzak akrabamdan birisi, bir bekâr zat otururdu.[1] Niyetim geceyi onun evinde geçirmekti. Fakat bir türlü apartmanın dış kapısını açtıramadım. Duvardan atlayarak pencerelerden birine yetiştim, camı ittim ve içeriye seslendim. Bu faaliyet ve muvaffakiyetim bana hırsızlığın çok güç bir sanat olmadığı kanaatini verdi. Nihayet ev sahibi odasından çıktı; elektriği yaktı.

"Kim o?"

Pencereden seslendim:

"Ben, ben..."

Biraz sonra içeride idik. Bize mükemmel bir çay yaptılar; biraz da hasbıhal ettik; sonra yattık. Ağır bir uykuya daldık.

Uyanış pek feci oldu. Şimdi ne yapacaktık? Sefarethaneye ilticaya da yüzümüz yoktu; evde durmakla da iş bitmezdi. Paltomun yan ceplerine birer tabanca koydum. Kararım kati idi, yolda birisi, bir yabancı "dur!" dese hemen çekip vuracak ve kendime de bir kurşun sıkacaktım; teslim olmayacaktım. Bu azim ile tekrar iki arkadaş yola düştük. Taksim'de gazete aldık. Yeni tevkiflerden bahsolunuyordu. Bu, haberlerin en müthişi idi. Bir bakkal dükkânına girip ev ile konuştum; sonra arka yollardan tekrar İngiltere sefaretine iltica ettim.

Baştercüman Ryan, beni görünce suratını astı:

1 İstanbul'un tanınmış kişilerinden lakabı ile Karpuz Arif Bey...

"Siz," dedi, "dün gece Taşkışla'dan çıkıp gitmişsiniz. Sadık Bey mektupla bize keyfiyeti bildirdi..."

Aferin lider Sadık Bey'e! Hemen raporunu göndermiş, hafiyelik hususunda bir dakika ihmal göstermemişti. Zaten sıkkın idim, büsbütün sıkıldım, dedim ki:

"Benim pasaportum hazır. Taşkışla'da beklemeye lüzum yok. Param da var... "Piyerloti" vapuru da rıhtıma gelmiş olmalıdır. Sizden ricam bu: Beni vapura salimen gönderiniz!"

Baştercüman gitti, yukarıda istişareler oldu. Sonra geldi, yüzü daha beşuştu. Anlaşılanı talebim isaf olunacaktı.[1]

"Arzunuzu yapacağız, biraz içeride istirahat ediniz!"

İkindiye kadar bekledim. Saat beşe doğru bir otomobil geldi, şoförün yanında ipiri, dinç, yaman bir İngiliz polisi vardı:

"Buyurunuz!" dediler ve bavullarımı sordular. İngiliz kafası, bavulsuz seyahati kabul etmiyordu. Onları evden göndereceklerini söyledim; polise talimat verildi. Vapura beni sokmaya ve muhafazaya memurdu. Otomobile bindim; hareket ettik. Fakat endişem büyüktü. "Piyerloti" ya limana henüz gelmemişse? Geri dönemezdim. Ne olacaktı? Rıhtımda yakayı ele vermek yüzde yüzdü.

Bereket talih imdadıma burada da yetişti: Polis, bir muamele için olsa gerek Otel Kroker'in önünde indi, beni de içeriye soktu. Yukarıda bir odaya girdik... O! Ne âlâ! Süleyman Şefik Paşa, Şaban Efendi ve Türkçeye aşina bir İngiliz zabiti olan Mösyö Guningham hep oradalar... Beni hararetle karşıladılar ve dairenin amiriyle tanıştırdılar. O zat, derhal

1 isaf olunmak: yerine getirilmek

limandan vapuru sordu. Daha gelmemişti. O zaman bana hitap etti:

"Merak etmeyiniz," dedi, "vapur gelinceye kadar, bugün, yarın, öbür gün burada benim misafirim olarak kalırsınız. Filvaki istirahatınızı tamamıyla temin edemem; lakin hiçbir şeyin noksan olmamasına da çalışırım."

Süleyman Şefik Paşa ile Şaban Efendi galiba "Egypt" vapuruna sevk olundular. Ben de bir koltuğa gömüldüm; önümde bir telefon vardı, muhabereye mezundum; istediklerimle görüştüm; son kararları aldım; Rodos'a gidecektim.

Bu adanın methini çok işitmiştim; iklimi mutedil, manzarası hoş, ahalisi sakin imiş. Tarihî de bir yer... Okur, yazar, çalışır, vaktimi pekâlâ geçirirdim; elbette büsbütün aç dahi kalmazdım. Ne yapalım? Kader! Kısmetinde olan kaşığında çıkar derler a... Bu sefer de kaşığımda yine menfazedelik çıkmıştı. Talihim gurbetten açılmış!

Derken akşam bastı. Dairede kimseler kalmadı. Ziyaretime, telefonla davetim üzerine iki aziz muhibbim[1] gelmişti. Onlar da bittabi biraz sonra gideceklerdi. Ben bir başıma, bu koca binada, mahzun ve melul düşünmeye koyulacaktım. Hayır, asla! Canım, bilakis temiz bir ev, bembeyaz örtülü bir yemek masası, âlâ yemek, içki, sohbet, hatta banyo istiyordu. Bu, öyle bir arzu idi ki, mukavemet imkânsızdı.

"Haydi be," dedim, "öyle de oldu, böyle de... İstanbul'da geçireceğim son geceyi zevkime uyduracağım!"

Arkadaşlarla beraber kalktık; o civarda Sabih Şevket'in evi vardı. Bütün konfor levazımını muhtevi olan o yerde arzularım istediğimden âlâ yapılabilirdi. Bizi kim görecek, kim

1 muhibb: dost

bulacak? Şakır şakır yağmur yağıyordu, şemsiyelerimizin altına gömüldük, yaya, o eve gittik. Hemen banyomu hazırlattım; mükemmel yıkandım, temiz çamaşır giydim; masanın başına geçtik, rakımızı içtik, iştiha ile yemeğimizi yedik. Şarap, şampanya, likör, yaprak sigarası ve bol hasbıhal...

İstanbul karşımda ıslak bir ışık bolluğu içinde serilmiş duruyordu. Terasadan bir müddet de onu seyrettim; yarı keyif idim. Hayatımda müthiş bir vaka olmamış gibi ıslık çalarak soyundum; sabaha kadar deliksiz, pürüzsüz bir uyku çektim. Yarma Allah kerimdi!

14

İstanbul'u Nasıl Terk Ettim?

Evet, hiç şüphe yoktu. Allah kerimdi... Bende bu kanaat mevcuttu. Nitekim "Yarın" oldu ve cidden Allah da kerimliğini gösterdi. Evvela endişe aver bir haber aldım: İtalya için vize edilmiş bir pasaportla Rodos'a çıkılmıyormuş, hatta daha fenası da var: Türkleri bu adaya koymuyorlarmış, müsaadei mahsusa almak lazımmış. Haydi, diyelim ki, hiç tanımadığım halde şöhretimden bilistifade İtalya mümessilinden böyle bir kâğıt alabileyim...

Lakin buna ne vaktim müsaitti, ne de vaziyetim! "Piyer loti" vapuru ertesi sabah, yani yirmi dört saat sonra gelecek ve derhal hareket edecekti; ben ise sokağa çıkmaktan korkuyordum. İş çatallaşmıştı; korkunç bir safhaya daha giriyordu; galiba yakamı kurtaramayacaktım. Taşkışla'daki ve "Egypt" vapurundaki arkadaşların haline gıpta etsem yeri vardı.

İşte bu feci vaziyette iken, birdenbire, halas ümitleri karanlık, dar afakımı aydınlattı. "Piyerloti" Rodos'tan sonra Beyrut'a gidecekti, şayet Fransızlardan bir vesika alabilirsem vapura kolayca girebilir ve Beyrut'a emniyetle çıkabilirdim.

Arkadaşlarımdan biri vardı ki, bir müddet için o da İstanbul'u terk etmeye mecburdu; daha âlâsı bu zat Fransa sefarethanesi nezdinde, mensup olduğu şirketten dolayı itibarlı idi. O vasıta ile benim namıma da müracaat ettik.

Fransızlar, ömrüm oldukça unutamayacağım ve minnettarlığından kurtulamayacağım büyük bir âlicenaplık gösterdiler; gerek o arkadaşa ve gerek bana ve aileme birer mükemmel "lesepase" verdiler. General Pelle'nin namını hürmetle anmaya daima vesile teşkil edecek olan bu vesika, bir ecnebi vesikası olmakla beraber, hiç de bana bir azap vermiyor. Zira bu, bir ecnebi hükümetine yaptığım hizmetin mükâfatı veya delili olmaktan pek uzaktı. Ben herhangi bir devletle münasebete girmediğimi söylemiştim; bu meyanda Fransız sefarethanesi, karargâhı veya istihbarat dairesi de ayağımı atmadığım yerlerdi. "Aydede" imtiyazını Mösyö Feuillet'in yardımıyla nasıl almış isem, bu sefer de o arkadaşın delaletiyle Fransız emniyet müdürü Mösyö Colombani'yi tanımış ve Ali Kemal'in İzmit'te katledilmesi hadisesinden müteessir olan Fransa sefarethanesi tarafından iyi muamele görmüştüm.

Lesepase muamelesinin ifa ve ikmali için sokağa çıkmaklığım, sefarethane ve konsoloshaneye gitmekliğim zaruri idi. Düşününüz ki, bunu Peyam başmuharririnin o feci akıbetini öğrendikten sonra yapacaktım. İnsan öyle demlerde serapa[1] cüret, cesaret, maharet ve zekâ kesiliyor. Canımı

1 serapa: baştan ayağa

dişime taktım, ölümü göze aldım, "Bismillah" dedim, sokağa çıktım. Hem de gizli, kapaklı, izbe yollardan değil, caddelerden geçiyordum.

Evvela Metro Hanında Fransız Emniyet Müdürüne uğradım, oradan sefarethaneye gittim, sonra Taksim'de konsoloshaneye geldim. Muameleler ikmal edildi. Tramvaya bindim, Tünel meydanında indim. Bütün bu müddet zarfında tanıdık hiç kimseye tesadüf etmemiştim; bir vaka da çıkmamıştı.

Yalnız en sonunda tramvayda yanıma iriyarı, adi kılıklı biri oturmuştu; nedense ürkmüştüm; daha garibi ben, inmek üzere iken o da kalkmış, ta yanıma sokulmuştu. Elini omzuma dokunduruyor sanmıştım; hatta sesleniyor gibi dahi geldi. Kararımın kati olduğunu söylemiştim ya... Paltomun her iki yan cebinde de birer tabanca hazırdı. Tevkife benzer bir şey sezer sezmez bunlar karşımdakinin göğsünde patlayacaktı. Ali Kemal Bey gibi yakalanmamak emeli, her endişemin fevkinde idi. "Vurmuş ve kendisini de öldürmüş!" dedirtmek elbette kuzu gibi tutulmuş ve İzmit'e sevk edilip asılmış denmekten çok iyi idi. Hiç olmazsa düşmanlarımı daha az güldürecek ve yol azabı da çekmeyecektim.

Çok şükür ki korktuğum başıma gelmedi; adamcağız, belki de benim gibi korkular içinde bir politika mağlubu idi. Ayrı ayrı yollara saptık. Bir çeyrek sonra artık, her muamelem tamam, evde idim.

Ertesi günü on birde Emniyet Müdürü bir otomobille gelecek, bizi alacak ve eliyle vapura bindirecekti. Koltuğa gömüldüm, bir "Oh!" çektim. İşim, saatleri saymaktan ibaretti.

O gün ve o gece, aile sohbetleri bir hayli üzüntülü geçti. Şaka değil, kimbilir ne kadar zaman için, belki de müebbeden memleketi terk ediyordum. Memleketi, evimi, idarehanemi, varımı, yoğumu, her şeyimi... Ben, birdenbire iki eşya çantasından ibaret kalıvermiştim. Badema yerim; oteller pansiyonlar olacaktı; bütün alışık muhit ve eşyadan mahrum bir ömür sürecek, başkalarının artıkları üstünde yatıp kalkacak, öz ve asil kokudan, bucak kokusundan uzakta yaşayacaktım...

Bu halin fecaatini düşündükçe eriyordum. Sonra şu noktalar da vardı: Herkesin bana takılan bakışlarında rikkat ve merhametten fazla acayip bir gurur seziyordum. Ben yenilmiştim; etrafımdakilerin başı her zamankinden daha ziyade dik, sert ve hâkim duruyordu.

Ertesi sabah, erkenden Piyerloti'nin limandan içeri girdiğini ve Galata rıhtımına yanaştığını dürbünle mükemmelen seyrettik. Hareket emrine intizarda idik.

Telefon bize, otomobilin gelmekte olduğunu haber verdi. Paltolarımızı giydik, eşyamızı apartmanın medhaline yığdık. Ne berbat bir hava idi. Yağmur fasılasız yağıyor ve bereket bu sebepten İstanbul bize ayrılığından yeise düşülecek bir şehir gibi görünmüyordu. Dört gün sonra hurmaların ve muzların bittiği ılık, güneşli bir toprağa varacak, ölümden, hakaretten kurtulmuş olmanın bir müddet lezzetini duyacaktık.

Beni asıl endişeye düşüren nokta: Bir ay, ancak bir ay sonra nasıl ve ne ile yaşayacağımı düşünmekti. Zira mevcudum otel masraflarına ancak bir, bir buçuk ay dayanabilirdi; ötesi kapkaranlık bir ufuktu.

Burada kısa bir istitrad[1] yapacağım: Acaba o gün elimde avucumda birkaç yüz Türk kâğıdı yerine cüzdanımda bir banka hesabı carisi olamaz mı idi? Yani o kadar müddet zinüfuz bir adam olarak hüküm sürdüğüm daire veya sair devair bana bir ufak servet temin edemez mi idi? Daha açığı: Çalıp çırpamaz mı idim?

Bir defa bu gibi hususata hiçbir istidadım olmadığına nazaran yapamayacağım bedihi idi; sonra böyle uluorta at oynatacak meydan da pek yoktu. Bunu kendim yapmamamdan değil, müstaidcelerinin[2] de yapamamasından istidlal[3] ediyorum. Şurasını memnuniyetle kayıt lazım: İstanbul'da bulunduğum müddet zarfında da, gaybubetimden sonra da aleyhimde siyasi hasımlarım bin türlü tezviratta bulundular, ithamların bini bir paraya yağdı; yalnız kimse mürtekiptir, suistimalde bulunmuştur demedi. Bu hakşinaslığın, parasızlıktan ıstırap çektiğim demlerde bana bir teselli verdiğini söyleyeceğim; acı bir teselli...

Gelelim sadede:

Otomobile nasıl bindiğimizi, rıhtıma nasıl vardığımızı, polis tarafından gümrükte nasıl çevrilmek istenildiğimizi, tam o sırada imdadımıza bir Fransız motorunun nasıl yetiştiğini ve deniz üstünde bir müddet dolaştıktan sonra vapura nasıl muvaffakiyetle girdiğimizi burada uzun uzadıya anlatmayacağım.

Talih daima bizimle beraber yürüyordu; korkulu anlar geçirmedik değil. Bilhassa motorda, avare dolaştığımız esna-

1 istitrad: sırası gelmişken söylenen söz
2 müstaid: yetenekli
3 istidlal: çıkarımda bulunma

da her an üstümüze deniz zabıtasının gelmesi mümkündü. Refakatimizdeki sivil Fransız polisleri de emniyet-i umumiye müdürü olan zabit Mösyö Colombani de herhalde harp ve darbe meydan verecek derecede işi azıtmazlardı.

Filvaki Korsikalı Mösyö Colombani bizi sağ salim vapura bindirmeye ahdetmişti; ahdinden de kolay kolay vazgeçecek sirette[1] bir adama benzemiyordu. Bunu, gümrük önünde polis yakamıza yapıştığı zaman pek açık bir surette ispat etmişti.

Ama iş büsbütün zora düşerse zaten, ben kendim ona davadan, ısrardan, feragati tavsiye ve rica mecburiyetinde kalacaktım. Buna iki cihetten mecburdum: Biri memleketimin, diğeri onun başını belaya sokmamak için... Kendi başımı feda lazım geliyordu.

İşte bu kabil endişeli, fakat muvaffakiyetli bir macerayı müteakip baktım ki ayağım vapurun merdiveninde... İnanamadım; rüyada gibiydim. Zaten gecemi hep böyle rüyalarla o kadar karmakarışık geçirmiştim ki elan bunlar devam ediyor sanıyordum. Acele acele basamakları atladım.

Artık içerideydim. Yüzde doksan dokuz üç çeyrek canımı kurtarmaya muvaffak olmuştum, sanıyordum.

(NOT: Sanmamalı imişim; zira vapur İzmir'e de uğradı, arandı, tarandı. Asıl büyük korkuyu orada geçirdim. Bu müthiş hadiseyi, yazmakta olduğum "Bir Ömür Boyunca" isimli hatıratımda bulacaksınız. Aklıma geldikçe hâlâ tüylerim ürperir. Kurtulmak mukaddermiş.)

Size bundan ötesini, mesela vapurun nasıl demir aldı-

1 siret: kişinin iç hali

ğını, Ahırkapı önünden ağır ağır nasıl geçtiğini ve benim İstanbul'a ne acı bir nazarla baktığımı ve falanı, filanı artık yazmayacağım. Bu safhaları arzu ederseniz, siz aklınızdan bulur tahmin edersiniz. Yalnız unutmuş olmamak için şu noktayı kaydedeyim:

O gün bin dokuz yüz yirmi iki Teşrinisanisinin dokuzuncu perşembe günü idi.

Cuniye – Halep
1923 - 24

AÇIKLAMALAR VE KISA BİYOGRAFİLER

1- Mustafa Sabri Efendi (1869-1954)

Tokatlı din bilgini. Fatih Camii müderrislerinden. 1918'de Tokat mebusu ve Damat Ferit kabinesinde Şeyhülislam oldu. Bir ara Sadrazama da vekâlet etti. 2. Hürriyet ve İtilaf kabinesinin 2. Başkamdır. Bolşeviklik hareketi ve padişaha isyan saydığı Milli Mücadeleye muhalefet etti. Şeyhülislamlıktan istifa suretiyle ayrılan Mustafa Sabri Efendi, İstanbul'un milli kuvvetlerce geri alınması üzerine Kasım 1922'de önce Yunanistan'a giderek "Yarın" adlı gazetesinde muhalefete devam etti. Oradan Hicaz'a sonunda Mısır'a yerleşerek Kahire Üniversitesinde fıkıh dersleri verdi.

1924'te yüzellilikler listesine konuldu. Birçok dinî eseri vardır. Aftan sonra Türkiye'ye dönmeyerek 1954'te İskenderiye'de öldü.

2- Ahmet Ferit Tek (1877 - 1971)

Devlet adamı olup asker kökenlidir. Kurmay yüzbaşı iken sürgün bulunduğu Trablusgarp'tan Paris'e kaçıp Siyasal Bilgiler okudu. Ahmet Rıza Bey'le Şûrayı Ümmet gazetesini çıkardı. 1908'de yurda dönerek Meclisi Mebusan başkâtibi oldu. İttihat ve Terakki fırkası ile anlaşamayarak "Milli Meşrutiyet" fırkasını kurdu. Balkan harbinde bir ara orduya döndü. Mektebi Mülkiye'de hocalık ve konsolosluklarda bulundu. Hürriyet ve İtilaf Fırkasına temayül ederek 2. Damat Ferit Kabinesinde Maliye ve Nafıa nazırlığı yap-

tı. İstanbul mebusu iken İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü. Dönüşünde Anadolu'ya geçip Maliye ve İçişleri Bakanlığı yaptı. Büyükelçiliklerde bulundu.

3- Sait Molla

Dini eğitiminden sonra birçok kadılıklarda bulundu. Mütarekede Şûrayı Devlet (Danıştay) başkanlığı ve adalet müsteşarlığı yaptı. İngiliz casusu Rahip Robert Frew ile İngiliz Muhipler Cemiyetini kurdu. İngiliz ajanı olduğu ileri sürülür. Anadolu mücadelesine, muhtelif yerlerde ayaklanmalar düzenleyerek karşı konulmasını teşvik etmiştir. Sahibi bulunduğu "İstanbul" gazetesinde Anadolu hareketlerini şiddetle aleyhte yazılar yazarak baltalamaya çalışmıştır. İstanbul geri alındığında Romanya'ya kaçmış orada da zararlı faaliyetlerine devam etmiştir.

Yüzelliliklerden olan Sait Molla birçok kirli işlere girdikten sonra Romanya'da sefalet içinde ölmüştür.

4- Mehmet Ali Bey

Âyan üyesi olup Damat Ferit kabinesinde Dahiliye Nazırlığı yapmış milli mücadeleye şiddetle karşı çıkıp bastırmak için ağır tedbirlerde bulunmuştur. Kaypak bir kişiliği vardır. İstanbul geri alındığında tutuklanmışsa da bir yolunu bulup İngilizlere sığınmıştır. Miralay Sadık, Gümülcineli İsmail ile Romanya'ya kaçan Mehmet Ali sonra Fransa'ya yerleşmiştir. Burada "Zincirli Cumhuriyet" gazetesini çıkararak aleyhte faaliyetine yazıları ile de devam eden MehmetAli birçok karanlık işlerde de bulunup 1937'de ölmüştür.

Yüzelliliklerdendir.

5- Mustafa Paşa

Kürt Mustafa veya verdiği ağır cezalar dolayısıyla Nemrut Mustafa Paşa diye de anılır.

İstanbul hükümetinin Harp Divanı başkanı olup İttihatçıları, özellikle zorunlu göç dolayısıyla suç işlediği sanılan kişileri cezalandırmak için kurulan askeri mahkemede, Anadolu hareketlerini de İttihatçılık ayaklanması sayarak ilgililere ağır cezalar vermesiyle tanınmıştır.

Yurt dışına kaçmaya mecbur olan Mustafa Paşa, Yüzelliliklerdendir.

6- Yüzellilikler Olayı:

1.8.1914 ile 20.11.1922 tarihleri arasında işlenen suçlara af getiren Lozan Antlaşmasına; Ankara hükümeti 150 kişilik bir liste için istisna kabul ettirmişti.

16.4.1924 gün ve 4837 sayılı Genel Af Kanununun 3. maddesi ile 150 kişinin af dışı kalacağı belirtilerek 1.6.1924 gün ve 544 sayılı kararname ile pek çoğu yurt dışında bulunan bu şahısların isimleri ilan olunmuştu. Üç yıl sonra 28.5.1927 günü bu kişiler Türk vatandaşlığından da çıkarılmışlardır.

Atatürk'ün onayıyla çıkarılan 26.6.1938 gün ve 3527 sayılı Af Kanunu ile listeye dahil olanlar bağışlanarak, isteyenlerin Türk vatandaşlığına ve yurda dönebilmeleri kabul olunmuştur.

7- Celal Nuri İleri (1877-1939)

Gelibolulu gazeteci ve fikir adamı. "İleri" gazetesinin (1918-1924) sahibidir. Tanınmış hukukçu, gazeteci ve siyaset adamı Suphi Nuri İleri'nin ağabeyi olan Celal Nuri son Osmanlı meclisinde ve TBMM'nin I-IV dönemlerinde milletvekilliği yapmıştır. Türkçe, Fransızca ve İngilizce yayınları, makaleleri kitapları vardır.

8- **Ahmet Ağaoğlu** (1868-1939)

Azerbaycanlı siyaset ve fikir adamı. Azeri Türklerinin uyanış hareketinin öncülerindendir. Gazetecilikle de uğraşmıştır. 1909'da Türkiye'ye gelerek İttihat ve Terakki fırkasına girdi. Türk-

çülük hareketlerinin ileri gelenlerindendir. "Türk Yurdu" dergisini kurmuştur. Türk ocaklarında çalıştı. 1917'de Moskova'ya gitti, oradan Kafkasya'ya geçerek siyasi danışmanlıklarda bulundu. Mütarekede İstanbul'a döndü. 1920'de İttihat Terakki kodamanlarıyla Malta'ya sürüldü. Serbest bırakılınca Anadolu'ya geçerek Milli Hükümet Matbuat Genel Müdürü, II ve III. dönem Kars milletvekili oldu. Hukuk müderrisliği yaptığı İstanbul Darülfünununda 1933'te emekli oldu. Serbest Fırka kurucularındandı. Parti kapanınca siyasetten uzaklaştı.

Yazar ve politikacı Samet Ağaoğlu'nun babasıdır.

9- İsmail Müştak Mayakon (1882-1938)

Siyaset adamı olup Mülkiye'yi bitirince mabeyn kâtibi oldu. 1908'de Âyan Meclisi Başkâtipliğine tayin edildi. Âyan Meclisinin kapanmasına kadar bu vazifeye devam etti. İttihatçılarla beraber Malta'ya sürüldü. Dönüşünde bir süre ticaretle uğraştı. TBMM'de Siirt milletvekili olarak bulundu.

Tarih, hukuk ve dil meselelerde ilgili makaleleri ve "Mufassal Hukuku Esasiye" adlı eseri vardır.

10- Mehmet Eşref (1846-1912)

Şair ve tanınmış hiciv yazarıdır. İdari görevlerde ve kaymakamlıklarda bulunmuştur. Abdülhamit'e taşlamaları yüzünden hapse mahkum olmuş, cezasını çektikten sonra Avrupa'ya kaçmıştır. Meşrutiyet'te İstanbul'a döndü. Tayin edildiği Adana Vali Yardımcılığından azledilince emekli olarak Kırkağaç'a yerleşti, orada öldü.

Elden ele dolaşan taşlama kitapları vardır. Biraz kaba olmakla beraber, halk tarafından çok tutulan bir yazardı. Taşlama edebiyatımızın en önde gelenlerindendir. "Eşref" adlı mizah dergisini de çıkarmıştır.

11- Celal Kadri

Antep mutassarrıfı idi. Milli mücadeleye karşı çıkmış, Fransızlarla işbirliği yaparak vatana ihanet etmiştir. Antep'in Fransızlardan geri alınmasında arkadaşı Hasan Sadık'la Halep'e kaçmış ve burada "Doğru Yol" gazetesini çıkartarak aleyhte neşriyata devam etmiştir. Her ikisi de Yüzellilikler listesine dahil edilmişlerdir.

12- Rıza Tevfik Bölükbaşı (1869-1949)

Şair, filozof ve tıp doktoru.

1908'de İttihat ve Terakki fırkasında siyasi hayata girdi, daha sonra da muhalefete geçti. 1918'de Maarif Nazırı 1919'da kabineye dahil Şûrayı Devlet Başkanı oldu. Damat Ferit kabinesinde Paris'e giderek Sevr Antlaşmasını imzaladı. Bu sebeple Yüzellilikler listesine konuldu. Robert College'de hocalık yaptı. İstanbul'un geri alınmasında Ürdün'e sığındı orada müze işlerini tanzim etti. Bir süre sonra bu resmî görevinden ayrılarak Beyrut'a yerleşti.

Af üzerine 1943'te yurda dönen Rıza Tevfik gazetelerde yazılar, makaleler yayınladı.

"Serabı Ömrüm" adlı şiir kitabı, değişik eserleri ve "Felsefe Lügati" çalışmaları vardır. Bu eser tamamlanmamıştır. Hece ve aruz vezni ile yazılmış sevilen pek çok şiiri vardır. Bazıları bestelenmiştir.

13- Nuri Genç

Hatay ileri gelenlerinden gazeteci ve ziraatçi. Halep'te çıkan "Vahdet" gazetesinin sahibi olup Hatay devletinde (1938) mebuslukta bulunmuştur.

14- Şükrü Bey

1913-18 yılları arasında İttihat ve Terakki'nin Maarif Nazırı idi. Darülfünun'un gelişmesinde gayretleri olmuş, öğretmen okul-

larının yaygınlaşmasına çalışmıştır. Mütarekede gazete çıkardı ve ticaretle uğraştı.

1. TBMM'de İzmit mebusu olan Şükrü Bey, Terakkiperver Fırkası'nın kurucularındandır. Halifeliğin muhafazası fikriyle Atatürk'e aykırı düşen Şükrü Bey, İzmir suikastinin hazırlayıcılarından biri olarak 1926'da idama mahkûm oldu ve arkadaşları ile birlikte idam edildi.

15- Süleyman Nazif (1870-1926)

Şair ve yazar. Valiliklerde bulundu. 1915'te İstanbul'a yerleşerek yazı hayatına devam etti. Mütarekede "Hadisat" gazetesinde çalıştı. İttihatçılarla birlikte Malta'ya sürüldü. Tutucu bir görüş sahibi olan Süleyman Nazif dönüşünde de gazeteciliğe devam etti. Dili ağır ve ağdalı olup Türkçe'nin yetersizliğine inandığından, Osmanlı dilinin savunucularından idi. Osmanlı yazı dilinin son temsilcisidir.

Şiir ve nesir halinde birçok eseri vardır.

16- Ali Fethi Okyar (1880-1943)

Siyaset adamı. Askerlikten istifa ederek Sofya elçisi oldu (1913). Atatürk bu sırada Sofya'da ataşemiliter idi. Sonra İstanbul mebusu ve Dahiliye Nazırı oldu (1917), İttihatçılardandı. 1919'da Malta'ya sürüldü. 1921'de İstanbul Mebusu sıfatıyla TBMM'ye katıldı. Dahiliye Vekilliği ve Başbakanlıkta bulundu. Meclis Başkanlığı yaptı. 1925'te Paris Büyükelçiliği'ne atandı. 1930'da yurda dönen Okyar, Serbest Cumhuriyet partisini kurdu. Tutucuların partiyi ele geçirme teşebbüsü karşısında aynı yıl partiyi feshetti. Sırasıyla Londra Büyükelçiliği, milletvekilliği, Adalet Bakanlığı yaptı sonra siyasetten çekildi. Atatürk'ün yakın arkadaşlarındandı.

17- Hüseyin Rauf Orbay (1881-1964)

Devlet adamı. Balkan Savaşı'nda Hamidiye gemisi kaptanı ola-

rak yararlıklarda bulundu ve Hamidiye Kahramanı unvanını aldı. Ahmet İzzet Paşa kabinesinin Bahriye Nazırı sıfatıyla Mondros Ateşkesi'ni imzaladı, İstanbul delegesi olarak Amasya Genelgesi'ne yardım etti Erzurum ve Sivas kongrelerine katıldı. Son Osmanlı meclisinde mebus iken İttihatçılarla birlikte Malta'ya sürüldü. Yurda döndüğünde Sivas mebusu olarak girdiği TBMM'de başkan yardımcılığı ve başvekilliğe seçildi. İnönü ile fikir ayrılığına düşerek istifa etti ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurdu. Tutucu fikirleri dolayısıyla muhalefete geçen Orbay'ın partisi 1925'te kapatıldı. Yurt dışına çıkan Orbay, gıyabında Atatürk'e İzmir suikasti davasında yargılanarak 10 yıl hapse mahkûm oldu. 1933 genel affı üzerine yurda dönen Orbay bir süre Londra Büyükelçiliği'nde bulundu, sonra Kastamonu milletvekili olan Orbay 1944'te siyasetten ve devlet işlerinden çekildi.

18- Ahmet İzzet [Furgaç] Paşa (1864-1937)

Müşir ve devlet adamı. Ordu kumandanlıklarında bulundu. Padişah yaveri ve Harbiye Nazırı, 1918'de sadrazam, aynı zamanda Enver Paşa yerine başkumandan ve genelkurmay başkanı oldu. Mondros Ateşkesi ve Enver, Cemal ve Talat paşaların yurt dışına kaçmaları üzerine istifa etti.

Ekim 1920'de Tevfik Paşa kabinesinde Dahiliye Nazırı oldu. Salih Paşa ile Bilecik'e giderek Atatürk'le bir anlaşmaya varmak için görüşme teşebbüsünde bulundu. Gözaltına alınarak Ankara'ya götürüldüler, bir daha Milli Mücadele'ye karşı görev almayacakları sözü üzerine İstanbul'a dönebildiler. İzzet Paşa bu sözüne rağmen, son Osmanlı kabinesinde Harbiye Nazırı olarak yer aldı. Anadolu'ya silah kaçırılmasında yardımda bulundu. Kurtuluştan sonra, siyasetle uğraşmayıp köşesine çekilmiş ve 1937'de ölmüştür.

19- Ali Rıza Paşa (1860-1932)

Kumandan ve devlet adamı. Yemen isyanını bastırarak müşir unvanını alan Ali Rıza Paşa Harbiye Nazırı ve padişah başyaveri oldu. Âyan üyesi de olan Paşa, Kâmil ve Hüseyin Hilmi Paşa kabinelerinde de Harbiye Nazırlığını üstlendikten sonra 31 Mart Olayı üzerine nezaretten ayrıldı. Uzunca bir aradan sonra 1919'da Bahriye Nazırı ve sadrazam oldu. Anadolu hareketleriyle ilişkiye girmek için Salih (Kezrak) Paşa'yı (Bahriye Nazırı) Amasya'ya gönderdi. Böylece Anadolu hareketlerini İstanbul hükümetince bir tür tanımış oldu.

Anadolu'ya yumuşak davranışları üzerine işgal kuvvetlerince sıkıştırılınca istifa etti. Daha sonra Nafıa (Bayındırlık) ve Dahiliye nezaretlerinde de bulunan Ali Rıza Paşa son Osmanlı kabinesiyle birlikte istifa ederek siyasetten çekildi (1920).

20- Ahmet Tevfik Okday (1845-1936)

Devlet adamı ve mülki (sivil) paşa.

Türlü devlet hizmetlerinde elçiliklerde bulundu. Üç kere sadrazam oldu. Paris Konferansı'nda Osmanlı heyetine başkanlık etti. Son Osmanlı sadrazamıdır. Londra Konferansı'na Anadolu hükümetiyle birlikte katılmak istedi. Anadolu hükümeti bunu kabul etmeyerek ayrı temsilci olarak Bekir Sami Bey'i gönderdi. Tevfik Paşa konferansta Anadolu hükümetine karşı olumlu davranarak müzakerelerde atılımı Bekir Sami Bey'e bıraktı. Konferansta, bir sonuç alınamadı.

Cumhuriyet devrinde İstanbul'da siyasetten uzak olarak yaşadı.

21- Mehmet Ferit Paşa [Damat] (1853-1923)

Mülki paşalardan olup değişik devlet hizmetlerinde bulundu. 2. Abdülhamit'in dul kızı Mediha Sultan'la evlendiğinden damat lakabı ile anılır oldu.

Siyasal hırs sahibi idi. Girdiği İttihat ve Terakki Fırkasında mevki sahibi olamayınca muhalefete geçti. 1919'da Tevfik (Okday) paşanın istifasıyla sadrazam oldu. 2. Hürriyet ve İtilaf Fırkasına başkanlık yaptı. Anadolu hareketlerine şiddetle karşı çıktı ve bunları dağıtmak için "İnzibati Kuvvetleri" kurdu. Anadolu'da yer yer çatışmalara girişti ise de muvaffak olamadı. Mebuslar meclisini kapattı, Sevr Antlaşması'nı imzaladı. Atatürk'ün idamı hususunda Şeyhülislam'dan fetva aldı. İstanbul'un Ankara ile anlaşmasına engel olduğu için istifası istendi. Kurtuluş hareketi başarılı olunca dışarı kaçtı ve "Nice"te öldü.

22- Salih Hulusi Paşa [Kezrak] (1864-1939)

Askeri hizmetlerde, ordu müfettişliklerinde bulundu. Âyan üyeliğinde, birçok kabinede Bahriye Nazırlığında vazife gördü. Ali Rıza Paşa kabinesinin istifasından sonra sadrazam oldu.

İstanbul'un işgali üzerine istifa etti. Sonraki Tevfik Paşa kabinesinde de Bahriye Nazırı oldu. İzzet [Furgaç] Paşa ile Bilecik'e, sonra Ankara'ya TBMM ile temas için gitti ise de muvaffak olamadı, bir süre gözaltında kaldı. Bir daha devlet hizmeti almayacağına söz verip İstanbul'a döndüğünde istifa etti. Siyasete bulaşmayarak yaşadı ve İstanbul'da öldü.

23- Mehmet Cavit (1875-1926)

Maliyeci ve devlet adamı. İttihat ve Terakki Fırkası kurucularındandır. Fırkanın en faal elemanlarından olup Osmanlı Devletini ilgilendiren siyasi ve mali işlerin tamamında aktif görev almış, Darülfünun ve Mektebi Mülkiye'de hocalık yapmıştır. Maliye Nazırlığı süresinde mali düzeltmeler ve atılımlarda bulunmuştur. Damat Ferit'in Harp Divanı'nca 15 yıla mahkûm olmuşsa da İstanbul'a gizlenerek ele geçmedi. 1925'te Atatürk'e düzenlenen İzmir suikastinde, eski İttihat ve Terakki'ci arkadaşlarıyla birlikte, ilgili görülerek idam edildi.

24- Doktor Nazım (1870-1926)

Siyaset adamı İttihat ve Terakki'nin genel sekreteri. Merkez komitesi sürekli üyesi ve en sözü geçen elemanlarındandır. Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra İttihat ve Terakki'nin yeniden canlandırılmasına Mehmet Cavit, Şükrü Bey ve diğer arkadaşlarıyla birlikte çalışmış, Meclis'te 2. grup ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasında büyük ağırlığı olmuştur.

1926 İzmir suikasti dolayısıyla yargılanan Dr. Nazım idama mahkûm olmuştur.

24/a- İsmail Suphi Soysallıoğlu

Gazeteci, yazar. Değişik dergi ve gazetelerde idareci ve yazar olarak çalışmıştır. İstanbul'un işgalinden sonra Ankara'ya geçmiş TBMM'de mebus olarak görev almıştır. Ankara'daki "Hakimiyeti Milliye" gazetesinde de idareci olarak çalışmıştır.

25- Mahmut Sadık (1866-1930)

Gazeteci ve yazar. Mülkiye mezunu olan Mahmut Sadık değişik memurluklarda, Kudüs mutasarrıflığında bulundu. Meşrutiyet'ten sonra Serveti Fünun dergisinde çalıştı, Matbuat Cemiyeti Başkanlığı yaptı. Aydınlatıcı yazılarla halkın bilinçlenmesine çalıştı. Şeyhülmuharririn oldu.

Romanları, mizahi yazıları vardır.

26- Abdullah Zühtü [Baba Zühtü] (1869-1925)

Gazeteci. 1908-1918 arası "Yeni Mecmua'yı çıkardı. İttihat ve Terakki'nin muhaliflerindendi. 1920'de kısa bir süre Matbuat Umum Müdürlüğü yaptı. Telif ve tercüme birçok eseri vardır. Türkiye'nin ilk polis romanları yazarıdır.

27- Ahmet Rasim (1864-1932)

Gazeteci, yazar, besteci. Hayatını kalemi ile sürdüren yazarın

birçok değerli eseri ve besteleri vardır. Devrini çok iyi yansıtan izlenimleri, yumuşak bir üslubu, ince mizahi yazıları ile çok geniş bir okuyucu topluluğu tarafından okunmuş, eserlerindeki dipnotlar ile açıklamalarda bulunarak halkı aydınlatmıştır. Yüz elliye yakın şiir, makale, çeviri, roman öykü eseri vardır. Besteleri Türk müziğini süslemekte devam edegelmektedir.

28- Celal Sahir Erozan (1883-1935)

Şair. Öğretmenliklerde bulundu. TBMM'de 3. devre milletvekilliği ve TDK başkan yardımcılığı yaptı. Türkçülük hareketi önde gelenlerinden olup aruz yerine hece vezninin kullanılmasını savundu.

29- Zeynel Abidin Hoca [Konyalı]

Nakşibendi şeyhi olan Zeynel Abidin'in hayatı siyasal entrikalarla geçmiştir. İttihat ve Terakki'nin şiddetli aleyhtarı idi. Mahmut Şevket Paşa suikasti sebebi ile Gemlik'e sürülüp mütarekeye kadar orada kalmışur. İstanbul'a döndüğünde Hürriyet ve İtilaf Fırkasına girerek Âyan üyesi, Sultan Vahdettin'e yanaşarak büyük nüfuz sahibi olmuştur.

İslam Teali Cemiyeti kurucularından ve Konya ayaklanması düzenleyicilerindendir. "Kuvayı İnzibatiye"nin kurulmasında etkili olmuş, Milli Mücadeleye karşı; ayaklanmaları teşvik etmiştir.

Kurtuluş sonrasında Mısır'a kaçan Zeynel Abidin Hoca, Yüzellilikler listesine girmiş, aftan sonra ise yurda dönmemiştir.

30- Operatör Cemil Paşa [Topuzlu] (1868-1958)

Hekim, müderris ve İstanbul Şehremini. Ferit Paşa hükümetinde (1919) bir ara Nafıa Nazırlığı yaptı. Şehreminliğinde pek çok imar hareketlerinde bulundu, Gülhane Parkını kurdu. Hayatının özellikle son yıllarını sosyal işlerle geçirdi.

31- Nüshet Sabit (1883-1920)

Yazar ve eğitimci. İttihat ve Terakki Fırkası üyelerinden idi. Paris'e giderek Sosyal Bilimler ve Hukuk öğrenimi gördü. Dönüşünde öğretmenliklerde bulundu. Bu sırada fırkası ile muhalefete düştü. Kurduğu "Vazife" gazetesinde İttihat Terakki'ye ağır suçlamalarda bulundu. Eğitim sistemimizde yenilikler yaptı. Alfabede ilk defa, harf sisteminden kelime sistemine geçerek öğretim yapılması usulünü buldu.

Damat Ferit Paşa kabinesinde İaşe Umum Müdürlüğü yaptı.

32- İsmail Hikmet Ertaylan (1889-1967)

Yazar, eğitimci ve edebiyat tarihçisi. Robert College, Bakü Üniversitesi öğretim üyeliği, Kıbrıs Türk Lisesi Müdürlüğü Maarif (Eğitim) müfettişliği, İstanbul Edebiyat Fakültesi'nde ordinaryüs profesörlük görevinde bulundu.

33- Adnan Adıvar (1882-1955)

İç hastalıkları uzmanı, siyaset ve fikir adamı. Yazar Halide Edip'in 2. eşi. Genç yaşında istibdada karşı mücadele etti ve Avrupa'ya kaçmaya mecbur oldu. Meşrutiyet'te İstanbul'a dönerek Tıbbiye'ye müderris oldu. Sonra 1914'te Sıhhiye Umum Müdürü oldu. Mütarekede İstanbul mebusluğu yaptı. İşgalden sonra eşi ile Ankara'ya geçerek TBMM hükümetinin Sıhhiye ve Muavemeti İçtimaiye (Sağlık ve Sosyal Yardım) ve Dahiliye Vekilliğinde bulundu. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurucularındandır. Atatürk'le fikir ayrılığına düşünce İzmir suikasti davası sırasında eşi ile birlikte Avrupa'ya gitti. 1939'da dönerek İslam Ansiklopedisi yazım kurulu başkanlığına tayin olundu, ansiklopedinin kuruluşunda değerli hizmetlerde bulundu. 1946 - 1954 yılları arasında milletvekilliği yapan Adnan Adıvar'ın, pek çok orijinal ve çeviri eserleri mevcuttur. "Osmanlı Türklerinde İlim" ve "Tarih boyunca İlim ve Din" bunlar arasındadır.

34- Osmanlı Sulh ve Selamet Fırkası

Osmanlı Sulh ve Selamet derneği ile Selameti Osmaniye fırkasının birleşmesiyle meydana geldi. Kurucuları: Ulemadan Fazıl Efendi, Mehmet Ali Bey (İst. Polis Müdürü) Ferit Paşa (Harbiye Nazırı) İsmail Hakkı Paşa ve arkadaşları. İttihat ve Terakki'ye karşı olan bu parti mütarekede önem kazanarak bazı illerde şubeler açtı, Hürriyet ve İtilaf Fırkasını destekledi. Wilson Prensiplerinin Osmanlı Devletinde tatbik edilmesi fikrini savunuyordu. 1919'da dağıldı.

35- Ali Kemal (1867-1922)

Gazeteci-Yazar. Paris ve Cenevre'de eğitim gördü. "İkdam" gazetesi başyazarı. İttihat ve Terakki'nin en büyük ve ateşli muhaliflerindendi. Bir ara Fransa'ya kaçmaya mecbur oldu. Döndüğünde "Peyam" gazetesini kurdu sonra "Sabah" gazetesiyle birleştirerek "Peyam-ı Sabah" gazetesini yayınladı. Damat Ferit kabinesinde Maarif ve Dahiliye nazırlıklarında bulundu. Anadolu hareketlerine, İttihat ve Terakki'cilerin yeni bir teşebbüsü gözüyle bakarak şiddetle karşı çıktı. İttihatçılara muhalif olan birçok Anadolu ili de bu bakış açısıyla başlangıçta Milli Mücadeleye karşı çıkmışlardı. Ali Kemal'in Kurtuluş Savaşı'na en büyük zararı budur. Atatürk'ün tevkifine ve Anadolu hareketlerinin önlenmesine çalıştı. Sakarya muharebesinden sonra gazetesinde yanıldığını itiraf etmesine rağmen halkın nefretini çekmişti. Muhakeme edilmek için Ankara'ya götürülmek üzere İstanbul'dan kaçırıldı. Yol üzeri, İzmit'ten geçirilirken 1. Ordu Komutanı Sakallı Nurettin Paşa tarafından tutularak halka linç ettirildi.

36- Satı Bey [Sati-ül Husrî]

Eğitimci. Arap asıllı Satı Bey 1879'da Yemen'de doğmuştur. Değişik memurluklarda ve kaymakamlıklarda bulundu. İstanbul'da "Tedrisatı İptidaiye" (ilk öğretim) dergisini kurdu.

Darülmuallimin (öğretmen okulları) müdürlüğü yaptı. Mütarekede Irak'a giderek yüksek öğretmen okuluna profesör oldu.

37- Selahattin Cimcoz (1877-1947)

Yazar ve devlet adamı. Meşrutiyet'ten sonra "Kalem", mizah dergisini çıkardı. İstanbul mebusluğunda bulundu. İttihat ve Terakki Fırkası üyesi olan Selahattin Cimcoz, Osmanlı Devletinin temsilcisi olarak 1917'de uluslararası sosyalist kongresine katıldı. Malta'ya sürülen Cimcoz, Cumhuriyet döneminde şehir meclisi üyesi ve CHP'den İstanbul Milletvekili oldu.

38- Fecri Ati Topluluğu

Bu grup "Serveti Fünun" edebiyatı akımının karşıtıdır. Prensipleri: 1- Edebiyat vakit geçirme vasıtası olmayıp bunun önemi halka anlatılmalı, sanat ve bilime değer verilmelidir. 2- Edebiyat, duyguların eğitimine yardım etmeli, milletin gelişmesini sağlamalıdır. 3- Doğu ve Batı edebiyatları birbirine tanıtılarak milli kültür zenginleştirilmelidir. 4- Edebiyatı Cedide devrini bitirmiş, günün şartlarına ayak uyduramaz duruma gelmiştir. Başlıca taraftarları: Ahmet Haşim, Enis Bülent, Tahsin Nahit, Yakup Kadri, Refik Halid, Fuat Köprülü.

Toplum ve memleket meselelerine geniş yer verip arı Türkçeyi ve hece veznini kullanan Milli Edebiyat akımının gelişmesiyle bu topluluk yavaş yavaş dağılmış, 1912'lerde ortadan kalkmıştır.

39- Ahmet Refik Altınay (1880-1937)

Tarihçi ve yazar. Harbiye mezunu olup orduda öğretmenlikler, Harp Okulunda tarih hocalığı yaptı. Broşürler, makaleler yayınladı. Balkan Savaşında emekli edildikten sonra kütüphanelerde, devlet arşivlerinde çalıştı, araştırmalarda bulundu. Ermeni mezalimi iddiasıyla kurulan yabancı gazeteciler topluluğu ile mahallerinde incelemelerde bulundu. Darülfünun'da tarih mü-

derrisliği yaptı, Türk Tarih Encümenine başkan oldu. Halka tarih zevkini aşılayan yazım biçimi, değerli yazıları ve araştırmalarıyla tarihin sevilmesine katkıları olmuştur.

40-Wilson (Thomas Woodrow, 1856-1924) Prensipleri

ABD Başkanı Wilson'ın I. Dünya Savaşı sonrası adaletli ve barışçı bir dünya kurulması için ileri sürdüğü, esasında Amerika'nın yararına olan 14 ilke (1918). Almanya ve diğer taraflısı ülkelerin yenilmesi üzerine; işin içyüzünü kavrayamayanlar arasında büyük destekleyici buldu. Özellikle yenilen ve sömürge milletler arasında, "Her milletin, kendi geleceğini kendisinin belirlemesine" dair 14. maddesi bunların özgürlüğe kavuşması hususunda ümit ışığı oldu. Başta Halide Edip, Ali Kemal, Celal Muhtar olmak üzere umutsuzluğa kapılan Osmanlı aydınları tarafından İstanbul'da "Wilson Prensipleri," derneği kuruldu (1919). Derneğin bazı üyeleri, prensipleri benimsemekle kalmayıp Amerikan mandasına da taraftar oldular. Bunlardan bir kısmı son Osmanlı hükümetlerinde görev alırken bazıları da Anadolu'ya geçerek Kurtuluş Savaşı'na katıldı. Sivas Kongresi'nde ise Wilson Prensipleri reddedildi.

41- Celal Muhtar Özden (1866-1947)

Deri hastalıkları uzmanı, araştırmacı fikir adamı. Dr. Akil Muhtar'ın ağabeyi olup frengiüzerine buluşları vardır. Askeri Tıbbiyede profesörlük ve Kızılay genel müfettişliği yaptı. Hayatının son on yılında gözlerini kaybetmesine rağmen araştırmalarına ve ilmi çalışmalarına devam etmiştir.

42- Hürriyet ve İtilaf Fırkası

İttihat ve Terakki Fırkasının baskısına karşı, muhaliflerinin işbirliğiyle kurulan parti (1911). İttihat ve Terakki'den ayrılanlarla, şeriat düzeni peşindeki hocalar takımı da aralarına katılmıştır. İlkeleri meşruti, liberal, temsili bir hükümettir. 1911 ara seçim-

lerinde başarılı olamayan İttihat ve Terakki Meclisi feshederek canlanan muhalefeti susturmuştur. Halaskâran Zabitan (kurtarıcı subaylar) hareketi, iktidarı sıkıştırarak istifasını ve ılımlı bir hükümet kurulmasını sağlamıştır. İttihat ve Terakki, Babıâli baskını ile iktidarı zorla geri almış (1913), Hürriyet ve İtilaf buna Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'yı (Hareket Ordusu K.) öldürterek cevap vermiştir. İttihat ve Terakki muhaliflerini bu vesile ile suikastla ilgili görerek tasfiye maksadıyla Anadolu'ya sürdü, bazıları yurt dışına kaçtı. Parti dağıldı. Yeniden yapılandığı 1919'a kadar hiçbir faaliyeti olmadı. Yeniden kuruluşunda Damat Ferit Paşa kabinelerine nazırlar ve Şeyhülislam verdi ve fiilen iktidara katıldı. Bir süre sonra parti; köktenciler ve ılımlılar olarak ikiye bölündü. Müdafaayı Hukuk ve Kurtuluş hareketlerini İttihatçıların yeniden yapılanması olarak kabul eden parti bu hareketlere şiddetle karşı çıktı. "Kuvayı İnzibatiye" teşkilatı ile fiilen karşı koydu, Mustafa Kemal'i gıyaben idama mahkum etti. Ferit Paşa hükümetleri düşüp Tevfik Paşa sadarete geçince parti faaliyetleri sona erdi.

42/1- Mehmet Reşit Bey (Şahingiray) 1872-1919

Doktor ve siyaset adamı. İttihatçı olduğu için yüzbaşı rütbesi geri alınarak Trablus'a sürüldü. Ordudan istifa etti. Diyarbakır, Basra, Musul ve Ankara valiliklerinde bulundu. Mütarekede Ermeni tehciri ile ilgili görülerek tevkif edildi (1919). Hapisten kaçtı ve yakalanacağını anlayınca intihar etti.

43- Ahmet Samim (1884-1910)

Gazeteci. Galata Sultanisi ve Robert College'de okudu. Reji memuru iken basın hayatına girdi. 31 Mart'tan sonra "Hilal" gazetesini çıkardı. Bir süre İstanbul Emniyet Müdürlüğünde çalıştı. "Sedai Millet" gazetesi yazı işleri müdürü oldu. Basında İttihat ve Terakki'ye karşı sert yazıları ile tanındı. Bu sebeple köprü üstünde

vuruldu. İleri fikirli bir genç olup, siyasi sebeple vurulan ilk gazetecilerdendir.

44- Mustafa Necip (1879-1913)

Siyasetçi. Selanik'te piyade subayı iken İttihat ve Terakki'ye girdi. Parti kavgalarında sivrildi, Anadolu'da İttihat ve Terakki müfettişliklerinde bulundu. İttihat ve Terakki'nin Babıâli baskınında vurularak öldürüldü.

45- Konya Valisi Cemal Bey

Siyaset adamı. Dahiliye, Ziraat ve Ticaret nazırlıklarında bulundu. Konya valisi iken Dahiliye Nazırı oldu. İkinci kere Konya'ya vali tayin edildi. Bu sırada Milli Mücadeleye karşı çıktı. Damat Ferit Paşa'nın güvendiği kişilerdendi. Konya hapishanesindeki mahkûm ve tutukluları silahlandırarak Milli Mücadeleye karşı kullanmaya kalktı. Davranışları halkı çileden çıkarttığı için, İstanbul'a kaçarak canını zor kurtardı. Anadolu basını kendisine "Artin Cemal" lakabı takmıştı. "800 Ermeni öldürdük" diye aklınca caka satması, Avrupalılarca tehcirin katliam olarak tefsirine sebep oldu.

İstanbul'un kurtuluşunda bir ara tevkif edildiyse de yolunu bulup yurt dışına kaçtı.

Yüzelliliklerdendir.

46- Gümülcineli İsmail

Siyaset adamı. İttihat ve Terakki'nin Gümülcine mebusu idi. Parti ile arası açıldı. Ahali Fırkasını kurarak muhalefete geçti sonra Miralay Sadık Bey'le "Hürriyet ve İtilaf Fırkasında birleşti (1911). Tevkifler sırası 1913'te yurt dışına kaçtı. 1919'da İstanbul'a döndü ise de eski fırka arkadaşlarından yüz bulamadı. Bir ara Bursa Valisi oldu. İkili oynadığından ne İstanbul hükümetine ne Milli Mücadelecilere yaranamadı. Kurtuluşta yurt dışına kaçarak Marsilya'da öldü. Yüzelliliklerdendir.

47- Aristidi (Sauros) Paşa (1862-1938)

Rum asıllı Tıp profesörü. Sıhhiye müfettişliklerinde bulundu, Tıp Fakültesinde Bakteriyoloji ve Hijyen hocası olan Aristidi Paşa'nın "Hıfzıssıhha" (sağlığı koruma) adlı tanınmış bir eseri vardır.

48- Miralay Sadık Bey (1860-1940)

Siyaset adamı. Manastır'da görevli iken partiye girerek İttihat ve Terakki'nin Manastır teşkilatını kurdu ve önemli görevler aldı. II. Meşrutiyet'te İstanbul'a gelen Sadık Bey tutucu bir yapıda idi. Partisinin siyonist ve masonların etkisinde kaldığını ileri sürerek yöneticilerle ayrılığa düştü. Emekli oldu, partiden istifa ederek İttihat ve Terakki aleyhtarlarının toplandığı Hürriyet ve İtilaf Fırkasını kurdu. 1911'de Damat Ferit Paşa başkan kendisi 2. başkan oldu. Mahmut Şevket Paşa'yı vurdurarak bir hükümet darbesi planladı ise de başarılı olamayarak yurt dışına kaçtı.

1918'de İttihat ve Terakki hükümeti düşünce bir kahraman gibi İstanbul'a döndü. Yeniden toparlanan Hürriyet ve İtilaf Fırkasının başına geçti ve Âyan üyesi tayin olundu. İttihat ve Terakki'nin en büyük düşmanı idi. Milli Mücadeleye şiddetle karşı çıktı. Savaş sırasında Romanya'ya kaçtı. Yüzellilik listeye geçti. Aftan sonra bir süre yurda dönmedi. Sonunda Sadık Bey hükümet yardımıyla vatanına dönebildi ve geldiği gün öldü.

49- Ahmet Rıza Bey (1859-1930)

Gazeteci ve siyaset adamı. II. Meşrutiyeti hazırlayanlardandır. Avrupa'da "Meşveret" gazetesini yayınladı, İstibdada karşı mücadele etti. Yazılarında merkeziyetçiliği tavsiye ederdi. Meşrutiyette mebuslar meclisi başkanı oldu. İttihatçıların ileri gelenlerinden olup merkeziyetçilik prensibinin partisince kabulünde etkili oldu. Eski arkadaşı Prens Sabahattin'le merkeziyetçilik- ademi merkeziyetçilik çekişmesini kazanarak onu siyasal mücadelesinde yalnız

bıraktı. Mütarekede Âyan Meclisi başkanı oldu fakat sadrazamlık mücadelesinde başarılı olamayarak, Paris'e gitti. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yurda dönerek siyasal hayattan çekildi.

50- Prens Sabahattin (1877-1948)

Sosyolog ve siyaset adamı. Ana tarafından Sultan Abdülmecit'in torunu olup Paris'te özel eğitim görmüştür. Jön Türklerin ileri gelenlerinden ve mali destekleyicilerindendir. 1908'de yurda dönerek "Terakki" dergisini kurdu. Hür teşebbüs ve merkezden bağımsız yönetim taraftarı olduğundan koyu merkeziyetçi olan İttihat ve Terakki Fırkasına siyasi bakımdan aykırı düşüyordu. Mahmut Şevket Paşa suikasti kargaşasında Paris'e kaçtı ve ancak İttihatçıların siyaset sahnesinden resmen uzaklaştıkları 1919'da geri döndü. Onu göre Türkiye'nin gelişmesi, merkeziyetçiliğe son verilerek bölgesel atılımların yapılması, özel teşebbüslerin teşvik edilmesi, tarıma önem verilmesi ile mümkün olacaktı. Dürkheim sosyolojisine karşı çıkan, kişinin devlet için değil devletin kişiler için yaratıldığına inanan bireyci anlayışın öncülerindendir. Fikrine taraftar bulamayan Prens Sabahattin 1920'de gittiği Avrupa'dan, hanedana mensup olduğu için bir daha yurduna dönemeyerek İsviçre'de öldü. Fikirleri ve siyasal görüşleri uğruna muazzam bir servet harcamıştır.

51- Abdullah Cevdet Karlıdağ (1869-1932)

Göz hekimi ve düşünür. İttihat ve Terakki'nin kurucularından ve fikir yaratıcılarındandır. II. Abdülhamit'e muhalif olduğundan uzun yıllar yurt dışında yaşamaya mecbur oldu. 1911'de İstanbul'a dönerek dışarda çıkardığı "İçtihat" dergisinin yayınını burada sürdürdü. Hayatının sonuna kadar hekimliğini ve dergisinin yayınını sürdürdü. Mütareke yıllarında bir süre Sağlık Genel Müdürü oldu. Politik yaşantısı iniş çıkışlar, dalgalanmalarla doludur. Önceleri Müslümanlığa bağlı iken sonra dinin aleyhine

dönerek bunun gelişmelere engel olduğunu ileri sürerek Avrupa geleneklerinin benimsenmesini ve yazıda Latin harflerinin kabul edilmesini hararetle müdafaa etti. Aşırı düşünceleriyle şimşekleri çeken Abdullah Cevdet'in telif ve tercüme birçok eseri mevcuttur.

52- Oskan Efendi

Ermeni kökenli devlet adamı. Değişik devlet işlerinde özellikle Düyunu Umumiye müfettişliklerinde bulundu. Meşrutiyet'ten sonra Maliye başmüfettişi olan Oskan Efendi, Balkan Savaşı sırasında tayin edildiği Posta ve Telgraf Nazırlığında yenilikler yarattı, değerli hizmetleriyle tanındı.

53- İzzet Fuat [Keçecizade] Paşa (1860-1925)

Asker ve devlet adamı. Sadrazam Keçecizade Fuat Paşa'nın torunudur. Askerlikte korgeneral rütbesine erişen İzzet Fuat Paşa Osmanlı Devletinin Madrid büyükelçiliğinde de bulundu. Askerlik hususunda Fransızca bir kitabı vardır.

54- Reşat Halis Bey

Devlet Adamı. Bern eski elçisi olan Reşat Halis Bey, Damat Ferit Paşa'nın dostlarındandı. Paşa, Sevr'i imzalamaya giderken Reşat Halis Bey'i de beraberinde almıştı. Sevr'i imzalamış olması nedeniyle Yüzellilikler listesine dahil edilmiştir.

55- Ali Faik Üstün İdman (1859-1943)

Spor adamı. Türkiye'ye jimnastiği tanıtan kişidir. 1874'te Mektebi Sultani'de tanınmış spor uzmanı M. Moiroux'nun öğrencisi olup sonra aynı okulun öğretmeni olmuştur. Türk jimnastiğinin kurucularından olan Faik Bey "Riyaziyat-ı Bedeniye" adı ile ilk jimnastik öğrenim kitabını yazdı (1889) Arkadaşı Mashar Kazancı

ile bir jimnastikhane açarak okul dışında da gençler yetiştirmiş, Türk sporuna çok büyük katkılarda bulunmuştur.

56- Beşir Fuat (1852-1887)

Araştırmacı, yazar. Askeri doktor olarak görev aldı. Abdülaziz'in yaverlerindendi. Ordudan ayrılarak kendini bilim ve sanata verdi. Almanca, Fransızca ve İngilizceyi çok iyi bilirdi. Değerli tercümeleri ve telif olarak monografileri ile isim yaptı. Pozitivizmin savunucularından hakiki bir aydındı. Çok genç yaşta kokain alıp damarlarını keserek hayatla ölüm arasındaki izlenimlerini son dakikaya kadar yazmak suretiyle intihar etmiştir. Cesedini askeri tıbbiyeye bırakan yazarın birçok kitabı mevcuttur.

57- Galip Kemali Söylemezoğlu

Devlet adamı. 1917'de Tahran, 1918'de Moskova büyükelçisi idi. Mütareke devrinde Karışık Mütareke Komisyonu'na başkanlık yaptı. İzmir'in işgalinde istifa etti. Damat Ferit'in gizli emirleriyle Roma'ya giderek İtalyan hükümeti ile görüşmelerde bulundu. Sevr Antlaşması'na muhalif idi. Yazdığı bir eser dolayısıyla bir ara Hariciye'den uzaklaştırıldı. 1921'de Tevfik Paşa hükümetince yeniden görev verilerek Stockholm ve Kopenhag elçiliğine tayin olundu.

Kurtuluş Savaşı'ndan sonra kendisine dış görev verilmeyerek 1930'da emekliliğe ayrıldı.

58- Mehmet Ziya Gökalp (1876-1924)

Türkçü fikir adamı, sosyolog. Diyarbakır'da doğan Ziya Gökalp kendi kendini yetiştirmiştir. Son sınıfına kadar okuduğu Mülkiye'de, parasız yatılı okuduğu İstanbul Baytar Okulunda da ilerici atılımları ve siyasi görüşleri dolayısıyla öğrenimini tamamlayamamıştır. Birkaç kere tutuklandı. Meşrutiyet'te Diyarbakır'da İttihat ve Terakki'nin şubesini kurdu. Selanik'te partinin fikir ada-

mı oldu. Sosyoloji ilminin okullara sokulmasına çalıştı, 1913'te yeniden yapılanan Darülfünun'a İçtimaiyat (sosyoloji) müderrisi oldu. Türk dili ve Türkçülük akımının önderidir. Kurduğu "Yeni Mecmua" ile edebiyat ve sanat hareketlerine büyük katkılarda bulunmuştur. Mütareke devrinde ittihatçılığı dolayısıyla İngilizler tarafından Malta'ya sürüldü. Ankara hükümetinin tavassutu ile yurda döndü. Ziya Gökalp 2. TBMM'de Diyarbakır milletvekili iken vefat etmiştir.

59- Ali Nadir Paşa

İzmir havalisindeki 17. Kolordu kumandanı idi. İzmir'i çarpışmasız Yunanlılara terk ettiği ve İstanbul hükümetinin düzenlediği "Kuvayı İnzibati"ye kumanda ettiği için TBMM tarafından Yüzellilikler listesine dahil edilmiştir.

60- Reşit Akif Paşa (1863-1920)

Mülki paşalardan olup, Şûrayı Devlet üyeliğinde ve Sivas valiliğinde bulundu. Meşrutiyet'te Dahiliye Nazırı, Âyan üyesi ve 1918'de Şûrayı Devlet Başkanı oldu.

61- Reddi İlhak Hareketleri

Yunanlıların İzmir'i işgal edeceği kuşkuları yoğunlaşınca özellikle 13.5.1919 günü bunun bazı belirtileri üzerine 14/15 Mayıs gecesi ileri gelen vatanseverler Yahudi maşatlığında toplanarak bir miting yapmışlar ve üzerinde anlaştıkları "İlhakı red" prensiplerini yayınlamışlardır. Ertesi gün İzmir işgal edilince bu teşebbüs doyurucu bir sonuca ulaşamamıştır. Sonra civar vilayetlerde de "Reddi ilhak" dernekleri kuruldu. Bunların ve vatanın kurtuluşu için derlenen bir araya gelen diğer kuruluşların vatansever atılımları, yeni Türkiye'nin yapı taşları olmuştur.

62- Ali Çetinkaya (1879-1939)

Birçok cephede çarpışmış tecrübeli bir yarbay olan Çetinkaya, 1919'da Ayvalık'taki 172. Piyade Alayı kumandanı iken Yunan işgal kuvvetlerine karşı güçlü bir silahlı çarpışmaya geçti. Başarılı sonuçlarla, havalide Milli Mücadele hareketlerini başlattı. Son Osmanlı meclisine Afyon mebusu olarak katıldı (1920). Milli Mücadele taraftarı olduğu için Malta'ya sürüldü. Dönüşünde Ankara'ya geçip Müdafaayı Hukuk grubunda yer aldı. Afyon mebusu ve 1925'te İstiklal Mahkemeleri başkanı oldu. Kuruluş devri sancıları ile oluşan bazı ayaklanmaları cezalandırdı. Bayındırlık ve Ulaştırma bakanlıkları da yapan Çetinkaya, birçok yabancı kuruluşun millileştirilmesinde de çalıştı.

63- Açıklama:

Atatürk Samsun'a çıktığı zaman Sivas'taki 3. Kolordu Kumandanı Albay Refet [Bele] Bey burada mutasarrıf olarak bulunuyordu. Atatürk'ten yerine eski valilerden Hamit Bey'in tayini hususunda yardımcı olmasını istemiş, Atatürk de Harbiye Nezareti aracılığıyla böyle bir istekte bulunmuştur.

64- Büyük Kabine:

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın 1912'de kurduğu kabinede üç eski sadrazam vazifede bulunduğu için kabinesine bu ad verilmiştir. Genellikle İttihat ve Terakki muhalifleri ile Hürriyet ve İtilafçılardan meydana gelen bu kabine, İttihat ve Terakkicilerin çoğunlukta bulunduğu meclisi, türlü usul oyunları ile feshettirerek, Kasım'da toplanmak üzere, yeni seçim kararı aldırmıştır. İttihat ve Terakki'nin nüfuzunu kırmak için taraftarları olan askeri ve mülki erkânı işbaşından uzaklaştırarak partinin tasfiyesine çalışmıştır. Patlayan Balkan Savaşı, parti çekişmelerini biraz yatıştırmışsa da savaşta seçimlerin yapılabilmesi mümkün olmamıştır. Memleket bir süre, sonradan toplanacak olan meclis onayına sunulmak üze-

re "Muvakkat Kanunlar"la idare edilmiştir. Balkan Savaşı'nın yenilgi ile sonuçlanması üzerine Büyük Kabine istifa etmiştir.

65- Ali Ferit Paşa (1860-1937)

Mühendishaneyi Hümayun'u 1879'da topçu teğmeni olarak bitirerek ordunun çeşitli kademelerinde hizmet gördü. 1908'de 31 Mart Olayı Harp Divanı üyeliği, topçu dairesi başkanlığı bir ara Selanik valiliği yaptı. Osmanlı Sulh ve Selamet Fırkası kurucularındandır. Damat Ferit kabinesinde Harbiye Nazırlığı yaptı. Erzurum Kongresi sırasında Mustafa Kemal ile görüşmesi bir sonuç vermedi, Atatürk askerlikten istifa etti. Kabinede ise manda taraftarları ile anlaşmazlığa düştü. Bağımsız bir devlet kurulmasını istiyordu; görevinden ayrıldı.

66- Ali Fuat Türkgeldi (1864-1935)

Vahdettin'in mabeyn başkâtibi olan Ali Fuat Bey Milli Mücadele hareketlerinin başkaldırma sayılmasından rahatsız oluyordu. Bu sebeple saraydaki görevinden ayrılmış ve bir süre Şûrayı Devlet, Maliye ve Nafıa dairesi reisliğinde, Sadaret müsteşarlığında bulunduktan sonra 1922'de emekli olmuştur. "Görüp İşittiklerim" adlı bir anı kitabı vardır.

67- Refet Bele (1881-1963)

General ve siyaset adamı. Atatürk Samsun'a çıktığında kurmay albay Refet Bey 3. Kolordu Kumandanlığında bulunuyordu. Erzurum ve Sivas kongrelerine katıldı. Anadolu'daki ayaklanmaları ve Çerkez Ethem hareketlerini bastırdı. General olarak Batı Cephesi kumandanlığında görev aldı. 1. TBMM'de İzmir milletvekilliği, İçişleri ve Savunma bakanlıklarında bulundu.Trakya'yı almakla görevlendirilerek İstanbul'a girmesi çok büyük gösterilere vesile oldu. 2. devre TBMM'de İstanbul milletvekili olan Refet Paşa, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası üyelerinden olup, İzmir

suikasti dolayısıyla yargılanmışsa da beraat etti. 1926'da ordudan ve milletvekilliğinden istifa etti. 1946'da Demokrat Partiden İstanbul milletvekili seçilen Refet Bele, 11 yıl Birleşmiş Milletler Filistin komisyonunun Türk delegeliği görevini sürdürdü.

68- Atatürk'ün telgrafının açıklaması:

"Mabeyn başkatipliği eliyle padişah hazretlerine,

Şimdiye kadar gerek kutsal devletlerine gerekse Harbiye Nezaretine başvurularımda vatan ve milletin ve yüce hilafetin düştüğü olayları ve buna karşı millette oluşan havayı ve durumun içyüzünü ayrıntıları ile sunmuştum. Bunu yapmakla, inandığım kutsal varlıkların kişiliğime yüklediği en büyük vicdan görevlerimden birini yerine getirdim. En yüce davranış ve girişimlerim İngilizlerce görevden başka bir şekilde anlaşılmakta olduğu için yüce hükümetimizin, ne gibi zorlamalar ve üzücü şartlar altında kaldığı bildirilmektedir. Yüce hükümetimizin ve saltanat tahtımızın ne gibi sıkıştırmalar ve ağır şartların yükü altında bulunduğu gerek ben kullarınızca, gerekse milletimizin tamamınca açık olarak bilindiğinden, bu zorlamanın artmasından, özellikle büyük bir boyun eğme ile bağlı bulunduğum sevecen "zatı hümayun"larınızın, yorgun düşmesine hiçbir surette razı olamayacağımdan, yalnız memurluğumdan değil, bütün gücünü vatan ve milletin gelişmesinden, kurtuluşundan ve yüce halifeliğimizden alan askerî hayatıma da veda etmek fedakârlığında bulunduğumu arz ederim. Padişahlık ve hilafet makamına ve yüce milletime, daima hizmete hazır bir kişi olarak, son noktasına kadar sadık ve bağlı kalacağımı temin ederim.

Askerlikten istifa kararını Harbiye Nezaretine de sundum.

Yüce hükümdar kişiliğinizin sağlık ve dirliğine dua ve her türlü afetten korunmasını büyük Allah'tan dilerim.

Mustafa Kemal"

69- Korgeneral Cemal Mersinli (1873-1941)

Balkan Savaşı'nda ve Yıldırım Orduları Grubunda çeşitli görevlerde bulundu TBMM'de Mersin milletvekili olan Cemal Paşa Ordu Kumandanlığından sonra Ali Rıza Paşa kabinesinde Harbiye Nazırlığı yaptı. Osmanlı Meclisi feshedildiğinde Malta'ya sürüldü. Dönüşünde I. ve IV. devre TBMM'de milletvekilliğinde bulundu.

70- Vehip Paşa (1877-1940)

Yemen savaşlarında ve Manastır'da kumandanlık yaptı. Balkan Savaşı'nda Yunan ordusuna esir düştü. Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale orduları Güney Grup Kumandanı idi. Mütarekeden sonra İstanbul'da bulunan Vehip Paşa, kişisel çekişmeler nedeniyle Kurtuluş hareketlerine uzak kaldı. Bu davranışları yüzünden hapse mahkum olan Vehip paşa İtalya'ya kaçtı. İtalya-Habeşistan savaşında (1936) Habeş ordularına kumandanlık yaptı.

71- Süleyman Şefik Paşa

Çeşitli askerî hizmetlerde bulunan Şefik Paşa son olarak Harbiye Nazırı idi. Bu sırada Damat Ferit Paşa hükümetince Anadolu hareketlerine karşı kurulan "Kuvayı İnzibatiye" kumandanlığına tayin olunarak bir iki başarı da elde etmişti. Ancak Milli Mücadelenin halktan görmeye başladığı destek karşısında Kuvayı İnzibatiye tutunamayıp dağıldı. Kurtuluştan sonra Hicaz'a kaçtı. Yüzelliliklerdendir.

72- Ali Galip

Kurmay albay. Ateşli bir İttihat Terakki karşıtı idi. Bu partinin muhalefetine rağmen 1911'de Kayseri'den mebus seçilmeye muvaffak oldu. Kısa süren bu mebusluktan sonra emekli edildi. Mütarekede Ferit Paşa hükümetince Mamuretülaziz (Elazığ) valiliğine tayin edilen Ali Galip'e hükümet tarafından Sivas Kongresi'ni dağıtmak ve Mustafa Kemal ve arkadaşlarını tutuklamak hususunda

gizli görev verilmişti. Bu sırada, Kürtleri ayaklandırarak, İngiltere himayesinde müstakil bir Kürt devleti kurulması için o civarlarda faaliyette bulunan İngiliz binbaşı "Nowel" de kendisine yardım edecekti. Haber alındığı için başarılı olamayan Ali Galip, Halep'e kaçarak canını zor kurtardı. Halep'ten İstanbul'a dönen Ali Galip bir süre burada saklandı. Kurtuluş'tan sonra tevkif edilerek Adapazarı Harp Divanına verildiyse de Divanın yetkisizlik kararı üzerine Ankara'ya geçen Ali Galip, bu sırada hazırlanan Yüzellilikler listesine kendisinin de alınacağını öğrenince yurt dışına kaçarak orada öldü.

73- Abdülkerim Paşa

Atatürk'ün Selanik'ten arkadaşıdır. Atatürk yüzbaşı iken Abdülkerim (Paşa) kurmay binbaşıdır. İstanbul Hükümeti, Kerim Paşa aracılığıyla, Anadolu hükümetiyle beraber çalışmak üzere Mustafa Kemal'le temasa geçmek ister. Kerim Paşa'dan Nutuk'ta "Kendine mahsus beyan usulü olan, tarikat ehli havasında herkese dirayetine göre unvan veren bir dost" diye bahsedilir. Atatürk'e de "Kutbûl aktab" [Kutupların kutbu-ululuların ulusu] dermiş. İstanbul'un bu teşebbüsü bir sonuç vermez. Mustafa Kemal bir anlaşmaya yanaşmaz.

74- Refik Halid'in tevkif talebine ait telgraf

Sivas 3.10.1919

Umum Vali ve Kolordu kumandanlıkları ile müstakil mutasarrıflıklara,

Berveçhi ati mealde (aşağıda yazılı anlamda) Sadrazama (Ali Rıza Paşa) müracaat buyurulması ve neticenin inbası [çabuklaştırılması] rica olunur.

Ahali-i İslamiyeyi teslih [silahlandırına] ve yekdiğeri [birbiri] aleyhine mukateleye sevke kıyam [çarpışmaya sevke teşebbüs] ve

orduyu inhilal ettirmek [çökertmek] ve binnetice vatanı müdafaasız bırakmak için emir verdiklerinden ordunun esrarını; şifrelerini çalmak için tertibatı fiiliye ittihazı suretile faşeden [ortaya döken] ve Kanunu Esasi ahkâmınca [hükümlerince] taarruzdan masum olan muhaberatı hususiye-i millete mani olan nüzzarı sabıkadan [eski nazırlıklardan] Ali Kemal Bey, Süleyman Şefik Paşa, Dahiliye Nazırı Adil Bey'in Millet Meclisinin küşadında [açılışında] Divan-ı âliye [Yüce Divan] tevdi edilmek üzere hiçbir tarafa firarlarına meydan verilmemesini ve Telgraf Müdürü Umumisi Refik Halid Bey'in ayıu esbaptan [sebeplerden] dolayı derhal tevkifi ile muhakemei aidesine [ait olduğu mahkemeye] tevdisini kanunun masuniyet ve kutsiyeti namına talep ederiz.

Anadolu ve Rumeli
Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Heyeti Temsiliyesi namına
Mustafa Kemal

75- Sakallı Nurettin Paşa

Nurettin Paşa Konyar aşiretinden müşir İbrahim Paşa'nın oğludur. 1893'te Harbiye'yi bitiren Nurettin İbrahim çok sert, çok hırslı ve kendini beğenen bir kişiliğe sahipti. Çok çabuk rütbeler almış, birkaç kere rütbe indirimine uğramıştır. Bir ara 6 yıl hapse mahkum olmuşsa da babasının yardımıyla Abdülhamit tarafından affedilmiştir. Babasının kumandanı olduğu III. Ordu'da Selanik'te hizmet gören Nurettin İbrahim 31 Mart olaylarından sonra İstanbul'a gelmiştir. Dünya savaşında Yemen, Irak, kısa süre Kafkas cephelerinde vazife görmüş ve generalliğe yükselmiştir. Mütarekede İstanbul'da bulunan Nurettin Paşa, Damat Ferit'le dostluk kurmuş, Ankara ile temas ederek arabuluculuk yapmak istediyse de başarılı olamamıştır. Sonra Anadolu'ya geçerek görev isteyen Nurettin Paşa'ya Konya valiliği ile havalisi kumandanlığı, Kurtuluş Savaşı'nda Merkez Ordu Kumandanlığı verilmiş, burada

halkın hukukuna tecavüzde bulunduğu görüşü ile Meclis hükümetince azledilmiştir. Bir süre boşta kalan Nurettin Paşa, Refet Bele kabul etmediği için 1. Ordu Kumandanlığına tayin olunmuştur. Büyük Taarruzda 1. Ordu Kumandanıdır. İzmir ve havalisinin geri alınması üzerine karargâhı İzmit'e taşınan 1. Ordu ile İzmit'te bulunan Nurettin Paşa İstanbul'dan, Ankara'ya götürülmek üzere kaçırılan Ali Kemal'i burada halka linç ettirmiştir. Savaştan sonra mebusluk talebi yerine getirilmeyen Nurettin Paşa bir ara seçimde kendi gayreti ile Bursa mebusu seçilmiştir. Mecliste şapka kanununa şiddetle karşı çıkan Nurettin Paşa tutucu çevrelerce teşvik görmüş, gerici davranışları körükleyici bir rol oynamıştır (Bak. Nutuk C:I)

76- Dürrizade Abdullah Efendi

Osmanlı Devletine din bilginleri ve Şeyhülislamlar yetiştirmekle tanınan bir aileye mensuptur. Damat Ferit'in 4. Kabinesinde, Şeyhülislam olan Abdullah Efendi; Milli Mücadeleyi Saltanat aleyhine ayaklanma sayarak elebaşısı Mustafa Kemal'in idamına fetva çıkarmıştır. Kurtuluştan sonra, Mısır ve Hicaz'a kaçan Abdullah Efendi Mısır ve Hicaz krallarının bağladığı maaşla rahat bir ömür sürerek Hicaz'da ölmüştür.

77- Dr. Hüseyin Suat Yalçın (1867-1942)

Hüseyin Cahit Yalçın'ın ağabeyi olup şair ve oyun yazarıdır. Kadıköy Belediye Hekimliği ve Karantina meclisi üyeliği, Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da doktorluk yaptı. Sonra Devlet Deniz Yollarında hekim olarak hizmet gördü. Şairlikte ününü "Serveti Fünun" da yayınlanan kadın ve aşk temalı lirik şiirleriyle kazandı. Aynı zamanda çeviri, adaptasyon ve telif olarak birçok oyun kaleme aldı. Darülbedayi'nin [Şehir Tiyatrosu] ilk oyunu onun Fransızca'dan adapte ettiği "Çürük Temel" dir.

78- Afife (Jale) Olayı:

1902 doğumlu Afife, büyük sahne aşkı ile Darülbedayi'ye başvurup, stajyer olarak sahneye çıkan ilk Müslüman kadındı. "Jale" sahne adıdır. Sahnedeki ilk oyunu Rakibe'dir (1918). Kadıköy Apollon tiyatrosunda Tatlı Sır oyununun ilk perdesinde polis tiyatroyu bastı, Afife kaçtı. Ertesi hafta "Odalık"ta oynarken polis yine Müslüman kızı sahneye çıktı diye tiyatroyu bastı. Afife yeniden kaçtı (1920). Baskılar üzerine 1921'de Darülbedayi kadrosundan çıkarıldı. Bir süre Yeni Sahne'de oynadı. Onun bu aşkı, birçok Türk kızı için örnek oldu. Türk kadını sahnede yerini aldı. Bir ara Selahattin Pınar'la evlenmiş olan Afife, maddi ve manevi sıkıntılar yüzünden morfin tutkunu oldu ve 1941'de Bakırköy Hastanesinde öldü.

79- Hüseyin Şadi Karagözoğlu (1881-1942)

Tanınmış tiyatro oyuncusu "Fikret" takma adı ile Burhanettin Tepsi grubu ile oyunculuğa başladı. 1920'de Darülbedayi'ye giren sanatçı 1923'te buradan ayrılarak "Milli Sahne" topluluğunu kurdu. Bu sahnede; Raşit Rıza ve Behzat Butak'la çok tutulan oyunlar sergiledi.

80- Müfit Ratip (1887-1917)

Şair ve oyun yazarı. Fecri Âti grubunun öncülerinden olan yazar nesir biçimli şiirleriyle tanınmıştır. Genellikle tiyatro üzerine yazılarıyla sahne sanatında yer aldı. Telif ve tercüme birçok oyunu vardır.

81- Cenap Şahabettin (1870-1934)

Şair ve yazar. Asıl mesleği doktorluk olan Cenap Şahabettin 1914'te doktorluğu terk ederek Darülfünun'da Tercüme ve Batı edebiyatı müderrisi oldu. Sembolist eğilimli şair; eski sözcükleri

(Osmanlıca) ustalıkla kullanarak dizelerinde ses zenginliği, müzik yaratmıştır. Bu bakımdan edebiyatımızda önemli bir yeri vardır.

82- İbnürrefik Ahmet Nuri Sekizinci (1874-1943)

Oyun yazarı ve yönetmen. Değişik memurluklarda bulundu. Darülbedayi Yönetim Kurulunda görev aldı. Ankara'da kurulan Halkevi tiyatrosunda yönetmenlik yaptı. Türk tiyatrosunun gelişmesinde büyük katkıları vardır. Genellikle tek perdelik güldürüler yazan Ahmet Nuri'nin en tanınan eseri, soyadı olarak aldığı "Sekizinci" piyesidir. Ayrıca, Hissei Şayia, Ceza Kanunu çok tanınmıştır. Ahmet Vefik Paşa'dan sonra gelen en önemli uyarlayıcıdır. "Sakallı" lakabıyla anılırdı.

83- General Cafer Tayyar Eğilmez (1877-1954)

Asker ve siyaset adamı. 1. Tümen Komutanı olarak Çanakkale Savaşı'na katıldı. Filistin'de 1. ve 2. Kolordu kumandanlıklarında bulundu. İttihat ve Terakki fırkasının kurucularındandı. Edirne'de 1. Kolordu kumandanı iken Yunanlılara esir düştü (1920) serbest bırakıldığında 1. ve 2. dönem TBMM'de Edirne milletvekili oldu. Kâzım Karabekir'in kurduğu Cumhuriyetçi Terakkiperver fırkası üyelerindendi. Atatürk'e İzmir suikastı dolayısı ile İstiklâl Mahkemesine verilen Cafer Tayyar Paşa davadan aklandı. 1928'de emekli edildi.

84- Hüseyin Siret Özsever (1872-1959)

Şair. Abdülhamit'e karşı olduğundan cezaen Adıyaman'a tayin edilen Hüseyin Siret, Paris'e kaçtı. Gıyabında idama mahkûm oldu. Meşrutiyet'te yurda dönen Hüseyin Siret değişik memurluklarda hizmet görmüştür.

Başlangıçta "Edebiyat-ı Cedide" etkisinde kalan şair sonraları hece ölçüsünü ve dilde sadeliği benimsedi. Tanınan eserleri: Leyal-i Girizan, Bağ Bozumu, Kıvılcımlı Kül.

85- Abdurrahman Şeref Efendi (1859-1925)

Tarihçi, Devlet adamı. Osmanlı Devletinin son vakanüvisidir. Okullarda öğretmenliklerde, müdürlüklerde bulundu. Darülfünun'da müderrislik yaptı. Şûrayı Devlet başkanlığı, nazırlıklar, 2. TBMM'de İstanbul mebusluğu ve Hilaliahmer (Kızılay) başkanlığı görevlerini sürdürdü.

Refik Halid Karay'ın Eserleri

Anı

1- Minelbab İlelmihrab

2- Bir Ömür Boyunca

Hikâye

1- Memleket Hikâyeleri

2- Gurbet Hikâyeleri ve Yeraltında Dünya Var

3- Memleket Hikâyeleri – Gençler İçin

4- Gurbet Hikâyeleri – Gençler İçin

Kronik

1- Bir Avuç Saçma

2- Bir İçim Su

3- İlk Adım

4- Makyajlı Kadın

5- Tanrı'ya Şikâyet

6- Üç Nesil Üç Hayat

7- Üç Nesil Üç Hayat – Gençler İçin

Mizah

1- Ago Paşa'nın Hatıratı

2- Ay Peşinde

3- Deli

4- Guguklu Saat

5- Kirpinin Dedikleri

6- Sakın Aldanma, İnanma, Kanma

7- Tanıdıklarım

Roman

1- Anahtar
2- Ayın Ondördü
3- Bu Bizim Hayatımız
4- Bugünün Saraylısı
5- Çete
6- Dişi Örümcek
7- Dört Yapraklı Yonca
8- Ekmek Elden Su Gölden
9- İki Cisimli Kadın
10- 2000 Yılın Sevgilisi
11- İstanbul'un Bir Yüzü
12- Kadınlar Tekkesi
13- Karlı Dağdaki Ateş
14- Nilgün
15- Sonuncu Kadeh
16- Sürgün
17- Yerini Seven Fidan
18- Yezidin Kızı
19- Yüzen Bahçe

Aydede

1- Aydede 1922
2- Aydede 1948
3- Aydede 1949

Refik Halid Karay'a Dair Bir İnceleme

Refik Halid'in Ankara'sı
Hazırlayan: Ali Birinci

Refik Halid Karay

Minelbab İlelmihrab

"Yıllardan 1923 ve aylardan galiba Nisan... Otuz beş yaşına yeni basmıştım. Lübnan'da Beyrut'a yakın Cuniye kasabasında denize bakan bir kır evindeyim. Lübnan kıyılarında Nisan, İstanbul'un Temmuzu... Çocukluğumdan beri âdet edindiğim gibi sabah gene erkenden uyandım; gene âdetim üzere kahvemi elimle pişirip içtim; memleket âdetine uyarak da kekik ekilmiş zeytinyağına ekmeğimi banarak kahvaltı ettim; bahçeye çıktım."

Memleketimizde hiçbir anı *Minelbab İlelmihrab* kadar ilgi çekmemiş, Meclis'e kadar yansıyan gürültü koparmamıştır. İki kez yayını durdurulan eserin ancak 1948'de tam yayını mümkün olabilmiştir. Yeniden basılması istekleri karşısında, hâlâ mizahi bir anlatımla o devrin tanınmış kişilerini gözümüzde canlandırdığına ve Mütareke yıllarına ışık tuttuğuna inanıyoruz. Bu anılar, yazarın dediği üzere, bir savunma olmayıp yalnızca günü gününe hislerin işlendiği Mütarake Devri'nin özel bir tarihçesidir.

Ender Karay

ISBN 978-975-10-2884-6

/inkilap.yayinlari
/inkilapkitabevi
Online alışveriş: www.inkilap.com